

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Dr. Endrey Antal: A wall street világalraelmi törekvései és hazánk

Dr. Balogh Elemér: Magyarország külföldi adósságai

Nagy Pongrác: Mi lesz velünk?

Dr. Drábik János: Restriktió helyett adósságkönnyítést

Dr. Berki Erzsébet – Dr. Orolin Zsuzsa: Munkaadói szerep az államháztartási szférában

Dr. Nováky Erzsébet: Jövő és értékváltás

Dr. Hideg Éva: A hazai szakképzés jövője

Dr. Láng István: A környezetbiztonság természeti, műszaki és társadalmi vonatkozásai

Dr. Balázs Judit: A veszélytényezők összefüggései és együttes hatásuk Közép-Európa biztonságára

Dr. Manfred Ploetz: Supervision und Qualitätssicherung

**GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM**

VI. évfolyam 3-4. szám, 1995.

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Szretykó György

Megjelenik negyedévente

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Dr. Endrey Antal: A wall street világalraelmi törekvései és hazánk	5
Dr. Balogh Elemér: Magyarország külföldi adósságai	17
Nagy Pongrác: Mi lesz velünk?.....	27
Dr. Drábik János: Restrikió helyett adósságkönnyítést.....	43
Dr. Grasseli Gábor – Dr. Láng Eszter: Az ipari park, mint az észak-alföldi régió fejlesztésének lehetséges alternatívája	66
Dr. Prugberger Tamás: A mezőgazdasági földtulajdoni, földhasználati és termelési viszonyok jogi rendezésének funkcióelmélete és krízise fejlődéstörténeti tükrében	101
Dr. Tóth László: A mezőgazdaság energia-inputjának lehetséges változásai: kétségek és dilemmák.....	142

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Berki Erzsébet – Dr. Orolin Zsuzsa: Munkaadói szerep az államháztartási szférában	161
Dr. Nováky Erzsébet: Jövő és értékváltás	187
Dr. Hideg Éva: A hazai szakképzés jövője	209
Dr. Mihalik István: A budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar megalakításának előtörténete	227

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Láng István: A környezetbiztonság természeti, műszaki és társadalmi vonatkozásai	271
Dr. Balázs Judit: A veszélytényezők összefüggései és együttes hatásuk Közép-Európa biztonságára	282
Dr. Plenter János: Magyarország és az Európai Unió	293

VITA

Dr. Manfred Ploetz: Supervision und Qualitätssicherung.....	302
Dr. Szretykó György: A gazdasági joghézagoktól a gazdasági bűnözésig	319
Szendrőné Dr. Font Erzsébet: A szellemi környezetszennyezés néhány aktuális problémája	321
Galgóczy Zsuzsa: A humán erőforrás a legjobb beruházás	328

Szerzőink

Dr. Balázs Judit, A közgazdaságok kandidátusa,
tudományos osztályvezető, MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Dr. Balogh Elemér, ügyvéd, München

Dr. Berki Erzsébet, kandidátus, tudományos főmunkatárs,
Munkaügyi Kutatóintézet

Dr. Drábik János, újságíró, München

Dr. Endrey Antal, ügyvéd, angol királyi tanácsos,
Hódmezővásárhely

Galgóczy Zsuzsa, újságíró

Dr. Grasseli Gábor, kandidátus, ügyvezető igazgató,
Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztő Alapítvány

Dr. Hideg Éva, kandidátus, docens
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Dr. Herczeg János, a közgazdaságtudományok kandidátusa,
egyetemi docens, Soproni Egyetem

Dr. Láng Eszter, kandidátus, docens, KLTE Debrecen

Dr. Manfred Ploetz, kandidátus, c. egyetemi tanár, Miskolc

Dr. Mihalik István, egyetemi tanár,
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Nagy Pongrácz, közgazdász, ny. bankár

Dr. Nováky Erzsébet, közgazdaságtudomány doktora,
tanszékvezető egyetemi tanár,
Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Dr. Orolin Zsuzsa, kandidátus, tudományos főmunkatárs,
Munkaügyi Kutatóintézet

Dr. Plenter János, okl. közgazdász

Dr. Prugberger Tamás, az állam- és jogtudomány doktora,
tanszékvezető egyetemi tanár Miskolci Egyetem

Szendrőné Dr. Font Erzsébet, osztályvezető,
Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium

Dr. Szretykó György, kandidátus, tudományos főmunkatárs,
Társadalomkutató és Előrejelző Intézet

GAZDASÁG

Dr. Endrey Antal

A wall street világuralmi törekvései és hazánk

Kevesen tudják, hogy az Egyesült Államoknak nincs igazi értelemben vett Nemzeti Bankja. Az amerikai jegybank, a Federal Reserve Bank a nagy nemzetközi bankházak privát vállalkozása, az Egyesült Államok törvényhozásában 1913. december 22.-én rengeteg vita és szívós háttérmunka után keresztülerőszakolt törvénnyel (Federal Reserve Act 1913) kizárólagos bankjegy-kibocsátási joggal felruházott részvénytársaság, melynek részvényesei és igazgatói mai napig a létrehozó nagy bankok és azok szalmaemberei.

A Federal Reserve Bank felállítását megelőző hosszú küzdelem vezéralakja és életében az amerikai pénzvilág vezető személyiségének és fő irányítójának vélt John Pierpont Morgan maga is a Rothschild-ház frontembere volt, mert ez utóbbiak pénzével dolgozott és azok utasításait követte. Csak halála után derült ki, valójában milyen csekély személyes vagyonnal rendelkezett.

A Federal Reserve Bank igazi értelmi szerzője és a létrehozására irányuló, gyakran összeesküvés-jellegű kampány megszervezője Paul Warburg németországi pénzember volt, aki 1904-ben vándorolt be az Egyesült Államokba, és ott mint társ a New York-i Kuhn, Loeb & Co. bankházhoz csatlakozott. Ez utóbbi, mint Warburg maga is, a Rothschild-ház belső üzleti köreihez tartozott.

A Rothschildoknak már volt gyakorlatuk egy nagy ország jegybankjának átvételében, mivel londoni águk megalapozója, Nathan Mayer Rotschild, aki családját a Waterloo-i csata alkalmával elkövetett gigantikus méretű tőzsdei csalásával tette pénzügyi nagyhatalommá, már

a XIX. század első felében sikeresen ellenőrzése alá vonta a Bank of Englandot és azon keresztül az egész angol birodalom pénzügyeit.

A Rothschild-ház szervezte meg és irányítja mindmáig a Londoni Klub (hivatalos nevén London Acceptance Council) néven ismert, 17 nemzetközi bankból álló tőkés tömörülést is, mely előre látva az angol birodalom lehanyatlását - melyet, az évtizedek távlatából nézve, tevékenyen elő is mozdított -, a múlt század második felében megkezdte az Egyesült Államok pénzügyeinek behálózását a New York-i Wall Streeten létesített és nagy sietséggel kiépített tőkés hadállásain keresztül.

Innen, a Wall Streetről indult ki és folyt a kampány az amerikai jegybank létrehozásának és az amerikai nemzeti valuta, a dollár kibocsátásának jogáért, amely 1913 végén el is érte célját az említett törvény által. Az idegen tőkések által így felállított „amerikai” jegybank 1914. november 16.-án kezdte meg működését. Jóllehet a törvény kikötötte, hogy a bank első igazgatóit az Egyesült Államok elnöke nevezi ki, Woodrow Wilson elnök későbbi elmondása szerint neki csupán egyetlen igazgató kijelölésére volt lehetősége, a többieket a bank részvényeit birtokló nemzetközi bankok nevezték ki. Ilyen körülmények között természetes volt, hogy ezek egyike a kampányt irányító Paul Warburg lett.¹

A dollár fölötti egyeduradalom megszerzésével egyidejűleg a Londoni Klub megkezdte az Egyesült Államoknak világhatalommá való emelését az I. világháborúba való beléptetésével és az európai politikába való, egyre fokozódó beavatkozásával. A II. világháború végén már Amerika rendelkezett a porban heverő Európa fölött, és miután azt

---

¹ Az amerikai jegybank létrehozatalát illetően lásd Mullins, Eustace, „The Secrets of the Federal Reserve”, Jekyll Island Edition, 1991. A Rothschild-házra nézve lásd Corti, Count Egon Caesar, „The Rise of the House of Rothschild”, Western Islands, 1972; Nicolov, Nicola M., „The World Conspiracy, Portland, USA, 1990.”

szovjet szövetségesével kettéosztotta, a kontinens nyugati, értékesebb felét saját politikai és gazdasági hegemóniája alá vetette.

Ennek a hatalmi politikának szerves része volt a Londoni Klub ellenőrzése alatt álló Wall Street-i tőkés központnak az egész világ pénzgazdálkodási irányítójává tétele az amerikai dollár párhuzamos központi valutává, vagyis minden nemzetközi pénztranzakció elszámolási alapjává emelése által.

Ezt a bonyolult, de rendkívüli kitartással végrehajtott műveletsorozatot megkönnyítette a mindenható Pénznek már a reneszánsz végén megkezdődött és a 19. század végére beteljesedett fikcióvá válása, minek folytán a pénz urai tranzakcióikat aranyhegyek nehézkes mozgatása helyett papíron rögzített számok egyszerű megváltoztatásával voltak képesek végrehajtani, amit a mechanizált távközlési eszközök egyre fokozódó tökéletesítése hamarosan pillanatok művévé tett.

Ennek ellenére, az amerikai dollárnak New Yorkból irányított felmagasztalása néhány évtizednyi kemény szervezést igényelt, mivel előzőleg az angol fontsterling volt az egész nemzetközi pénzvilág központi valutája, és ezt korábbi privilegizált helyzetéből nem lehetett a nemzetközi pénzgazdálkodás jelentős szétzilálása nélkül azonnal elmozdítani. Az első fontos lépés ebben az irányban közvetlenül a II. világháború végén, 1945-ben történt, mikoris a Wall Street kezdeményezésére megalakult Washingtonban két ikerszervezet, a World Bank (Világbank, teljes nevén Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank) és az International Monetary Fund (Nemzetközi Valutaalap), melyek célja a Wall Streeten tömörült pénztőke uralmának az egész földkerekségre való kiterjesztése volt. Ennek hathatósabb megvalósítása és egyben leplezése végett a két szervezetet egyidejűleg a szintén a Wall Street által sugalmazott és nagymérvű anyagi támogatásával létrehozott Egyesült Nemzetek Szervezetébe ágyazták be, mint annak szakosított intézményeit. Ekkor már két pénzügyi központja és központi valu-

tája volt az emberiségnek: London a fontsterlinggel és New York a dollárral.

Ennek a jól átgondolt manővernek a végrehajtásához a Rothschild-háznak és szövetségeseinek természetesen amerikai társakra is szükségük volt, és ilyeneket már a művelet korai szakaszában sikerült is találniuk. Első és legfontosabb volt ezek közt a Rockefeller-dinasztia, mely családi kapcsolatokra is lépett a Rothschildokkal. Ezeknek a kapcsolatoknak a gyümölcse volt a Rockefeller-birodalom „vezérhajója”, a New York-i Chase Bank és az ugyancsak Rothschild-rokon Kuhn és Loeb bankház Manhattan Bankja egyesülése Chase-Manhattan Bank néven, mely évtizedek óta a világ legjelentősebb bankja, és napjainkban a legitim bankügyletek mellett vezető szerepet visz a fegyverkereskedelemtől a kábítószer-csempészésig az emberiség úgyszólván valamennyi rákfenéjének finanszírozásában és az ezek üzemeltetéséhez elengedhetetlen pénzmosásban is.²

A Londoni Klub pénzügyi nagyhatalommá nőtt Wall Street-i nyúlványának kártékony ténykedése nem maradt megjegyzés nélkül egyes éles szemű és meg nem vesztegethető amerikai politikusok részéről, akik már a New York-i tőzsdéről 1929-ben kiindult gazdasági világválság kitörését követően nyilvános kongresszusi vizsgálatot követeltek a Federal Reserve Bank és igazgatósága tevékenységét illetően. Ezek bírálatait sommásan összegezte Louis McFadden, az amerikai törvényhozás képviselőháza bank és valutaügyi bizottságának elnöke a Ház 1932. június 10.-i ülésén elmondott beszédében, melyben többek között a következőket mondta:

„Egyesek azt gondolják, hogy a Federal Reserve bankok amerikai kormányintézmények. Ezek nem kormányintézmények. Ezek privát hitelmonopóliumok, melyek az Egyesült Államok népén élősködnek saját

² Lásd Nicolov, Nicola M., „The World Conspiracy, Portland, USA, 1990.”; Warren Hough a Washingtonban megjelenő „Spotlight” hetilap 1995. január.-i számában.

maguk és külföldi ügyfeleik javára. A Federal Reserve bankok külföldi központi bankok ügynökei. Henry Ford mondta: „Ezeknek a pénzembereknek egyetlen célja a világlobalom megszerzése kifizethetetlen adósságok létrehozatala által.”,

Természetesen, a javasolt vizsgálatra soha nem került sor, de Henry Ford megállapítása, melyet McFadden idézett, ma érvényesebb mint valaha. A Valutaalap és a Világbank megalakulásuk óta pontosan azt a politikát folytatják, mint az amerikai jegybank felszíne mögött működő elődeik, csak most már nemzetközi támogatással és tekintéllyel.

Ilyen előzmények után jutott el az emberiség a 60-as évek közepén a mindenható Dollár korába, mikor már a sterlingblokk utolsó maradványait is felszámolták, és a Wall Street ellenőrzése alatt álló amerikai dollár lett a földkerekség központi valutája és minden más valuta mérceje és mértékadója. Ezáltal a Wall Street két nemzetközi nyúlványán, a Világbankon és a Valutaalapon keresztül az egész világ pénzgazdálkodását hatalmába kerítette, és a Henry Ford által jó előre meglátott adóssághálókat szívós kiépítésével valóságos gyarmat-birodalmakat létesített mind az öt kontinensen.

Az évek folyamán világszerte számos tekintélyes közgazdász és közíró emelte fel szavát e két világszervezet országok sorát romlásba döntő garázdálkodása ellen, amire a példák a földkerekség legkülönbözőbb részein már akkor sokasodni kezdtek, mielőtt ez hazánkban egyáltalán téma lett volna. Csak két ilyen írást idézek angol nyelvterületről.

Brian Wilshire neves ausztrál publicista és rádió-komentátor, „The Fine Print” című, 1992-ben megjelent és azonnal bestsellerré vált könyvében a következőképpen jellemzi a Valutaalap (IMF) tevékenységét:

„Az Australian Council for Overseas Aid (ausztrál egyházi és egyéb külföldi segélyakciók központi tanácsa) 1989-ben kiadott „One World

or... *None, Making the Difference* „ című könyvecskéjében ezt a magyarázatot adta a nemzetközi adósságválságra:

A hetvenes években az olajtermelők megnégyszerezték a nyersolaj árát (emlékszel az úgynevezett „energia-krízisre„?), és a nyugati bankok arra ösztönözték a fejlődő országokat, hogy vegyék kölcsön a bőséges petrodollárokat alacsony kamatlábak mellett.

A hetvenes évek vége felé, a gazdag országok kormánypolitikája a kamatlábak emelkedését idézte elő, pont akkor, amikor azoknak az árucikkeknek az ára, melyekre a Harmadik Világ támaszkodott, esni kezdett.

A fejlődő országokban, a kamatlábakkal együtt az adósságok is emelkedtek, a (nemzeti) jövedelem esett, a bankok beszüntették a kölcsönzést és a befektető tőke gyakorlatilag kiapadt.

Amikor egy nemzet „fizetéseképtelensége „ a Nemzetközi Valutaalap beavatkozását eredményezi (mint Ausztráliát is fenyegették), az adók és a létszükségleti cikkek árainak drámai emelkedése várható, és a szociális juttatásokat megnyrbálják.

Az ACFOA szerint az IMF által elrendelt „strukturális módosítás„-programok nagy nélkülözéseket okoztak a Fülöp-szigeteken, Bolíviában, Jamaikában, Egyiptomban, Szudánban, Zambiában és Venezuelában pedig még lázongásokhoz is vezettek.

Ha a hetvenes évek „energiakrízise” őszinte lett volna, akkor az azt követő eseményeket a gazdasági „törvények” elkerülhetetlen eredményének tekinthettük volna, melyeknek a hitelezők és a kölcsönzők egyaránt ki vannak téve, és a játszmában vesztesek nem gyaníthattak volna csalást.

Utólag visszatekintve azonban láthatjuk, hogy a forgatókönyv egy üzleti összeesküvés valamennyi elemét tartalmazta - a fő haszonélvezők

a bankok voltak, amelyek most képesek végrehajtást fordítani a harmadik világ adósságainak behajtására. „

Szemnyitogató, hogy a világ egyik legerősebb tőkés országában hangzottak el ezek a szavak, melyek pontosan illenek hazánk jelenlegi állapotára.

A Világbank ténykedését már előzőleg élesen bírálta James Bovard, a New York Times és a Wall Street Journal ismert szakírója, az amerikai The Freeman magazin 1988 májusi számában közzétett „World Bank vs. World's Poor” (Világbank kontra Világ szegényei) című írásában.

„*A Világbank segít a Harmadik Világ kormányainak nemzetgazdaságuk tönkretételében, környezetük marcangolásában és népük elnyomásában*”, kezdi cikkét Bovard. Idézi a Világbank alapokmányában foglalt célkitűzéseit (lásd lejjebb), és rámutat, hogy a Bank 1968-tól kezdve ezektől élesen eltért. Több példával bizonyítja, hogy a Bank hosszú éveken át afrikai és ázsiai országokban kifejezetten az emberi jogok megsértéseit támogatta, melyek számos helyen éhínséget, járványokat és nyomort okoztak. Megállapítja, hogy „*Világbanki kölcsönök tucatjai után a legtöbb kevésbé fejlett ország még mindig olyan (gazdasági) politikát folytat, mely jogosítaná őket egy gazdasági örültek házába való felvételre*”. Egyben a nyugati kormányokat is hibáztatja abban, hogy míg a Világbankon keresztül segítik a Harmadik Világ országait termelésük fokozásában, termékeik behozatala ellen egyre újabb gátakat támasztanak.

Magyarország nagyon jól megvolt a Valutaalap és a Világbank „áldásai” nélkül, míg a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1982 május 6.-án a Valutaalaphoz (7/1982. NET Határozat, Magyar Közlöny, 1982 május 4, 24. sz.; alapokmány kihirdetése 1982 évi 6. sz. tvr.), majd 1982 július 7-én a Világbankhoz (9/1982. NET Határozat, Magyar Közlöny, 1982 június 30., 38. sz.; alapokmány kihirdetése 1982 évi 15. sz. tvr.) az elfogadási okiratoknak az Egyesült Államok Kormá-

nyánál való letétbe helyezésével ezekhez a szervezetekhez nem csatlakozott. Az 1989 október 23.-án kihirdetett független és demokratikus Magyar Köztársaság Kormánya Magyarország tagságát a Valutaalapban ráutaló magatartással fenntartotta.

Érvelhető, hogy Magyarországnak a Valutaalaphoz és a Világbankhoz való csatlakozása és tagságának fenntartása alkotmányellenes, törvénytelen és jogilag érvénytelen volt és jelenleg is az, mivel az Elnöki Tanácsnak nem volt alkotmányos hatásköre az említett Határozatok és törvényerejű rendeletek meghozatalára, - különösen mert a két szervezet alapokmányainak egyes rendelkezései, így a bírói eljárás és végrehajtás alóli mentességre vonatkozók, a magyar állampolgároknak az akkori Alkotmányban biztosított jogaival is ellentétesek voltak -, és az Országgyűlés ezeket soha nem ratifikálta.

Ettől eltekintve, mindkét szervezet sokkal mélyebben belenyúlt országunk gazdasági életének irányításába, különösen 1990 óta, mint azt az alapokmányában foglalt célkitűzései megengedték volna. Ez év augusztus 30-án Bernard Snoy, az EBRD londoni igazgatója, aki előzőleg éveken át a Világbank egyik igazgatója volt, a Világbank és a Valutaalap 1990 utáni közép-kelet-európai gazdasági szerepéről Budapesten tartott előadásában az alábbi fontos megállapításokat tette az említett két pénzügyi szervezet magyarországi tevékenységét illetően:

1. Senki sem számolt azzal, hogy a szocialista gazdaságról a piacgazdaságra való átváltással járó makró-ökonómikus változások ilyen nagy zsugorodást (contraction) fognak okozni az érintett országok nemzetgazdaságában.
2. A Világbank és a Valutaalap a szokásosnál sokkal mélyebben, irányítólag avatkoztak be az érintett közép-kelet-európai országok gazdasági életébe az átalakuláshoz szükséges gazdasági intézkedések megtételét illetően.
3. A Világbank és a Valutaalap által időről időre nyújtott, az átalakulást elősegíteni szándékolt kölcsönök önmagukban nem voltak olyan nagy összegűek, de előre kitervelt, meghatározó szerepük volt az átalakulási folyamatban.

Vessük most össze ezt az önvallomást a Valutaalap és a Világbank alapokmányaiban lefektetett célkitűzésekkel.

A Valutaalap alapokmánya I. cikke szerint azzal a céllal jött létre, hogy a nemzetközi monetáris együttműködést és az árfolyamok stabilitását előmozdítsa, a nemzetközi kereskedelem bővülését és kiegyensúlyozott növekedését megkönnyítse, és az Alap általános anyagi eszközeinek megfelelő biztosítékok ellenében való időleges rendelkezésre bocsátása révén a csatlakozó országok számára lehetővé tegye, hogy, *„fizetési mérlegzavaraikat olyan intézkedések foganatosítása nélkül küszöböljék ki, amelyek károsan hatnak a nemzeti vagy nemzetközi jólétre.”* Az I. cikk a következő záradékkal végződik: *„Az Alap egész politikájában és minden döntésében maradéktalanul jelen cikkben rögzített céloktól vezérelve jár el.,,*

A Világbank alapokmányának I. cikke értelmében a Bank eredeti rendeltetése *„a háború által tönkretett vagy szétzilált gazdaságok helyreállítása, a termelőeszközök békegazdálkodásra való visszaállítása, valamint a termelő berendezések és egyéb eszközök fejlesztésének elősegítése a kevésbé fejlett országokban”* volt, a továbbiakban pedig *„a tagok termelőeszközeinek fejlesztésére, a termelékenység fokozására, az életszínvonal emelésére és a munkakörülmények javítására”* kellett irányulnia. Az általa nyújtott kölcsönöknek és garanciáknak is ezeket a célokat kellett szolgálniuk. Ez a cikk is egy általános záradékkal végződött, mely szerint *„a Bank minden döntésében a fenti célok szem előtt tartásával jár el.,,*

Nem szükséges hosszasan taglalnom, hogy a Valutaalap és a Világbank nem csupán messze túlléptek az alapokmányaikban lefektetett rendeltetésükön, de azzal merőben ellentétes célokat követtek, vagy legalábbis merőben ellentétes eredményeket ért el, és pedig olyan hosszú távon, hogy ezeket nem lehet véletlen vagy pusztá tévedés következményének tekinteni.

A Valutaalap nemzeti jólétünkre kifejezetten káros intézkedéseket javasolt, sőt elő is írt kormányainknak, a Világbank nemhogy emelte volna életszínvonalunkat és a magyar dolgozók munkakörülményeit, de azokat súlyosan lerontotta.

Részletes nemzetgazdasági statisztikák helyett elég arra utalnom, hogy 1990 óta a reálbérek, a nyugdíjak és szociális juttatások reálértékei állandóan és nagy mértékben esnek, az infláció felgyorsult, a külföldi államadósság bruttó 21 milliárd dollárról közel 33 milliárd dollárra emelkedett, a munkanélküliség alig pár tízezerről csaknem egymillióra szökött fel (a reális helyzetet figyelembe véve), miközben az ipari termelés mintegy 30%-al, a mezőgazdasági termelés több mint 40%-kal esett, az állatállomány vészesen lecsökkent, lakosság fogyasztása a legalapvetőbb élelmiszerekben - tej, hús, cukor - több mint 30%-kal csökkent. Vegyük hozzá, hogy népességünk egészségi állapota szánalmas, a fővárosban a katonaköteles fiatal férfiak fele szolgálatra alkalmatlan, lakosságunk fogyóban van és az átlagos életkor egyre rövidebb, közoktatásunk visszafejlődik, köztisztviselőink, rendőreink, tűzoltóink a múlt év végén már a jogszabállyal biztosított 13-ik havi fizetést is késve, a következő költségvetés terhére kapták meg, és a Legfelsőbb Bíróság elnökének a közelmúltban tett nyilatkozata szerint a bírák reálfizetésének zsugorodása miatt már bírói karunk színvonala is veszélyben van - országunk tehát eme két nemzetközi pénzügyi szervezet működése következtében teljes gazdasági és társadalmi romlalmazzá vált.

A fentiek alapján világosan megállapítható, hogy a Valutaalap és a Világbank:

- a.) alapokmányukat messze túllépve, jogellenesen jártak el hazánkkal és egész nemzetünkkel kapcsolatban, és
- b.) jogellenes eljárásukkal országunknak és polgárainak súlyos károkat okoztak.

Ezek alapján pedig, mind az angol-amerikai jogrendszer, mind a magyar jogrendszer alapján kártérítési felelősséggel tartoznak a Ma-

gyar Köztársasággal és annak valamennyi kárt szenvedett polgárával és lakosával szemben.

Az angol-amerikai jogban ez a felelősség a gondatlan tanácsadás (*negligent advice*) számtalan bírói precedenssel megalapozott jogelve alapján áll fent. A kártérítési felelősség ilyen esetben független a felek közt fennálló esetleges szerződési jogviszonyról, mivel ez nem kontraktuális, hanem deliktuális természetű: ún. *tortious liability*, amelynek a római jogban az *obligatio ex delicto* a megfelelője.

A magyar jogban még gondatlanságot sem kell bizonyítani, ha valaki „*másnak jogellenesen kárt okoz*„: lásd a Polgári Törvénykönyv 339. szakasz, (1) bekezdését, tehát a fent vázolt körülmények közt a két világszervezet kártérítési felelőssége fennáll, mind a Magyar Köztársasággal mint nemzetközi jogi személlyel, mind annak károsult polgáraival és lakosaival (beleértve a magyarországi jogi személyeket - vállalatokat stb.) is.

Továbbmenve, mivel mindkét szervezet messze túllépett az alapokmányában foglalt célkitűzésein, ezért az alapokmányában számára biztosított immunitásokra sem hivatkozhat, mivel ezek értelemszerűen csupán alapokmányszerű ténykedéseire vonatkoztak.

Végül, mivel a két szervezet vezető tisztségviselői is az alapokmányon kívül működtek, ezért szintén nem rendelkeznek immunitással, és az angol-amerikai és a kontinentális jogrendszerekben egyaránt érvényes *ultra vires* doktrína értelmében személyes felelősséggel tartoznak az általuk okozott károkért.

Az ellenvetés, hogy a Világbank és a Valutaalap ellen eddig még senki sem lépett fel kártérítési felelősséggel, jogilag nem jelent többet, minthogy pl. a Székkutasi Takarékszövetkezetet eddig még nem vonták perbe ilyen alapon. Amerikai és angol jogterületen éppen ezekben a hetekben mutatkozott két precedens is ilyen természetű perre: a Cleveland-i PLAIN DEALER napilap augusztus 16.-i száma jelenti,

hogy Cuyahoga County (egy amerikai megye) hét bank ellen indított kártérítési pert, mert téves befektetési tanácsaikkal a megye adófizetőinek 115 millió dollár kárt okoztak, Angliában pedig az egész bankvilágot megrázta a High Court szeptember 4.-i ítélete, melyben egy házaspárnak a Lloyds Bank ellen egy házvétellel kapcsolatos gondatlan tanácsért kártérítést ítélt meg. A Fleet Street gazdasági korrespondensei szerint a közeljövőben hasonló perek lavinája várható valamennyi angol bank ellen.

Soha jobbkor. Hazánk esetében, 1944 őszén letett jogi doktori eskümhöz híven, melyben fogadtam, hogy „nemzetem és honfitársaim jogainak bátor védelmezője leszek”, mint szegény nemzetünk megbízás nélküli ügyvivője, az első szalvót szeptember 7.-én, Kisboldogasszony előestéjén már leadtam a Hódmezővásárhelyi Városi Bíróságon Michael Camdessus, a Valutaalap vezérigazgatója ellen benyújtott személyes kártérítési keresetemmel.

Természetesen ez csak első lépése egy tízezer mérföldes útnak. De ha ennek híre elterjed valamelyik világnyelv sajtójában - és a szellem máris kiszabadult a palackból -, akkor majd nemzetközi szinten is megindul a követelések, vagy legalábbis a panaszok lavinája, mert ezek a Wall Street-i pénzemberek a zanzibári szerecsenektől a pápua emberevőkig mindenkivel így viselkedtek. És akkor majd remény lehet arra, hogy maguktól fogják felajánlani a magyar kormánynak, akármelyik is lesz az, hogy intézkednek államadósságunk jelentős részének törlése, több évi kamatszünet és a maradvány hosszú távon történő törlesztése érdekében. És nem lesz semmiféle „nemzeti katasztrófa”, mint Surányi György és Bokros Lajos hangoztatják, hanem a jól kitervelt adósságcsapdából kiszabadulva, országunk és nemzetgazdaságunk végre elindulhat a jobb jövő felé vezető úton.

Dr. Balogh Elemér

Magyarország külföldi adósságai

Hazánk külföldi adósságai már sok év óta súlyos megterhelést jelentenek az országnak és népének. Ezek kihatottak a demokratikus átalakításra a lehetőségek megnyílása óta súlyosan megterhelte. Sok feszültség és sikertelenség is az elmúlt évben is részben, sőt sok tekintetben túlnyomó részben erre vezethetők vissza, ha ez sok esetben nem is volt közvetlenül kimutatható, nem tűnt ki sokak számára. De a külföldi adósságok terhei viselésének következményei egyre súlyosabbak lesznek, és hosszú évekre, sőt évtizedekre akadályozzák az ország műszaki fejlődését, a szükséges infrastruktúra kiépítését és azt, hogy szociális intézményei belátható időn belül megközelítsék a fejlett országok színvonalát, amely szükséges ahhoz, hogy a fejlett országok közösségének hasznos, sőt egyáltalán tagjává válhasson.

Ezért a külföldi adósságok elengedésére, illetve azok tetemes csökkentésére kell törekedni.

A cél lenne:

1. Az adósságok teljes elengedése.
2. Legalábbis a kamatok lehetőleg utólagos elengedése, tehát Magyarország eddig teljesített törlesztéseit teljes egészében a tőketartozásra számítsák be.
3. Magyarország csak a felvett összeget és annak az infláció folytán bekövetkezett értékcsökkenését legyen köteles megfizetni, s azt visszamenőleg annak megfelelően számolják el. Ellenkező esetben tulajdonképpen a kölcsönt folyósítók a Magyarországra a Szovjetunió által rákényszerített hibás gazdasági rendszer és a szovjet imperializmus kiszolgálása miatt felvett kölcsönökön keresnek, amely mintegy káronszerzésnek minősül, és méltány-

talanul szerzett haszonnak minősíthető, mert ez a helyzet a nyugati országok hibájából állott elő. A kamatok utólagos elengedése esetén (2. pont) már ki volna egyenlítve hazánk külföldi adóssága, mert az általam ismert adatok szerint már lényegesen többet fizetett ki hazánk a kamatokra, mint a felvett kölcsön. A 3. pontban foglalt megoldás tekintetében nem állnak pontosan adatok rendelkezésre, és az csak egy komoly számítások útján lennének megállapíthatók, de valószínűleg az adósság zöme vagy éppen teljes egésze, egész összege ki volna egyenlítve. Így tehát a kormányhitelek esetében a kölcsönt folyósító országok közvetlenül, a bankkölcsönök esetében pedig a bankok által az államuknak fizetett adók útján közvetve még keresnek, illetve a jövőben is keresni fognak azon, hogy kormányaik hibás külpolitikát folytatott a kölcsönt felvevő Magyarországgal szemben.

4. Ha az 1.-3. pontban írottak elérése nem volna lehetséges, akkor arra kellene törekedni, hogy a *nyugati kormányok, államok vegyék át néhány évre Magyarország kamatterheinek viselését*, hogy néhány évig a magyar külföldi adósságállomány növekedése nélkül kifejleszthesse a gazdaságot, amely már azután képes lehetne az adósság megfizetésére.

Magyarország fenti kérésének még az is jogos indoka lenne, hogy hazánk a *rendszerváltás óta felvett kölcsönöket* lényegében *a kamatterhek viselése miatt volt kénytelen felvenni*, tehát nem az ország fejlesztését, beruházásokat szolgálták azok.

Magyarország felvázolt kérésének komoly történelmi és *politikai indokai* vannak:

Magyarország történelme során rendkívül sok áldozatot hozott a *nyugati világ alapvető értékeinek megvédésében*, de maga is részt vett, hozzájárult a nyugati kultúra megteremtésében. A tatárjárás, majd a törökudulás, török támadás idején nemcsak óriási áldozatokat hozott, hanem óriási vérvesztéseket is szenvedett, amelyek következtében később már nem volt elég erős a saját jogos érdekeinek megvédéséhez.

Az 1848-49-es szabadságharc idején nem kapott számottevő, hathatós támogatást az akkori demokratikus országoktól, annak ellenére, hogy a saját erejéből Magyarország már akkor nagy lépéseket tett a demokratikus, humanista jogállam megteremtése terén. Így leverték a magyar szabadságharcot. Ezért Magyarország akkori képviselői kényszerítve érezték magukat arra, hogy 1867-ben egy olyan kompromisszumot kössenek a Habsburg uralkodóházzal, amely Magyarország sorsát külpolitikailag Ausztria és a Habsburg uralkodóházhoz kötötte.

Így sodródott bele Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia részeként az I. világháborúba, amely után egy lényegében demokratikus kormány alakult, amely bár tapasztalatlan volt, de a nehéz körülmények ellenére is egy demokratikus, humanista alapelveken nyugvó jogállamot törekedett felépíteni. Ezt a kormányt azonban a nyugati demokratikus országok nem támogatták, sőt – elsősorban Franciaország – olyan politikát folytatott, amelynek következtében ez a kormányrendszer megbukott, és egy kommunista rendszer jutott uralomra Magyarországon. Ennek ellenhatására egy tekintélyuralmi rendszer jött létre, amely bár parlamentáris volt, de nem volt valóban demokratikus rendszer.

Az igazságtalanul megvont határok folytán a magyarság egyharmada került idegen uralom alá a szomszédos államok területére. Ez hátrányosan befolyásolta egy valóban demokratikus rendszer kialakulását Magyarországon. Ennek ellenére hazánk a II. világháború idején sok humánus intézkedést tett, annak ellenére, hogy a Náci-Németország közelsége miatt, azzal kényszerűen szoros kapcsolatokat tartott fenn, s majd részben a revíziós törekvései miatt is később szövetségessé vált. Így 1939-ben nem volt hajlandó átengedni a német csapatokat a Lengyelország elleni hadjárat idején, de még inkább Magyarország javára tudható be, hogy mintegy *140 ezer lengyel menekültet fogadott be, s azokat nemcsak hogy nem volt hajlandó kiszolgáltatni a Náci-Németországnak, hanem azokkal nagyon barátságosan bánt, sőt*

a továbbjutásukat elősegítette. Így a Nyugatra került fegyverforgató képes lengyel egyének részt vehettek a háborúban, s különösen Anglia megvédésében számottevő szerepet játszottak. *Magyarország abban az időben sok más üldözöttnek is menedéket nyújtott.* Így mintegy ezer francia, sok belga, holland és angol hadifogoly talált menedéket Magyarországon. *Rajtuk kívül befogadott Magyarország még sok üldözött zsidót is, így Ausztriából, Berlinből, Szlovákiából, sőt még a megszállt Szerbiából is. A magyarországi zsidóság helyzete a legjobb volt a Náci-Németország hatalmi körébe tartozó országok között, egészen Magyarország 1944 márciusában történt megszállásáig.* A vidéki zsidóságot a Náci-Németországba szállították, a náci-német hatalom deportálta, de 1944 júliusában Horthy kormányzó megtiltotta a Budapesten tartózkodó zsidóság elszállítását. Ezt a magyar közvélemény széles rétegei is támogatták. Így volt megmenthető a budapesti zsidóság túlnyomó része. Újabb elszállításuk, illetve a zsidó személyek megőlése csak a Náci-Németország által a hatalomba behelyezett nyilas kormányzat idején kezdődött újra. A szovjet csapatok előrenyomulása miatt azonban már nem sok idő maradt erre, de *több magyar hatóság továbbra is igyekezett megakadályozni a zsidók elszállítását és meggyilkolását, s ebben ismét igen sok magánszemély és intézmény – annak súlyos veszélyeit is vállalva – közreműködött.* Magyarország ezen humánus magatartását azonban a béketárgyalások során sajnos nem vették figyelembe. A II. világháború után Magyarországon egy demokratikus kormányzat alakult a szovjet nyomás ellenére. Magyarországon volt a *leghosszabb és legszívósabb ellenállás a kommunista hatalomátvétel ellen, így az csak 1948 végén, pontosabban 1949 február-márciusban fejeződött be. Sztálin halála után Magyarországon volt a legnagyobb méretű liberalizálódás, s az első tiltakozás 1955 végén, tehát még a XX. szovjet pártkongresszus előtt.*

Az 1956-os forradalom óriási áldozatokba került Magyarország népének, de általában a magyarságnak is. A katonai erővel tör-

tént elnyomása ellenére is megrendítette az egész kommunista rendszert, a kommunizmus erőit szerte a világban. Helyenként visszaszorították a kommunistákat, más helyen megakasztotta az előretörésüket. A kommunista pártokat belülről is megrendítette. Több csehszlovák kommunista, de már néhány volt szovjet kommunista is kinyilvánította, hogy a magyar forradalom nyitotta ki a szemüket. Tehát az erjedési folyamatot megindította, illetve meggyorsította a kommunista pártokon belül is. Ez vezetett azután a néhány évvel ezelőtt bekövetkezett változásokhoz. A magyar forradalom és szabadságharc leverése a nyugati hatalmak, elsősorban az USA, Anglia és Franciaország hibás politikájának volt a következménye. Ez nemcsak Magyarországnak okozott súlyos károkat, hanem sok évre meghosszabbította a kommunista rendszer fennmaradását. Ha a Szovjetunióknak nem lett volna meg a lehetősége a magyar forradalom leverésére, akkor a kommunista rendszer néhány évvel ezelőtt bekövetkezett bukása lényegesen előbb következett volna be, amikor még egy demokratikus rendszer létrehozására, helyreállítása a kelet-európai országokban még lényegesen könnyebb lett volna, de egyben a szociális piacgazdaság megteremtése is.

A magyar forradalom tapasztalatai és a közvélemény nyomására, amikor ez lehetségessé vált, *ismét egy liberalizálási folyamat indult meg hazánkban*, amely azután Lengyelországgal együtt a legmesszebb ment (eltekintve a „prágai tavasz” viszonylag rövid idejétől.)

A liberalizálódási folyamathoz az anyagi helyzet javulásával kellett együtt járnia, de nemcsak ehhez, hanem ahhoz, hogy a Szovjetunió ezt Magyarországnak megengedje, szükség volt a nyugati kölcsönökre. Így ugyanis Magyarország a Szovjetunió számára hasznos teljesítményeket tudott nyújtani, tehát abból közvetlen haszna származott, s így ezért engedte meg Magyarországnak a lépésről-lépésre tett reformokat.

A fokozatos reformok folytán alakult ki az a helyzet, amely a demokratikus rendszerek megvalósításához megnyitották az

utat. *Gorbacsov uralomra jutása is a magyarországi és lengyelországi reformok folyamánya*, illetve azok abban jelentős mértékben közre hatottak. Az 1989/90-ben bekövetkezett átalakulások az időközben megszűnt NDK-ban, Csehszlovákiában, Bulgáriában és Romániában, majd később Albániában nem tekintették egyszerűen Gorbacsov hatalomra jutása következményének, mert Gorbacsov már 1985-ben az SZKP főtitkára lett, de az előbb említett országokban mégsem történtek lényeges változások 1989 őszéig. Ezek annak voltak a következményei, hogy Magyarország megnyitotta a nyugati határait és kiengedte az NDK-ból hazánkban tartózkodó turistákat. Ezért vált a Szovjetunió még engedékenyebbé, s az egész európai kommunista rendszer összeomlott.

Így elmondható, hogy a *III. világháború veszélye elmúlt, s hozzátehető, hogy Magyarország lényeges szerepet játszott abban, hogy a III. világháború „megtakaríthatóvá vált” a világ számára*. Az előbb vázoltak bekövetkezése óta *Magyarország és annak népe újabb áldozatokot volt kénytelen hozni az emberiség elveinek jegyében és a demokratikus országok kívánságának teljesítése jegyében*. A volt Jugoszláviából sok tízezer menekült érkezett hazánkba, akiknek nagyobb része nem is volt magyar nemzetiségű. Bár hazánk bizonyos anyagi támogatást kapott a költségek fedezésére külföldről, de az közel sem fedezi az azzal járó költségeket. *Még nagyobb megterhelést jelent Magyarországnak az elrendelt embargó betartása*, amely folytán hazánk évente kb. egy milliárd dollár jövedelemtől esik el, és további költségei is származnak annak betartásából. *Tekintve, hogy Magyarországnak óriási külföldi adósságai vannak és annak kamatait sem tudja a saját erejéből, bevételeiből törleszteni, ezért újabb kölcsönöket kénytelen felvenni*, és az elmaradt jövedelem miatt növekvő kamatterheit is így viselnie kell, tehát évente újabb kamatos kamatok is terhelik. Ezért hazánk pénzügyi helyzete kedvezőtlen, így *csak magasabb kamatokra kap hitelt*, mint egyébként arra lehetősége lenne, ha nem hárulnának rá a költsé-

gek és nem terhelnék ezek a jövedelemkiesések a volt Jugoszláviában előállott válság miatt, amelynek bekövetkezésében Magyarország egyáltalán nem hibáztatható, hanem az egyre gyakrabban hallható vélemények szerint azokért a kölcsönt folyósító nyugati hatalmakat terhelheti a felelősség. Ez is egy további indok Magyarországnak a bevezetőben vázolt kérésének teljesítésére.

A kölcsönöket a hivatalos nyilatkozatok szerint legalább is túlnyomó részben *magánbankok nyújtották Magyarországnak*. Ezért annak elengedése, illetve mérséklése esetén a külföldi államoknak kellene átvállalniuk. Az az érv, hogy Lengyelország esetében ez könnyebb, mert nekik az államok nyújtották a kölcsönöket, nem elfogadható, mert nem sok különbség van aközött, hogy valaki az általa adott kölcsönöket engedje el, vagy a más intézmények által adottakat vállalja át. Egyébként is ezeket a kölcsönöket – *minden bizonnyal – állami garanciával* adták ezek a magánbankoknak.

Több ízben előfordult már a történelemben, éppen a mi korunkban is, hogy *politikai érdekért megjutalmaztak egyes országokat*, s még hozzá nemcsak anyagiakkal, amelyek más népeknek nem igen csorbítják a jogaikat, *hanem területekkel is, éppen a mi kárunkra*. Magyarország adósság-elengedési kérelme azért sem lenne méltánytalan, mert azok az országok, amelyeknek a részvétele ebben az akcióban elvárható lenne, *lényegesen gazdagabbak, mint hazánk*. Ezt a kérdést a nyugati demokratikus államoknak közösen kellene megoldaniuk egymás között elosztva annak terheit.

Az az aggály, hogy ha Magyarország az adósság elengedését, illetve mérséklését kérné, *csökkentené a hitelképességet nem helytálló*, mert az más helyzet lenne, ha hazánk egyszerűen megtagadná, vagy fizetéképtelenségre való hivatkozással nem volna hajlandó az adósságait megfizetni. *Ha Magyarországnak mérsékeltnek, illetve kiegyenlítettnek ismernék el az adósságait, akkor éppen megnövekedne a hitelképesség-*

ge, és megnövelné a külföldi beruházások érdeklődését. Így Csehszlovákiával összehasonlítva több nyugati gazdasági szakember arra hivatkozott, hogy Csehszlovákiának kedvezőbbek az esélyei Nyugaton, mert kevesebb adóssága van, mint hazánknak.

Az az elvárás, amely szerint a nyugati államoknak kellene felajánlani hazánknak a fentiek alapján adósságaink elengedését, mérséklését, illetve a javaslatom 3. pontja szerinti újra elszámolását, egyáltalán nem alaptalan. A magánéletben is elvárnák, hogy hasonló esetben egy hitelező, aki hibákat követett el egy adóssal szemben, a hibák is hozzájárultak ahhoz, hogy abba a helyzetbe került, hogy az adós a kölcsönök felvette, sőt az adósnak nyújtott kölcsönök végső soron az ő érdekében kedvezően hatottak és az neki jelentős segítséget nyújtott és sok bajtól kímélte meg őt, hasonlóan járjon el, s maga ajánlja fel azt.

A nyugati államférfiaknak és kormányoknak gondolkodniuk kellene arra, hogy minden bizonnyal nem ez lesz az utolsó eset a történelemben, hogy a demokratikus, az emberi szabadságra és az emberi jogokra épülő társadalmi rendszerek számára fontos lehet a támogatás más országok, népek részéről, s magatartásuknak, politikai döntésüknek Magyarország ügyében meglesz a maga hatása a jövőben, *s befolyásolni fogja ez a társadalom légkörét, az egyes emberek magatartását is*, mert a világ, a társadalom bajainak, gondjainak jelentős részben erkölcsi okai vannak. Ha az emberek a politikai életben azt látnák, hogy abban az erkölcsi kötelezettség elveit követik, akkor remélhető, hogy a kisebb-nagyobb csoportok és az egyes emberek is inkább fogják magatartásukban követni azokat.

Hazánk külföldi tartozásainak az előbb vázolt alapon történő elengedésének, rendezésének, annak anyagi vonatkozásaiban túlmenő követelményei is lennének.

Fontos ugyanis az adósság elengedésének, illetve rendezésének az indoka is, mert ha Magyarország történelmi-politikai érdemei alapján

történne, ez hazánk tekintélyét, politikai súlyát is növelné. Ez kihatna a határon túli kisebbségek helyzetére is, mert a kisebbségek érdekében való fellépésre is hazánknak ez kedvezőbb lehetőségeket biztosítana.

De előnyös lenne azért is, mert ha Magyarország adósságainak engedését, illetve mérséklését megfelelő teljesítőképesség hiányára való hivatkozással kérné, akkor fennállna annak a veszélye, hogy ha Magyarország a kisebbségi sorban élő magyarságnak anyagi segítséget nyújtana, egyes szomszédos országok azzal támadhatnák hazánkat, hogy az más államok engedékenysége, nagyvonalúsága folytán megtakarított pénzből teszi ezt, s esetleg még visszaéléssel is vádolhatnák, támadhatnák Magyarországot. Nagyon célszerű lenne először az előbb vázolt alapon kérni az adósság rendezését, mert ha a teljesítőképesség hiányára való hivatkozással kérnék azt, s az sikertelen lenne, ez nem vezetne megfelelő eredményre, akkor azután már különösen hatna a történelmi-politikai érdekekre alapozott kérése Magyarországnak.

De előnyös lenne ez Magyarország adósságainak rendezésében, mérséklésében résztvevő, áldozatokat vállaló államoknak is, mert így erkölcsi érdekekre hivatkozhatnának, példamutató erkölcsi kötelelőteljesítésre, s így az ő erkölcsi súlyukat is növelné ez. A történelem igen sok példát szolgáltatott már arra, hogy az erkölcsi szempontok figyelmen kívül hagyása, az előrelátás hiánya, megfelelő időben való eselekvés elmulasztása milyen súlyos következményekkel járt. Napjainkban talán éppen a balkáni események mutatják ezt a legvilágosabban. De a magyar külhoni adósságok rendezésének nemcsak ezek az erkölcsi hatásai lennének, hanem hozzásegítenék Magyarországot ahhoz, hogy egy hasznos gazdasági és politikai partnere legyen a demokratikus államoknak, komoly felvevőpiacukká és szállítójukká és Európa ezen térségében fontos bázisukká válhasson. Egyben hozzájárulhatnának ahhoz is, hogy Magyarország mielőbb megteremthesse az előfeltételeit az EU-hoz és a NATO-hoz való csatlakozás, illetve fokozatosan kialakuló szorosabb együttműködésének, mert a jelenlegi hely-

zetben egyes jelek arra mutatnak, hogy ez esetleg belátható időn belül nem lesz megvalósítható.

Az erkölcsi és az előbb említett hatásokon túlmenő jelentősége is lenne a fent vázolt megoldásnak. Sok állam bizonyára ugyanis attól tart, hogy ha Magyarország adósságait elengednék, illetve mérsékelnék, akkor más országok is hasonló igényekkel lépnének fel ellenük. Eladósodott ország talán száz is van a világon, köztük számosan bizonyára még súlyosabb pénzügyi helyzetben is vannak, mint hazánk, de ilyen nagy történelmi-politikai érdemei, mint Magyarországnak, aligha van még a világon egy másik országnak, – talán még Lengyelországnak vannak még hazánkéhoz hasonlítható érdemei.

Hazánk külhoni adósságai elengedésének, illetve csökkentésének esetében fel kellene ajánlani Magyarország külföldi követelésének engedményezését a hazánk adósságait átvállaló országok javára.

Nagy Pongrác

MI LESZ VELÜNK?

Gondolatok a Surányi Györggyel folytatott televíziós beszélgetéssel kapcsolatban

Réges-régen az Állatorvosi Karon mesélték:

A professzor kiviszi a hallgatókat a mintagazdaságba. Ott elővezetnek egy lovat. Nem is ló, gebe, iszonyatos állapotban. Csontjai majd átszúrják a bőrét, háta túrós, feje lóg, alig áll a lábán. A hallgatók elhűlve nézik. –”Azért vezettem elő ezt a lovat – magyarázza a professzor –, mert ezen az összes lóbetegséget tanulmányozni tudjuk.”

Ez az anekdóta jutott eszembe, amikor szeptember 24-én a dr. Surányi György Nemzeti Bank elnökkel folytatott televíziós beszélgetést hallgattam. Amit ott Surányi György mondott, abban benne van a magyar gazdaságpolitika minden tévedése, illúziója, valótlanága és szakmai képtelensége.

Tallózzunk taláalomra.

1. Mikor lesz vége a szigorú pénzügypolitikának ?

Mielőtt Surányi György válaszát idézném, két számmal szeretném jellemezni a magyarországi pénzügypolitikát. 1989 decembere és 1995 májusa között a vállalati szektornak nyújtott nettó bankhitelek reálértéke 45 százalékkal, a háztartásoknak nyújtott bruttó hiteleké pedig több mint 70 százalékkal csökkent. A Magyar Nemzeti Bank olyan magas szinten tartja a kamatlábakat, hogy gazdasági öngyilkosság ma a hitelfelvétel a többség számára. A magyar gazdaság nagyobbik része – főként a kisvállalatok és a háztartások – már évek óta hitel nélkül működik. Nincs a világgazdaság történetében példa arra, hogy egy or-

szág kormánya huzamos ideig ilyen kíméletlen, ilyen irgalmatlan pénzpolitikát folytatott volna. Ennek ellenére Surányi arra utalt, hogy a politika április óta még szigorúbbá vált. Ennek akkor lesz vége, mondta, amikor beindult egy kiegyensúlyozott 4–5%-os növekedés; hogyha a külső egyensúly hiánya megfelelő mértékűre csökken és végül, ha a költségvetési hiány lényeges csökkentése révén az infláció egyszámjegyűvé válik.

Ügyeljünk a sorrendre, mert fontos. *Elemi közgazdasági tétel* az, hogy hitel nélkül nincs gazdasági fellendülés (lásd: Széchenyi). Hitel viszont csak akkor lesz, ha a fellendülés megindult. Ez a magyar gazdaságpolitika (egyik) 22-es csapdája.

2. Mi okozza az inflációt?

A válaszból az is kiténik, hogy Surányi szerint a túlköltekezés – főként a költségvetési hiányban tükröződő állami túlköltekezés – az infláció fő oka. – Mint ismeretes, ugyanezt vallja Bokros Lajos is. – Most ismét azt kell mondani, hogy *elemi közgazdasági tétel* az, hogy a költségvetési hiány önmagában még nem gerjeszt inflációt. Minden attól függ, hogy a hiányt hogyan finanszírozzák. – A költségvetés túlköltekezése vásárlóerőt pumpál a gazdaságba. Ezt a vásárlóerő-többletet a kormány egyidejűleg azonnal kivonja, amikor a hiányt a hazai pénzpiacra kincstárjegyek és államkötvények kibocsátásával finanszírozza. – *A költségvetési hiánynak* tehát, bármekkora legyen az a bruttó hazai termékhez viszonyítva, *semmi köze nálunk az inflációhoz.*

Az infláció okait másutt kell keresni. 1989 és 1994 között az össztermelés, vagyis a magyar áruk és szolgáltatások kínálata, 19 százalékkal csökkent (ezen belül az árukínálat 26 százalékkal). (Megjegyezzük, hogy ezt az óriási arányú termelés/kínálat csökkenést főképpen az egymást követő kormányok hibás gazdaságpolitikája okozta, de a részletes indoklásra itt nincs lehetőség.) A kereslet viszont csak 4 %-kal csökkent (ebből a belföldi kereslet 8 százalékkal). A magyar gazdaság tehát évről-évre jóval kevesebb árut és szolgáltatást termel, mint

amennyi az irántuk való kereslet. A különbséget külföldről importáljuk, s a külföldi áru általában jóval drágább, mint a hazai áru. 1992 második fele óta ez az infláció fő oka. A kormány, a Nemzeti Bank és a Valutaalap ezt „túlfűtött gazdaságnak”, „túlköltekezésnek” nevezi, s politikájának célja, hogy a belföldi keresletet a magyar áruk és szolgáltatások kínálatának színvonalára szorítsa vissza. - Én ezt inkább kínálathiánynak nevezném, s olyan politikát tartanék helyesnek, amelynek célja a kínálatnak az (amúgy is csökkent) kereslet színvonalára való növelése volna.

3. A „bajok gyökere”

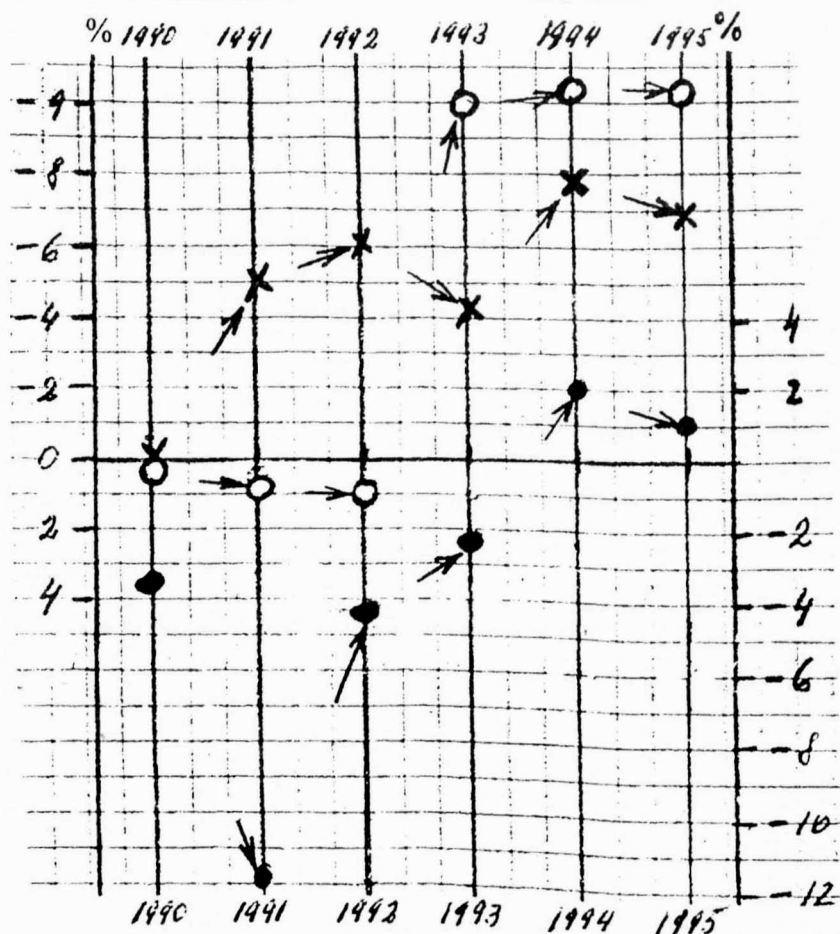
Surányi szerint szerves összefüggés van a külgazdasági hiány és az államháztartási hiány között. A kettő együtt nő vagy csökken. Ehhez Bokros még hozzáteszi, hogy mindkettő a gazdasági növekedés egyenes függvénye. Ha a gazdaság teljesítménye javul, mindkét hiány nő. Az egyensúlyhiányt tehát csupán a gazdaság teljesítményének rovasára lehet orvosolni. – Bokros szerint ez a bajok gyökere.

A részletekbe itt most nem érdemes belemenni. Elégedjünk meg az-
zal, hogy ez az összefüggés valóban fennállt a parancsgazdaság idején. Azt azonban *minden másodéves nyugati közgazdasági egyetemi hallgató tudja*, hogy a piacgazdaságban ez a háromoldalú összefüggés ellentétes irányú; a gazdasági fellendülés csökkentheti az államháztartási hiányt és növelheti a folyó fizetési mérleg hiányát. Gazdasági visszaesés idején ennek a fordítottja történhet: a fizetési mérleg deficitje csökken, az államháztartásé nő. A három mennyiség egyszerre csak úgy nőhet – mint pl. nálunk 1994-ben –, ha más tényezők játszanak döntően közre. Amint az ábra mutatja, az”egyirányú összefüggést” a gyakorlat sem igazolja. – A sajnálatos és aggasztó csupán az, hogy ezen a vaskos elméleti és gyakorlati tévedésen alapul az a kormánypolitika, amely csökkenti a lakosság reáljövedelmét, az esélyegyenlőséget az egyetemeken, a kórházi ágyak valamint a családi pótlékra jogosultak számát, hogy csak a legkirívóbb vonásait említsem.

A Bokros–Surányi féle” összefüggés”

Államháztartás mérlege/BHT: x
Folyó fizetési mérleg/BHT: o

BHT százalékos növekedése:

Források: 1990–1994: Magyar Nemzeti Bank, Pénzügyminisztérium, Központi Statisztikai Hivatal. 1995: az 1995-ös második pótköltségvetés (x), valamint a szerző előrejelzései (●, o).

„Egyirányú összefüggés” mellett csak akkor lehetne érvelni,

- ☞ ha egy-egy évben mindhárom jel a vízszintes vonalnak ugyanazon az oldalán volna, és
- ☞ ha egyik évről a másikra mindhárom ugyanabban az irányba mozdulna el (= mindhárom nyíl ugyanabba az irányba mutatna).

Ez eddig csak 1994-ben valósult meg, s esetleg megvalósul 1995-ben is. Ezt azonban külső tényezők idézték elő. Az „egyirányú összefüggést” tehát a gyakorlat nem igazolja, a piacgazdaság elmélete pedig cáfolja.

4. Erkölcsi érvek az adósságkönnyítés ellen

A riporter megkérdezte Surányi Györgyöt, mi a véleménye Gidai Erzsébet azon javaslatáról, hogy Magyarország szorgalmazza külföldi adóssága egy részének a leírattatását. – Az MNB elnöke szerint a javaslat mind erkölcsileg, mind pedig szakmailag tarthatatlan. Erkölcsileg először azért, mert ha valaki hitelt kér, akkor azt nem azért kéri, hogy utána ne fizesse vissza. Másszóval: a szerződésileg vállalt kötelezettségeket teljesíteni kell.

Messze vezet, ha ebben az összefüggésben erkölcsről beszélünk. Mindenekelőtt erkölcstelen az a 66 ország, amely sok év óta folyamatosan adósságkönnyítést élvez. De erkölcstelen volt annak idején Horthy Miklós is, amikor 1944. október 16-án Magyarországot ki akarta vonni a második világháborúból, hisz ez a Németországgal kötött szövetségi szerződés megszegése lett volna. – Milyen szerencse, hogy nem sikerült! Budapestet rommá lőtték, a fél ország elpusztult, de erkölcsünk tisztán ragyog.

A másik erkölcsi szempont az, hogy csak a világ legszegényebb országai tarthatnak igényt adósság-elengedésre. Magyarország lakossága ma a világ népességének legjobban élő 20 százalékához tartozik. Ahelyett, hogy a fejlett országoktól adósságelengedés formájában tá-

mogatást kérne, még Magyarországnak volna erkölcsi kötelezettsége támogatást adni a nála sokkal, de sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben lévő országok lakosságának.

Ezt mondja a Magyar Nemzeti Bank elnöke vasárnap délután, csúcsidőben, mintegy 3 millió nézőnek. – A számok viszont azt mondják, hogy a 12 ország közül, amelyek tavaly szeptemberig nemcsak kormányoktól, de bankoktól is kaptak jelentős adósságelengedést, háromnak az egy főre jutó bruttó nemzeti terméke magasabb, mint Magyarországé, kettőé pedig majdnem eléri azt. (Mint ismeretes, a Világbank az egy főre jutó nemzeti termékkel méri az országok jóléti illetőleg fejlettségi fokát.)

2. sz. táblázat

Egy főre jutó nemzeti termék US dollárban

Ország	1993
Argentína	7450
Uruguay	4127
Mexikó	3677
Magyarország	3587
Brazília	3471
Costa Rica	3422

Forrás: Világbank és IMF

Ezek tehát a nálunk sokkal szegényebb, sokkal, de sokkal kiszolgáltatottabb országok. – Megjegyzem, hogy ezeket az adatokat én a Ma-

gyar Nemzeti Bank könyvtárában találtam. Így azok feltételezhetően hozzáférhetők a Magyar Nemzeti Bank elnöke számára is.

5. Szakmai érvek

Közgazdasági szempontból azért nem ért Surányi György egyet Gidai Erzsébet javaslatával, mert ha adósságelengedést, sőt bármiféle adósságkönnyítést kérünk, akkor az ország egyszeribe elveszti hitelképességét, vagyis nem kap több hitelt. Megszűnik a működőtőke beáramlása. Nem lesz mód az import-többlet finanszírozására, csökken a fogyasztás, csökken a beruházás, nő a munkanélküliség, nő a költségvetés hiánya, az infláció kontrollálhatatlanná válik, csökken az export, a termelés pedig legalább 20–25 százalékkal visszaesik (a jelenlegi szintről, amely már 19 százalékkal alacsonyabb, mint amekkora 1989-ben volt).

Itt alaposan bele lehetne menni a részletekbe. Le lehetne közölni a Világbank grafikonját, amely azt mutatja, hogy mialatt az adósságelengedésben részesült országok piaci hitelképességi minősítése 30 százalékkal javult, az adósságot pontosan fizető Magyarországé éppen 30 százalékkal romlott. – Ki lehetne logikailag és számszerűleg mutatni, hogy az adósságelengedés nemcsak, hogy nem befolyásolja a működőtőke beáramlását, de néha még serkentőleg is hat rá. (Például míg Lengyelországban az 1991-es adósságelengedést megelőző években a beáramlás elenyésző volt, 1992-re már 678 millió dollárra, 1993-ra pedig 1700 millióra rúgott.) – Helyszűke miatt azonban célszerű a végkövetkeztetésre összpontosítani a figyelmünket, nevezetesen arra, hogy adósságelengedés kérése katasztrofális gazdasági következményekkel járna.

Hogy járna-e vagy sem, az abból derül ki, miképpen alakult az egy főre jutó reáljövedelem azokban az országokban, amelyek adósságkönnyítésben részesültek. Az alábbi táblázat pontosan ezt mutatja. A feltüntetett 23 ország közül 22 a nyolcvanas évek első felében beszüntette a szerződésileg megállapított adósságszolgálat teljesítését, s utána

azokat, amelyekre nem volt megbízható adat, s ahol háború, polgárháború vagy hosszantartó belső zavargás akadályozta a gazdaság fejlődését. Amint látható, a 22 adósságkezdvezményben részesült ország közül 16-nak jobb a gazdasági teljesítménye, mint az adósságot pontosan és rendületlenül fizető Magyarországé.

3. sz. táblázat

Az egy főre jutó bruttó hazai termék növekedésének mutatószámai az adósságkönnyítésben részesült országokban és Magyarországon

	Ország	1993 1992 = 100
1.	Chile	153,2
2.	Costa Rica	123,7
3.	Colombia	120,0
4.	Uruguay	119,9
5.	Argentína	109,0
6.	Marokkó	108,4
7.	Dominikai Köztársaság	108,3
8.	Jamaica	107,8
9.	Lengyelország	104,6
10.	Malawi	102,1
11.	Ecuador	101,7
12.	Nigéria	100,4
13.	Brazília	98,8 ¹⁾
14.	Guyana	98,7
15.	Venezuela	98,0
16.	Panama	97,5
17.	MAGYARORSZÁG	96,2
18.	Mexikó	93,6
19.	Sierra Leone	92,7
20.	Fülöp-szigetek	86,1
21.	Bolívia	84,8 ¹⁾
22.	Peru	76,3
23.	Románia	70,6 ¹⁾

¹⁾ 1992

Forrás: IMF: International Financial Statistics és IBRD: World Debt Tables 1994–'95

Az aláhúzott országok adósságelengedést is kaptak a kormánytól és a bankoktól.

A 12 adósság-elengedésben részesült ország közül 10 található a táblázatban. A tizenegyedik – Bulgária – csak a közelmúltban részesült adósság-elengedésben, így ennek hatását még nem lehet felmérni. A tizenkettedik, Jordánia, 1989-ben részesült először adósságkönnyítésben, később pedig adósság-elengedésben. Ott 1989 és 1994 között az egy főre jutó bruttó hazai termék 6 százalékkal nőtt, Magyarországon ugyanezen idő alatt 18 százalékkal csökkent. – A 12 adósság-elengedésben részesült ország közül 11 alkalmas az összehasonlításra. Közülük 9-nek jobb a gazdasági teljesítménye, mint Magyarorszáké.

A tényekkel összevetve tehát semmivé válik az a főérv, amelyet az egymást váltó Nemzeti Bank elnökök, az adósságkezeléssel megbízott MNB alelnök, az egymást követő pénzügyminiszterek, s az őket kritikátlanul ismétlő „szakértők” már öt éve hangoztatnak. – És az öt év leforgása alatt, úgy látszik, egyikük sem nézte meg a számokat, mielőtt arra szánta el magát, hogy ezzel a „végítélet forgatókönyvvel” rémítgesse a töle szakértelmet, alapos helyzetismeretet és *igazmondást* váró magyar népet.

6. Hogyan oldódhat meg az adósságprobléma?

Surányi György szerint úgy, hogy megáll az adósság növekedése. A gondolatot nem fejtette ki részletesen, de az interjú során többször tett említést arról, hogy megindul egy évi 4–5 százalékos gazdasági növekedés. A változatlan adósságállomány tehát csökken a növekvő bruttó hazai termékhez viszonyítva. Így Magyarország az adósságproblémát lassacskán „kinövi”.

Az adósság növekedésének megállítása természetesen azt jelenti, hogy csak annyi hitelt veszünk fel, amennyi a tőketörlesztésre éppen elegendő. A folyó fizetési mérlegnek csak akkora lesz a hiánya, amekora a nettó kamatfizetési kötelezettség (vagyis eltűnik a kereskedelmi mérleg évi 3,5–4 milliárd dolláros hiánya). A nettó kamatokat pedig a

működőtőke beáramlásból fizetjük. – Ez azt jelenti, hogy Magyarországra nem lesz nettó forrásbeáramlás külföldről.

Itt két kérdés merül fel: elég lesz-e a beáramló működőtőke a nettó kamat fedezésére? És: mitől fog megindulni a gazdasági növekedés?

Surányi György szerint az idén nem lesz probléma a várhatóan másfél milliárdra rugó nettó kamatkiáramlás működőtőkével való finanszírozására, csupán a közműveket (villany-, gáz-, vízszolgáltatás) kell eladni. Ezeknek a monopolüzemeknek az eladása után a monopolhelyzetbe került külföldi tulajdonos diktálhatja majd az energiaárakat Magyarországon.

Egy boríték hátulján azonban bárki kiszámíthatja, hogy ha a jelenleg 33 milliárd dolláros bruttó adósságot sikerül – mondjuk – 35 milliárdos szinten stabilizálni, akkor 10 milliárdnyi aktívum mellett – a nettó kamatfizetés meg fogja haladni az évi 2 milliárd dollárt. Jövőre még eladhatjuk a bankokat. Ezzel aztán az ország külföldi kiszolgáltatottsága olyan méretűvé válik, hogy majd visszasírjuk a szovjet csatlós-sorsot mint nemzeti függetlenségünk fényes korszakát. (Tudtommal nincs civilizált ország a világon, amely megengedné, hogy az energia- és bankszektor külföldi kézre kerüljön. Mi majd megengedjük, hisz politikánk vezérlő elve az, amit Botos Katalin pénzügyi államtitkár korábban már 1991-ben úgy fogalmazott meg, hogy "az adósságot pedig fizetni fogjuk, még ha tönkre megy is belé az ország".)

1997-re eladnivalónk már nem marad, az évi 2 milliárd dollárnyi nettó fizetési kötelezettség viszont nemcsak megmarad, de évről-évre nő, hisz hitelképességi minőségünk romlása miatt a régi adósságot egyre magasabb kamatú új adóssággal kell behelyettesíteni. Ezt az évi 2,2–2,3 milliárd dollárt csak úgy tudjuk majd fizetni, ha ennek egyre növekvő hányadát a magyar gazdaság termeli ki.

Ez már a forráskibocsátás lesz, ami évről-évre növekszik, hisz míg a kamatteher növekedni, a működőtőke-beáramlás feltételezhetően csökkenni fog. – Így tehát nemcsak azt kell elhinnünk, hogy minden külső forrásbevonás nélkül beindul a gazdasági fejlődés, hanem azt is, hogy beindul és fenntartható lesz jelentős folyamatos és növekvő forráskibocsátás mellett.

7. Csőd előtt?

Természetesen nem fog beindulni. Ellenkezőleg: az össztermelés ismét csökkenni fog, amint csökkent 1990 és 1992 között, amikor ugyanezt az adósságpolitikát folytattuk, s amikor hasonló arányú volt a forráskiáramlás. A kormányzat majd gondoskodik róla. Ahhoz ugyanis, hogy piaci eszközökkel megvalósuljon a tervezett forráskibocsátás, vissza kell fogni a belső felhasználást. Ez a visszafogás már kíméletlenül folyik. A lakosság fogyasztását csökkenti a reálbérek csökkentése (10% idén, 5% jövőre), a közületi fogyasztást a Bokros csomag és a várható újabb csomagok, a beruházást pedig az MNB hitelmegszorító politikája. A kormányzat azt mondja, hogy ezzel megveti a gazdasági fellendülés alapjait. Így fogalmazódott meg Magyarországon az az egyedülálló közgazdasági tétel, miszerint a gazdaság beindításának legjobb módja a gazdaság visszafogása.

Az adósságszolgálat rendszeres fizetése mellett az adósságállomány stabilizálásának az ára tehát a gazdaság folyamatos hanyatlása. Ahelyett, hogy változatlan adósság csökkenne a növekvő bruttó hazai termékhez viszonyítva – mint ahogy Surányi György reméli – inkább az a valószínű, hogy növekedni fog egy csökkenő BHT-hez viszonyítva.

De ez az arány romlik akkor is, ha nemcsak a tőketörlesztést, de a kamatot is kölcsönből fizetjük, mint ahogy tesszük 1993 óta. A nettó kamatteher ma már olyan nagy, hogy – tőkésítve – az adósság növekedését a bruttó hazai termék növekedése már nem érheti utol.

Az alábbi számok hitelezőink előtt is ismeretesek. Becsléseket, előrejelzéseket ők is végeznek. Látják az adóssághelyzet romlását, s egyre világosabban látják az adósságszolgálat pontos teljesítésén alapuló adósságpolitika kilátástalanságát. Hitelképességi minőségünk egyre romlik. *Soros György*, a briliáns pénzügyi szakember, nemrég azt mondta, hogy a közelmúltban lezajlott mexikói válságot Magyarországon pénzügyi válsága fogja követni. "Ez annyira nyilvánvaló – úgy mond –, hogy nem félek kimondani." – Soros itt természetesen arra céloz, hogy a nemzetközi tőkepiac beszünteti a hitelfolyósítást Magyarországnak.

4. sz. táblázat

A külföldi adósság és a nettó kamat a bruttó hazai termék százalékában

	1992	1993	1994	1995 (becslés)	1996 (becslés)
	Százalék				
Bruttó adósság/BHT	58,7	64,2	69,1	77,3	79,5
Nettó adósság/BHT	36,4	39,0	45,9	54,5	56,8
Nettó kamatfizetés/BHT	3,3	3,0	3,1	3,5	4,7
Emlékeztető:	Milliárd US dollár				
Bruttó adósság (év vége)	21,4	25,4	28,5	34,0	35,0
Nettó adósság (év vége)	13,3	14,9	18,9	24,0	25,0
Nettó kamatfizetés	1,22	1,13	1,29	1,55	2,05
Bruttó hazai termék (BHT)	36,5	38,3	41,3	44,0	44,0

Forrás: 1992–94: Magyar Nemzeti Bank
1995–96: a szerző becslése

Igen, ez lesz a vége a jelenlegi magyar gazdaság- és adósságpolitikának. De a kormányzat nem akar szembenézni a valósággal. S amikor

a csőd bekövetkezik, itt áll majd kezét tördelve készenléti válságkezelő program nélkül.

8. Mazsolák

Ezzel be is fejeztem Surányi György (és Bokros Lajos) főbb gazdaságpolitikai elgondolásának elemzését. Búcsúzóul még néhány ingyencsalatot szolgállok fel az olvasónak.

Érdekesnek találtam Surányi válaszát Soros megjegyzésére. – Mint ismeretes, a kommunizmusban a hatalom nem vitatkozott a neki ellentmondókkal. Amikor már nem vetette őket börtönbe, nem törte derékba a karrierjüket, akkor ledorongolta őket: az ellentmondó reakciós, bal- vagy jobboldali elhajló, népellenes, imperialista bérenc stb. lett. – Ez ma is így van, csupán a jelzők változtak. Kedvelt jelző például a „felelőtlen” és a „hozzá-nem-értő”. – Surányi „borzasztóan felelőtlen”-nek nevezte Soros kijelentését, „agyrém”-nek a Mexikóval való összehasonlítást, s az informálság teljes hiányáról beszélt. – Bár igaza volna! Sajnos, ez nem valószínű. Magyarországról Surányi valószínűleg jobban van informálva, mint Soros, sőt talán Mexikóról is. A nemzetközi tőkepiac hangulatát azonban Sorosnál senki sem ismeri jobban.

A Valutaalap nem ad tanácsot. A gazdaságpolitikát a magyar kormány dolgozza ki, s azt a Valutaalap vagy támogatja vagy nem – mondotta lényegileg Surányi György. Mindhárom állítás igaz, de valami kimaradt, ami teljesen megváltoztatja a kijelentés értelmét. A Valutaalap nem tanácsot ad, hanem ultimátumszerű feltételeket szab, s mindaddig nincs megegyezés, ameddig azokat a magyar kormány el nem fogadja. A kormány végül minden lényeges feltételt elfogad, mert a jelenlegi adósságpolitika mellett nem kockáztathatja meg a Valutaalappal való nyílt szakítást, hisz akkor nem tudná a tőketörlesztést újrafinanszírozni a piacon. – Nos, ilyen valójában viszonyunk a Valutaalappal, amelyet Surányi büszkén nevez „szuverén intézmények kapcsolatának”.

Surányi György szerint, ha a bruttó hazai terméket a vásárlóerőparitás alapján számítjuk át dollárra, akkor a nettó kamatkiadás a BHT-nak nem 3,5%-a, hanem annál jóval alacsonyabb. „Nem kicsi, de nem elviselhetetlen” – mondja. – A Központi Statisztikai Hivatal azóta nyilvánosságra hozta a vásárlóerőparitáson számított, dollárban kifejezett BHT-t, a Pénzügyminisztérium pedig az idénre várható nettó kamatfizetés összegét. Az arány 2,5%, szemben a Surányi által említett 1,5-2,0%-kal. Ez ebben az összefüggésben lényeges különbség.

Ugyanez a nettó kamatkiadás Surányi szerint az áru- és szolgáltatás-exportnak 8-9%-a. Felmerül a kérdés: kinek az adatait idézi a Magyar Nemzeti Bank elnöke? A Magyar Nemzeti Bank számításai szerint ugyanis az arány már évtizedek óta nem volt 8%. 9 százalék pedig csak 1992-ben volt. 1993-ban az arány 10,4% 1994-ben 12%, s idén is legalább 12% várható, (MNB: Havi jelentés, 1995/7, 87. old.)

Surányi szerint a kamatfelár, amit Magyarországnak nemelsőosztályú hitelképességi minősítése miatt a nemzetközi tőkepiacon fizetnie kell 1,45 százalék, hisz ennyi volt a felára a legutóbb felvett kölcsönnek. Tudva lévő, hogy kölcsönök esetén a bankok a hitelfelvevő kérésére általában belemennek abba, hogy alacsony felárat számítsanak, de megemelik azokat a különféle díjakat és járulékokat, amelyeket a hitelfelvevő a kamaton kívül fizet. Így a bank „pénzénél marad”, a hitelfelvevő piaci minősítése pedig jobbnak tűnik a valódinál. Hogy mekkora valójában egy-egy kölcsön felára, ahhoz ismerni kell ezeknek a díjaknak és járulékoknak az összegét illetőleg százalékát. – Másrészt Surányi egy *kölcsön* felárával jellemzi összes piaci hitelfelvételünk felárát, holott ennek kilenctized része *kötvénykibocsátás* útján történik. Itt az irányadó az, hogy mennyivel fizet Magyarország magasabb kamatot, mint az az első osztályú adós – például a hitelnyújtó ország kormánya –, amelyik körülbelül ugyanakkor bocsát ki kötvényt ugyanazon a piacon. Nos, számításom szerint ez a felár már 1992-ben 2,07 százalék volt, s 1993-ra 2,53 százalékra emelkedett. Az ebből

származó többletkamat már tavaly meghaladta a 200 millió dollárt. – Azóta hitelképességi minősítésünk romlott. Így ma mind a felár, mind a belőle származó többletkamat feltételezhetően magasabb.

Nem a televíziós beszélgetés során derült ki, de ide tartozik, hogy a Magyar Nemzeti Bank elnöke, valamint dr. Hárshegyi Frigyes, az adósságkezeléssel megbízott MNB alelnök, vagy nincs tisztában a forráskiáramlás fogalmával, vagy a forráskiáramlást nem számította ki pontosan. Ők ugyanis már évek óta azt mondják, hogy forráskiáramlás nincs, és nem is volt. – 1993 óta valóban nincs forráskiáramlás, sőt nagyarányú forrásbevonás folyik. Ennek ára a bruttó külföldi adósságnak 12 milliárd dollárral, s a nettó adósságnak 10 milliárddal való növekedése 1992 decembere óta. – Ha a nettó forráskiáramlást a Magyar Nemzeti Bank fogalom-meghatározása és a Magyar Nemzeti Bank adatai alapján kiszámítjuk, akkor kiderül, hogy 1980 és 1989 között 2,7 milliárd, 1990 és 1992 között pedig 4,7 milliárd – összesen 7,4 milliárd dollár értékű gazdasági erőforrás áramlott ki az országból. Az első időszakban, amikor a forráskiáramlás átlag évi 270 millió dollár volt, a gazdaság még nőtt évente másfél százalékkal. A másodikban, amikor a nettó kiáramlás évi 1,6 milliárdra emelkedett, a gazdaság teljesítménye évente hat és fél százalékkal romlott. – Ezt fogja visszahozni a Surányi–Bokros-féle gazdaságpolitika.

Surányi György azt hiszi, hogy a devizatartalékok növekedése forrásbeáramlás. Így szeptember 29-én büszkén jelentette be a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott előadása során, hogy az ország devizatartaléka 8,5 milliárd dollárra nőtt. Pedig a devizatartalékok növekedése forráskiáramlás a javából! Ezt mondja nemcsak az alapfokú tankönyv, hanem a józan paraszti ész is. Mindenki tisztában van azzal, hogy ha egy bankba pénzt tesz be, akkor azt a pénzt *kölcsön adja* a banknak. Magyarország devizatartaléka pedig nem más, mint a Magyar Nemzeti Bank külföldi bankbetéteinek összessége. Ha a külföldtől kölcsönt veszünk fel, az forrásbeáramlás. Ha a külföldnek kölcsönt adunk, az forráskiáramlás. – Az első kérdés, ami felmerül: vagyunk-e olyan jó gazdasági helyzetben, hogy

több milliárdos kölcsönt folyósítsunk német, japán, amerikai bankoknak? – A második pedig abból adódik, hogy a 8,5 milliárdból mintegy 3,5 milliárd kölcsönből származik. A kölcsönt kedvezőtlen hitelképességi minősítésünk miatt földuzzasztott hosszú lejáratú kamatra vesszük fel, s rövid lejáratú kamatra helyezük ki. (A hosszú lejáratú kölcsön kamata még első osztályú hitelképesség esetén is magasabb, mint a rövid lejáratúé.) A kettő közötti kamatrés 1993-ban 3,23 százalék volt, s ez ma valószínűleg magasabb, mert azóta hitelképességünk romlott. Csupán 3,23 százalékponttal számítva a 3,5 milliárd kölcsönből származó devizatartalék évente ($3.500 \times 0,0323 =$) 113 millió dollárjába kerül az országnak. Ez ma kereken 15 milliárd forint, pontosan huszonegyszer annyi, mint az egyetemi tandíjak bevezetésével elérhető költségvetési megtakarítás (700 millió Ft). (Devizatartalékaink fennmaradó 5 milliárd dollárja lakossági, banki és vállalati devizabetét, amelyet a Magyar Nemzeti Bank devizatartalékként könyvel el, így csőd esetén azok zárolása – az országgyűlés jóváhagyásával – lehetséges, sőt valószínű, de ez már igazán nem ide tartozik.)

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az Magyar Nemzeti Bank elnöke nemegész egyórás televíziós nyilatkozata során

- ☞ öt esetben tett tanúbizonyságot arról, hogy piacgazdasági *alapfogalmakkal és összefüggésekkel nincs tisztában*;
- ☞ két alkalommal olyasmit állított tényként, ami a számok tükrében *nem felel meg a valóságnak*;
- ☞ teljesen megalapozatlan *ábrándképet festett* az adósságprobléma „megoldásáról”;
- ☞ *pártállami ledorongolással válaszolt* a neki nem tetsző kijelentésre;
- ☞ három esetben *pontatlanul idézett* fontos számadatokat.

Nyugaton ennek töredéke is elég lenne ahhoz, hogy teljesen hitelét veszítse, s a sajtó lenondását követeleje. – Surányit ilyen veszély nem fenyegeti, hisz a magyar napi sajtó még a tévedéseit felfedő cikket sem fogja leközölni.

Dr. Drábik János

Restrikció helyett adósságkönnyítést

Hazánk külső tartozása 1995 júliusában megközelítette a 32 milliárd dollárt, a nettó adósságállomány pedig elérte a 20 milliárd dollárt. Az idei költségvetés mintegy egyharmada 454, a pótköltségvetés szerint 500 milliárd forint – a belső és külső adósság kamataira megy el. A külső és belső adósságállomány együttvéve már meghaladta az egy évben megtermelt nemzeti össztermék 4 ezer milliárd forintot kitevő értékét.

Az egy főre eső adósságállomány tekintetében hazánk a világ legeladósodottabb országai csoportjába került. Ha pedig továbbra is a jelenlegi kereslet- és fogyasztás visszafogó monetáris politika érvényesül, akkor 5 év múlva már 40 milliárd dollár lesz a bruttó adósságállomány. De már előtte bekövetkezhet, hogy Magyarország lesz az egy főre eső adósságállomány világcsúcstartója. Már most is világrekorder: az egyetlen ország, amely ilyen adósságteher mellett még mindig fizet és nem kér adósságkönnyítést.

1. Hogyan adósodtunk el?

Az 1970-es években a magyar állam 4 milliárd dollár kölcsönt vett fel, amelyet eredeti céljától eltérően az akkori gazdasági vezetés nem modernizációra, a szükségessé vált struktúraváltásra és a termékszerkezet korszerűsítésére használt fel. Ezért a lényegében elpocsékolts kölcsönért az 1980-as években már a teljes összeg mintegy ötszörösét fizettük vissza a hitelezőknek adósságszolgálat formájában. Így például 1984 és 1994 között csaknem 14 milliárd dollár nettó erőforrás ment ki az országból. Az állam csak úgy volt képes törleszteni, hogy további hiteleket kért erre a célra. A mai adósságállomány tehát egy feleslegesen felvett és elpocsékolts pénz kamataiból és kamatos kamataiból halmozódott fel. És az adósság növekedése megállíthatatlanul folytatódik,

ha nem változtatunk azon az elhibázott gazdaságpolitikán, amelyet immáron 16 éve folytat az a pénzügyi–gazdasági elit, amely ekkor átvette a gazdasági élet irányítását és a mai napig egyfolytában irányít a félreértett és félremagyarázott ún. gazdasági liberalizmus szellemében, amely nem számol az ország adottságaival.

2. Van-e mód az adósságlavina megállítására?

Van, de csak akkor, ha a belső takarékoság párosul a már rég esedékessé vált adósságkönnyítési tárgyalások megkezdésével, továbbá ha a restrikiót felváltja a növekedést segítő, fogyasztást támogató gazdaságpolitika. A német Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Minisztérium Bonnban tavaly közzétett és a fejlődő országok eladósodását felmérő dokumentuma, valamint e dokumentációsorozat 86 korábbi kiadványának, továbbá e sorok írója által beszerzett szakirodalom adatai szerint tényként állapítható meg, hogy igenis több mint száz eladósodott ország kért és kapott több száz milliárd dollárt kitevő nagyságrendben adósságkönnyítést az 1975-től 1995-ig terjedő időben. Magyarországnál kevésbé eladósodott országok kormányai – saját népük érdekeit szem előtt tartva – többször is sikeresen harcoltak ki maguknak különböző formákban és volumenben adósságkönnyítést.

Akik ezeket a tényeket tagadják, vagy csak elhallgatják a magyar társadalom széles rétegei előtt, azok emlékezzenek Bibó István szavaira: a politikában lehet itt–ott hazugságokat mondani, de nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai programot felépíteni és a hazugság a politikában is megbosszulja magát.

Nyugaton van hajlandóság a magyar adósságterhek könnyítésére.

A magyar társadalom nem egy kivihetetlen Marshall tervről álmodzik, hanem arról, hogy a gazdasági összeomlás szakadékhöz sodródott ország legalább 5 évi moratóriumot kapjon a fojtogató államadóságai utáni kamatok törlesztésére. A Nyugat döntéshozó vezetőkörei nem egységesek az adósság probléma megítélését és kezelését illetően.

Ennek nem csupán az az oka, hogy egyrészt a hitelek és azok kamatai mindenáron történő visszafizetésének ad elsőbbséget minden más megfontolással szemben, míg más döntéshozók globális és hosszú távú szempontokból kiindulva elsősorban az eladósodott országok felemelkedését szorgalmazzák a gazdasági növekedés beindításával, azaz bizonyos fokig figyelembe veszik a nemzetközi köztelherviselés morális szempontjait is. Ezen túlmenően az is fontos szerepet játszik a különböző hitelező országok és kereskedelmi bankok magatartásában, hogy az egyes országokban nagyon eltérő az adósság elengedésével kapcsolatos törvényi, pénzügyi szabályozás. Amíg pl. az Egyesült Államok vagy Németország kormányzata nagyvonalúan segíti a bankokat veszteségeik elviselésében, addig a japán jogszabályok igen merevek ebben a vonatkozásban és egyelőre nem teszik lehetővé az adósság elengedésből származó veszteségek leírását az adókból.

3. Intézkedések az adósságprobléma világszintű rendezésére

Mínt hogy a világgazdaság és a világ pénzügyi rendszere az elektronika korában egyre kompaktabb egységet alkot, az adósság probléma megoldására vonatkozó szabályozás világszintű egységesítésére is szükség van. Már történtek ezirányban lépések, de az „egységes világ” koncepciója és valósága fokozottabb harmonizációt igényel ezen a téren is. A halifaxi csúcstalálkozóról 1995 június 17-én kiadott nyilatkozat is ezt erősítette meg, amikor felszólította a nemzetközi pénzügyi szervezeteket, hogy dolgozzanak ki átfogó irányelveket a súlyos adósságproblémával küszködő országok támogatására. A váratlan pénzügyi válságok elhárítására a Hetek Csoportja olyan új hitelnyújtási mechanizmus kidolgozását javasolta a Nemzetközi Valutaalapnak, amely lehetővé tenné, hogy a bajbajutott országok lényegesen gyorsabban igénybe vehessék az IMF forrásait. A G-7-tek elhatározták a különleges helyzetekre szolgáló hitelalap 28 milliárd dolláros tőkéjének 56 milliárdra történő emelését és a Nemzetközi Valutaalap kvótarendszerének felülvizsgálatát. De az adósságelengedés feltételeiben is további

egységesítésre törekednek a G-7-tek és így ez az akadály is elhárulhat a közeljövőben. Fordulatot jelenthet az a felismerés is, hogy a Breton Woods-i pénzügyi szervezeteknek a jövőben a tartós gazdasági növekedés előmozdítását kell tevékenységük központjába állítaniuk. A halifaxi csúcson ezért szorgalmazták a nemzetközi pénzügyi intézmények reformját, többek között azt, hogy a jövőben a Nemzetközi Valutaalap az adósság behajtása helyett elsősorban a makrogazdasági ügyekre összpontosítson, míg a Világbank a szerkezeti és ágazati területekre.

Mindez azért fontos hazánk vonatkozásában, mert világosan mutatja: milyen lényeges különbség van az egyes kereskedelmi bankok partikuláris érdekei és a pénzügyi világrendszer általános érdekei között. Az előbbieket a kihelyezett pénzügynek a szűklátókörű mentésében, a kölcsönöknek és a kamatoknak gyakran az adós tökrementele árán is történő kíméletlen behajtásában érdekeltek. Az utóbbiak viszont a világ egységesülő kereskedelmi és pénzügyi rendszerének globális érdekeit tartják szem előtt és elsőbbséget adnak a mélyreható szerkezeti reformok támogatásán keresztül a tartós gazdasági növekedés biztosításának.

Itt célszerű utalni arra is, hogy a halifaxi határozatok nyomán talán korrekciót hajtanak végre a Nemzetközi Valutaalap bizonyíthatóan valamennyi országban hibásnak, de legalábbis eredménytelennek bizonyult restriktív politikáján, amely radikális kereslet-visszafogással, szigorú gazdasági megszigorításokkal kényszerítette az adós országokat adósságszolgálati terheik maradéktalan teljesítésére. Emögött az IMF azon hibás pénzügyi filozófiája állott és áll, hogy az adós országok problémái csupán átmeneti likviditási zavarok, amelyeket áthidaló hitelekkel, a restriktív csavarok további meghúzásával eredményesen orvosolni lehet. Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy a súlyosan eladósodott országok fizetési nehézségei szolvencia problémák, azaz a gazdasági teljesítőképességük nem teszi lehetővé – még a legjobb szándék esetén sem –, hogy adósságszolgálati kötelezettségeiket maradéktala-

nul teljesíthessék. Erre éppen Magyarország a jó példa, amelynek gazdasági vezető elitje a politikai vezetést is kényszerítve, a mai napig az adósságszolgálat maradéktalan teljesítését szorgalmazza, feláldozva a gazdasági növekedést, vállalva az életszínvonal tartós csökkentését és a szociális intézmények drasztikus visszafejlesztését. Ezzel egy ördögi körbe vitte az országot, amint arra Nagy Pongrác is rámutat ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozó, – az elmúlt két év során napvilágot látott, – több tanulmányában. /Most következő fejtegetéseinkben e tanulmányok főbb megállapításaira is támaszkodunk./ A Magyarország számára is elérhető adósságkönnyítési lehetőségek, valamint egy alternatív gazdaságpolitika konkrét részleteit kimunkáló szakember rámutat: azért kell teljesíteni a megrokknásig az adósságszolgálatot, hogy az ország megőrizze fizetőképességét. A fizetőképességre pedig azért van szükség, hogy további hitelt lehessen felvenni az adósság, helyesebben annak kamatai és kamatos-kamatai fizetésére. A kereslet-visszafogó hibás gazdaságpolitika erőltetésére tehát nem az infláció megfékezése, hanem a nemzetközi pénzvilág egyes csoportjainak a maximális kiszolgálása végett van szükség. Az országot az adósságcsapdába vivő gazdasági vezetőréteg főtörekvése pedig már egy évtizede nem az életszínvonal növelése, hanem az adósságszolgálatnak az életszínvonal drasztikus csökkentése árán történő erőltetése. Hazánk ebben a vonatkozásban is az egyedüli ország a világon.

4. Miért ellenzi a pénzügyi elit az adósságkönnyítést?

Miért nem vetik fel a magyar kormányok az illetékes nemzetközi fórumokon /Párizsi Klub, Londoni és New Yorki Klub, Világbank, IMF stb/ a külföldi adósság csökkentését, amikor amint erre már utaltunk –, a kezünkben lévő bizonyítékok szerint: a világ több mint 100 erősen eladósodott országa közül ő az egyetlen, amely ezt eddig nem tette meg? Miért jelentene ez kizárólag Magyarország esetében olyan hátrányokat, amelyeket nem tudna elviselni?

Miért bírta ki ezeket a hátrányokat Lengyelország és Bulgária? Miért viselte el könnyedén nemcsak Egyiptom, de a többi szanalásban részesült afrikai és latin–amerikai ország is, vagy a szomszédos Románia, amely már a Ceausescu korszakban kért és kapott adósságkönnyítést? Nemcsak a hitelképesség elvesztésével járó úgymond katasztrofális következményeket hangoztató érv téves, de bizonyíthatóan hamis, sőt kifejezetten megtévesztő a gazdasági–pénzügyi elit többi érve is. A lengyel és a bolgár adósságsökkentésre – mint elrettentő példára nem lehet komolyan hivatkozni, mert az sikeresnek bizonyult. Ezt támasztja alá minden hivatalos amerikai értékelés is. A szerződési kötelezettségek betartását előíró elvre való hivatkozás sem kielégítő, mivel azt semlegesíti a körülmények lényeges megváltozása esetén érvényesülő másik jogelv.

5. Mikor kért a többi állam adósságkönnyítést?

Az eddig adósságsökkentést kérő és kapó több, mint száz ország bizonyíthatóan akkor vetette fel adósságsökkentési igényét, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy csak lakossága súlyos elszegényedése árán tudja fizetni tartozásait. Ha egy ilyen szükséghelyzet áll elő, az a körülmények lényeges megváltozását jelenti, azaz a nemzetközi gyakorlat szerint érvényesülhet a *rebus sic stantibus* elve, amely semlegesíti a szerződések betartását megkövetelő *pacta sunt servanda* elvét.

Ugyancsak adósságsökkentést igényeltek az adós államok, ha mindenképpen nettó tőkeexportálóká váltak, azaz ha a kiáramló adósságszolgálat összege meghaladta a beáramló tőkék együttes összegét. Ezt tették akkor is, ha az adósságszolgálat felfüggesztése következtében előálló szankciók költségkihatása kisebb, mintha erőltetik az adósságszolgálat mindenáron való teljesítését. Arra is volt példa, hogy a rugalmatlan hitelezők – tartva az adósságterhek alatt nyögő ország destabilizálódásától, a tömeges sztrájkoktól, felkelésektől, államcsínyektől –, rugalmasabbá válnak és a 24-ik órában kisegítetik az adóst, hogy elhárítsák a gazdasági és politikai összeomlás legrosszabb követ-

kezményeit. Ekkor rendszerint megtalálják az illetékesek a kölcsönösen előnyös, de legalábbis kielégítő megoldást az adósság hosszú távú visszafizetésére.

Magyarország esetében valamennyi felsorolt körülmény már előállt. A „Bokros-csomag” elfogadása pedig szinte riadóztatta a magyar társadalmat, mert a kíméletlen életszínvonal-csonkítás ezzel túllépte az eddig igen türelmesnek bizonyult lakosság tűrési határát. Ezt ismer- te fel az Alkotmánybíróság, amikor ezen „csomag” egyes kirívóan méltánytalan rendelkezéseit átmenetileg hatályon kívül helyezte. Nem helyezhette azonban hatályon kívül a magyar gazdasági–pénzügyi elit azon makacs törekvését, hogy folytassa egyoldalúan a hitelezők kíván- ságait és egyben saját csoportérdekeit preferáló pénzügyi politikáját. Ennek szerves része, hogy a beállott tényleges fizetéseképtelenség ter- heit egyoldalúan a magyar társadalom legvédtelenebb rétegeire hárítja. Vagyis előbb–utóbb újabb „Bokros-csomagokra” lehet számítani.

6. Tervek és technikák az adósságkönnyítésre

Számos adósságcsökkentéssel foglalkozó szakkönyv és tanulmány bizonyítja, hogy az adósságcsökkentésnek megvannak a bevált gyakor- lati módszerei és pénzügyi technikái. A közismert Baker, Brady és Herrhausen terven túlmenően számos más szakember is tervet dolgo- zott ki a visszafizetési könnyítések megvalósítására. Említsük meg itt Felix Rohatyn, neves new yorki bankárt, Peter Kenen princetoni egyetemi tanárt, Norman Bailey-t, az Egyesült Államok Nemzetbiz- tonsági Tanácsának egykori tagját, Henry Wallich-et, az Egyesült Ál- lamok Federal Reserve Bankját felügyelő testület tagját vagy Mackworth-Young-ot a Morgan Bankház egyik vezetőjét. Csupán helyszúke miatt nem említjük a többi szakértő nevét.

Valamennyi terv abból indul ki, hogy az eladósodásért nemcsak az adós, de a hitelező is felelős, aki nem mérte fel reálisan adósa fizető- képességét hosszú távon. A felelősségvállalás a terhek megosztására nemcsak indokolt, de előnyös is a hitelezők szempontjából, mert hely-

reállíthatja az adós részleges fizetőképességét és így biztosítható a hitelek és kamataik egy részének biztos megtérülése. Amikor megállapodnak az adósságkönnyítésekből, valójában már csak egy ténylegesen bekövetkezett helyzetet ismernek el formálisan az érintett felek. A pénzpiacokon ugyanis már az adósságcsökkentési megállapodások előtt jól tudják, hogy mely bankok milyen pénzkihelyezései számíthatók biztos követeléseknek és melyek nem. Az alacsonyabb tőzsdei árfolyamokban ilyenkor nyomban megjelennek a bankok veszteségei. /Ez a veszteség a magyar adósság vonatkozásában egyes adatok szerint már eléri a 70–80 százalékot./ Ha ezután mégis legalább részben – törleszt a fizetéseképtelenné vált adós, az már nyereség a bank számára. Ez Magyarországra vetítve annyit jelent, hogy az adósságkönnyítés ténylegesen már megtörtént, amikor Magyarország hitelképessége közismerten csökkent. Erre utal a Wall Street Journal április 10-i számában megjelent értékelés, amely az adósságterhek alatt nyögő Magyarországot túlságosan kockázatosnak minősíti a további hitelnyújtás szempontjából, míg pl. a többször is adósságcsökkentésben részesült Lengyelországot lényegesen kedvezőbb besorolásban részesíti a pénzpiacok számára.

7. Magyar ajándékpénz a hitelező bankoknak

A pénzvilág illetékes szakemberei nemcsak tudják, hanem döntéseikben már számításba is veszik Magyarország de facto fizetéseképtelenségét. Hiszen egy ország, amely évek óta csak egyre súlyosabb kamatozású kölcsönökkel képes fizetni adósságszolgálati kötelezettségeit, az gyakorlatilag fizetéseképtelen. Ezt a tényt azonban szerződésileg is rögzíteni kellene az érintett feleknek. Ha ez Magyarország mulasztásából nem történik meg, akkor lényegében ajándékpénzt juttat a hitelezőinek saját népe rovására, azaz tovább fizet egy hallgatólagosan már leírt követelést.

A felsorolt adósságcsökkentési tervek többsége azt is számításba veszi, hogy a legbiztosabb hosszú távú megoldás a tartós gazdasági

növekedés feltételeinek a megteremtése, azaz a restriktív, keresletvisszafogó politikának a beruházást és fogyasztást ösztönző gazdaságpolitikára történő kicserélése. Felismerték azt is, hogy a restriktív erőltetésével időben fel kell hagyni, mert különben az adós országok a belső szükséglet kielégítését preferáló termékszerkezetre állnak át, azaz nem ruháznak be az exporttermékek gyártásába. Ha ez bekövetkezik, akkor az adós országok hosszú időn át nem képesek exportálni és olyan pénzre szert tenni, amellyel fizethetnék adósságszolgálati terheiket. Ezért nagyonis előnyös lehet a hitelezők számára minden olyan könnyítés, a kamatcsökkentést és az adósság egy részének leírását is beleértve, amely alkalmas a gazdasági növekedés beindítására és a fizetőképesség helyreállítására.

Végül az az „érv” sem elfogadható, hogy az adósságcsökkentés kérdését fel sem szabad vetni, mert könnyítést úgy sem kapunk, viszont rontjuk hitelünket, nehezítjük további hitelek felvételét.

8. Magyarország kikényszerítheti az adósságkönnyítést

A budapesti kormány azért van erős tárgyalási pozícióban, mert elsősorban nem új nyugati kölcsönökre van szüksége, amelyeket a hitelezők megtagadhatnak, hanem arra, hogy megtarthassa néhány évig a kamat formájában kiáramló összegeket. (Ezt a döntést, ha nincs mód a kölcsönösen előnyös, méltányos megegyezésre, végső soron egyedül is megteheti a magyar kormány.) Ez már elegendő lenne a gazdasági növekedés beindulásához. Ehhez azonban két feltételt kell teljesíteni: egyrészt fel kell végre vetni a magyar kormánynak az adósságkönnyítés kérdését az illetékes nyugati fórumokon, másrészt át kell térni az IMF által kikényszerített hibás restriktív politikáról, – amely belső piacösszecomláshoz és életszínvonal-csökkentéshez vezetett, – a kereslet-ösztönző és piacélnkítő gazdaságpolitikára. Ezt azért ismétlem, mert nem lehet eléggé ismételni!

9. A Brady terv

Az adósságsökkentés felvetését elutasító érvek cáfolata után érdemes kitérni a Nicholas Brady akkori amerikai pénzügyminiszter nevét viselő terv részleteire. Ez a terv azért születet meg az 1980-as évek végén, mert a világ pénzügyeiért felelős intézmények felismerték, hogy az eladósodott országok képtelenek megfizetni tartozásaikat az export bevételeik növelését lehetővé tevő strukturális reformok és gazdasági növekedés nélkül.

Azt az alapelvet, hogy az adósságsökkentés ne sértse a nemzetközi pénzügyi rendszer érdekeit továbbra is fenntartották. Elsősorban az amerikai kormány és a G7-tekhez tartozó országok kormányai magukra vállalták a kihelyezett pénzeiket részben elvesztő kereskedelmi bankok kárpótlását, amennyiben lehetővé tették számukra, hogy veszteségeiket adóikból leírják. Ugyanezen kormányok további jelentős állami kölcsönöket adtak az adós országoknak, hogy törleszthessék tartozásaikat. Így valójában az adófizetők vállára hárította át a Brady-terv a csődbejutott országok szanálásának terheit. De ezt sem lehet csupán ajándéknak tekinteni, hiszen az adós országokból a hitelező országok bankjaiba folyó száz és száz milliárdokból a hitelező államok jelentős adóbevételhez jutottak 1973 óta.

Ugyanis Magyarországhoz hasonlóan a többi megsegítésre szoruló ország esetében is tény az, hogy a támogatásra szoruló országokból áramlik folyamatosan a pénz a hitelező országokba. Mindenütt ez következett be, ahol következetesen megvalósították a „bretonwoodsi ikek”, a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap restriktív előírásait. A Brady-terv pontosan ezen a helyzeten kívánt segíteni a szükséges korrekciókkal, a fizetőképesség helyreállításával.

10. A Herrhausen terv

A több vonatkozásban sikeresnek bizonyult Brady-terv továbbfejlesztésére vállalkozott Alfred Herrhausen 1989-ben, amikor a Világ-

bank és a Nemzetközi Valutaalap részére konkrét megoldásokat tartalmazó részletes javaslatokat készített a súlyosan eladósodott országok, köztük a közép-európai országok, adósságterheinek a kölcsönös érdekeken alapuló mérséklésére. Magyarországot illetően a kiváló német bankszakember javaslatai ma aktuálisabbak, mint 1989-ben voltak. Tartalmazzák többek között a kamatok fizetésének 5 éven át tartó fokozatos csökkentését, a gazdasági növekedés beindításához szükséges források biztosítását, a fennálló tartozások visszafizetési határidejének 25–30 évvel történő meghosszabbítását, kiegészítve egy 5–7 évig terjedő türelmi időszakkal, amely alatt szünetelnének a törlesztések. Az így felszabaduló pénzből lehetne finanszírozni a strukturális átalakulást és a gazdasági növekedés beindítását. Az adós országoknak pénzeszközökre, nem pedig további tetemes adósságokra van szükségük. A Herrhausen-terv úgy kívánja őket a szükséges pénzforrásokhoz juttatni, hogy a Brady-tervnél nagyobb terjedelemben és változatosabb pénzügyi technikák felhasználásával teszi hozzáférhetővé számukra az eddig adósságszolgálat formájában kiáramló milliárdokat.

11. Igazságosabb nemzetközi közteherviselést

Természetesen a Herrhausen javaslatok is komoly érvágást jelentene a hitelező pénzügyi szervezetek és az őket adókönyvitésekkel és más kedvezményekkel segítő kormányok számára. Ezért az adósság probléma ezen javaslatok szerint történő rendezése is igényli a kölcsönös engedményeken alapuló ésszerű kompromisszumokat, a szolidaritás szempontjait sem mellőző konszenzus megtalálását az adósságterhek csökkentéséből származó hátrányok optimálisabb szétosztásában. Egyfajta igazságosabb nemzetközi közteherviselés igénye és technikai megoldása fogalmazódik meg ezekben az elképzelésekben. Mondhatnánk úgyis, hogy kísérlet történik a nemzetközi pénzügyek már régóta esedékes humanizálására. Eljött az idő, hogy az üzleti etika a termelő gazdaság szférából a pénz- és hitelügyletek világába is benyomuljon. Itt sem lehet többé – minden más szempontot és értéket kiiktatva – csupán egy dimenzióban gondolkodni és kizárólag a még több profitra

és a még több kamatra törekedni. Eljött az idő a felelős magyar vezetők számára, hogy elővegyék és tanulmányozzák Herhausennek Magyarország számára is készült fontos javaslatait.

12. Ki kell kerülni az adósságcsapdából

Az első teendő, amint már említettük, felhagyni azzal a nézettel, amit a jelenlegi kormány is vall, hogy az adósság átütettségéről szó sem lehet és az egyedüli megoldás az adósság növelésének a megállítása. Továbbra is minduntalan arra hivatkoznak, hogyha Magyarország nem törleszt, ahogy eddig, akkor nem minősül többé jó adósnak és nem kap új hiteleket. Ezeket az állításokat rendszerint semmivel nem támasztják alá, pedig nagy szükség lenne a tényeket is felsorakoztató érvekre, mivel az ezen állításokat cáfoló bizonyítékok nagy bőségben állnak rendelkezésre. Az adósság kérdésének a felvetése az illetékes nemzetközi szervezeteknél az első és elengedhetetlen feltétele annak, hogy azzal érdemben foglalkozzanak. Eleve nem tenni semmit érthetetlen defetizmus, nemzeti önfeladás. Hiszen csak az lehetetlen, amit meg se kísérelünk. Egyetlen nyugati kormány, kereskedelmi bank vagy más hitelező sem fog könnyörögni a magyar kormányoknak, hogy vessék már végre fel ezt a problémát, hogy hivatalosan is foglalkozhassanak vele az illetékes nemzetközi fórumokon az erre kidolgozott tervek alapján. Természetesen figyelembe kell venni a Nyugat igényeit és szempontjait, köztük azon körök véleményét, amelyek 1989–90-ben még helyeselték, most pedig már ellenzik az adósságterhek könnyítését.

(Lásd miként változtatta meg Soros György a véleményét, aki a 80-as évek végén még új Marshall tervet javasolt, most ellenzi az adósságkönnyítésnek még a felvetését is, vagy Kornai János, aki 1989-ben megjelent „Indulatos röpiratában” még azt írta: az új demokratikus kormány tegyen ígéretet a magyar népnek, hogy újratárgyalja a magyar adósság ügyét a hitelezőkkel, mert most, ezekben az években kell könnyíteni a magyar nép adósságterhein. Ugyanez a Kornai János

nemrég tartott budapesti előadásán már hallgatott az adósságkönnyítés lehetőségéről és lényegében helyeselte az adósságszolgálati terhek változatlan teljesítését.)

De jó ha tudjuk, hogy vannak olyan vezetőcsoportjai is a Nyugatnak, amelyek hajlandók a magyar adósság méltányos csökkentésére és a fizetési kötelezettségek átütemezésére. Miért nem ezekhez a döntési helyzetben lévő nyugati politikusokhoz és pénzügyi szakértőkhöz keresi a kapcsolatot az országot kormányzó magyar elit? Kiknek milyen érdeke fűződik ehhez az egyoldalú orientációhoz?

13. Miért ellenzi a gazdasági–pénzügyi elit az adósságkönnyítést?

Az adósságfizetés kényszerének a nyomása alatt irreálisan rövid idő alatt kellett és kell kiárusítani az ország vagyonát. Ha pl. Bajorország modern és nyereséges vállalatait kellene 1–2 év alatt – tehát hasonlóan rövid idő alatt – kényszertempóban eladni, akkor ezekért a világszintű üzemekért sem lehetne csak az értékük töredékét vételárként megkapni, mivel ekkora kereslet ilyen rövid idő alatt nem várható és ha az eladást mégis erőltetjük, akkor csak kótyavetye áron lehetne eladni őket. Vajon nincsen-e összefüggés az adósságkényszer mesterséges fenntartása és az ország privatizálandó vagyonának a tudatos elértéktelenítése között? Ha netalántán mégis lenne, akkor már van is egy lehetséges válaszunk arra, hogy a jelenlegi irányító elit miért nem veti fel a külföldi adósság mérséklésének a kérdését és miért egyoldalúan csak a belső takarékossgot erőlteti. Azok teszik ezt, akiknek az is az érdekük, hogy minél olcsóbban szerezhessék meg a mesterségesen elértéktelenített állami vagyonnak a tulajdonjogát. A fizetési kényszer által is gerjesztett időnyomás módszerével bámulatosan fel lehetett gyorsítani a társadalmi vagyon elértéktelenítését. Az így mesterségesen értékét veszített vagyont – a társadalom egésze több évtizedes munkájának az eredményét – aztán potom áron felvásárolták a maguk számára ugyanazon érdekcsoportok vagy megbízottaik. A korábbi rendszer politikai-

lag és gazdaságilag privilegizált rétege így könnyedén tudta magántulajdonosi pozícióvá átalakítani előnyösebb anyagi helyzetét, társadalmi státusát, vezetési gyakorlatát és mindenekelőtt összeköttetésekéből és érdek-összefonódásokból álló úgynevezett „hálózati tőkéjét”. A társadalom egészének az erőfeszítéseként létrejött közös vagyon így magánkézbe került és kerül, de az ezen vagyon működtetésére évek során felvett hitelek és a nyomukban felhalmozódott adósságtérhek változatlanul köztulajdonban maradtak. Valójában már évek óta a mesterségesen leértékelt magyar köztulajdon hitelezők részére történő kényszerátadása (swap) folyik kamattörlesztés fejében privatizáció címén. A magyar swap verzió azonban annyival előnytelenebb a Latin Amerikában alkalmazottnál, hogy a társadalom vagyónának ellenértéke nem a főkövetelést csökkenti annak kamatvonzatával együtt, hanem csupán kamattörlesztésre fordítják. Azaz az adósság marad, miközben az országot szinte teljesen kiárusítják. De azt senki nem mondja meg, hogy miből fizeti az ország a kamatokat, ha többé már nem lesz mit privatizáció címén eladni.

Egyébként már az is látható, hogy a kamatfizetés erőltetése volt az egyik ok, amiért egyedül Magyarország utasította teljesen el a reprivatizációt, másodszer is kisémmizve a kommunista rendszer által egyszer már kisajátított egykori tulajdonosokat, csupán jelképesnek mondható kárpótlási jegyeket adva valódi javakért. Ezzel szemben Közép-Európa többi, – korábban szocialista – országában legalább részlegesen – van ahol azonban túlnyomórészt – sor került a reprivatizációra.

További ok lehet az adósságcsökkentés felvetésének elutasítására, hogy a magyar pénzügyi elit szakmai és információs monopóliummal rendelkezik és szemellenzősen csak pénzügyi mutatókra figyel, más fontos társadalmi, gazdasági és politikai szempontokat mellőzve. Tényként állapítható meg, erre már Nagy Pongrác is felhívta a figyelmet, hogy a tekintélyi elv túlélte a szocializmust. Akkor az volt megfellebbezhetetlen, amit a Kreml-ben mondtak, most az, amit az IMF és

a Világbank székházában. Holott olvasva a nemzetközi szakirodalmat azt láthatjuk, hogy olyan kiváló szakemberek is, mint pl. Jeffrey Sachs, a Harvard Egyetem tanára, hibásnak tartják és bírálják az IMF restriktív politikáját. Ez a politika az igen különböző feltételekkel rendelkező országokra egységes kaptafa szerint méri ki a gazdasági megszorításokat, felvállalva a nemzetközi adósságbehajtó hatóság szerepét: csak egy dimenzióra van tekintettel, arra, hogy a hitelezők, elsősorban a kereskedelmi bankok, teljes egészében megkapják pénzüket.

14. Ki kormányozza Magyarországot?

Miért hagyják a magyar kormányok, hogy egy nemzetközi pénzügyi intézet magyar ügyekben csak felületesen járatos, gyakran pénzügyi hivatalnokként gondolkodó munkatársai hozzák meg az érdemi döntéseket az ország pénzügyeiről?

Az Országgyűlésnek törvényben kellene korlátoznia a Kormány és a Nemzeti Bank külföldi hitelfelvételi műveleteit és rögzítenie kellene a költségvetés által felvállalható kamatfizetési kötelezettségek felső határát. Legalább egy átmeneti időre – hiszen süszéghelyzet állott elő – az Országgyűlés hatáskörébe kellene vonni minden további külföldi adóssághkötelezettség vállalását. A Nemzeti Bank elnökének és a pénzügyminiszternek minden adósságtörlesztési ügyben tájékoztatnia kellene az ország adófizető polgárait, akik végső soron fizetik a pénzügyi kormányzat és a bankemberek döntései eredményeként előálló terheket. A Nemzeti Bank elnökének meg kellene részletesen magyaráznia az adófizetőknek, hogy még most is miért az újabb hitelek felvételének ad elsőbbséget az adósságkönnyítési tárgyalásokkal szemben? Azt is megmagyarázhatná, hogy miért kell súlyos kamatokat kérnie a kormánynak adott hitelekért, mikor ezen hitelek jelentős részét adhatná kamatmentesen is, mert saját maga által nyomott pénzből fedezi és nem külföldön felvett kamatköteles kölcsönökből. A kormánynak pedig azt kellene konkrét érvekkel alátámasztania, hogy miért nem ő intézi az ország pénzügyeit? Ezek mind elfogadható kérdések, de választ

aligha kapunk rájuk, mert sajnos egyre több jel utal a magyar gazdasági–pénzügyi elit és a nemzetközi pénzügyi körök, valamint a bankvilág egyes csoportjainak érdek–összefonódására. Így a magyar lakosság egy szűk csoportja saját partikuláris érdekét és idegen érdekeket részesít előnyben az összlakosság alapvető közös érdekeivel szemben. És mindezt egy demokratikus rendszerben teszik.

15. Felelősségre lehet-e vonni az elitet?

Íme ilyen az a demokrácia, amelynek irányító elitjei – egy önjelöltek által körülült kerekasztalnál – olyan játékszabályokat alkottak a népi alkotmányozás gondos mellőzésével, amelyekkel a hatalom gyakorlói – talán csak a parlamenti választások kivételével könnyedén ki tudják vonni magukat a társadalom egészének ellenőrzése alól. Mivel a választópolgárok a 4 éves választási ciklus alatt nem kérhetik számon országgyűlési képviselőiktől és parlamentbe juttatott pártjaiktól választási ígéreteik betartását, így a választások sem jelentenek többet annak eldöntésénél, hogy a következő 4 évben mely pártokat és képviselőket illessen meg az az előjog, hogy kormányra kerülve most már ők lehessenek azok, akik elődeikhez hasonlóan nem tartják be sem pártprogramjukat, sem választási ígéreteiket. (Egyelőre nincs remény olyan szabályok alkotására, amelyek kötnék a pártokat programjuk és választási ígéreteik betartására kormányra kerülés esetén).

Arra sincs remény, hogy az adófizető választópolgárok világos képet kapjanak az adósságkönnyítés elszabotált lehetőségéről, mert a tömegtájékoztatást is ugyanez az elit, illetve a vele ilyen vagy olyan okból érdekközösséget vállalt újságírók dominálják.

16. Mivel járna a kamatfizetés felfüggesztése?

Visszatérve a fizetésektelenség szükségessé vált bejelentésére, kétségtelen, hogy egy ilyen lépést követően számolni kell a hitelfelvételi lehetőségek átmeneti szigorodásával és, hogy néhány hétig–hónapig nehezebbé válnak a termelés fenntartásához feltétlenül szükséges im-

portbeszerzések. Az adósság csökkentéséből és az adósságszolgálati terhek átütemezéséből származó hosszú távú előnyök azonban jóval nagyobbak a rövidtávú hátrányoknál. A Nyugat eddig mintegy 8,5 milliárd dollárt fektetett a magyar gazdaságba, amelynek a jelentős része veszendőbe mehet, ha az importfinanszírozás megtagadásával nem tartja fenn annak működőképességét. De ennél is fontosabb érdeke az, hogy az ország fizetőképessége tartósan helyreálljon és a magyar állam – mondjuk 5 év múlva – ismét eleget tehessen adósságszolgálati kötelezettségeinek. A hitelezőnek adása kedvében kell járnia, ha pénzt akar látni tőle. Nem fojthatja meg azt a tyúkot, amely dollármilliárdok formájában tojja számára évről-évre a kamattojásokat.

17. Csökkenteni kell a kamatokat

Az adósság probléma kulcskérdése a kamatok és a kamatos kamatok kérdésének mértéke. Ez a mérték elfogadhatatlanul magas a fejletlen vagy transzformációs visszaeséssel és strukturális válsággal sújtott országok számára. A kamatok mértéke azonban nem természeti törvény, mint a gravitáció, amelyen nem lehet változtatni. A pénzzel rendelkezők szabják meg meglehetősen önkényesen a mértékét, attól függően, hogy mennyi profitot akarnak kapni. Ha elviselhetetlenül magas ez a mérték, akkor csökkenteni kell. Ezt ismerte fel Soros György is, aki ez év májusában már úgy vélte, hogy a nemzetközi közösségnek olyan új intézményt kell létrehoznia, amely elősegítené az eladósodott országok fizetőképességének helyreállítását kedvezőbb feltételű, alacsonyabb kamatokkal nyújtott hitelekkel.

Nem kétséges, hogy csak határozott és az emberiség közös érdekeit is szem előtt tartó nemzetközi együttműködés képes az eladósodott országok gazdasági nyomorúságának az enyhítésére. Itt egy globális természetű probléma magyar változatával állunk szemben. Régióink csak akkor lehet biztonságos, ha a Nyugat biztosítja a kommunista diktatúra évtizedei után minden nép számára a múlttal és a múlt adósságaival való szakítás révén az újrakezdés lehetőségét. Ezen állhat

vagy bukhat a demokratikus fejlődés jövője. Ez a jövő nem eshet önző pénzügyi érdekek áldozatául. Az a párt fogja megnyerni a következő választásokat, amely bátran vállalja az adósságkönnyítés kiharcolását. Ha pedig a kormány továbbra sem tesz eleget a társadalom jogos elvárásainak, akkor előbb vagy utóbb a terheket egyedül viselő lakosság civil engedetlenségével kell számolnia.

A felhasznált szakirodalom jegyzéke:

1. The World Bank and the Poorest Countries, Support for Development in the 1990s The World Bank, Washington, D.C.1994.
2. The World Bank, How It Can Serve U.S. Interests by Dwight Phaup, The Heritage Foundation,1994.
3. Die Strukturanpassungspolitik des Internationalen Währungs fonds und der Weltbank – dargestellt am Beispiel ausgewählter afrikanischen Staaten, Magisterarbeit am Geschwister–Scholl–Institut für Politische Wissenschaft der LMU–München, Melanie Stech,1994.
4. Der Internationale Währungs fonds im Kräftefeld politischer und Ökonomischer Interessen, Mgisterarbeit, Ludwig–Maximilians–Universität, München, Andreas Tilk,1986.
5. Financial Crisis, Causes and Solutions, by F.T. Haner, Praeger Special Studies, New York,1985.
6. International Debt, Federal Reserve Operations and Other Essays, Ed. Karl Brunner and Allan H.Meltzer, Amsterdam,1989.
7. Die Nationale und Internationale Schuldenproblematik Hrsq.:Gottfried Bombach,Bernhard Gahlen, Alfrede E.Ott, Verl.:J.C.B. Mohr,Tübingen,1989.
8. Alternative Solutions to Developing Country Debt Problems, Edited by Rudiger Dornbusch, John H. Makin, David Zlowe, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, .C.,1989.
9. Internationale Kreditvergabe, Verschuldung und Restrukturierung:Kredittheorie und Marktpraxis Von Dr. Horst Reinhardt, Duncker und Humblot, Berlin,1987.

10. International Monetary Collaboration by Richard W. Edwards, Jr., Transnational Publishers, Inc. Dobbs Ferry, New York, 1985
11. The Debt Crisis in Historical Perspective, Edited by Barry Eichengreen and Peter H. Lindert The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England 1989.
12. Debt and Disorder, External Financing for Development, by John Loxley, Wetview Press/ Boulder and London, 1986.
13. The International Debt Game by Brian Kettel and George Magnus, Graham and Trotman, Worcester, 1986.
14. Aufstand der Schuldenländer, Frederick T. Haner, Verlag Bonn Aktuell, 1990.
15. Developing Country Debt and Economic Performance, The International Financial System, Edited by Jeffrey D. Sachs, The University of Chicago Press 1989.
16. International Finance and the Less Developed Countries, Edited by Kate Phylakis and Mahmood Pradhan, Macmillan Department of Banking and Finance, City University Business School, London, 1990.
17. Die Mobilisierung von Bankkrediten an hochverschuldete Länder, Dr. Reinhard W. Biehl, Verlag Josef Eul, Bergisch Gladbach, Köln.
18. Theoretical and Policy-Oriented Aspects of the External Debt Economics, by Chris Czerkowski Springer-Verlag, Berlin, 1991.
19. Foreign Direct Investment in Developing Countries, by Jamuna P. Agarwal, Andrea Gubitz, Peter Nunnenkamp, Herausgegeben von Horst Siebert, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1991.
20. Entwicklungspolitik, Materialien Nr.76, Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit, Die Auslandsverschuldung der Entwicklungsländer, Fakten, Probleme, Lösungen, von Manfred Holthus, HWWA-Institut für Wirtschaftsforschung-Hamburg, Hamburg, 1987.
21. Entwicklungspolitik, Materialien Nr.87, Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, Die Auslandsverschuldung der Entwicklungsländer, Bonn 1994.
22. IMF Staff Papers, Vol.41, No.2 (June 1994), 1994 International Monetary Fund, Money Demand, Bank Credit, and Economic

- Performance in Former Socialist Economies,
by Guillermo A. Calvo and Manmohan S.Kumar.
23. Systematic Change and Stabilization in Eastern Europe,
Edited by László Csaba, Dartmouth, 1991.
  24. Plan Econ Report, Numbers 3–4, Editor Jan Various, February
6, 1995, Hungarian Economic Monitor, Hungary: the next Mexico?
  25. Eastern Europe Business Bulletin, Jan./Feb. 1995.
  26. Hungarian Question Rating of Polish Debt Above Theirs, Wall
Street Journal, April 10, 1995.
  27. H.Brand: The World Bank, the Monetary Fund, and Poverty,
Dissent, Fall 1993.
  28. Journal of Monetary Economics, Vol. 35, No.1 (1995) Harold L.Cole
and Patrick J.Kehoe, The role of institutions in reputation models
of sovereign debt
  29. Journal of Money, Credit and Banking, May 1995, Rescheduling of
Sovereign Debt: Forgiveness, Precommitment, and
New Money, by Arnold W.A. Boot and George Kanatas.
  30. World Debt Tables, Band 2, Jahrgang 1994–95.
  31. International Herald Tribune, July 22–23, 1995, Hungary Beats
„Mexico” Rap, by James Hansen.
  32. Die Weltwirtschaft, Heft 1, 1995, Wirtschaftsreformen in
Entwicklungs–und Transformationsländern – Anreizprobleme,
Glaubwürdigkeitsdefizite und die Erfolgchancen umfassender
Reformen, Von Peter Nunnenkamp.
  33. IMF Report May, 1992, IV. Eastern Europe and the Republics of the
Former U.S.S.R., III. Developing Countries
  34. Weltentwicklungsbericht 1994, Infrastruktur und Entwicklung,
Weltbank, Washington, D.C.
  35. Susan George, The Debt Boomerang: How the Third World Debt
harms Us All (Boulder, Colo. :Westview Press, 1992.
  36. Alfred Herrhausen, Denken, Ordnen, Gestalten, Herausgeben von
Kurt Weideman, Berlin, 1990,
Die Zeit ist reif– Schuldenkrise am Wendepunkt (1989) S.275
Pressegespräch anlässlich der Weltbanktagung in Washington
(1989) S.289.

37. Power and Policy: The New Economic World Order by Klaus Schwab and Claude Smadja, Harvard Business Review, November–December 1994
Karlheinz Hauptmann: Internationale Verschuldung und Kreditrisiken, Eine Analyse ihrer makroökonomischen Grundlagen, Campus Verlag, Frankfurt/New York 1987.

A felhasznált magyar publikációk, tanulmányok, cikkek jegyzéke:

1. Kornai János: Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében, HVG Rt. Budapest, 1989.
2. Kornai János: Útkeresés, Századvég Kiadó, Budapest, 1993
3. Kopint–Datorg felmérése a magyar gazdaság helyzetéről, 1995 július.
4. Lóránt Károly: A gazdaságpolitika tévútjai, Magyar Nemzet, 1995 január 16.
5. Lóránt Károly: Értelmetlen áldozatok az adósságtengerben, Magyar Nemzet, 1995. június.
6. Ezredvégi beszélgetés Soros Györggyel, Népszabadság, 1993. december 18.
7. Vitathatatlan a Nyugat felelőssége – állítja Soros György, Népszabadság, 1995. május 6.
8. Árva László: Bölcs és életveszélyes javaslatok, Reflexiók Pavics Lázár és Kiss Károly cikksorozatára, Magyar Nemzet 1995. július 20.
9. Rabár Ferenc a bizalmas londono vizitről, Magyar Nemzet, 1995. július 22.
10. A stabilizáció gazdaságpolitikájáról, – Köves András tanulmánya arról, hogy miért nem fogadható el a restrikció. Népszabadság, 1995. április 1.
11. MTI jelentés a halifaxi csúcstalálkozón kiadott gazdasági nyilatkozatról, 1995. június 18.
12. Dr. Gidai Erzsébet: A magyar gazdaságpolitika és az ördögi kör, Az FKGP Eckhardt Tibor Politikai Akadémiáján 1995 február 8–án tartott előadás.
13. Kopátsy Sándor: Megszabadulni a külföldi adósságtól, Magyar Hírlap, 1994 december 29.

14. Szokolczai György: A hitelezőknek is érdeke a megnyugtató megoldás, *A magyar adósságprobléma*, Magyar Nemzet, 1991 március 27.
15. Szokolczai György: Új alkufolyamat is elképzelhető, *Magyar Nemzet*, 1991.
16. Szokolczai György: A gazdasági diplomácia ügyessége *Magyar Nemzet*, 1991.
17. Jeffrey D. Sachs az adósságproblémáról I, II *Magyar Nemzet*, Összeállította és fordította Szokolczai György.
18. Csom Gyula–Kerékyártó György– Szokolczai György: Van kiút, A racuinalis gazdasági stratégia, *Magyar Nemzet* 1995.május 18.
19. Csom Gyula–Kerékyártó György–Szokolczai György: Bírálólat, az „A középtávú gazdaságpolitika (gazdasági stratégia) irányelvei” című munkáról, 1995.január 19.
20. Csom Gyula–Kerékyártó György–Szokolczai György: A privátizációs stratégia irányelvei, Budapest, 1995. február 16
21. Csom Gyula–Kerékyártó György–Szokolczai György: A privátizációs stratégia irányelvei, Második, rövidített változat Budapest, 1995 március 6.
22. A Nemzeti Demokrata Szövetség, Adósságprobléma és alternatív adósságpolitika, Tézisek, 1994 október, Kidolgozta: Nagy Pongrác.
23. Unforeseen Difficulties of the Transition from Command– to Market Economy, The Case of Hungary, By P.J. Nagy, Budapest, November 1993.
24. Pongrác J. Nagy: On the road to the market: an assessment of Hungary”s antiinflationary and debt management policies, Research Institute for Social Studies and Forecasts, Budapest 1994.
25. Magyar Nemzeti Bank, külső eladósodás és adósságkezelés Magyarországon, MNB Műhelytanulmányok, 2, Szerk. dr.Nyers Rezső, ügyvezető igazgató, 1992 december, Kiadó: a Magyar Nemzeti Bank Információs Főosztálya.
26. Az adósságszolgálat – fizessünk vagy ne fizessünk, kiadja az MNB Tájé. Főoszt., felelős kiadó:Nádory István Budapest, 1994 április.

27. Lányi Kamilla: Alkalmazkodás és gazdasági visszaesés Magyarországon és más országokban, I és II rész, Társadalmi Szemle 94/12 és 95/1 szám.
28. Antal László: Az örökség, A gazdaság helyzete és a feladatok, Társadalmi Szemle, 1995/3.sz.
29. Csaba László: A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a kelet-európai rendszerátalakító politika, Közgazdasági Szemle 1994/12. sz.
30. Csaba László: Vázlat a modernizációs gazdaságpolitikáról, Társadalmi Szemle, 1995/3.sz.
31. Csáki György: A nemzetközi Valutaalap – ötven év után, korszakváltás előtt? Társadalmi Szemle, 1995/7. sz.
32. Magyarország: Befektetés a jövőbe, Jacques de Larosiere előadása, Pénzügyi Szemle, 1995.6.sz. 33.A Pénzügyi Minisztérium gyorsjelentése, A központi költségvetés 1995. I – V. havi helyzetéről. Pénzügyi Szemle 1995.6. sz.

Dr. Grasselli Gábor – Dr. Láng Eszter

Az ipari park, mint az észak–alföldi régió fejlesztésének lehetséges alternatívája

Az ország keleti része, így az észak–alföldi régió is, még ma is a nyolcvanas évek ipari–gazdasági struktúráját tükrözi. Jelentős szerkezeti átalakulás az utóbbi években nem volt, sőt, a kelet– és közép–európai térségben végbement változásokkal együjtjáró nehézségek és a világ egészét jellemző gazdasági problémák olyan kihívásokat jelentenek, amelyekre fejlődést hozó választ találni egyáltalán nem könnyű. A vizsgált régióban, nevezetesen tehát az Észak–Alföldön, a válság további elmélyülését megakadályozandó, szükségessé vált egy olyan, a térség adottságaira épülő fejlesztési koncepció kidolgozása, amely biztosítja a meglévő erőforrások koordinált, nagy hatékonyságú felhasználását, és elősegíti újabb fejlesztési források felkutatását és bevonását.

1. Az észak–alföld az európai gazdasági környezetben

Az Észak–Alföld gazdaságát jellemző mutatók sorában (2.1. sz. táblázat) éppúgy megtaláljuk a modern gazdaságra utaló kedvező értékeket, mint a megkésett fejlődést tanúsító jeleket. Az iparosodottság mértéke, energia–felhasználás) miatt nem hasonlítható az Európai Unió elmaradott perifériáihoz, de a tercier ágazatok és az infrastruktúra fejletlensége miatt nem illik a posztindusztriális fejlődési pályára lépett régiók sorába sem. Leginkább a két fejlődési szakasz határán álló európai vidékekhez hasonlít.

1.1. sz. táblázat

Az Észak–Alföld európai összehasonlításban, 1990

	Mutató	EUR 12	Észak–Alföld
1	Népsűrűség, fő/km	145,7	86,9
2	Születési ráta, %	11,8 (1989)	14,2
3	Halálozási ráta, %	10,0 (1989)	13,1
4	Csecsemőhalandóság, %	7,8 (1986)	16,3
5	15 év alatti népesség aránya, %	18,4 (1989)	2,2
6	Aktív keresők aránya, %	45,7 (1987)	3,3
7	Mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya %	6,6 (1987)	18,8
8	Ipari foglalkoztatottak aránya, %	32,5 (1987)	36,0

1.2. sz. táblázat

**Az exportorientáltság regionálisjellemzői
Magyarországon, 1991**

Régió	Teljes export árbevétel, millió Ft	Megoszlás	Az export ár- bevétel a nettó eredmény %-ában
<i>Központi</i> (Budapest, Pest megye)	76606	53,5	10,1
<i>Észak–dunántúli</i> (Győr–Moson–Sopron, Veszprém, Vas Ko- márom–Esztergom és Fejér megye)	113339	16,1	12,8
<i>Dél–alföldi</i> (Bács–Kiskun, Csongrád, Békés megye)	56598	8,0	11,3
<i>Észak–alföldi</i> (Szabolcs–Szatmár–Bereg, Hajdú–Bihar, Jász–Nagykun–Szolnok megye)	56649	8,0	10,7
<i>Észak–magyarországi</i> (Borsod–Abaúj–Zemplén, Heves, Nógrád megye)	56505	8,0	12,4
<i>Dél–dunántúli</i> (Baranya, Somogy, Tolna, Zala megye)	44180	6,3	9,2
Összesen	703877	100,0	10,7

Forrás: Pénzügyminisztérium Gazdaságelemzési és Informatikai Intézetének adatai Bp., 1993.

Az Észak–Alföld gyenge pontjai:

a) *A régió gazdaságának exportképessége gyenge*, 1991-ben az ország exportjának csupán 8,0%-a származott az Észak–Alföldről, noha az ország lakosságának 14,9%, az anyagi ágakban foglalkoztatottak 13,9%-a, az ipari keresők 12,8%-a él itt. (Az Észak–Dunántúl külkereskedelmi részesedése ennek duplája volt. (2.2. sz. táblázat).

Az export fajlagos mutatói (exportráta, az egy foglalkoztatottra jutó külkereskedelmi értékesítés volumene) az országos átlagnak felelnek meg, azonban a 80-as évtizedhez képest a 90-es években csökkenő tendenciát mutatnak, vagy növekedési ütemük alacsonyabb az országos átlagnál. Az export volumenének és fajlagos mutatóinak ez a mind nemzetközi, mind hazai összehasonlításban kedvezőtlen nagysága és színvonala elsősorban a – szintén a perifériákra jellemző – sajátos gazdasági fejlődéssel magyarázható.

b) Kedvezőtlen a kép a *vegyesvállalatok* körében is: mind a vegyesvállalatok *aránya*, mind pedig e vállalatok tízezer lakosra jutó *száma* (sűrűségi mutató) alacsony. 1991-ben az ország vegyesvállalatainak 4,3%-a (388) működött az Észak–Alföldön, a sűrűségi mutató pedig nem érte el az országos átlag harmadát (8,56-tal szemben csak 2,52 volt). Az egy vegyes vállalatra jutó alapítói vagyoni átlaga (77,9 millió Ft) azonban az országos átlagot (52,2 millió Ft) meghaladja. A kizárólag külföldi tulajdonban lévő vállalkozások aránya az országos 13,1%-kal szemben a vizsgált időszakban mindössze 4,1%.

2. Debrecen mint a térség központja

Debrecen térszerkezeti pozícióinak történeti alakulását jelentős mértékben meghatározta földrajzi fekvése: évszázadok óta a különböző jellegű és adottságú vidékek közötti munkamegosztás közvetítője,

szervezője és gazdasági irányítója, s a történelmi változások ellenére meg tudta őrizni regionális térszervező szerepét.

Debrecenből a szomszédos országok gazdasági életében fontos szerepet játszó városok (pl. Nagyvárad, Szatmárnémeti, Ungvár, Munkács) a határhoz közel helyezkednek el (Debrecen–Nagyvárad 75 km, Debrecen–Ungvár 145 km), és az éjjel–nappal nyitvatartó határátkelőhelyeken (Záhony, illetve Ártánd) keresztül ezeket a településeket egy nap alatt meg lehet járni.

Közlekedés, távközlés

A nyugat-európai partvidéket Kelet-Európával összekötő *transzkontinentális útvonal* (Strassbourg Stuttgart München–Bécs–Budapest–Kijev/ Moszkva) Debrecenen halad át.

Debrecen az ország, illetve a megye *közúti hálózatában* is igen fontos szerepet játszik. A városon áthalad a T1-es nemzetközi főközlekedési útvonal (az országon belüli szakasza a 4-es számú főközlekedési útvonal). A 35. számú út Miskolc régióközponttal, a 47. sz. út Békéscsabán át Szegeddel köti össze, emellett az Ukrajna és Szerbia közötti tranzitközlekedést biztosítja, és az E15-ös nemzetközi főközlekedési útvonalon keresztül Bukarest felé teremt kapcsolatot. Heves megyével (Eger) és egyben a 3. sz. elsőrendű főközlekedési úttal a 33. sz. másodrendű főközlekedési út köti össze.

A tervek szerint az Ukrajna irányában épülő M3-as autópályát külön gyorsforgalmi út fogja összekötni Debrecennel, az Olaszország és Ukrajna között összeköttetést teremtő ún. Déli Autópálya pedig közvetlenül a település mellett fog elhaladni.

Debrecen távolsági autóbusz-összeköttetései sugaras elrendezésűek: elsősorban a szomszédos megyék székhelyei és egyéb városai, nagyobb községei átszállás nélküli elérésére alkalmasak. *A Debrecenből kiinduló vonalakon közlekedő járatok száma naponként 253.*

Debrecen Kelet–Magyarország legnagyobb *vasúti csomópontja, ahová két irányból elsőrangú, egy irányból másodrangú fővonal, öt irányból pedig mellékvonal fut össze*. A város a Budapest–Moszkva kétvágányú villamosított vasúti fővonal mentén fekszik és ez a vonal, illetve Kelet–Magyarország vasúti hálózata lehetővé teszi mind a határon belüli, mind a határon túli nagyobb városok gyors elérését. Debrecen Budapesttel napi négy Intercity vonatpár köti össze.

A város Ausztria felé is rendelkezik közvetlen vasúti kapcsolattal: a Bécs és Záhony között közlekedő Arrabona–expressz a nyugat–európai vasúthálózatba kapcsolja be a települést.

Debrecennek *összesen nyolc megyeszékhellyel van kölcsönös és közvetlen vasúti és autóbusz–közlekedési összeköttetése*. Csak vasúti összeköttetése öttel, csak autóbusz–összeköttetése ugyancsak öttel létezik.

Központos fekvésének köszönhetően a Debrecenből egy órán belül elérhető települések népességének aránya a megye vidéki népességének eléri a 70,6%–át, és ez országosan a legkedvezőbb.

A város elérhetőségét jelentősen növeli a – korábban a szovjet légi-erő által használtrepülőtér, amely 1994 májusában került az önkormányzat tulajdonába. Az objektum már napjainkban is képes kisebb gépek rendszeres és nagyobb gépek egyedi fogadására, de az állandó fejlesztések következtében a közeljövőben a repülési feltételek tovább fognak javulni. A repülőtér jelentőségét növeli az a tény is, hogy az Országos Rendőrfőkapitányság a Tiszántúlon csak itt engedélyezi külföldi állampolgárok belépését. Az objektum adottságait tekintve kiválóan alkalmas arra hogy Budapest után Magyarország második számú repülőtere legyen. Ezen túlmenően az idegenforgalom szempontjából is indokolt a légi közlekedés fejlesztése. *A repülőtér működtetését azonban az áruszállítási igények is szükségessé teszik. A mai termelési rendszerek a beszállításra alapoznak, a programozott termelés egyik alapfeltétele a gyors és időre történő szállítás. A kis terjedelmű, de*

nagy értékű áruk nagy távolságra szállításának leggyorsabb és legbiztonságosabb módszere a légi szállítás.

A város az ország kilenc szekunder távközlési központjának egyike, amelynek 20 szálas fényvezető kábel-kapcsolata van Berettyóújfaluvál, Nyíregyházával és Karcagon át Szolnokkal. A távbeszélő-ellátottság sűrűségét tekintve most még ugyan a legutolsó helyen áll az ország vidéki nagyvárosai között, és fele olyan ellátott, mint a főváros, a tervezett hálózatépítést, valamint a már üzembe helyezett digitális központot figyelembe véve azonban 1995 decemberétől Debrecenben a megrendeléstől számított 30 napon belül felszerelik a telefont.

Az országban működő mobiltelefon-társaságok közül mind a PANNON GSM, mind a WESTEL 900 hálózatában szerepel a város.

Debrecen a legmodernebb telekommunikációs eszközök területén is jelentős adottságokkal rendelkezik: 1994. november közepén adták át az Universitas öt tagintézményét összekapcsoló nyolc kilométer hosszú optikai kábelt (az ún. FDDI gyűrűt), amely Budapest után a második ilyen jellegű informatikai berendezés. A későbbiekben erre a világszínvonalú kommunikációs gyűrűre más intézmények (akár vállalatok) is rácsatlakozhatnak, és így számukra is elérhetővé válnak a különböző hazai és nemzetközi hálózatok és adatbázisok, illetve lehetőségük nyílik például telekonferenciák rendezésére. Ugyancsak optikai kábel köti össze Debrecenben az Önkormányzat öt épületét.

Kapcsolódás az országos és a nemzetközi energiaellátási hálózathoz

Az Ukrajnából érkező, Albertirsáig tartó 750 kV-os távvezeték, amely az ország legnagyobb kapacitású villamos távvezetéke, a város közelében halad el. Erről a debreceni nagy teljesítményű transzformátorállomáson letranszformált feszültséget 5 irányba vezetik az egyes térségek felé a 120 kV-os elosztó távvezetékek. Noha a jövőben a

villamosenergia-ellátás a mainál nagyobb mértékben kapcsolódik a nyugat-európai hálózathoz, Debrecen szempontjából nem közömbös a *keleti kötődés: ez abszolút mértékben nem sokat csökkenhet*, mivel a már meglévő vezetéken továbbra is olcsóbban importálhatunk áramot, mint az Ausztria felé ezután kiépítendőn.

A hazai *nagynyomású földgázszállító* távvezetékek alkotta rendszerben Debrecen csomóponti helyzetet foglal el, e térségben találkoznak az Oroszország és Románia felől érkező vezetékek, és ide csatlakozik a hajdúsági földgázmezőről érkező regionális vezeték is.

3. Adottságok a nem anyagi infrastruktúra területén.

A városban működő pénzüintézetek

Debrecen központi szerepét jól mutatja, hogy míg 1990-ben – a Magyar Nemzeti Bankot is beleszámítva – csak 7 országos hatáskörű bank működött a városban számuk 1994 közepére 22-re növekedett, és kb. 1.200 főnek adtak munkát. A pénzüintézetek tevékenységi köre is kibővült (2.4. sz. táblázat), és napjainkban alig van olyan üzletág, amellyel 4–5 bank ne foglalkozna.

2.4. sz. táblázat

A debreceni pénzüintézetek az 1994. júniusi adatok szerint

Alkalmazottak száma (fő)	Pénzüintézetek száma (db)	Szolgáltatások (üzletágak) száma	Pénzüintézetek száma (db)
10 alatt	7	5 alatt	5
11–50	10	6–10	7
51–100	3	11–16	10
101felett	2	–	–
Összesen	22	Összesen	22

Az 1993 december 31-i állapot szerint a városban tevékenykedő pénzüintézetek (az MNB-n kívül) mintegy 40,1 milliárd forintnyi saját

forrás (gyűjtött betét, értékpapír kibocsátásból származó és egyéb forrás), továbbá 16,5 milliárd forintos idegen állomány alapján működtek. Ugyanezen időpontban a bankok befektetése és kihelyezése 46,6 milliárd forintra tehető.

A vállalkozásokat segítő fontosabb intézmények, alapítványok

Debrecenben és Hajdú–Bihar megyében több olyan szervezet is működik, amelyeknek a célja egyrészt az újonnan induló kisvállalkozások támogatása, másrészt a városban beruházni kívánó nem helyi cégek letelepedésének elősegítése.

A Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, a megyei önkormányzat és gazdálkodó szervezetei, valamint magánvállalkozók segítségével alakult meg 1992 nyarán a *Hajdú–Bihar Megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány*. Ez hozta létre a megyében a Vállalkozásfejlesztési Központot és alirodáit. E hálózat bekapcsolódott az Európai Közösség PHARE-programjába, és ennek keretében anyagi és szakmai támogatást kap programjainak megvalósításához. Az alapítvány tevékenységi körébe az egész megyét magába foglaló makroprojektek készítése, foglalkozik mikrohiteltek folyósításával és ingyenes szaktanácsadással. Emellett pénzügyileg is támogatja a kiállításokon, konferenciákon való részvételt és a termékek elhelyezése céljából végzett piackutatást.

A piaci lehetőségekre történő gyors reagálást szolgálja a *Civis Ház Kft.*, amely – mint a város tulajdonában lévő ingatlanok bérbe adója – adatbázisára támaszkodva rövid határidőn belül képes az igényeknek megfelelő irodahelyiséget, ipartelepelt felkínálni, és így szolgálja nagyobb vállalatok debreceni megtelepedését.

Amerikai kongresszusi alap (Small Business Development Centre) finanszírozza a *Debreceni Vállalkozásfejlesztő Alapítvány* működését, amely az induló kisvállalkozások részére történő tanácsadásra, üzleti tervek készítésére, valamint tanfolyamok szervezésére terjed ki.

A város gazdasági fejlődését szolgáló intézmények közül az egyik legfontosabb az 1992-ben létrehozott *Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány (DRGA)*. Ez a szervezet kezelője az inkubátorház szerepét betöltő „Vállalkozók Házának”, koordinálja a Debreceni Innovációs és Ipari Park koncepciójának kidolgozását, a régió fejlesztési tervének elkészítését.

A *Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és Iparkamara*, a *Hajdú-Bihar Megyei Kézműveskamara* és a *Hajdú-Bihar Megyei Agrárkamara* a megye 33.000 vállalkozóját és vállalatát tömöríti. Tevékenységi körük az új törvény következtében jelentősen kibővült.

A *Debreceni Tudományos Műszaki Park Kft.* célja a régióban keletkezett kutatási és fejlesztési (K+F) eredmények gyakorlatban történő alkalmazásának elősegítése, valamint a kutatási-fejlesztési és innovációs folyamatok komplex menedzselése.

Kereskedelmi–idegenforgalmi infrastruktúra

A gazdasági rendszerváltás leginkább a kereskedelemben éreztette kedvező hatását, 1990 és 1992 között az üzletek száma megötszöröződött, és 1993 elején 2844 kereskedelmi egység működött a városban.

A kereskedelmi szállásférőhelyek száma a városban 4507, azonban a keleti turisták számára kiépített turisztikai infrastruktúra nem képes valójában kielégíteni a nyugati vendégek igényeit (kevés a jó minőségű szálloda, fejletlen a kikapcsolódási, sportolási lehetőségek területe, hiányos az idegenforgalomban dolgozók felkészültsége).

Egészségügyi ellátás

Debrecenben a 10.000 főre jutó orvosok száma 1993-ban 74 fő volt, a megyei átlag 38 fő. Az egy háziorvosra jutó betegek száma 2683 fő, szemben a megye 2359-es értékével. Debrecenben az 10.000 lakosra jutó aktív kórházi ágyak száma 135,5, a megyében 76,7.

Közoktatás és képzés

A bölcsődei férőhelyek számát tekintve Debrecen és a megye felesleges kapacitással is rendelkezik: a 100 bölcsődei férőhelyre beiratkozott gyermekek száma 95 fő. A város 49 óvodájába 8.270 gyerek jár, és a 100 férőhelyre jutó óvodás gyerekek száma 116.

Debrecenben az 1992/93-as tanév elején 45 általános iskola működött 1.803 pedagógussal és 22.383 tanulóval. Az egy osztályteremre jutó tanulók száma 27 az egy pedagógusra jutó gyerekek száma 12, amely értékek alig térnek el a megyei átlagtól (24, illetve 12).

A városban 9 gimnázium és 17 szakközépiskola illetve szakiskola van, amelyekbe összesen 22.250 gyerek jár. Debrecen középiskolai hálózata országosan is elismert. A középiskolásoknak fele vidéki a vidékiek kb. 25%–a nem Hajdú–Bihar megyei lakos.

A gimnáziumoknak és a szakközépiskoláknak meglehetősen jól körülhatárolt vonzáskörzete van, amely Debrecentől 30–40 km távolsáig terjed. Hét debreceni középiskolában képeznek technikusokat. Az oktatott szakmák száma 150. A szakmunkás–képzés hagyományainak őrzésében és megújulásában nagy szerepet vállal a DRMKK átképzési központja, amely a felnőtt átképzés nyolc országos központja közül az egyik legkorszerűbb.

Felsőfokú képzési, tudományos–szellemi háttér

A város Magyarország felsőoktatásában is fontos szerepet tölt be: hét felsőfokú oktatási intézményét 9.400 hallgató látogatja. A diákok 71,3%–a vidéki, az ország minden negyedik (összesen 754) településéből. A hallgatói létszám alapján legnagyobb intézmények a Kossuth Lajos Tudományegyetem, az Orvostudományi Egyetem, az Agrártudományi Egyetem és a Tanítóképző Főiskola. 1990-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatói közül 2,79% volt külföldi.

Debrecenben a felsőfokú tanintézetek mellett három jelentős kutatóintézet működik. Ezen intézmények a felsőfokú képzés területét lefedik. Az egyetemi fejlesztési tervek számos új terület (jog, közgazdaság, elektronika) bekapcsolását is célul tűzték ki.

A *Debreceni Universitas Egyesülés* a város felsőoktatási intézményeinek szövetsége. 1991-ben jött létre, és jelenleg hat intézményt foglal magában. Az egyes intézmények jelenlegi összdolgozói létszáma: KLTE 1.539 fő, DATE 1.534 fő, DOTE 3.802 fő, RTA 24 fő, YMMF 119 fő, ATOMKI 267 fő.

Az intézmények együttműködése áthallgatási lehetőséget biztosít a hallgatók számára, emellett a szellemi és anyagi tőke hatékonyabb felhasználását is biztosítja.

A szovjet csapatok által használt egykori Gábor Áron laktanya 16,5 hektáros területe biztosítja az Universitas fejlesztésének területi feltételeit. A tervek szerint a Kassai úti területen elvégzett rekonstrukció és beruházás után további 3.000 hallgató oktatását és étkeztetését, valamint 1.000 hallgató diákotthoni elhelyezését lehet majd biztosítani.

Debrecen legnagyobb *könyvtára* – 4 millió dokumentummal – a Kossuth Lajos Tudományegyetemen működik. A Református Kollégium Nagykönyvtára nemzetközileg is ismert intézmény. Valamennyi felsőoktatási intézmény rendelkezik saját könyvtárral és jelentősek a városközpontban található Megyei és Városi Könyvtár gyűjteményei.

Debrecen három egyetemének, három főiskolájának és két kutatóintézetének kutatói állománya meghaladja az 1600 főt. Ebből:

– fizikus	164 fő	– orvos, orvoskutató	502 fő
– vegyész	151 fő	– mérnök	87 fő
– matematikus	87 fő	– agrármérnök	111 fő
– biológus	62 fő	– egyéb diplomás	450 fő

A kutatás–fejlesztés eszköz–háttérét elsősorban az egyetemi, főiskolai és kutatóintézeti laboratóriumok és műszerek képezik, amelyek a parki infrastruktúra megteremtését követően a K+F munka fontos bázisát képezhetik.

A működő (egyetemi, kutatóintézeti) laboratóriumok :

Fizikai laboratóriumok:

- atomfizikai–magfizikai lab.
- ciklotron laboratórium
- neutronfizikai laboratórium
- felületfizikai laboratórium
- szilárdtest–fizikai laboratórium
- hidegfizikai laboratórium
- vákuumfizikai laboratórium
- környezetanalitikai lab.
- PET

Kémiai laboratóriumok:

- radiokémiai laboratórium
- kémiai analitikai laboratórium
- reakciókinetikai laboratórium
- szerves kémiai laboratórium
- műanyagkémiai laboratórium
- izotóp laboratórium

**Biológiai laboratóriumok,
(több intézményben is):**

- mikrobiológiai laboratórium
- biotechnológiai laboratórium

Kísérleti üzemek–műhelyek:

- kémiai kísérleti üzem
- finommechanikai kísérleti– és gyártóüzem
- mechanikai és elektronikai műhely

Egyéb korszerű laboratóriumi kapacitás

- ☞ mezőgazdasági termékek vizsgálatára szakosodott központi laboratórium
- ☞ élelmiszervegyészeti laboratóriumok
- ☞ környezetvédelmi, épületfizikai, építőanyag–ipari minősítő, fémtani anyagvizsgálati laboratóriumok.

A fenti laboratóriumok technológiai felszereltségük, valamint személyzetük képzettségének fejlesztésével és továbbképzésével az EU normáknak megfelelő (akkreditált) színvonalra emelhetők.

A kutatásba, fejlesztésbe bevonható egyetemi és kutatóintézeti háttér gépműszer-állományának bruttó értéke meghaladja az 1,8 milliárd forintot.

4. Debrecen ipara

A régió ipari szerkezetének átalakulása részben már megkezdődött de a privatizáció lassú, a külföldi tőkebefektetések hatása alig érzékelhető azok csekély nagysága miatt. (5.3. sz. táblázat).

5.3. sz. táblázat

Külföldi tőkebefektetések Hajdú–Bihar megyében (%)

	Szervezetek száma	Külföldi tőke összege mFt	Részesezés a külföldi tőkebefektetésekből	
			Hajdú–Bihar	főváros
1990.XII.31.*	113	894	1,0	58,8
1991.XII.31.*	168	3566	1,7	57,6
1992.XII.31.**	65	275	0,6	64,7

* Mérlegbeszámolók adatai alapján (tőkeemelések és újonnan alakult szervezetek egyaránt)

** Csak az újonnan alakult szervezetek adatai.
Forrás: KSH Megyei Igazgatóság.

A DIIP megépülésével Hajdú–Bihar megye mutatói tervezhetően 1999 végére elérik az országos átlagot.

A beruházások 1990 és 1992 között az ország fejlettebb és gazdaságilag dinamikusabb részeiben koncentráálódtak. A fejletlenebb térsé-

gek ipari átalakulásához viszonyítva fáziskésésről beszélhetünk. Az Alföld megyéiben jelentős visszaesés regisztrálható (5.4. sz. táblázat).

5.4. sz. táblázat

Az ipari beruházások területi megoszlása, (%)

1990	1991	1992	1999	
Észak–Dunántúl	10,6	29,4	33,5	35
Dél–Dunántúl	10,9	9,9	10,8	11
Alföld	35,6	33,7	29,4	20
ebből Pest megye	13,6	12,3	9,0	10
Észak–Magyarország	14,8	11,4	12,6	11
Budapest	19,1	15,6	13,7	13
Összesen	100,0	100,0	100,0	100

Az iparvállalatok átalakulásuk során általában leépítik kapacitásuk jelentős részét csökkentik a dolgozói létszámot. Az ipar összehúzódomása egyik fő oka a magas szintű munkanélküliségnek. Az új vállalkozások egyelőre nem képesek a nagyvállalatok összezsugorodásának kedvezőtlen hatásait ellensúlyozni.

5. Egy fejlesztési alternatíva: az ipari park

Az elmaradást csak rendszerben lehet felszámolni. Ilyen rendszereknek bizonyultak a korszerű ipari park-szervezetek: a több évtizedes tapasztalatok azt tanúsítják, hogy mind a távol-keleti fejlődést, mind a nyugati ipari struktúra sikeres átalakítását képesek voltak előmozdítani.

Az ipari park-szervezetek több évtizedes tapasztalatai azt mutatják, hogy mind a távolkeleti fejlődésben, mind a nyugati ipari struktúra átalakításában jelentős szerepet játszottak az ilyen jellegű szervezetek, sőt, az ipari parkok létesítése az utóbbi évtizedek egyik legelterjedtebb

iparfejlesztési formája. Nem véletlen tehát, hogy előtanulmányok és külföldi tapasztalatok alapján – javaslat született a Debreceni Regionális Ipari és Innovációs Park (DIIP) létesítésére.

6. Az ipari parkok típusai

Az ipari parkokban kis- és középvállalatok csoportos letelepítése történik átgondolt szempontok szerint, amelyek így kifelé egységes, flexibilis rendszert képeznek. Elhelyezkedésük, szervezeti formájuk és fő funkciójuk szerint az ipari parkok különböző csoportokba sorolhatók.

Elhelyezkedés szerint:

6.1. „Zöldmezős” telepítésű ipari parkok

A zöldmezős telepítésű ipari parkok általában egycentrumúak, a legjobban szervezhetőek és leggazdaságosabban üzemeltethetőek. Beruházási költségeik magasak, mert gyakorlatilag egy teljes iparvárost kell felépíteni, annak minden szociális, kulturális illetve humán szolgáltatásával és infrastruktúrájával együtt.

E létesítmények főleg a Távol-Keleten honosodtak meg, ott, ahol az iparnak még komolyabb tradíciói és bázisai korábban nem alakultak ki, és így nem volt mit (pl. infrastruktúra) az ipari parkba integrálni. A kínai, tajvani, szingapúri, malaysiai és indiai telepítésű ipari parkok a termelési tevékenység mellett részben a túlnépesedésből származó foglalkoztatási és letelepítési gondokat is megoldották.

Ezek az ipari parkok éppen a zártságuk és a járulékos költségek kedvező alakulása miatt gazdaságosan üzemeltethetőek, hiszen a parki belső funkcionális központok közötti kapcsolat kialakítására és fenntartására nem kellett külön költeni.

A zöldmezős telepítésű parkok közül is mintaértékűek az utóbbi pár évben létesített tajvani ipari parkok, amelyek a nemzetközi előírások-

nak is megfelelnek, és tartalmazzák mindazon termelési és szolgáltatási előnyöket, amelyek az olcsó nagytömegű termék előállításához szükségesek.

Ezek az országok sikereiket annak is köszönhetik, hogy korán felismerték a kis- és közép vállalkozások ipari park-szervezetbe való tömörítésének és a koncentrált szolgáltatási rendszer megvalósításának előnyeit.

6.2. Rehabilitációs – meglévő ipari háttérre telepített – ipari parkok

A rehabilitáció a korábban megépített, illetve meglévő létesítményre, annak állóeszköz-állományára, valamint a kiegészítő, illetve infrastrukturális létesítményeire vagy a munkaerőbázisra vonatkozik.

A legtöbb közép-európai ország valamilyen fejlettségi fokú és nagy értékű korábbi ipari bázissal rendelkezik, jó állapotban lévő és használható infrastruktúrával. Mivel az ipari tevékenység ma már jelentős, sok esetben a gyártó projektnél lényegesen drágább infrastrukturális beruházást igényel, az ipartelepítés során érdemes felhasználni a létező infrastruktúrát.

A már működő létesítmények legtöbbször kis ráfordítással megfelelnek a szigorú környezetvédelmi közlekedéstechnológiai, munkavédelmi és egyéb követelményeknek, szabályoknak, esetleg annak árán is, hogy csökken a kapacitásuk. Különösen nagy jelentősége van az út- és vasúthálózatnak. Egy iparvágány telepítéséhez például a magas beruházási költségen túlmenően hosszadalmas engedélyezési eljárást kell lefolytatni, és a mai követelményeknek megfelelően minden előírást be kell tartani.

A meglévő objektumok és kapcsolódó létesítményeik már elfogadott ipari területnek minősülnek, és emiatt nem kell értékük többszörösét „mezőgazdasági termelésből kivonás” címen kifizetni.

A rehabilitációs jellegű ipari parkok épülhetnek a már meglévő és kiképzett munkaerőbázisra is. A meglévő és egzisztenciával rendelkező képzett munkaerőre egyre gyakrabban telepítenek új ipart is.

A németországi és angliai ipari szerkezetváltás folyamán számos olyan rehabilitációs jellegű ipari parkot hoztak létre, ahol felhasználták mindazon jó állagú és elegendő kapacitású létesítményeket, amelyek jellegüket tekintve beépíthetők voltak abba az iparfejlesztési koncepcióba, amelyet egy ilyen parkszerűen telepített ipari centrum igényel.

6.3. Többcentrumú ipari parkok – nagyvárosi infrastruktúrára telepített ipari parkok

Az ipari parkok körében már a kezdettől megjelentek a több centrummal rendelkező ipari szervezetek. A nagy ipari tradíciókkal és létesítményekkel bíró országok – főleg a nyugat-európai országok és az USA – az ipari struktúra átalakítása céljából többközpontú ipari parkokat hoztak létre. Ezek lényege, hogy az ipari park egy nagy iparváros mellé vagy a régi ipar helyére települ, és felhasználja mindazon adottságokat, amelyeket a környezet nyújt.

Az iparváros több olyan energia-, közmű- és egyéb épület-jellegű létesítménnyel rendelkezik, amely beilleszthető az ipari park termelési rendszerébe. Magának a városnak ugyanakkor egy sor olyan, nem ipari jellegű, humán szolgáltató intézménye is van, amelyeket csupán a célnak megfelelően szükséges fejleszteni. Rendelkezésre áll egy képzett, egzisztenciával rendelkező munkaerőbázis.

A városban meglévő lehetőségeket még abban az esetben is célszerű felhasználni, ha maga az ipari bázis teljesen újonnan épül, mert költségkihatását tekintve a szolgáltató rendszer sokszor többbe kerül, mint az ipari rész, és gyorsabb beruházási átfutást, illetve munkahelyteremtést lehet elérni. Az ilyen jellegű ipari parkok létrehozásában Európában Anglia és Németország jár az élen, (de vannak jelentős francia,

olasz, svéd példák is) és ma már bizonyított tény, hogy az ipari park sikeres iparpolitikai eszköz (pl.: Ruhr-vidéki ipari parkok).

Hazai és helyi lehetőségeinket felmérve ez az ipari park típus javasolható, elsősorban a kis ráfordítás és a gyors megvalósíthatóság miatt.

Ipari park-típusok szervezeti formájuk és fő funkciójuk szerint:

6.4. Tudományos–innovációs ipari parkok

Korszerű gyártmányok és gyártási eljárások kialakítása és működtetése folyamatos fejlesztést igényel. Az ipari parkba tömörült kis- és középvállalatok nem rendelkeznek saját kutató–fejlesztő részleggel, mert ezt sem folyamatosan foglalkoztatni, sem megfizetni nem tudnák. Ezért az innovációs és tudományos ipari parkok többnyire oktatási és/vagy tudományos komplexumokhoz kapcsolva, azok vonzáskörzetében jönnek létre. Életképességüket a célorientált ipari fejlesztés határozza meg, ami lehet: gyártmány-, gyártás- és technológiafejlesztés esetleg, ismert eljárások (know-how) honosítása. Ezek az innovációs lánclemek egymásra is visszahatnak, célszerű egymásra épülésük gyors eredményeket biztosít.

Az innovációs ipari parkok a gazdasági, tudományos és műszaki fejlesztési tevékenységhez optimális infrastrukturális feltételeket, a vállalkozások működésének szakértői támogatását, korszerű információs rendszert, valamint magas színvonalú szolgáltatási háttérrel biztosítanak.

A tudományos–innovációs parkok fontos szerepet töltek be Nagy-Britanniában, Németországban és Ausztriában. A német technológiai centrumok országuk ipari fejlesztésén kívül jelentős tudományos eredményeket is elértek.

A tudományos bázisra – infrastruktúrára – épülő ipari parkok az elmúlt 20 év alatt főleg Japánban és az Egyesült Államokban alakultak ki, azokon a high tech–jellegű híradástechnikai és haditechnikai bázi-

sokon, amelyek folyamatosan igénylik a kutatási berendezések használatát, illetve a tudományos intézmények adta fejlesztési lehetőségeket.

6.5. Belkereskedelmi jellegű (belföldi piacra orientált) ipari parkok

A belkereskedelmi jellegű ipari parkok világvárosok, nagy turista centrumok mellett létesülnek, és közúti vagy kötöttpályás célforgalom köti össze őket a belvárossal illetve a turistacentrummal.

Kizárólag kisüzemi, kézműipari termelésre specializálódnak, a termékek gyártása és értékesítése egy helyen történik. Emellett jelentős szolgáltató tevékenység és – a turizmushoz kapcsolódó – szórakoztató ipar is megtalálható a parkban, illetve annak közelében.

A belkereskedelmi jellegű ipari parkoknál az export csak közvetett jellegű, illetve az idegenforgalomban magánexport jelleggel történik.

Az Isztambul mellett most épülő hatalmas méretű belkereskedelmi jellegű ipari park arra hivatott, hogy átvegye a zsúfolt isztambuli bazár szerepét. Létesítéséhez az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete is hozzájárult.

6.6. Exportorientált ipari parkok

Kis országok esetében nem célszerű csak a belföldi piac felvevőképességére alapozni, ezért az ipari parkok zömében exportorientált termelési rendszert alakítottak ki, amelyet sok esetben iparfejlesztési és gazdasági érdekek is determináltak.

A közép-európai országok helyzetét vizsgálva az exportorientáltság szinte minden újonnan telepített ipari park legfontosabb kritériuma. Az EU-hoz való csatlakozás és az oda irányuló exporttermékek az EU előírásai szerint akkor minősülnek hazai terméknek – ezáltal vámked-

vezményesnek –, ha a termék értékének legalább 50%-a hazai alapanyag-, segédanyag-, illetve munkaerőértéket képvisel.

Az exportra termelés közvetve is befolyásolja a gyártó ország fejlődését, hiszen az export általában magas szintű gyártási eljárásokat és ehhez kapcsolódó minőségű termékeket igényel. Már a telepítés időszakában a hazai szintet meghaladó fejlettségi fokot és az ehhez tartozó új technológiák meghonosítását eredményezi, valamint feltételezi a folyamatos fejlesztést is.

A fejleszteni kívánó és a beruházástól sem visszariadó külföldi vállalkozó szívesen fektet be olyan területen, amelynek földrajzi helyzete és törvényei révén jogot szerezhet egy nagy közösség piaci részesedésében.

Az exportorientáltság és egy vámszabadterületi termelési forma összekapcsolása olcsó termelést tesz lehetővé, mivel a terméket a helyi vámok és illetékek nem terhelik. Így az árut csak a célpiac terhei sújtják.

7. Az ipari park létesítésének általános szempontjai

A külföldi és belföldi befektetők igényei

Az ipari parkokban a befektető korszerű, szerkezetkész létesítményeket vásárolhat vagy bérelhet, amelyet a betelepíteni kívánt technológia követelményei szerint alakít ki, illetve fejez be.

Ez a befektetési forma azért közkedvelt a külföldiek körében, mert a fogadó ország építészeti, építési, környezetvédelmi, engedélyezési, stb. előírásait maga az építő, vagy a generálkivitelező biztosítja, illetve szerzi be. Az új és korszerű infrastruktúra, a szolgáltatások világszínvonalú rendszere és a zárt, biztonságos szervezeti rendszer minden más ipartelepítésnél kedvezőbb feltételeket biztosít.

A befektetőknek és az üzletembereknek természetesen további igényeik, a befogadó országgal kapcsolatban is jól körülírható elvárásaik vannak.

Ezek közül a legfontosabbak:

- ☞ nyugodt politikai viszonyok,
- ☞ stabil pénzügyi és gazdasági törvények,
- ☞ egészséges, környezetszennyezéstől mentes környezet,
- ☞ vagyon- és személybiztonság,
- ☞ külföldi állampolgárok jogbiztonsága,
- ☞ megbízható adózási rendszer,
- ☞ világszínvonalú egészségügyi és kulturális intézményrendszer,
- ☞ belföldi befektetőkkel azonos elbírálás és jogok,
- ☞ korszerű és udvarias ügyintézés.

A külföldi befektető azért fektet be, mert előnyös termelési környezetet és jó piacot remél, javul az exportlehetősége, olcsó és jól képzett munkaerő áll rendelkezésre.

A kelet-ázsiai sikerországok (kis tigrisek) eredményeiket többek között annak köszönhetik, hogy a külföldi tőke előtt megnyitották kapuikat és a befektetők részére olyan előnyöket biztosítottak, amelyeket máshol nem kaphattak volna meg.

Az ipari park előnyei a térség kis- és középvállalatai számára

Az ipari parkok a következő előnyöket jelenthetik a régió kis- és középvállalatai számára:

- ☞ kedvező feltételeket biztosítanak az új, induló vállalatoknak,
- ☞ áttekinthetőbbé teszik az ügyintéризést,
- ☞ részben átvállalják a jogi képviselietet,
- ☞ fokozzák a vállalati együttműködést,
- ☞ gyorsítják a vállalatok hitelezését,
- ☞ csökkentik a hitelezők kockázatvállalását,
- ☞ csökkentik a konkurenciaharcot,
- ☞ naprakész műszaki és gazdasági ismereteket biztosítanak,
- ☞ tréning-programokkal a piac igényeinek megfelelő továbbképzést biztosítanak.

A térség és az ország számára megjelenő előnyök

Az ipari park bevált termelés-szervezési forma. Az ipari park révén a befogadó ország új munkahelyekhez és adóbevételekhez jut, továbbá létrejön egy spontán technológiai transzfer és egy magasabb színvonalú gyártási kultúra is, ami a szemléletváltáshoz is jelentősen hozzájárul.

8. A szolgáltatások szerepe az ipari parkokban

Korszerű szolgáltatórendszer nélkül az ipar működésképtelen. Az áruterelés feltétele a sokrétű szolgáltatórendszer. Az áruterelésnek és a szolgáltatásnak együtt kell fejlődnie, de mindig a szolgáltatásnak kell előbbre járnia, hiszen a termeléshez gyártáshoz szükséges nélkülözhetetlen feltételeket biztosítja.

Megoldható az ún. belterjes szolgáltatás, de ez még a hatalmas multinacionális cégeknél sem célszerű: a szolgáltatás akkor gazdaságos, ha egyszerre sok vállalatot illetve igényt tud kielégíteni, korszerű, nagy kapacitású, tehát gazdaságosan üzemeltethető berendezésekkel.

A szolgáltató hálózatok tulajdonosa lehet az ipari parkot fenntartó intézmény, vagy a szolgáltató egységet megvásárló szervezet. Az értékesítésre, eladásra kerülő létesítményeken belüli hálózatok, vezetékek, készülékek a tulajdonos tulajdonába kerülnek, míg bérletnél a bérbeadó tulajdonában maradnak.

Az iparban a szolgáltatást külön kell választani a gyártástól. A gyártással együtt fejlesztett szolgáltatás nem korszerű és nem gazdaságos, mert csak időszakosan van hasznosítva.

A szolgáltatások komplex rendszerét egy jól szervezett ipari park képes biztosítani. Minél nagyobb egy ipari park, annál kedvezőbbek a szolgáltatási feltételek. A szolgáltatás tulajdonképpen egy önmagába

záródó komplex rendszer, hiszen a szolgáltatók is igénylik a működésükhöz szükséges más irányú szolgáltatást. (Pl. a gázszolgáltató is igénybe veszi a karbantartót, a cég dolgozói pedig az összes humán szolgáltatást.) A szolgáltatási arányokat igen körültekintően kell megtervezni, mert a szolgáltatásban elkövetett bármely aránytalanság akadályozza a termékellátást.

9. A szatellitözna rendszere

A nagy és jól prosperáló ipari parkok mellett, illetve közvetlen környezetében gyorsan kialakul egy ún. szatellitpark vagy szatellitözna.

Az ipari parkba beszállító cégek konszignációs raktárakat, kisebb megmunkáló illetve összeszerelő üzemeket telepítenek az ipari park közelében, amelyek tevékenysége ráépül az ipari park igényeire. A szatellitözna nem épül szükségszerűen egy központi infrastruktúrára, illetve szolgáltatási rendszerre, hanem a vállalkozó igényének megfelelő területet, ipari létesítményt vásárol meg és üzemeltet.

A szatellitrendszer tevékenysége szolgáltatás jellegű vagy beszállítói tevékenység.

A szolgáltatás részben a humán ellátást biztosítja, részben azokat a speciális szolgáltatásokat öleli fel, amelyek az ipari park szervezetében gazdasági vagy egyéb okból nem működtethetők eredményesen.

A humán szolgáltatás szinte mindent felölelhet, ami az ipari parkban dolgozók napi szükségleteit kielégítheti, az ipari parkban működő kereskedelmi láncot, valamint a vendéglátó egységeket. A szatellitellátás átformálja a környék mezőgazdasági struktúráját és bizonyos célfejlesztéseket is elősegít.

E tevékenységek láncszerűen, de spontán szerveződésben fejlődnek, párhuzamosan az ipari park felfutásával. Ma már, főleg a keleti ipari

parkok példáján okulva, kb. akkora területet tartalékolnak az ipari park környezetében, mint amekkora maga az ipari park.

A beszállító tevékenység termelő jellegű, szatellitóna látja el az ipari parkot minden olyan áruféleséggel, amelyet a fő gyártmány mellett nem célszerű kifejleszteni. Például: az autóvillamosági cég a kábelkorbácsokat a szatellitparkból („szomszédból”) szerzi be úgy, hogy a gyártmányfejlesztés közösen történik.

A szatellitónában működő cégek legfőbb felvevőpiaca az ipari parkban működő vállalkozások. A „szatellitcégek” egyszerre több, az ipari parkban működő üzemmel is kapcsolatban lehetnek beszállítói szinten, de termékeik révén más – nem az ipari parkhoz tartozó – vállalatokkal is kapcsolatba kerülnek, sőt saját üzlethálózatával is rendelkeznek. Pl. a kötőelemeket vagy szabványosított kereskedelmi jellegű alkatrészeket előállító cégek termelésüknek csak bizonyos hányadát értékesítik az ipari parkban, a többit akár a belföldi, akár az exportpiacon is forgalmazhatják.

A szatellitben folytatott termelési tevékenységhez is hasonló szolgáltatásokra van szükség, mint az ipari parkban. Ezek a szolgáltatások szintén az igényeknek megfelelően spontán és fokozatosan alakulnak ki, de minden központi jelleg nélkül. A szolgáltatásokat, még az alapjellegűeket sem kötelező igénybe venni. Debrecenben a két rendszer területe határos, és a közelség miatt a szatellit néhány szolgáltatást eredményesebben és olcsóbban tud biztosítani, mint az ipari park, (különbféle szervizek, szállítmányozás, étel-miszer-ellátás, oktatás, konferenciaszervezés, stb.).

A nemzetközi statisztikai adatok szerint Európában a szatellitben foglalkoztatottak létszáma az ipari parkban foglalkoztatottak létszámával azonos vagy magasabb. A távolkeleti ipari parkoknál – ahol a társadalmi rétegek mobilitása nagyobb, mint Európában – a szatellit munkahelyeinek száma az ipari parkokét többszörösen meghaladja.

Tajvanon 1992-ben a 20.000 főre tervezett ipari park munkahelyeinek száma a szatellit beindulásával meghaladta a 70.000 főt.

A jól kialakított szabályokkal irányítani és befolyásolni lehet a szatellit fokozatos és egészséges fejlődését, amivel a városi háttér is lépést tud tartani. E szabályok és előírások megalkotása a szatellit felügyeletét ellátó önkormányzat feladata.

A tervezett ipari parknak a meglévő tudományos és kulturális bázisra épülő katalizáló eszközként kell funkcionálnia a térség új ipari struktúrájának kialakításában.

A Debreceni Ipari és Innovációs Park megvalósulása esetén a jelenleg érzékelhető kedvezőtlen tendenciák az Alföld térségében az ezredfordulóra kedvező irányt vehetnek fel.

10. A DIIP mint a régió gazdaságpolitikájának eszköze

A DIIP a régiónak meghatározó tényezője lesz mind ipari, mind infrastrukturális szempontból. Profiljának körültekintő megválasztásával és megvalósulásával a régió húzó projektjeként kell működnie.

A DIIP létrehozásának egyik célja elsősorban a régió technológiai lemaradásának csökkentése és a termékek bejutása az EU piacra. A DIIP-be olyan vállalkozókat kell hívni, akik új technológiákkal jelentkeznek, ezek meghonosítását vállalják, esetleg már korábban is kapcsolatuk volt az élvonalba tartozó cégekkel, illetve jó piaci kapcsolatokkal rendelkeznek – főleg külföldiek jöhetnek tehát szóba.

Debrecen könnyebb helyzetben van, mint az ország más városai és ipari központjai, mivel a meglévő tudományos és humán fejlesztési intézmények és rendszerek, melyek eddig alárendelt szerepet játszottak az ipari termelésben, ma mérhetetlenül nagy anyagi és szellemi tőkét jelentenek.

A modern termelési, üzemszervezési struktúra és módszerek megjelenése jótékony hatással lesz a szűkebb régióra és áttételesen az ország egészére. Felértékelődnek a város létesítményei, nő az idegenforgalom, élénkül a nemzetközi kereskedelem, nő a szolgáltatások iránti igény. A Debreceni Regionális Innovációs és Ipari Park számára a határok közelsége, a közlekedési és szállítási lehetőségek igen jó pozíciót biztosítanak a gazdasági kapcsolatok terén. A helyi gazdaság az adójövedelmekből, a kereskedelem fellendüléséből és a foglalkoztatás növekedése miatti magasabb fizetőképes kereslet kialakulásából profitál.

A vállalatok alakulásával a magyar befektetők is nagyobb teret kapnak, több magyar szellemi érték és anyag épül be az exporttermékekbe. A bedolgozó hálózat kiépülésével spontán munkahelyek képződnek, amelyek később új cégekké alakulnak. A helyi ipar igazodik az ipari park rendszeréhez, ez szemléleti és minőségi oldalon a térség gazdasági felemelkedésének igen lényeges mozzanata lesz. Tovább bővül a pénzügyi és banki szféra.

A modern termelés és termelészervezés megjelenése a térségben ugrásszerűen javítani fogja a versenyképességet mind a belföldi, mind az exportpiacokon. Az új technikák gépek, gépsorok új szemléletet igényelnek a mérnököktől, műszakiaktól és a foglalkoztatottaktól egyaránt. Az új követelményeknek megfelelő tudásszint és új ismeretanyag a fluktuációval az ipar más területein is érezteti hatását. Az ipari park építése fellendíti a helyi építőipart és hatással lesz az alapanyagiparra is. Megnő a szállítási igény, és mind az építés alatt, mind a későbbiekben az áru fuvarozással leköti a régió szállítási vállalatainak kapacitását.

Az ipari park szorosan együttműködik a nemzetközi rendszerekkel, így állandó élő kapcsolat valósul meg a nemzetközi piaccal és a tendenciák is felmérhetők. Az ipari park képviselője lesz a magyar iparnak a külföld felé, ugyanakkor K+F bázisa le a belföldi ipari fejlesztés felé.

tésnek. Először itt fog megvalósulni az alkalmazott kutatás gyakorlati felhasználása közvetlenül az iparban.

11. Az ipari park és a városfejlesztés kölcsönhatása

A DIIP tervezésével a városfejlődést meghatározó tényezőkben bekövetkezett változások miatt *Debrecennek új városfejlesztési stratégiára van szüksége.*

A volt katonai repülőtér a város déli–délkeleti és keleti részének fejlesztését jelentősen visszatartotta, illetve akadályozta. Az ipari parki és repülőtéri műszaki infrastruktúra fejlesztése egyben a város e térségének infrastruktúrafejlesztését is segíti illetve a város e térségének ilyen fejlesztései az ipari park és a repülőtér fejlesztéseit segíthetik. A kölcsönhatás egyértelmű, s így nemcsak az ipari park jelentős városfejlesztési tényező, hanem annak műszaki infrastruktúrával való ellátása is.

12. A DIIP iparpolitikája

Magyarország várhatóan a közeljövőben az EU tagja lesz. A debreceni ipari parkot már ennek figyelembe vételével kell tervezni. *A DIIP exportorientált ipari park lesz, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az EU piacaira is szállítson.*

A vámhatárok eltörlése nagy vonzerőt gyakorol a nem tagországok befektetőire, mivel az ipari park tagjaként közelebb kerülhetnek a világ egyik legnagyobb belpiacát jelentő szervezetéhez. Ez nagy hajtóerő, hiszen nem 14–15 ország eltérő előírása szerint kell gyártani, hanem ugyanaz a termék hozható forgalomba minden tagországban. Az ipari park termékstruktúráját tehát úgy kell megválasztani, hogy versenyképes legyen az EU piacain is, az EU előírások alapján gyártott termékek pedig a világpiacon is eladhatók legyenek. Az ipari parknak saját alkotóképességére és eszközeire támaszkodva kell a világpiaci konkurense-

ivel a versenyt felvennie. Ehhez az ipari park szervezetén belül minden erőforrás rendelkezésre áll:

- ☞ kiválóan képzett szakembergárda,
- ☞ K+F lehetőség,
- ☞ egységes szabványrendszer,
- ☞ egységes minőségellenőrzési rendszerek,
- ☞ korszerű infrastruktúra és szolgáltatási rendszer.

Az ipari park funkciója a termékkibocsátás. A tevékenységi körök úgy épülnek egymásra, hogy a termék–kibocsátási láncban folyamatosság legyen. Az egymásra épülés rendszere korszerű gyártásintegrációt is jelent. A szolgáltató tevékenységek szintén egymásra épülnek. Az ipari park információs hálózatából a tagok információkat kaphatnak szolgáltatási, alkatrész– illetve részegység igényekről.

Az ipari park az európai egységes infrastruktúrának megfelelően szubvenciókban részesülhet az EU részéről az ország iparszerkezetének korszerűsítése, az innováció és új technológiák meghonosítása és a termelékenység növelése érdekében. Az EU a központi költségvetésből jelentős támogatást biztosít a vállalatok részére az új iparszerkezet kialakítására. A DIIP szervezete e kedvezményekben – éppen a EU normáknak való megfelelés miatt – szinte alanyi jogon részesülhet.

A cél tehát egy exportorientált innovációs és ipari park létesítése, amely Debrecen város tudományos, ipari– és humán–infrastrukturális lehetőségeinek felhasználásával a régió gazdasági életének fellendítését és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolását hivatott szolgálni.

13. Telepítésre javasolt iparágak

A külföldi tőke részvételére különösen az alábbi iparágakban nyílik lehetőség: gyógyszergyártás, kozmetikai ipar, műanyag–feldolgozás, orvosi műszerek gyógyászati eszközök előállítás, híradástechnikai berendezések, villamosgép– és háztartási készülékek gyártása, finommec-

hanika és vákuumtechnika, mezőgazdasági gépgyártó ipar, építőgépipar, építőanyag-ipar (pl. szakipari termékek), könnyűipar (konfekció, nyomda, bőrpar, bútoripar), mezőgazdasági termékek feldolgozása élelmiszeripar, biotechnológia, taneszközgyártás, valamint környezetvédelmi ipar.

Ezeken a területeken a város iparának évtizedes hagyományai vannak, nagyszámú a jól képzett, szabad munkaerő. A város jelenlegi adottságai lehetővé teszik, hogy magas technológiai szintű iparágak is meghonosodjanak, amelyek működéséhez fejlett tudományos (kutató-fejlesztő) háttér szükséges.

A Debreceni Regionális Innovációs és Ipari Park profilja várhatóan a gépgyártás, a közúti jármű-alkatrész és a műszeripari termékek, valamint az egyéb részegységek gyártása. Ehhez kapcsolhatók azok a fémmegmunkáló technológiák, amelyek ugyan általános profillal rendelkeznek, de egy bizonyos szakosított gyártási rendszert is tartalmaznak.

A DIIP rendszerében számos olyan iparág fog meghonosodni, amely részben új technológiákkal, részben új gyártmányokkal és szolgáltatással fogja kialakítani a komplexum arculatát.

A DIIP intenzív fejlesztésre alapított alkatrész- és gépgyártásra kívánja koncentrálni erőit. A gépgyártást a mezőgazdasági kis- és középkategóriás géptípusok irányába kívánja fejleszteni és részt kíván venni az autóiipari alkatrészgyártásban.

14. A DIIP innovációs centruma

A piaci követelményekkel lépést tartani csak folyamatos fejlesztéssel és szintentartással lehet, ezért a debreceni ipari park koncepciójában az ipar mellett nagy súlyt kap az innováció is. Az innovációs központ szerepe az ipari park technológiai és minőség-ellenőrzési problémáinak karbantartásán és fejlesztésén túl hatással van az egész régió

műszaki fejlődésére. Megvalósulása esetén ez lesz az ország első olyan nagy volumenű projektje, ahol az innovációs és a technológiai centrum kellő súlyt kap.

15. Vámszabadterület kialakítása

A debreceni ipari park jellegét tekintve exportorientált. Az alap- és segédanyagok alkatrészek, részegységek nagy hányada – főképp a kezdeti időszakban – importból származik, a késztermékek jelentős százaléka közvetlenül exportra kerül, ezért célszerű vámszabadterületet működtetni az ipari park keretein belül. A vámügyletek helyszínen történő gyors és kulturált intézése ma már nélkülözhetetlen egy ilyen nagy volumenű termelési konglomerátum esetében. Nem véletlen, hogy ipari parkok zöme rendelkezik vámszabadterülettel.

A repülőteret a tervezett parktól egy másodrendű főút vonal választja el, így a beérkezett áru rövid időn belül a termelésbe kerülhet.

Egyébként a park építése a regionális területfejlesztés részét képezi, ennek komplex kidolgozása lehetővé teszi az EU regionális fejlesztési programjaihoz való csatlakozást is.

A Debreceni Regionális Innovációs és Ipari Park esetében *kereskedelmi és ipari típusú vámszabadterületre* is szükség van, mert a befektetők jelentős hányada az itt előállított termékek egy részét közvetlen exportra kívánja termelni. Erre a célra az ipari centrumban megfelelő terület lesz kijelölve, amelyen a legkisebb befektetéssel alakítható ki a DIIP vámszabadterülete.

16. Az ipari park szolgáltatásai :

Az ipari park szolgáltatásai négy kategóriába sorolhatók:

- a.) nyomvonallal jellemezhető hálózati jellegű (energia-, vízellátás-, szennyvízelvezetés és szállítópályák,) szolgáltatások,
- b.) az állóeszközök fenntartása, karbantartása, javítása mind a közös létesítményeken, mind az egyes projekteken belül,

- c.) ügyviteli–pénzügyi–kereskedelmi szolgáltatások,
d.) humán szolgáltatás, személyes szükségletek kielégítése.

A DIIP ipari és innovációs centrumában az a), b), c) pontban leírtak teljesíthetők. Az összes szolgáltatás biztosítására a szervezést, üzemeltelést professzionális fenntartó szervezet veszi kézbe.

17. Az ipari park területigénye és területfelosztása

Az ipari park területigényének meghatározásánál a nemzetközi tapasztalatokból kell kiindulni, abból tehát, hogy az ipari parkok területének optimális alsó határa 200 hektár. Figyelembe véve a termékszerkezetet és a tervezett ipari park többközpontú jellegét (csak az ipari rész zöldmezős telepítésű, a többi központ meglévő városi intézmény), a park területi megoszlása az alábbi:

Központi üzleti és szolgáltató létesítmények	25ha
Innovációs és technológiai központ	15ha
Vámszabadterület	12ha
Ipari létesítmények:	
– nagyobb vasszerkezeti üzemek	60ha
– közepes szerelőüzemek	50ha
– kisvállalkozások	40ha
Infrastrukturális létesítmények	8ha
Összesen:	210ha

A 30% –os beépítési lehetőséggel számolva maximum 600.000 m² az épületek által elfoglalt terület aránya. Az ipari park teljes alkalmazotti létszáma 10–15.000 fő, amely természetesen a letelepült ipar összetételétől, a gyártmánystruktúrától és az automatizáltsági foktól függ.

Az infrastrukturális létesítmények és a szolgáltatások az ipari gyártókapacitás valamint az alkalmazotti létszám figyelembevételével alakítandók.

18. Az ipari park városszerkezeten belüli elhelyezkedése

A Debreceni Innovációs és Ipari Park területének kijelölését több alternatív terület részletes vizsgálata előzte meg. A legalkalmasabbnak a város repülőtér közelében lévő déli része bizonyult. A terület a jelenlegi belterülethez közvetlenül kapcsolódik. Területfelhasználási szempontból igazodik a város távlati fejlesztéséhez: a terület meglévő országos főúthálózathoz és további tervezett városi utakhoz csatlakozik, így a város felől is több irányból megközelíthető. A terület iparvágánnyal a délkeleti iparterületet ellátó iparvágányhoz csatlakoztatható.

A városközpont, az egyetemek és kutatóintézetek, valamint a város rekreációs területei városi főutakon gépkocsival és tömegközlekedési eszközökkel jól megközelíthetők. A tervezett keleti városi főút közvetlen kapcsolatot biztosít a déli és keleti fejlesztési területek között.

A repülőtér a szatellit-zóna és az ipari centrum – bár egymással közvetlenül határos területek – egymás fejlődését nem korlátozzák, mert mindhárom létesítmény elegendő szabad területtel rendelkezik.

Ez szerencsés egybeesés meghatározója lehet a DIIP létesítésének és sikeres működésének.

Az ipari centrumtól mintegy 3,5 km távolságban nagy területű, fákkal és tavakkal kialakított, értékes szabadidőközpont (Erdőspusztá, Fancsika) kisebb átalakítással/felújítással nivós szabadidőcentrum lesz.

A város által telepítésre kijelölt terület sík, a talajviszonyai és a csapadékvíz-elvezetés ideális, minimális területi előkészítést igényel. A városhoz való közelsége miatt az infrastruktúra könnyen és olcsón megvalósítható. A villamos-, víz-, gáz-, gőz- és szennyvízhálózat a városi hálózatra ráköthető, amelynek kapacitása részben már ma is elegendő, részben pedig az ipari park megvalósításával egyidőben más forrásból fejleszthető.

Az ipari centrum elhelyezésére kijelölt 210 hektár terület az ipari tevékenység folytatására mind a beruházás, mind a működtetés szempontjából ideális.

19. A megvalósítás

Az ipari park építészeti kivitelezése 3 egyenlő ütemben, kétéves periódusokban történik. Az ipari épületeket szerkezetkész állapotban készítenek el, minden belső energiahálózat és infrastruktúra nélkül. Az energiahálózati rendszerek közműlagútban helyezkednek el. Minden ipari épületnek energiafogyadója lesz, amelyben az egyes energiák igény szerint a központi hálózatról becsatlakoztathatók. Az épületek belső kialakítását, a térelválasztó falakat és az energiahálózat kiépítését a tulajdonosok vagy a bérlők a saját igényük szerint készítik el, betartva a helyi illetve országos előírásokat.

Az épületek ún. szerelőbeton–padlókiképzéssel készülnek, amelyre a bérlő/tulajdonos készítteti el a teherhordó réteget és a padlóburkolatot, a betelepíteni kívánt technológiának megfelelően. Az irodaépület teherhordó szerkezete lehetőséget ad a belső válaszfalak igény szerinti áthelyezésére és bérelhető irodahelységek kialakítására. A kialakítás lehetővé teszi az épület komfortjának javítását is.

A létesítmények az *EU normák alapján* készülnek el. Az ipari csarnokok mellett fel kell építeni a működéshez szükséges szolgáltató iroda-, kereskedelmi, raktározási és infrastrukturális rendszert is.

A kivitelezésre *tendert írnak ki*. A tenderfüzetek és dokumentációk összeállítására célszerű a témában tapasztalatokkal rendelkező multinacionális szakcéget megbízni, amely külföldi irodahálózattal rendelkezik és kiterjedt kapcsolatrendszere van. Ez különösen fontos a DIIP ipari centrumának felépítése esetében, amely a nemzetközi pénzpiacon is jelentős befektetésnek számít.

Számítások szerint *Debrecen város részese*dése a joint venture alapú gazdasági társaságban 58 millió USD (43 millió USD a földterület apportértéke+ 15 millió USD a város egyéb apportja)-A város apportja a társaság vagyonának 22%-át teszi ki, és ez a beruházás teljes összegének 28% -a.

Az egyes építési szakaszokat követően a létesítményeket szerkezetkész állapotban, tenderezés után értékesíti a Vagyonkezelő Rt. Ezt a Magyarországon még szokatlan eljárást a külföldi tapasztalatok alapján, a pénzforgás felgyorsítása érdekében érdemes alkalmazni. Az eljárás mind a kivitelezőt, mind a befektetőt arra ösztönzi, hogy az egyes szakaszok értékesíthető projekteket eredményezzenek és mielőbb rendszerbe állítható legyen az ipari park.

A ipari park két nagy befektetési periódusban valósul meg a szakaszolás a befektetett tőke „visszaforgatási” lehetősége miatt szükséges.

Az ipari park építéséhez olyan nagybefektetők részvétele szükséges, amelyek/akik finanszírozni képesek egy 6 éves időtartamra eső beruházást, amelynek előkalkulált összege meghaladja a 20 mrd Ft-ot.

Állami finanszírozás – az ország gazdasági helyzete miatt – nem várható, hazai fizetőképes kereslet erre a projektre még csoportos jelleggel sem lesz. *Külföldi tőke nélkül a beruházás megvalósítása elképzelhetetlen.* A külföldi tőke megjelenésének természetesen igen szigorú feltételei vannak, az egyik legfontosabb az állami garancia vállalása. *A vállalkozás profitcentrikus*, a gyors megvalósítás a nyereséget növeli.

A második nagy „befektetési” periódus az objektumok értékesítése. Az első szakasz befektetői az építés után általában kivonulnak és megcélznak egy újabb nagy beruházást. A második befektetői hullám, eltérően az elsőtől, sok befektetőt feltételez, a mintegy 100 épület szerkezetkész állapotban kerül eladásra, és akár ugyanennyi tulajdonos is lehet.

A nemzetközi tapasztalat szerint a létesítmények 50%-a kisbefektetők kezébe kerül, a másik 50%-át nagy cégek vásárolják fel, és – összekapcsolva a létesítményeket – közepes nagyságú vállalatokat hoznak létre. Ugyanez vonatkozik a szolgáltató szektorra is. Egy-egy cég több szolgáltatást is felvásárol, hogy a működtetést gazdaságosabbá tudja tenni a gépek és berendezések optimális kihasználásával. A második befektetői periódusban nagy belföldi és külföldi fizetőképes kereslet várható.

20. Zárógondolatok

Az európai integrációhoz való csatlakozás, a megváltozott hazai politikai és gazdasági környezet új szemléletű regionális fejlesztési koncepciók kidolgozását tette szükségessé. A térségi fejlesztési stratégiák csak akkor eredményesek, ha rendelkeznek a gazdaságra vonatkozó „húzó” projekttel, mely több nagyjelentőségű, egymással szoros kapcsolatban álló fejlesztési program összehangolt együtteséből áll. A nagy tőkeigényű projekteknek szükségszerűen nemzetközi együttműködésre kell épülniük.

Az NGKM által kezelt Kereskedelemfejlesztési Alap támogatásával, szakértők bevonásával elkészített Debreceni Regionális Innovációs és Ipari Park létesítése c. megvalósíthatóság tanulmány elemzéseinek alapján Debrecen város és az északalföldi régió adottságaira épülő, a térség fejlődését hosszú távra meghatározó, komplex gazdasági programra tesz javaslatot, a városnak és térségének gazdaságát egy nagyléptékű programra építve, melynek vezérelve és koordináló ereje a Debreceni Regionális Innovációs és Ipari Park (DIIP). A program további – nemzetközi versenyképességet biztosító – projektekre is épít, ezek: a repülőtér fejlesztése, a Debreceni Universitas, a belváros rekonstrukciója, a város közműhálózatának fejlesztése, a Debreceni Erőmű rekonstrukciója és fejlesztése. Az ipari park nemcsak Debrecen városához kapcsolódik, hanem az egész régió fejlődésére kihat.

Dr. Prugberger Tamás

A mezőgazdasági földtulajdoni, földhasználati és termelési viszonyok jogi rendezésének funkcióelmélete és krízise fejlődéstörténeti tükrökben

I.

1. A földjogi szabályozás elméletének krízise és annak okai

A II. világháborút követően a fejlett tőkés országok egy része radikális földreformot hajtott végre, melynek eredményeként a legtöbb polgári állam mezőgazdaságában olyan árutermelő egyéni–családi farmgazdasági rendszer alakult ki, amelynek méreteit a saját személyi–családi munkaerővel történő földmegmunkálás lehetőségének figyelembevételével igyekezett a jog meghatározni. A jogi szabályozás ily módon Dániában, Belgiumban, Luxemburgban, Olaszországban, Németországban és Japánban arra törekedett, hogy sem életképtelenül kicsi farmgazdaságok ne alakulhassanak ki, de olyanok sem, amelyek túlzottan nagy méreteinél fogva családi munkaerővel nem művelhetőek meg, hanem csak idegen munkaerő nagyszámú állandó vagy rendszeres igénybevételével.¹ Ami a gazdaságok alsó határait illeti, a dolog érthető, hiszen kis földterület modern gépekkel megfelelően nem művelhető meg és ily módon nagyobb mennyiségű áru megtermelésére a kis gazdaság alkalmatlan. Ugyanakkor azonban a túlzottan nagyméretű gazdaság is hatékonytalanul üzemel, egyfelől mert a tulajdonos által nehezen áttekinthető, emellett pedig nehezen megművelhető, mivel a mezőgazdasági munkaerő tömegesen vándorolt át egyrészt az ipari termelésbe, másrészt pedig a kereskedelembe és a szolgáltató iparba. Ennélfogva a mezőgazdaság a háborút követően egyre növekedő munkaerőhiánnyal találta magát szemben.²

E körülmények oda hatottak, hogy a XX. század közepének földreformjai során a földek egy tagba maradását elősegítő és szétforgácsolásukat meggátló sajátos földöröklési szabályok alakuljanak ki a hagyatékképező föld előöröklési jogának biztosításával annak javára, aki a gazdaság továbbfolytatását vállalja és úgyszintén ilyen személy vagy család szerezhessen tulajdont, továbbá köthessen bérlőként földhaszonbérleti szerződést. Tulajdonban, valamint bármilyen jogcímen föld pedig csak olyan mértékben lehessen egy személy vagy család uralma alatt, amelyet saját munkaerővel meg tud művelni és nem haladja meg a kapacitását. A földtulajdon és a földhasználat megengedett felső határai, azaz az engedélyezett területmaximumok időközben fokozatosan kitágultak, ami azzal magyarázható, hogy a mezőgazdasági géppark tökéletesedésével egyéni–családi munkaerővel egyre nagyobb területek megművelésére van mód.³ Több ország joga a földnek mezőgazdasági művelésre való alkalmas állapotban tartási kötelezettsége mellett a földhasználó számára mezőgazdasági szakismeretek tanúsítását is előírja a földek szakszerű megművelése és termőképességének megtartása érdekében.⁴ A fejlett tőkés államok a XX. sz. küszöbén földreformjaikkal lényegében felszámolták a feudális örökségektől terhes allodiális nagybirtokokat és az ún. „egészséges méretű” egyéni–családi árutermelő farmgazdasági rendszert tették általánossá.⁵

Ezzel szemben a Jaltai Egyezmény következményeképpen a II. világháború után szovjet érdekszférába került közép–kelet-európai országokban a nagybirtokrendszert az elsődlegesen politikai szempontok alapján felszámoló földreformok csak átmenetileg tették egyeduralgóvá az egyéni–családi farmgazdasági rendszert⁶ és hamarosan részben állami gazdasági, részben munkaszövetkezeti modellben nagyüzemesítették a mezőgazdaságot.⁷ Időközben kiderült, hogy ez a merev nagyüzemi modell a maga következetes termelési specializálásával zsákutca (a szovjet kolhoz–szovhoz, a kínai kommuna, a bolgár agráripari kombinát, az NDK szakosított „staatsgut” és „landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft”-rendszere).⁸ Ez alól némileg a magyar

mezőgazdasági szövetkezet jelentett kivételt, mert abban a munkaszövetkezeti modellt erőteljesen háttérbe szorította a szövetkezeti tagok háztáji és kisegítő gazdasági árutermelő tevékenysége, amelyet jórészt a szövetkezet integrált és segítette szolgáltatásaival a termelést és az értékesítést. Ily módon a mezőgazdasági szövetkezet Magyarországon a részesművelési és a munkaszervezeti kereteken belül kialakított egyéni–családi vállalkozói tevékenységen keresztül (amelyre főleg az állattenyésztésben, a kertészetben, a géppark üzemeltetésében került sor), valamint a háztáji és a tagi gazdaságok irányában kifejtett beszerző–értékesítő és főleg gépkiszolgálói tevékenység útján a polgári mezőgazdasági szövetkezetekhez hasonló vállalkozást koordináló és elősegítő alakulattá vált. A magyar mezőgazdasági struktúrában belül hasonló tevékenység volt részben jellemző az állami gazdaságokra is a munkavállalók illetménygazdaságait érintően. Bár a statisztikai adatok azzal, hogy a magyar jogi szabályozás a „közös és a háztáji gazdaság szerves egységét” mondta ki, elkendőzte a valós adatokat, a becslések azonban azt mutatták, hogy a szövetkezetek értékesítő tevékenységén keresztül a nemzetgazdaságba bekerülő termékeknek majdnem 50%–a, egyes termékfeleségeknek (gyümölcs, szőlő, – és állatfajták) pedig gyakran több mint 70–75%–a a háztáji tagi gazdaságból, illetőleg a tagoknak a szövetkezet keretei között folytatott egyéni–családi vállalkozásából került ki.⁹ Ily módon a rendszerváltást megelőző magyar mezőgazdasági struktúrát a gazdaságirányítási reform bevezetésétől (1967) kezdve a nagyüzemi és az egyéni–családi farmrendszer olyan kombinációja jellemezte, amelyben ez az utóbbi oldal egyre erőteljesebben nyomult előtérbe és hódított teret.¹⁰

E körülmények következtében adva volt a lehetőség arra, hogy a rendszerváltás után (1989) egy életképes vegyes mezőgazdasági szövetkezeti struktúra alakuljon ki azoknak a tsz. tagoknak és azoknak a személyeknek vagy örökösöknek az összefogásával, akikhez közvetlen (tag) vagy közvetett (árverés) módon visszakerültek azok a földek, amelyeket tőlük vagy elődeiktől a létező szocializmus különböző időszakában változatos joggal elvettek (1950-es évek kulák elűzése-

seivel, külföldre távozásokkal kapcsolatos elkobzás, ingyenes és jelképes visszterhes földfelajánlások az állam és a szövetkezetek részére, a szövetkezeti földhaszonbérleteknek az Ftt. alapján történt, valamint a tagsági viszonyukat megszüntető földjeinek a szövetkezet részéről kötelező 4 évi részlettörlesztésű megvásárlása, *cessio legise*) egy életképes vegyes mezőgazdasági szövetkezeti struktúra alakuljon ki. Itt egy olyan vegyes mezőgazdasági szövetkezeti struktúra kialakulására nyílt volna lehetőség, amelyet egy olyan általános és szakszövetkezeti rendszer integrálhatott volna, amely egyrészt a visszajuttatott földeken és a korábbi tagi–háztáji földeken mezőgazdasági termelővékenységet folytató gazdák irányában beszerző–értékesítő és különböző szolgáltatásokat (gépkiszolgálás, vegyszerezés, szaktanácsadás, stb.) végez, másrészt pedig a tulajdonukat megművelni nem akaró földtulajdonosok földjein részarányhaszonbérlet formájában a nagyüzemi gazdálkodás különböző ételszerű formáit folytatná.¹¹

Erre azonban a különböző politikai irányvonalak szakmailag kevésbé megalapozott ideológiai töltésű harcai következtében nem kerülhetett sor. A kisgazdapártnak radikális jobboldali Torgyán–vezette szárnya teljes reprivatizációt szorgalmazva valamennyi erőszakkal elvont földterület visszaadását igényelte a mezőgazdasági szövetkezetek következetes felszámolása mellett. Hasonló álláspontot képviselt az azóta már letűnt Néppárt is.¹² A nemzeti–polgári–keresztény MDF–KDNP kormányzattal lojális Egyesült Kisgazdapárt mint a kormánykoalíció résztvevője egyetértett a kormányzat ama általános irányvonalával, amely az elvett mezőgazdasági földterületeket sem kívánta közvetlenül vissza adni volt tulajdonosainak, hanem a részleges kárpótlás rendszerében a kárpótlási jegyek közbeiktatásával azok összértéke erejéig tette lehetővé hogy a volt földtulajdonos vagy örököse abban az illetőségben, ahol földjei voltak, árverés keretében földeket vásárolhasson. Utóbb, mint ismeretes ez a megoldás emelkedett törvényi erőre.¹³ E tételesjogon túlmenően azonban az Egyesült Kisgazdapárt a másik két koalíciós partnerével együtt anti–szövetkezeti politikát képviselt, csakúgy, mint a FKGP. A különbség csupán az volt, hogy míg a

FKGP lényegében az 1945–47 közötti kisgazda politikához hasonló a magyar falusi lakosságot kívánta földtulajdonhoz juttatni, amiben az egyéni–családi farmgazdasági rendszer lett volna minden bizonnyal a túlsúlyos, még akkor is, ha a reprivatizáció a nagybirtokokra is kiterjedt volna, addig a nép–nemzeti–polgári kormánykoalíció pártjai az egyéni–családi farmgazdaságokkal szemben a nagyméretű vállalkozói farmgazdaságok létrehozását preferálták.¹⁴ Ez pedig részben a külföldiek, részben pedig a termelőségvetkezeti manegment meggazdagodott rétegének és más tőkeerős belföldiek részére történő földeladások informális elősegítésében nyilvánult meg. Ennek eredménye volt a kárptlási (1991: XXV. tv.) és az átmeneti (1992: II. tv.) törvények előírásai szerint lebonyolítandó földárverések kijátszása, amelyeken jogszabályi tilalom ellenére minden nehézség nélkül a helyiek sérelmére földet vásárolhattak külföldiek és olyan belföldiek is, akiknek semmi közük nem volt az adott községhez és akiktől vagy felmenőiktől földet ott sohasem vontak el.¹⁵

Ez az irányvonal megfelelt a liberális pártoknak is, amelyek a földtulajdon megszerzhetőségét teljesen liberalizálni kívánják, tagadva mind a termőföld, mindpedig a mezőgazdaság specifikumait, sajátos vonásait.¹⁶ Ezt a liberális pártok és lényegében az MDF és az EKGPA által is képviselt „szabad–piaci” irányvonalat sikerült megkontráznia a KDNP–nek, amely e vonatkozásban lényegében a FKGP–al egy platformon állott. Ennélfogva az 1994: LV. tv–el hatálybalépett földtörvény nem teszi lehetővé, hogy külföldi jogi és természetes személyek mezőgazdasági földtulajdont szerezhessenek és az ilyenek földhasznóbérleti szerződéseit is időbelileg jelentősen korlátozza (10 év, szőlő, gyümölcsös esetében pedig 25 év).¹⁷ Ugyanakkor az 1994. évi választások eredményeinek következtében hatalomra kerül MSZP–SZDSZ szociál–liberálisként fényjelzett kormányzatában úgy tűnik a szociális vonás háttérbe szorulásával a liberális irányvonal került előtérbe és emiatt a földtörvény olyan módosítása van napirenden a jogal-

kotási palettán, amely az itt említett korlátokat fel kívánja szabadítani.¹⁸

Mindez arra utal, hogy meglehetősen nagy a zűrzavar a földtulajdoni és használati viszonyok szabályozása körül kialakult különböző politikai irányzatok között Magyarországon és nehéz tudományos igénnyel állást foglalni tekintetben, hogy részben vagy egészben melyiknek van igaza, vagy melyik van tévedésben. A kérdést még bonyolítja azt is, hogy a rendszerváltással és a LPG-ék felszámolásával összefüggő privatizációval kapcsolatban az NSZK-ban jelentősen megnövekedtek azok a birtok-maximum mértékek, amelyek mellett még egy familiáris gazdaságot a német agrárjog egészséges méretűnek tart.¹⁹ Sőt, ahogy ezt az utóbbi évek gyakorlata mutatja, a volt NDK területén egyre több 200–250 he földterületet meghaladó nagygazdaság jön létre külföldi, főleg holland és angol farmerek megjelenése révén. E nagygazdaságok létrehozatalára azonban többnyire nem földvásárlás és tulajdonszerzés útján, hanem a volt LPG tagoknak visszajuttatott földterületek *haszonbérbe vételével* kerül sor.²⁰

Bonyolítja továbbá nem jogi, hanem nemzetközi gazdasági síkon a helyzetet az is, hogy mezőgazdasági termékeink a közös piac tagállamaiba az EU nagyfokú protekcizmusa következtében nehezen jut be, legfeljebb az EFTA tagállamaihoz, az EFTA pedig egyre erőteljesebb mértékben az EU hatása alá kerül (Európai Gazdasági Térség és az európai, EFTA államok EU-taggá válása folytán). Marad mezőgazdasági termékeink elhelyezésére a közép-kelet-európai régió, itt viszont részben a fizetőképtelenség, részben a tisztességes és biztonságos kereskedelem felszámolódása, részben pedig az EU, az USA és a közel-keleti fejlett és fejlődő államok (Japán, Honkong és Kína) piacszervezési törekvései jelentenek akadályokat.²¹

Összegezve az eddigieket: a magyar mezőgazdasági termelői és értékesítési tevékenység gazdaságilag és strukturálisan, valamint ideológiai-politikai síkon egyaránt *krízissituációban* van. Ez hat ki a ter-

melőföldek tulajdoni és használati viszonyainak a normatív jogi rendezésével összefüggő jogelméleti bizonytalanságra. A földjogi irodalomban Vas János 1994. tavaszán megvédett liberális irányvonalú kandidátusi értekezésén²² és e sorok írójának szociális indítékú ellentétes álláspontú képviselő cikkein kívül²³ a földjogi rendezés aktuális kérdéseivel foglalkozó munkáról – Szűcs és Tanka néhány írásán kívül²⁴ – nincs tudomásunk. Viszont több olyan földjogi munka született, amely a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok rendezésének történetét vizsgálja. Ezek között a két legjelentősebb földjogtörténeti mű közül az egyik Novotni Zoltánnak Mária–Terézia Urbániumát tárgyaló tanulmánya²⁵, a másik pedig Tanka Endrének „Termelői elsajátítás a középkori magyar földtulajdon és földhasználat szerkezetmozgásában”. c. 1994.-ben elkészült doktori értekezése,²⁶ amelyből több részpublikáció is született.²⁷

Mind Novotni Zoltán tanulmányát, mind pedig Tanka Endre diszsertációját olvasva az embernek az az érzése, hogy mindketten a történelmi tapasztalatokból kívánják kibányászni azokat az értékes, marandó és ma is használható megoldásokat, amelyek segítségével a mai elbizonytalanodott helyzetben a földjogi szabályozás korszerű jogdogmatikai rendszerét fel lehet építeni. Mintha mindketten a történelemben keresnének bizonyosságot és kapaszkodót a mai bizonytalan földjogi szituációkra.

A mezőgazdasági termőföldekkel kapcsolatos jogviszonyok szabályozásával kapcsolatos bizonytalanságok részben politikai és nemzetközi kihatással is jelentkező alkotmányjogi, részben pedig ugyancsak nemzetközi kihatással jelentkező gazdasági vetületűek.

Politikai és alkotmányjogi szinten két irányzat küzd egymással. A liberális irányzat szabad földforgalmat és korlátozásmentes földtulajdont akar, miként ez a fejlett polgári államok egy részében – mindenk előtt az USA-ban áll fenn.²⁸ Ezzel szemben a nép–nemzeti irányvonal a mezőgazdasági földforgalmat, valamint a földtulajdont alanyi és tár-

gyi oldalon egyaránt korlátozni kívánja arra törekedve, hogy a mezőgazdasági földterületek tulajdonosai és használói lehetőleg a mezőgazdasági termelésben járatos személyek legyenek. Mint már korábban szó volt róla, egy ilyen jellegű szabályozásnak is számos modellje megtalálható a fejlett polgári államokban. Utaltunk rá, hogy több nyugat-európai állam (Olaszország, Dánia, Nagybritannia, NSZK, Belgium, Luxemburg), a tengeren túl pedig Japán követi ezt a modellt.²⁹ A magyar mezőgazdasági szakemberek túlnyomó része ezt a modellt tartja szakmailag megalapozottnak.³⁰

Gazdasági oldalról elbizonytalanodást az okoz, hogy a fejlett polgári világot nézve, mind az Amerikai Gazdasági Térségben, mind pedig az Európai Gazdasági Közösségen belül árdotációval és termékátvétel biztosításával egybekötött nagyfokú mezőgazdasági protekcionizmus uralkodott., amelynek hatására igen nagyfokú túltermelés jelentkezett.³¹ Bár e közgazdasági protekcionizmus és az árdotáció e térségekben lebontás alatt áll és külön támogatást kapnak azok a gazdák, akik a termelést leállítják és a földnek csupán a termőképes állapotban tartásáról gondoskodnak, radikálisan a mezőgazdasági termelés ezekben az államokban mégsem csökken.³² Ezért mind az Amerikai Gazdasági Térség, mind pedig az Európai Közösség a mezőgazdasági termékfeleslegeinek az elhelyezésére új piacokat keres, amit Közép-Kelet-Európában talál meg. E célból vásárolja meg és részben állítja le e térségben az élelmiszeripari vállalatokat, vagy pedig az itteni termékek helyett az anyaországok termékeit szállítja ide feldolgozásra és értékesíti itt. Ezzel párhuzamosan pedig ennek a térségnek a mezőgazdasági termékeit nem vagy csak igen kis hányadban engedi be a vámunióval védett térségébe. Ez a helyzet áll fenn Magyarország és az Európai Unió viszonylatában is, ami különösen a magyar-francia mezőgazdasági kapcsolatokat jellemezte és jellemzi ma is.³³ A korábbi MDF vezette koalíciós kormányzat e nyomásnak engedve szinte segítette leépíteni a magyar mezőgazdasági struktúrát, tulajdonosi pozíciójú kis családi farmgazdaságok létrehozását támogatva. Ezzel szemben az MSZP, SZDSZ koalíciójából álló kormányzat a nagyfarm-

gazdaságok mellett foglal állást a termőföldeknek részben szövetkezeti használata, részben azonban minden alanyi és terjedelmi korlátozások nélküli tulajdonosi pozíció melletti kiállással.

Ezek az itt említett munkák, és mindenek előtt Tanka Endre szintetikus jellegű történelmi monográfiái viszont azt mutatják ki, hogy *a mezőgazdasági termelésnél nem a földtulajdon, hanem a földön fennálló használati jog volt mindig is a lényeges*. Úgy tűnik ebből, hogy a jövő útja is ez.

II.

1. A termőföldhasznosítás és a termőföldtulajdon, valamint birtoklás teljes fejlődését érintő rekonstrukció szükségessége

Tanka Endre doktori értekezésében a termőföld–elsajátítás és hasznosítás fejlődését a hűbéri társadalomnak attól az időszakától kezdve kísérli meg végigkísérni, amikor már a népvándorlás lezajlott és a feudális rend intézményei úgy ahogy stabilizálódtak és amikor már egy egyenletes fejlődési folyamat indult el Európában, valamint Magyarországon is. Vizsgálódásait elsősorban a magyar földviszonyok alakulására összpontosítja, de összehasonlítást tesz a nyugat-, és kelet-európai jogfejlődéssel is. A földviszonyok alakulását a szerző a stabilizálódott, de még a fiatal hűbéri rendtől kiindulva, annak végső korszakáig mutatja be. Így elmarad az azt megelőző és az azt követő időszak vizsgálata nemcsak Magyarország viszonylatában, hanem az európai kitekinést érintően is. Az általa vizsgált korszakot azonban eredeti kutatások eredményeinek szintetizálásával gazdagon rekonstruálja a földelsajátítás és a földtulajdon, valamint a földbirtokrendszer szerkezetének alakulása tekintetében.

A szerző a gazdag elsődleges kutatási forrásanyag másodlagos felhasználásával kimutatja, hogy a nomád állattartással, majd annak elő-

ször járulékos kiegészítéseként megjelenő ekés földműveléssel kapcsolatos *közös földhasználat* az osztáson, a földfeltörésen és a foglaláson keresztül *egyéni termelői elsajátítássá alakul át*, a hűbéri rend kialakulásával pedig „a vérségi–nemzettségi közösségből uralmi képlet”, az állam bontakozódik ki. Ez az állam a világi és az egyházi földesúri uralom földadományozó hierarchiáján nyugodva elősegíti a közszabadosok lezüllesztését és a rabszolga munkaerő felemelését, amely ennek az uralomnak alávetett új típusát, a jobbágyságot szüli (56.o.). A *jobbágnak* az általa birtokolt földön (a jobbágytelken) nincs tulajdona, csupán termelői elsajátítási, *használati–haszonélvezeti joga* van. A tulajdonjog a hűbérúr, akinek ezért szolgáltatás jár, amely egyfelől a termés egy része, másfelől pedig robot–szolgáltatás, amelyet a földesúr által közvetlenül birtokolt földeken és erdőben kell elvégezni. Ez a függés azonban koránt sem abszolút, mert a jobbágy a feudális kötöttséget kifejező jobbágytelek mellett szerezhethet még földet, kezdetben feltöréssel, foglalással, később pedig vásárlással, amelynek termésével teljes egészében maga rendelkezhetett. Ehhez a földesúrnak nem volt köze. A termelőeszközök (eke) és a termelési módszerek fejlődésével egyre individualizálódik a falusi földközösség. A faluközösség vezetése egyre kevésbé szól bele a művelési módba. A korábban periodikusan újraosztott földközösségi területek egyéni használata tartóssá válik. A rét-, és a legelőhasználat marad csak közös. A jobbágytelek és a hozzászerzett saját földtulajdon fokozatosan árutermelő gazdasággá alakult át, a föld természetbeni *örököse* a földaprózódás elkerülése végett a testvérek közül többnyire az egyik lesz, míg a föld természetbeni örökléséből kiszorultak egy része a termőföldi osztályrészükről való lemondás ellenében kapott pénztökével beköltözve a városba, vásáros jobbággyá válik.

Ugyanazon földből, annak különböző jogcímeken történő hasznosításából tehát sokan megélnék. Megél belőle a jobbágytelek birtokosa, a földesúr, mint tulajdonos, valamint az is, akinek rendszeresen értékesítésre szállítja le az áruját. Ugyanazon földből és annak közvetlen vagy közvetett terméséből, tehát különböző jogcímeken mind a tény-

leges földhasználó, mind a tulajdonos is megélhetést biztosító jövedelmet nyert, sőt az utóbbi – minthogy egész jobbágyfalvak, jobbágytelek birtokosaitól húzott járadékot, ennek többszörösét. Ily módon tehát elmondható, hogy a *föld* mind a *jobbágybirtokos*, mind a *földesúri tulajdonos számára* a maga szintjén vezetett háztartásának fenntartása számára *megfelelő jövedelmet biztosított különböző jogcímenek.*

Ez tiszta képlet, vagyis hogy a jobbágy hűbérlői birtokosként, a földesúr pedig hűbérbbe adói tulajdonosként húzott jövedelmet ugyanazon földből, részben megváltozott azáltal, hogy a jobbágnak is egyre nagyobb lehetősége nyílt jobbágytelke mellé saját földtulajdont is szerezni. Ilyen formán tehát levonható az a megállapítás, (megállapítás tőlem: Prugberger Tamás) hogy a *legfelső szintű állami és egyházi hierarchia lefelé tartó láncolatának a végén megjelenik a valóságos polgári jellegű földtulajdon intézménye, amely csírája és előmodellje a modern tulajdonjog intézményének általában és a jobbágyfelszabadítást követő mezőgazdasági termőföldtulajdonnak különösen, amely kettő szinkronban állt egymással.*

Mindez igen lényeges mind a jobbágyfelszabadítást követő, mind pedig a mai modern termőföld–tulajdoni és földhasználati viszonyok alakulása szempontjából, valamint annak megítélése vonatkozásában is, hogy milyen módon épüljön fel az ismét piacgazdasággá vált posztkommunista Magyarország és a többi hasonló közép–kelet-európai állam mezőgazdasági földbirtokstruktúrája. Abból a szempontból azonban, hogy minderre reális ítéletet lehessen mondani, érdemes kiterjeszteni a vizsgálatokat a Tanka Endre által vizsgált középkort megelőző időszakra, valamint a középkor időszakán belül kitekintést tenni a nyugat–európai és a kelet–európai országok e téren fennálló fejlődésére is, márcsak azért is, mert mint Tanka lábjegyzetben Szűcs nyomán helytállóan utal rá, „a magyar földtulajdoni és földhasználati struktúra középkori alakulása a nyugati és a keleti modell között köztes helyzetet foglal el és a keleti módszerekkel történő középkori modernizáció aránytalanul nagyobb szerepet juttat az etatiz-

musnak, a „felülről” való átrendezésnek, mint az eredeti (nyugati) modell. Ahogy Szűcs állítja: „a nyugatias szerkezet nálunk pl. csonka a városoknál és aránytalanul túlburjánzó a nemesség esetében”. Ugyancsak Szűcs nyomán szól Tanka arról is, hogy a jobbágyság kialakulása és a már említett hűbéri földtulajdoni és földhasználati hierarchizálódás, valamint a jobbágyság kialakulása Magyarországon és a szomszédos Csehországban és Lengyelországban éppen ezért „lényeges fáziskereséssel” ment végbe. „Míg ugyanis Nyugat-Európában e folyamat a királyi birtokok felbomlásával egybekötött „földesurasság” térnyerése mellett a IX–XI. századokban megy végbe”, addig az itt említett közép-kelet-európai régió „csak a XIII. százban jut el a fejlődésnek erre a fokára”.³⁴ Ugyanakkor ha a még keletebbre fekvő Európát és a Balkánt valamint Indiát nézzük, a fáziskésés még nagyobb. Több nyugati szerző, de Tanka is más munkáiban utal arra, hogy e régióban a földközösségi földhasználat és földbirtoklás erőteljes hagyományai miatt még a múlt század végén és e század elején is a nagycsaládi földbirtokstruktúra (obszcsína, szkupcsína) volt az uralkodó,³⁵ amelyet lényegében a kommunista rezsimek vertek szét, helyébe állítva az állam által centrálisan irányított állami gazdaságként, valamint szövetezetként kezelt kollektív mezőgazdasági nagyüzemeket.³⁶

Mivel Magyarországon és az egész közép-európai régióban is hasonló erőszakos beavatkozás szakított meg a földtulajdon-, és a földbirtokstruktúra spontán fejlődését, indokolt e kelet-európai régióra is kitékinteni abban a vonatkozásban is, hogy itt, de ugyanakkor a közép-európai régiót is nézve miként és milyen befolyások közepette reorganizálódik a magánföldbirtokstruktúra, beleértve a földtulajdont és a földhasználatot. Ebből a szempontból pedig nem lehet közömbös az Amerikai Egyesült Államok e téren lezajlott jogfejlődése, mivel ez a modell mintaképként erőteljesen jelentkezik ebben a térségben. Itt viszont kérdéses, hogy ez a speciális amerikai modell sikerrel átültethető-e Európára, pontosabban Európa e közép-keleti térségére, mivel itt egyrészt a történelmi gyökerek igen mélyre nyúlnak le, pontosabban

igen kora időszakokra nyúlnak vissza, másrészt pedig a történeti fejlődésben egy igen erős kontinuitás tapasztalható. Ezért a vizsgálatnak ki kell terjednie a földtulajdoni–használati struktúra középkort megelőző helyzetének az elemzésére, valamint arra is, hogy a középkort követő hűbéri láncolati struktúra felbomlása után milyen földtulajdoni és használati struktúra alakult ki Nyugat–Európában és Közép–Kelet–Európában egyaránt.

III.

1. A földbirtok (tulajdoni és használati) struktúra fejlődésének és jogi dogmatikai struktúrája kialakulásának főbb irányvonalai

Részben a görög és latin auctorok munkáinak fragmentumai,³⁷ részben pedig a múlt század régi gazdasági etnográfusoknak a civilizációs fejlődésben lemaradt népek mezőgazdasági szokásainak leírása alapján rekonstruálható, hogy az agrártevékenység beindulásával a mezőgazdasági földbirtoklásnak és földhasználatnak milyen kezdetleges formái jelentek meg és azok hogyan fejlődtek tovább. Ezt a folyamatot azért érdemes közelebbről megvizsgálni, mert az ókori Rómában a termőföldre nézve is megjelenik a *dominum quiritarium*, vagyis csak a római polgárt megillető, az a földhasznosítás,³⁸ amely olyan árutulajdonosi tejjhatalmon és rendelkezési jogon nyugszik, amelyet senki sem zavarhat meg. Ide azonban hosszú út vezet.

A rekonstrukcióra előbb említett források arra utalnak, hogy a vadászatnak és a halászatnak a visszavonulásával és a pásztorkodás előtérbe kerülésével párhuzamosan mind a már letelepedett, de a még vándorló néptörzsek és ideiglenes művelés alá vettek egy–egy földdarabot. Ahogyan az egyes néptörzsek mozgása lelassult és szálláshelyeik tartósakká váltak az általuk birtokba vett közös földterületeken kijelölték a lakótelepülés területét a település centrumába helyezve a törzs vezetőinek hajlékait (amely már a vándorlások időszakában is tervrajzsze-

rűen ment végbe, I.: a Nagy Mogul vonulását), továbbá kijelölték a törzs közös legelőterületeit és azon belül periodikusan az aktív, azaz a pillanatnyilat használt, és a passzív, pontosabban a pihentetett legelőterületeket. Az aktív legelőterületekre minden nemzettség, ill. nagycsalád ráhajthatta az állatait. Ahogy a pásztorkodás mellett egyre erőteljesebb mértékben megjelent a mezőgazdasági növényi élelem termesztése, mivel ez a tevékenység már helyhez kötött jellegű, és olyan volt, ahol a kezdet, vagyis a föld feltörése, termővé tétele fáradságos erőki-fejtést igényelt, a közös földterületekből az ilyenek használatának ideiglenesen, azaz termőképességének kimerüléséig a termőképessé tevő család kapta meg. *Ahogy egyre több terület feltörésével a termőföldművelés általánossá válik, tényleges közös használatban csak a legelő és az erdő marad fenn.* Ugyanis – miként ezt Émile de Lavaeleye állítja – „művelés alatt álló földet részletenként, sorshúzás útján osztották ki (gentikus cognationiusque kominum), és az egyesek csak időlegesen hasznvételt kaptak”³⁸

Ez az őskorban kialakult és az antik világ kezdetén használatos rendszer volt érvényben a cári Oroszország falvaiban egészen a kommunizmus győzelméig, ahol az abszcsinák a nagycsaládok között időnként újraosztották.³³ Ezt a megoldást vette át a kolhozrendszer is a háztáji földeknek az egyes kolhozcsaládok között történő évenkénti kisorsolásánál és vették át a közép-európai szocialista államok mezőgazdasági termelészövetkezetei az európai földtulajdonmodellel keverve.⁴⁰ Az a tsz. tag ugyanis, akinek volt személyi tulajdonban visszatartható földje, az továbbra is háztáji, tagi tulajdonként ezt a földterületét használhatta tartósan, míg aki ilyennel nem rendelkezett, évenkénti sorsolással kapott háztájit a szövetkezet közös földterületeiből. A délszlávoknál, vagyis a Balkánon a periodikus osztás nem volt kimutatható, nyilván azért, mert itt a föld az egyes patriarchális család csoportok közös használatában, azaz a szkupcsina keretében maradt,⁴¹ mely alapmodellje lett a társult munkaszervezetek jugoszláviai rendszerének a titói kommunizmus idején.⁴² Az egészen kezdetleges megoldások tehát erőszakolt módon ki lettek terjesztve a reálszocialista

pártállamiság idején olyan közép-, és nyugat-európai régiókra is, ahová Magyarország, Csehország, Szlovákia, a volt NDK-t képező keleti német tartományok, Szlovénia és a Vajdaság tartozik, ahol a földtulajdoni fejlődés már régen túljutott nemcsak ezen, hanem a hűbéri modellen is és polgárvá vált.

Visszatérve azonban az ókori és az azt megelőző földtulajdoni és használati viszonyokra, ez az eleinte periódikus újraosztásokon nyugodott egyéni használatúvá vált közös, ill. közföldtulajdoni megoldás a nagy folyammenti birodalmak esetében tartós egyéni-családi használatúvá vált, az állam azonban a szuverenitását megtestesítő köztulajdonát továbbra is gyakorolta, de nem az újrasorsolások és újraelosztások jogával, hanem azzal, hogy a termékfelesleget a paraszttól térítésméntesen elvonva és központi raktárakba (palotagazdaság) gyűjtötte be, ebből élelmezve az állami adminisztrációt, a vallási és a világi közfeladatokat állatókat, valamint tartalékokat képezve a termésingés esztendőkre. Ez a rendszer az ún. „ázsiai termelési mód” alapján álló és áruforgalomra nem berendezkedett deptsotikus folyammenti birodalmakban egészen a görög-római hódítások időszakáig konzerválódott.

Az antik görög és római társadalomban – mint konzekvensen és igen hamar árutermelővé vált kultúretnikumban – azonban igen gyorsan eltűnik a közösségi, illetőleg a közföldeken alapuló fent leírt földhasználati mód és kialakul az „ager publicus” mezőgazdaságilag hasznosított területeinek tartós felosztásából és állandósított egyéni használatba adásából a magántulajdonon alapuló „ager privatus”. Az „ager privatus” tulajdonosa azonban – miként erre Tőkei Ferenc a társadalmi formációk elméletéről írt könyvében helyesen utal – a „civis romanus”, azaz a római polgárság jogán keresztül eszmeileg kötődött az ager publicushoz. A Római Állam kora időszakában ui. „ager privatus”-szal tulajdonosként csak az rendelkezhetett, akinek eszmei tulajdonjoga volt az „ager publicuson”, vagyis az, aki római polgár volt.⁴³ Csak neki volt joga foglalással és egyúttal rítushoz kötött vásár-

lással, továbbá örökléssel földtulajdont szerezni. Minden esetre ebben az időszakban még a földfoglalás eredeti szerzősmódja, az occupatio a római ingatlantulajdoni szerzősmódok között a legjelentősebbnek mutatkozott. Az antik görög szerzők fennmaradt írásaiból privát földtulajdonnak a görög városállamokban történt hasonló „ager publicushoz” kötődő kifejlődése is rekonstruálható. Ebből következett az is, hogy a *ius gentium* alapján földet foglalni az „ager publicusból” lehetett és erre nemcsak Rómában csupán annak polgára, hanem a görög városállamokba is az volt jogosult, aki az adott városállam polgára volt.⁴⁴ Ez már jogiasított formája annak az állam előtti közösségi helyzetnek, amikor a közösséghez tartozó uratlan és műveletlenül álló közföldek-ből valaki mezőgazdasági művelésre kihalított magának. A kihalított földek termővé tétele a felesleges rétek és legelők feltörésén kívül az erdők és a cserjések felégetésével történt, ahol – miként ez a középkori Belgiumban is szokásos volt – gyakran az égetésből keletkezett hamuból alakították ki a termőréteget.⁴⁵ Arra nincs adat, hogy az ókori települések a középkori faluközösségekhez hasonlóan valamiféle „agrominium” előírások (pl. két vagy háromnyomásos földművelés) betartására kötelezték volna földművelő polgáraikat.

A legtöbb földet nyilván azok a vitézségükkel kitűnt harcosok és a városállam (kezdetben Róma is ilyen volt), illetőleg az azok centralizálásából kialakult birodalmak (Nagy Sándor birodalma, majd a Római Birodalom) vezetői tudták megszerezni, kik részben a háborúikban megszerzett, valamint közfunkciójuk folytán rendelkezésükre állt házi rabszolgáikkal, részben pedig coloniába, azaz colonusok részére történt haszonbérbe adással műveltették meg az egyéni tulajdonba vett nagy allodiumok szántóterületeit, az allodiális rideg állattenyésztésben pedig jelentős szerepet kapott a *locatio conductio operarum*, azaz a munkabérlés.⁴⁶ Jóllehet a római jog szerint a *locatio conductio operarum* esetében a munka ellenértékét pénzben kellett kifizetni,⁴⁷ a colonia hatására pénz helyett az ellenérték részben vagy egészben a szaporulatból való részesedés, *pecora partiaria* is lehetett.⁴⁸ A colonia esetében

a bérleti díj szintén pecunális szolgáltatáson kívül a termés bizonyos részéből, azaz colonia partialiából is állhatott.

Ez a konstrukció igen lényeges a földhasználati–földtulajdoni viszonyok jövőbeli fejlődése szempontjából. Ezért lényeges hangsúlyozva kezelni. (Kár, hogy erre Tanka nem fordított doktori értekezésében figyelmet.) A római termőföldtulajdonnak és földhasználatnak (birtoklásnak) ez a rendszere ugyanis átfejlődik a feudális hűbéri társadalomba, ahol az új földtulajdoni és hasznosítási szerkezetnek az alapjává válik. A leglényegesebb különbség pedig az, hogy míg a római jogban ez a *ius privatus* talaján áll, addig a feudális társadalmi rendben elközjogiasodik és a *ius publicus* területére tevődik át, mivel a társadalom szerkezete erre épül fel. Lokalizálva mindezt a római agrárviszonyokra, a mezőgazdasági majorok megművelése a *kisebkek esetében családi munkaerővel* történt, aminek későbbi formai utóda a jobbágytelek, ill. a jobbágygazdaság, a jobbágyfelszabadítás után pedig a családi munkaerővel működő egyéni farm. Ezzel szemben a *nagy majorságok megművelése a rómaiaknál részben a kevésbé hatékony rabszolga–munkaerővel és a jóval hatékonyabb coloniába adással történt*. Ennek megtapasztalása vezetett oda, hogy a majorságokon dolgozó rabszolgákat egyre nagyobb számban szabadították fel és adták nekik „coloniába” a majorság egyes részeit, akik meghatározott évenként visszatérő természetbeni és pénzbeni szolgáltatással tartoztak a majorság őket felszabadító urának. Miként erre Momsen, majd az ő nyomán Max Weber „Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats–und Privatrecht” c. munkájában kimutatja az agráföldtulajdonnak, földhasználatnak és forgalomnak, valamint farmöröklésnek már itt kialakultak azok a speciális jogintézményi módjai, (földosztás, korlátozott területnagyság, osztás nélküli öröklés, speciális földhaszonbérlet, stb.), amelyek a középkor jogán átöröklődve ma is meghatározó tényezői a földtulajdonjognak és a földhasználati jognak.⁴⁹ Ez a folyamat készítette elő a hűbéri földviszonyokat és ez volt az átmenet oda.

Itt viszont számításba kell venni a népvándorlás viharait is. A népvándorlás során a Római Birodalom területére betört és letelepedett barbár néptörzsek (hunok, alemanok, gótok, gepidák, germánok, stb.) „mellékfoglalkozásként” már foglalkoztak mezőgazdasággal. Vándorlásaik során rideg állattartással is foglalkoztak és ideiglenes hasznosításra már feltörték földterületeket, ellentétben azonban a görög és a római majortulajdonossal, az állatok trágyáit nem használták fel a termőföldek termőképességének, minőségének a fenntartásához. Ezek a törzsek azáltal, hogy letelepedtek a Római Birodalom területén és a Birodalom peremén, az onnan elmenekült római földtulajdonosok helyébe lépve üzemeltették tovább az elhagyott majorságokat. Eme újonnan jött népek vezetői fennhatósága alá kerültek a majorságok – esetleg több majorság is – ahol a majorság központját, több majorság birtoklása esetén pedig a legnagyobb vagy védelmi szempontból a legkedvezőbb fekvésű majorsági központot, villát erőddé alakítva *kialakították a vár–udvartartást*. A Római Birodalom belső területén kicsit más volt a helyzet annyiban, hogy az ott maradt és majorságaikkal törrődő patríciusok szintén megerősítették, azaz erőddé alakították majorsági központjaikat, amelyek fenntartásáról továbbra is a korábban is szabadosokból, valamint a felszabadított rabszolgákból állt colonus–réteg tartotta fenn. Emellé ékelődött be részben foglalás, részben adományozás útján majorság–, azaz földbirtokossá vált új földesúri réteg, akiknek jóvoltából szolgálóik – harcosok és nem harcosok egyaránt – szintén földhöz jutottak, de kötelezve lettek továbbra is a szolgáltatások teljesítésére. Ez a folyamat a volt Római Birodalom határszéli provinciáiban és határain túl többnyire tisztán, a régi rómaiakkal való keveredés nélkül valósult meg.

Mindent összevetve, azonban strukturálisan megállapítható, hogy itt egy régi és egy új társadalmi rend, a „societas romanum” és a „societas barbaricum” keveredése következett be. Az előbbi már előkészítette a talajt a colonia–rendszer általánossá tételével a feudális hűbéri rendszerre, ahol egy, az államot megtestesítő tulajdonostól, a császártól kiinduló *sorozatós haszonbérleti–alhaszonbérleti, vagy hűbérbe adó* –

hűbérbe vevői viszony alakult ki. Ebbe ékelődtek és integrálódtak be a Római Birodalom területén a letelepedés stádiumába került újonnan érkezett vándortörzsek, melyek vezetői a kialakult helyi mintákat követve jutalomként, de további hűbéri szolgálatok fejében szintén földeket osztottak az alájuk tartozó vezetői harcosoknak és népes szolgaseregüknek. A vezető harcosok hasonlóképpen jártak el saját harcosaikkal és szolganépeikkel, ezek a harcosok pedig saját szolganépeikkel szemben.

Így alakult ki a királyi birtok és a királyi szolganép birtokaiból a nemesi vármegye, az udvari hatalmasságok részére juttatott királyi adományokból a *földesúri birtok,* a földesúr által a saját szolgálói részére juttatott földekből a *jobbágytelek.* Ugyanakkor a Római Birodalom területére újonnan betelepült törzsek itt találták a római falvak elmenekülni nem tudott kis családi birtokkal tulajdonosként vagy colonia címén rendelkező őslakosságát, amely községekben élt. E községek szintén védekezésre rendezkedtek be a kor egészen gyenge közbiztonsága miatt éppen úgy, mint ahogy a földesúr. Míg azonban a földesúr és udvartartása a várban bástyázta el magát, addig a falu – mint közösség – szükség esetén a templomerődben A külső rablótámadásokkal szembeni védekezés a *faluközösségeket zárt monolit közösségekké kovácsolta.* Mivel pedig a középkor első századaiban a faluközösségeknek túnyomóan *naturálgazdálkodásra kellett berendezkedniük és a földterületek az „újonnan érkezettek”* következtében *szűkösebbé váltak, a faluközösségek szigorú előírások közé helyezték a közös legelők, rétek és az erdők használatát, valamint az egyéni használatban álló szántóföldek termőképességének és minőségének megtartása érdekében a két-, és háromnyomásos rendszer szerint történő földmegművelést követelték meg a gazdáktól.*

Az újonnan érkezett népcsoportok az őslakosság e régi falvai mellé vagy közéjük települtek be. Mindkét csoport *szolgálataiért a vár új urától védelemben részesültek.* Így szabadon foglalhattak. Ennek során azonban nemcsak szabad földterületeket, réteket törtek fel, vagy erdő-

ket és cserjéseket irtottak ki, hanem részben az elmenekült rómaiak, részben pedig az ott maradtak majorságaiból is kisebb–nagyobb területeket foglaltak el. Gyakran ezt maga a közeli várúr szervezte, hogy a szabadosok feladják független státusukat vagy a major tulajdonosának elmenekülése folytán a colonusokból quasi tulajdonossá váltak e státusukat és a colonusi konstrukcióhoz hasonlóan a *védelemért és a háborítatlan földhasználatért cserébe felajánlották földjük tulajdonát és szolgálataikat a várúrnak*. Ugyanakkor a várúr is a korábbi harcias és vándorló nomád népességét szintén *e faluközösségek mintájára telepíti le a vár közvetlen közelében*. Mivel pedig továbbra is igényt tart szolgálataikra, de most már a hűbérebe adott föld jogán és mivel korábban is szolgáltatták őt, *cserébe éppen úgy biztosítja a faluközösségek részére a közösségi igazgatás és a közföldek feletti autonóm önrendelkezést, mint azoknak a régebről itt maradt faluközösségek részére, amelyek felajánlották a földtulajdonnal együtt a hűbéresi szolgálatot*.

Ily módon tehát a hűbéri földbirtok és földhasználati szerkezet *kettős irányból* kiindulva – az őslakos római kultúrából és a vándorlásait éppen akkor befejezett jövevény barbárból alakult ki a két irányvonal sajátos összetalálkozásaként.⁵⁰ Tanka Endre doktori értekezésében ezt a kettősséget nem domborítja ki. Éppen ezért a középkori termőföldelsajátítás és termőföldhasználat intézményrendszerének a fejlődésében való bemutatása különösen az ide vonatkozó magyar jogfejlődés kezdeteit érintően egysíkúnak tűnik. A későbbi korokat érintő fejtegetéseknél is megmutatkozik bizonyosfokig ez az egysíkú szemlélet, azonban már tompábban érvényesülve. A fejlődésleírás azonban az általa hangsúlyozott oldalakon helytálló és korrekt, ezért csak kiegészítésre szorul a másik aspektusból.

Tanka Endre doktori értekezésében kimutatja, hogy a honfoglalás előtti magyar törzseknél a 7–9. sz. között az állattenyésztés és a földművelés párhuzamosan folyt és az állattartás igényei, valamint a nagycsalád létszámához igazodó élelemszükséglet határozta meg, hogy az egyes családok mekkora földterületet vegyenek művelésbe. E kor *ma-*

gyar agrárviszonyait kutató szerzők nézeteire alapozva Tanka azt állítja, hogy ebben az időszakban nemcsak a *közös szántóterületet*, hanem a *legelőterületeket is periodikus sorsolással meghatározott időre szóló használatra kiosztották az egyes nagycsaládosok között*. Az osztási mértékeket mind a legelők, mind a szántóföldek tekintetében részben az egyes családok tag-, és állatlétszámtól függő szükségletei, részben a családfőnek a közösségi vezetésben betöltött tisztsége határozta meg. Utal arra, hogy földbőség és ezzel összefüggő ún. „vad talajváltás” csak a letelepedés előtt volt. A letelepedést követően az egyre növekvő földszükséglet kikényszerítette a szabályozott talajváltást. Belényesi kutatásai alapján szól arról, hogy emiatt *a permanens egymezős földhasználatot előbb a két-, majd a háromnyomásos vetésrendszer váltja fel*.

Minthogy a törzs-, és a nemzetségfők, valamint a közvetlenül hozzájuk tartozó kísérek, katonák és szolgák, továbbá a maguknak még a földbőség időszakában az írtásokban, erdőkben és a cserjésekben földet feltörők szerezték meg a periodikus újrasorsolások során a legnagyobb legelő-, és termőföldterületeket, amelyek végül is állandósultak számukra és tartós birtokukká vált, később pedig földbirtokot szolgáltatott *királyi adományozás révén* ők és még mások is szereztek, *kialakult az a földesúri birtokos nemesség, amely a többi „szabadok részére” a tartós földhasználatot szavatolta és a termeléshez szükséges eszközöket, állatokat, sőt földet is juttatott*. Ez vezetett a már említett szerzőkre alapozva Tanka szerint *az egységes jobbágyosztály kialakulásához*, ahol a jobbágyi státust a meghatározott mértékű jobbágytelekjuttatás és a földesúrnak ezért hűbér fejében a saját használatában megtartott földeken végzendő meghatározott robot-, pénzbeli és természetbeni szolgáltatás járt.⁵¹

Itt látom Tanka okfejtését megint egyoldalúnak, mert szerintem a jobbágy-földesúri viszonykapcsolat – az általam már korábban kifejtettek szerint – nemcsak felülről, a földesúr részéről indult el, hanem a védelemkeresés miatt alulról, a szabados részéről is. Tankának az a né-

zete viszont e témát kutató más szerzőkkel egyetemben helytálló, hogy a jobbágnak a helyzete a jobbágytelken fennálló tulajdon hiánya és a hűbéri szolgáltatások ellenére gazdaságilag mégis önálló. A jobbágytelke mellé ugyanis szerezhették saját tulajdonba vagyis prediumba is földet, servitum, azaz hűbéri szolgáltatás nem járt.⁵² Ezen kívül a jobbágytelek után járó robotszolgáltatást a faluközösségen belül rokoni-szomszédási alapon szerveződött kisebb közösségekben, ún. kalákákban közösen teljesítette a jobbágság. Ennek megszervezésében jelentős szerepe volt a jobbágyi faluközösségnek. A faluközösségi életet és ezen belül szerveződött kisebb munkaközösségeket a földesúrnak végzendő robot-munkán kívül a saját jobbágyföldeknek nehéz ekével és több állattal történő megmunkálásának szükségessége is kikényszerítette, amely munkákat csak többek közös összefogásával lehetett elvégezni (ekközösségek, és szántótársulások). Emellett a faluközösséget összetartotta továbbra is a községi tulajdonban álló községi legelő és erdő, amelyet a faluközösség közbirtokosi jogcímen fennállt előírásai szerint mindenki jogosult volt használni, ide értve nemcsak a faluközösség lakóit, hanem a földesurat is, akire szintén kötelezőek voltak a faluközösség legelő-, erdő és földhasználati előírásai. Ez is arra utal, hogy a földesúri-jobbágyviszony kétoldalról elindulva alakult ki.⁵³

A szántóterületeknek a XIII. és a XIV. sz. bekövetkezett országos kiterjedése, a művelési technikák javulása és ennek következtében a termelésátlagok növekedése, valamint minőségi színvonalának emelkedése folytán a *jobbágytelek árutermelésbe lendült át*. Ebben szerepe van a városi kézműipar és a kereskedelem kialakulásának. Ugyanis a földszükösség miatt a jobbágytelkek aprózódásának elkerülése végett a *hitbizományi öröklés mintájára a jobbágság körében is elterjed az Európa-szerte ismert elsőszülötti fiúgyermek, ilyen hiányában pedig a férfi munkaerőt a házhoz hozó leánygyermek földöröklési joga*.⁵⁴ A földet nem öröklő utódok a mezővárosi-városi kézműiparban és kereskedelemben találnak munkát (kézműves és vásáros jobbágy), a jobbágyterhek alól azonban csak akkor mentesültek, ha a mezőváros városi kiváltságlevelet kapott. Ez nem maradt hatás nélkül a földesúri

birtokra sem. Ezáltal – miként ezt Tanka logikusan felvázolja – a *predium*, azaz mind a földesúr saját eszközeivel folytatott „mezőgazdasági üzeme”, mind a szabad paraszti tulajdon, de ugyanis a servitummal terhelt jobbágytelek is „allodiummá”, azaz árutermelő gazdaságokká alakultak át. A jobbágygazdaság „termelési köre” ezért földhaszonbérlet útján – mint ahogy Szabó mondja – kiterjeszkedett és ennek oka a kevés művelhető föld rendelkezésre állása volt. Ez a folyamat – miként erre Tanka utal – erős *vagyoni rétegződést indított el a jobbágyságon belül*. A földdel rendelkező birtokos paraszti jobbágy mellett ugyanis megjelent a jobbágyság birtoktalan rétege, a zselléri réteg, amely töredék vagy bérelt földön maguknak gazdálkodik, zöme azonban bérmunkás úrbéres, de béresként dolgozik jobbágyföldön is.⁵⁵

Összegezve az eddigieket: Tanka helytállóan tipizálja a használati jogcímek szerint a gazdaságokat, amikor utal arra, hogy a *predium* egyfelől a földesúr saját eszközeivel folytatott mezőgazdasági üzeme, másrészt a servitustól mentes *szabad paraszti tulajdon*, mely *utóbbi* azonban a *servitussal terhelt jobbágytelkekkel* és az esetleges *földbérletekkel együtt a paraszti földhasználat részét* képezik. Az itt megnyilvánult *kötetlen tulajdonosi rendelkezés összekapcsolódott a korlátozott hűbéri és polgári haszonbérleői rendelkezéssel*. Valamennyi egyre inkább allodiálissá váló földhasználat – földesúrit és családit egyaránt – a faluközösség mint közbirtokosság irányítja és érvényesíti a faluban kialakult hasznosítási szokásokat, a consuetudot hatalmi úton. Ez vonatkozik világi, azaz királyi birtokra, amely közjogi személyiséget testesít meg és vonatkozik az egyházi birtokra is, amely utóbbi testületi jogi személyiséget testesített meg a középkor magyar jogában. *Servitusi birtok-kapcsolata, vagyis jobbágysága mindkét birtoktípusnak lehetett*, amelyhez tartozók számára egyöntetűen fennállott az egyéni felemelkedés lehetősége egészen a nemesi osztályba kerülésig bezárólag. Ebben szerepe volt a *röghözkötöttség fokozatos megszűnésének* és a *szabad költözködési jog tényleges elismerésének* is.

Kár azonban, hogy Tanka Endre ezen a ponton megállt és nem foglalkozik Mária–Terézia Urbáriumával, amelyről Novotni Zoltán helyállóan állapította meg, hogy az volt Európa első írásban kodifikált agrártörvénykönyve.⁵⁶ Hozzátennem még, hogy ez egy olyan agrárjogi kodifikáció volt, amely egy fejlődési folyamatot annak lezárulásával hasonlóképpen rendszerbe foglalt, miként ezt a római jog vonatkozásában Justinianus kódexe tette. Tanka ennek elemzését átugorva mégis egy igen lényeges megállapítást tesz, nevezetesen kimutatja, hogy a középkori földhasználati struktúrában *nem a tulajdon az elsődleges, hanem a tényleges birtoklás, az effektív földhasznosítás, amely a tényleges termelés és gazdálkodás folytán megélhetést, sőt tőkeszerző jövedelmet biztosít a föld tényleges birtokosának, ugyanakkor azonban járadék formájában jövedelmet biztosít a közvetlen földhasznosítást nem végző tulajdonos számára is.*

Ha nem is ilyen kifejezetten de latens módon utal a szerző arra is, hogy ebben a folyamatban jelentős kiegészítő közreműködéssel vett részt a községi közbirtokosság is, amely végig fennmaradt és ahol a szerves fejlődési folyamatot nem törték meg, ma is egzisztál (ez utóbbi kiegészítés tőlem: P.T.) Ez a megállapítás a magyar földtulajdoni és használati viszonyok rendezésének kríziséből való kijutás szempontjából is nagyon lényeges. Ezért nem érdektelen, hogy e megállapítás miként igazolható és erősíthető meg az Urbárium vizsgálata által is. *Mária–Terézia Urbárium* ugyanis azért is jelentős, mert az abban szabályozott földbirtoklási és birtokátszállási rendszer *példaképpül szolgált a földviszonyok jogi szabályozásának a kontinentális Európában.* Mária Terézia a török hódoltság alól felszabadított területek igen alacsony színvonalon állt mezőgazdaságának a kor színvonalára történő felfejlesztése és a majorsági mezőgazdálkodás általánossá tétele érdekében adta ki 1767-ben az Urbéri Pátent. Novotni Zoltán álláspontja szerint e rendelet határozta meg először átfogó jelleggel Magyarországon a földművelő társadalom és az agrárgazdálkodás jogi elveit. E Pátens a leglényegesebb agrárjogi kategóriává a *jobbágytelket* tette, amelynek *tulajdonjoga* – így kimondva – a *földesurat* illetve, míg a *használat* és

a haszonszedés joga a jobbágyot és családját. A jobbágyot megillető e használati jog örökhasználati jog volt, mivel a földesúr a jobbágytelket csak az esetben vonhatta el, ha a jobbágy a Pátensben előírt művelési kötelezettségének, valamint ha szolgáltatási kötelezettségének nem tett eleget. Kivételként vonhatott el a földesúr királyi, az Osztrák Örökös Tartományokban pedig császári engedéllyel a jobbágytelekből bizonyos részarányokat házhelyelosztás céljaira. Ez a megoldás alapja lett a mai modern német földkiszajátítás intézményének.⁵⁷ *A jobbágy művelési kötelezettsége keretében maga dönthetett a hasznosítás módjáról. Ebben a földesúr a tulajdoni jogán nem szólhatott bele, csupán az őt a Pátens alapján megillető pénzbeli (terragium), természetbeni (földesúri kilenced és ajándék), valamint munkaszolgáltatásokat (robot) igényelhetette. Az Urbárium meghatározta a jobbágytelek nagyságát, amelyet a jobbágycsaládok átlagos munkaerejéhez igazított. Így mintegy elődjeivé vált a mai modern agrárjogi szabályozásnak, mely sok európai és Európán kívüli államban a családi átlagmunkaerőhöz viszonyítva határozza meg a családi farmok „egészséges méreteit”, az alsó és a felső határokat egyaránt megvonva.*⁵⁸ Ez Dániában és Japánban szigorúbb, a Német Szövetségi Köztársaságban és a BENELUX államokban liberálisabb.⁵⁹ Mária Terézia pátense országos hatállyal *egységesen állapította meg a földek eltérő minőségét is, figyelembe véve a jobbágytelek nagyságát.*⁶⁰

Lényegében ezt a megoldást vette át a mezőgazdasági termőföldekről megalkotott 1994: LV.tv. is, mivelhogy a belföldi magán-, és jogi személyek tulajdonának maximumát nemcsak a szigorú területi mérték szerint határozza meg, hanem az aranykorona értéket is figyelembe veszi (300 he, vagy 6000 AK.).⁶¹

Visszatérve a Pátensre, az a jobbágytelket két részre, intra-, és extravillanumra osztotta, ami elődjét képezte a későbbi és ma is hatályos ingatlan-nyilvántartás bel-, és külterületi felosztásának. A jobbágytelek belső részét képező intravillanum, amely a házat, a gazdasági udvart és a kertet tartalmazta, 1 magyar hold területet tett ki, míg

az extravillanum, azaz a külső telekrész – Novotni közlését alapul véve – az osztályba sorolástól függően 16–36 mh. szántóból 6–22 mh. falcastrum, valamint 5,4 hold rét tartozott. A *legelő*-, és az *erdőhasználat* továbbra is a *faluközösség tulajdonában* és lakóinak hűbér ellenében történő *közös használatában maradt*.⁶² Ugyanakkor az Urbárium a maradvány és az irtványföldek, valamint a szőlők tekintetében megerősítette a földesúrnak kizárólagos rendelkezési jogát, lehetővé téve azt is, hogy a jobbágyok által a korábbi századokban ezeken a területeken szerzett tulajdont – amely tulajdonszerzésre Tanka az értekezésében részletesen kitér – magához válthassa.⁶³ Lényegében ez tetőzi be azt a Tanka által is az elsődleges forrásfeldolgozók alapulvételével leírt folyamatot, melyszerint a földesurak már az Urbáriumot megelőző századokban igyekeztek a jobbágyok jobbágytelken felüli földszerzéseit, különösen a szőlőt érintően korlátozni.⁶⁴

II. József 1785-ben kiadott és a Magyar Országgyűlés által 1791-ben törvénybe iktatott rendeletei ezzel szemben már sokat könnyítettek a jobbágyok helyzetén. Míg az Urbárium még megkülönböztetést tett szabad költözésű és örökös jobbágy között, addig II. József 1791-ben törvénybe iktatott pátensei biztosították a jobbágyság számára a szabad költözködést és a pályaválasztás szabadságát. Ezáltal megnyílt az út, hogy a jobbágy, ill. lemenője szabadon szellemi vagy kézműves pályára léphessen. Ezen túl sem őt, sem családját a földesúri birtokon robot-
szolgáltatásra többé kötelezni nem lehetett, ingó javaival szabadon végrendelkezhetett, a jobbágytelekre vonatkozó használati-
hasznosítási biztonság pedig az Urbáriumhoz viszonyítva tovább erősödött.⁶⁵

Ezt követően a felgyorsuló polgári átalakulás lényegében a francia forradalom hatására Magyarországon, az Osztrák Örökös Tartományokban, a német fejedelemségek, valamint a Porosz Királyság területén is kikezdi a feudális hűbéri rendet. Franciaországban a Convent törvényei 1789-ben gyökeresen eltörlik a hűbéri rendet, szabad parasztá téve a jobbágyságot a tulajdonába adva a hűbéresként általa

hasznosított földet, azaz a jobbágytelket.⁶⁶ E folyamat fél évszázados késéssel következik be nálunk és Európa német és skandináv nyelvterületein. Először megjelenik az ún. „*engedőleges örökváltság*”. Ez egyes jobbágyok, valamint egyes jobbágyközösségek és a földesúr között létesült olyan kölcsönös szerződés volt, melyben a jobbágyot a földesúr ellenszolgáltatás fejében felszabadította függőségei alól és a jobbágytelket hasznosítójának a tulajdonába adta. Ez még kölcsönös akaratnyilvánítást feltételezett. Csakhamar követte azonban ezt a *kötelező örökváltság*, amely annyit jelentett, ha a jobbágy ajánlatot tett arra, hogy függő helyzetét és jobbágytelkét megváltsa, a földesúr ezt az ajánlatot nem utasíthatta vissza. Így tehát az ő oldalán szerződéskötési kötelezettség állott elő. Következő lépésként a 19.sz. első felének reform-mozgalmainak hatására a német, osztrák és magyar területeken megszületett a *kötelező és általános örökváltság*. Magyarországon az 1840: I. tc. szentesítette ezt az intézményt. Nálunk ez annyit jelentett, hogy a jobbágy „*ex lege*” mentesült a jobbágyi kötöttségek alól és tulajdonosává lett a jobbágyteleknek és az eddig tulajdonosi jelleggel használt földjeinek. A földesúr részére az örökváltság megtérítését az állam szavatolta.⁶⁷ Minthogy ezáltal a földesúri birtokterület csökkent, ez tekinthető a későbbi földreformok előfutárának.

A folyamat hasonló volt Európa más államaiban is. Minthogy a nagybirtokrendszer érintetlen maradt, csupán a jobbágytelkek váltak róla le, az egész kontinentális Európában az agrárstruktúra kettős jellegré vált. Egyfelől allodiálisan gazdálkodó vagy uradalmi üzemekből, másfelől pedig egyéni-családi közép-, és kisgazdaságokból állt aszerint, hogy egész-, fél-, vagy egytelkes jobbágy volt annak birtokosa. A jobbágytelek nélküli zsellérek tették ki a mezőgazdasági munkások zömét, amely réteg az öröklődés folytán bekövetkezett telekaprozódás miatt tovább növekedett.

IV.

1. A legújabb időszak nyugat–európai és magyar földreformjai, és hatásuk a földhasználat jogdogmatikai rendszerére

Ez vezetett el a XX. sz. első felében először zömmel a két világháború között, majd pedig a II. világháborút követően több európai országban (Skandináv államok, Dánia, Olaszország, Németország, stb.) végrehajtott földreformokra. Ez a folyamat Magyarországot három földreformmal, az 1921. évi Nagyatádi, az 1932. évi Darányi féle és az 1945. évi földreformmal érintette.⁶⁸ A két világháború között végrehajtott földreformok a többnyire jelentős mértékben maguk javára gazdálkodó és az óriásgazdaságokat szubordinatív módon centrálisan és külterjesen intézői hálózattal vezetett óriásbirtokokat kártalanítások ellenében történő földkisajátításokkal az állam jelentősen megkurtította. Ezzel párhuzamosan az állam a kisajátított földterületeket kedvezményes áron, azaz a forgalmi értéknél olcsóbb, ún. *hozamértéken* és *részletfizetés* mellett értékesítette részben gazdaságot alapítók, részben pedig olyanok számára, akik gazdaságukat növelni akarták. E termőföldeladási akciók során vásárlóként csak azok jöhettek számításba, akik a földterület megművelését saját maguk farmerként vállalták. A tőkeerős vásárlói ajánlattevők előnyben részesültek.⁶⁹ A megmaradt földbirtok korszerűsítését a családi farmokkal együtt az egyes államok közgazdasági eszközökkel, kedvezményes gépvásárlási, beruházási hitel, stb. útján támogatták, ill. ilyen akciók beindítását elősegítették. Magyarországon a közgazdasági eszközökkel történő uradalom- és farmkorszerűsítést az állam mezőgazdasági és szövetkezeti hitelintézetek alapításának elősegítésével támogatta. Itt azonban szükséges arra rámutatni, hogy hazánkban a két világháború közötti földreform a nyugat–európaihoz viszonyítva kevésbé radikálisan nyúlt az uradalmi földekhez.⁷⁰ Ugyanakkor azonban az uradalmak nagy centrális irányítási hálózata igen sok helyen megszűnt és decentralizált belterjesen

gazdálkodó középmeretű bérleti gazdaságokra tagozódott, mivel az uradalom tulajdonosa bérbé adta uradalma egyes üzemegységeit.⁷¹

Nagyméretű és radikálisnak mondható *földreformokra* a II. világháborút követő években, 1945. és 1947. között került sor több európai államban és Japánban. E földreformok közös vonása az allodiális nagybirtokok kártalanítás ellenében történt radikális felszámolása, vagy tőkeerős középmeretű gazdasággá alakítása volt. A nagybirtokosoktól ily módon kisajátított földeket azonban több országban a kedvezményes vételár fejében a földet igénylő gazdáknak nem adták tulajdonába, hanem csak tartós használatba, ami annyit jelentett, hogy haláluk után, ha nem volt földművelést folytatni akaró leszármazó, a föld visszakerült a kifizetett kedvezményes árnak az örökösök számára történt visszafizetése ellenébe az államra, amely annak újabb hasznosításáról gondoskodott. Ezt a megoldást követte Dánia, Olaszország és Japán. A cél, a földek örökösödés során történő elaprózódásának megakadályozása volt. Németországban, Svájcban, Ausztriában és Franciaországban ezzel szemben már a két világháború között a földek elaprózódásának megakadályozására a hitbizomány modernizálásához nyúltak. Eszerint, végrendelet hiányában a gazdaságot természetben az örökösök közül az kapta és kapja meg ma is, aki vállalja a továbbművelést. Ennek ellenében pedig a többi örököst a föld forgalmi értékénél alacsonyabb, a föld minősége szerint megállapított hozamértéken kell kifizetnie. Ha ilyen vállalkozó nincs, akkor a gazdaságot a közjegyző az örököstársak közös tulajdonába adja, akik vagy gazdasági társaság keretében maguk, vagy bérbeadás útján gondoskodnak a gazdaság további működtetéséről.⁷² Az 1945. évi magyar földreform annyiban különbözött mindentől és az előzőektől, hogy itt elmaradt a kisajátítás során beígért kártalanítás, a földet igénylő pedig egyértelműen tulajdonhoz jutott, speciális öröklési szabályokat pedig egyáltalán nem vezettek be.⁷³

Az 1945. utáni dán, olasz és japán földreformnak a most tervbevetett magyar termőföldszerzési, használati–hasznosítási és forgalmazási li-

beralizációval szemben igen figyelemre méltó vonása, hogy tulajdonba adás nélkül teljesértékű birtoklási, használati és haszonszedési jogot biztosított a farmerek számára. Közös jellemvonása pedig valamennyi XX. századbeli földreformnak, hogy a családi munkára alapozott közép méretű farmstruktúrát célozta meg, lehetőséget biztosítva arra, hogy mind az előhaszonbérelő a haszonbérleti szerződés lejártával vagy a szomszédos föld haszonbérbe adása, valamint eladása során előhaszonbérleti vagy elővásárlási jogával élhessen, ha gazdasága ezáltal nem lépi túl a gazdaság nagyságára megállapított törvényi maximumot. E törvényi maximum ui. helyesen nemcsak a tulajdonra, hanem a tulajdonban és egyéb jogcímen tényleges használatban, azaz birtoklásban álló valamennyi földre vonatkozik, amelyeket össze kell számítani. Ugyanígy és ugyanilyen módon elővásárlási és előhaszonbérleti jog illeti meg a tulajdonost arra az eladni vagy haszonbérbe adni kívánt földterületre, amely a szomszédságában van.⁷⁴

V.

1. A rendszerváltás hatása a földhasználati jog átalakításának irányára. Az optimális megoldás keresése

Mindezt és a történelmi tapasztalatokat figyelembe véve, a reálszocializmus időszakában a szerves történeti fejlődés megakasztásával Magyarországon a többi közép–kelet-európai országgal egyetemben megvalósított erőszakos kollektivizálást követő *földmagántulajdoni visszarendezés*, amelyre az 1992. évi kárpótlási és az 1994. évi termőföldtörvénnyel sorra került, bizonyos mértékig helyes, bizonyos mértékben azonban kritizálható. Helyes annyiban, hogy az egy természetes, valamint jogi személy tulajdonában és bármilyen jogcímen használatában tartható földek mennyiségét a külföldi megoldásokhoz hasonlóan maximálta és hogy szociális szempontokból kizárta a külföldiek termőföldtulajdonszerzési lehetőségét.⁷⁵

A külföldiek termőföldtulajdonszerzésének kizárását főleg szociális okból és ezen keresztül a társadalmi nyugalom biztosítása miatt tartom szerencsésnek. A termőföldárverésekkel kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok azt mutatták, hogy a legtöbb külföldi 1994. júliusa, vagyis az új T.f.t. hatálybalépése előtt a külföldiek tulajdonszerzési lehetőségének átmeneti felfüggesztési szabályainak kijátszásával vagy palástolt szerződés útján, vagy korrupcióval mezőgazdasági művelés alóli kivonási engedélyt szerevezve vásárolt igen olcsón termőföldet, amelyet a legtöbb esetben felparcellázva magas haszonnal értékesített tovább vagy erre spekulál. Eddig a külföldieknek csak egy kisebb része alapított gazdaságot Magyarországon vásárolt földön és várhatóan ez lesz a helyzet a jövőben is. *Ez a réteg* azonban – miként ezt a németországi új tartományokban lezajlott átrendezés tapasztalatai mutatják – *akkor is bejönne az országba, ha tartós és biztonságos haszonbérlettel juthatna a földhöz hozzá.* Ezt a réteget ugyanis maga a mezőgazdasági vállalkozás és a belőle származó haszon, nem pedig a tulajdon érdekli. Ha biztonságos, tartós és számára megfelelő Svájc és más nyugat-európai államok mezőgazdasága jelentős részben ilyen apáról–fiúra öröklődő haszonbérleti jogviszonyon nyugszik. Ez alakult ki keletnémet tartományokban, ahol a volt mezőgazdasági termelősövetkezeti (LPG) tagoktól a külföldi farmvállalkozók bérbeveszik a földet, aminek következtében a munkanélkülivé vált falusi lakosság a bérleti díjon keresztül a birtokába visszajuttatott földje után jövedelemkiegészítéshez jut.⁷⁶ Hasonló a helyzet nálunk is. A falusi lakosság túlnyomó része munkanélküli. Egy része gazdálkodni szeretne a szövetkezettől visszakerült földjén, illetőleg azon a földön, amelyeket az árverésen résztvenni jogosult és többnyire hasonló helyzetben lévő más illetőségükkel, többnyire városiakkal együtt a kárpótlási jegyeiért vásárolni tudott vagy még szeretne. Itt viszont a probléma az, hogy a kárpótlásra kijelölt földalap nem fedi az igényeket. Azokat az állami gazdasági és kísérleti gazdasági földterületeket, amelyek valamikor szintén magánosoktól vett el az állam, nem tették be az árverésre kijelölt földalapba, hanem elsősorban külföld felé akarja értékesíteni a kormányzat. Ennek lehetővé tétele érdekében akarja a kormányzat az

1994. évi Tft. módosításával elérni a földforgalom korlátozásának teljes feloldását.⁷⁷

A magyar mezőgazdaság számára kétségtelenül előnyös lenne egy külföldről történő farmstruktúra modernizáció. Ugyanakkor azonban tekintetbe kell venni a belföldi jogos földvásárlási igényeket, mivel ezek többsége földjét korábban saját akaratán kívül vesztette el és emellett legtöbbjük munkanélküli. Igen sokan közülük – főleg a Duna–Tisza közén, és a Tiszántúlon, ahol a szőlő és gyümölcsstermesztés szakszövetkezeti keretek között folytatott egyéni vállalkozásként virágzott – kárpótlási jegyeikért földet saját gazdálkodói tevékenység folytatására igényelnek. Akik pedig maguk nem szívesen folytatnának farmertevékenységet, arra spekulálnak, hogy vagy a szövetkezetnek adják részarányhaszonbérbe vagy másnak rendes haszonbérbe adják földjüket kiegészítő, valamint keresetet pótló jövedelemszerzési céllal. Eme igények kielégítése a társadalmi béke és a szociális biztonság szempontjából igen lényeges lenne. Ezért a *külföldiek tulajdonszerzési tilalmának további fenntartása, de haszonbérlet időbeli és térbeli korlátozásának feloldása mellett foglalkozni állást*. Ezen kívül szociális okokból el lehetne gondolkozni azon is, hogy az egyes családok, valamint a jogi személyek a jelenleginél nagyobb földterületet birtokolhassanak, és a tehetősebbek nagyobb gazdaságot üzemeltethessenek, mivel ez foglalkoztatási lehetőséget teremthet a falún.⁷⁸

Mindezt vonatkoztatom a mezőgazdasági szövetkezetekre is. A mezőgazdasági szövetkezetekkel kapcsolatosan azonban ismét jelentkeznek egyes szocialista politikusi irányvonalak részéről törekvések arra, hogy a szövetkezetek ismét vállalják földtulajdonossá, visszavásárolva a magánszemélyektől a földet.⁷⁹ E törekvéseknek részben a haszonbérből származó jövedelemkiegészítési lehetőség miatt, részben pedig azért nem vagyok híve, mivel a modern polgári agrárszövetkezeti konstrukcióval inkább konform, ha tagjaitól a földet bérli és a föld tagi tulajdonban marad, mintha tőlük saját tulajdonába venné. „Kolhoz ízü” kollektivizálásra emlékeztetne a magánföldök bármilyen szövet-

kezeti tulajdonba szippantása, a termelés biztonságát pedig hosszú távú részarányhaszonbérlettel megfelelőképpen biztosítani tudja a szövetkezet.

Absztraktálva mindezt, az ember és a társadalom termőföldhöz való funkcionális viszonyának fejlődéstörténeti aspektusú vizsgálata azt bizonyítja, hogy *a termőföld optimális vállalkozói hasznosításához biztos birtoklási és szabad használati–hasznosítási jogosultság kell csupán, ami mellett a tulajdonjog másodlagos kérdés.* Az a nagy érdeme Tanka Endrének és Novotni Zoltánnak, hogy a magyar földbirtokviszonyoknak – mégha mások eredeti forrásfeldolgozásaira is támaszkodva – mindezt elvi élel kimutatták.

Mindebből jelen korunk aktuális földviszonyainak szabályozására, amely akörül forog, hogy szükséges-e az 1994. évben az LV. tv-el megalkotott termőföldkódexet e területet érintően módosítani, és ha igen, milyen irányban, az a konklúzió vonható le, hogy igen. Igen, de sem nem a túlzott nemzeti konzervativizmus szellemében, mely nemcsak hogy a külföldiek földtulajdonszerzését abszolút mértékben kívánja tiltani, hanem még a haszonbérleti lehetőségeiket is szigorúan korlátozni akarja, sem nem a túlzott liberalizmus szellemében, amely a termőföldek, az erdők és a természetvédelmi területek tekintetében is minden megkülönböztetés nélkül szabad ingatlanforgalmat szeretne megvalósítani.

A mezőgazdaság és a vele összefüggő környezeti és természetvédelmi érdekekre tekintettel a termőföldek esetében *mind a tulajdonszerzést, mind a használati–hasznosítási jog megszerzését* (haszonélvezet, haszonbérlet) *szükségesnek látszik a szakmai jártassághoz, a művelésre alkalmas állapotban tartásról való gondoskodáshoz – mint szakmai feltételekhez – kötni.* Ez megköveteli, hogy a szerzés és a birtokban tartás mértékét a jogi szabályozás a farmer munkarejének mértékéhez igazítsa. Családi farm esetében ez kisebb, társasági farm esetében értelemszerűen nagyobb. Emellett *nem szabad fi-*

gyelmen kívül hagyni a welfare state nyugat-európában uralkodó és az Európai Uniót vezérlő gazdaságfilozófiájától származó azokat a szociális szempontokat sem, amelyekről annyiszor szót ejtettünk. Ez pedig a külföldiek földtulajdonszerzésének kizárása, de földhaszonbérleti jogszerzésének szabaddá tétele mellett szól.

Az európai történeti fejlődés ezeknek az elveknek a következetes végigvezetését igényli a földtulajdoni és használati viszonyok rendezése során. Nem lehet az USA teljesen liberális földviszonyait Európára átültetni, miként Európa viszonyát az USA-ra sem. Az USA-ban a mai agrikultúrának hagyományai nem voltak. Szabad földfoglalás volt. Szabad földterület ott még ma is van. Az indián őslakoságnak fejlett és kontinuitásként átvehető földbirtok viszonyai Észak-Amerikában amerikai felfedezésének idejéig még nem alakultak ki, ezt követően pedig már nem alakulhattak ki. Érdekes azonban, hogy a nagy ún. „contracting farmok” száma az USA-ban is zsugorodik a kisebb „family farmok” javára. Persze ebbe belejátszik az is, hogy a modern gépek egyre nagyobb mértékben kiszorítják az alkalmazotti munkacserőt.⁸⁰ Mindez azonban jogi befolyásolástól mentes folyamat. Latin-Közép-Amerikában viszont (Mexikó és a mezőgazdaságban a mexikói forradalom során kialakított Ehido-rendszer), ahol a mexikói forradalom után a nagy allodiális földbirtokokat felszámolva kollektív szövetkezeti farmokat ún. „ehido”-kat hoztak létre⁸¹ átültetve a spanyol-portugál „Mondragon”-típusú agrármunkaszövetkezeti formát,⁸² e kísérlet sikertelen maradt,⁸³ mivel amerika liberál-tulajdonosi atmoszférája nem volt vevő már az anyaország agrikultúrális megoldásaira.

Mindebből agrárgazdaság-szociológiai és agrárjog-szociológiai síkon az a következtetés vonható le, hogy az intézménytörténeti szerves fejlődés megerősökölése különösen az agrárviszonyok terén a köztudat hagyományörző gondolkodásmódja miatt eleve kudarcra van ítélve, különösen akkor, ha ehhez az agrárius rétegek kemény gazdasági érdeke fűződik. Márpedig Magyarországon mind a két körülmény

fennforog. Ezt a magyar földjogi szabályozásnak is figyelembe kell vennie, ha nem akar kudarcot vallani.

Irodalomjegyzék

1. *Stanek*, Imrich: Landwirtschaft in Ost und West. Verlag Eugen Ulmer Stuttgart, 1973., 46–58. o. (Japán), 150–160. o. (Dánia), 160–172. (NSZK); *Süveges Márta*: A földmagántulajdon korlátozásának eszközei a dán jogban. Magyar Jog, 1990. évi 11. sz.; *U.ö.*: A földtulajdon és a mezőgazdasági üzem szabályozása az olasz jogban. Acta Facultatis Politico–Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominata (ELTE Állam– és Jogtudományi Kar Aktái) Tomus XXXII. (1990.) 97–103.o.; *Romagnoli*, Emilio: A földtulajdon rendszere Olaszországban. Olasz–Magyar Agrárjogi Konferencia. 1987. szept. 28–okt. 2. Balatonfüred, Budapest. soksz. közlés; *Winkler*, Wolfgang: Die Ausfükrung des Agrarstrukturrechts und europäischen Gemeinschaften in der Bundesrepublik Deutschland. III. Giornate camerti di diritto agrario comunitario a cura di Ezio Capizzano. Università degli Studi di Camerino Facolta di Giurisprudenza, Cattedra di Diritto agrario. III. 1989.
2. *Stanek*, 11–12.o.
3. L. 1.sz. jegyzetet
4. *Süveges*, 1.sz. jegyzet (Dánia); *Winkler*, 1.sz. jegyzet; Handwörterbuch des Agrarrechts. Hrsg. *Götz–Kroeschell–Winkler*. Agrarverlag, Berlin 2. kötet. („Schweiz” címszó alatt).
5. *Handwörterbuch* 1. kötet „Frankreich” c. szó alatt, 2.kötet „Portugália” és „Spanien” c. szó alatt; továbbá de *Solgy*, Raymond: Állami befolyás a francia haszonbérleteknél 330–353. o. és *Sicard*, Hervé: Az állami beavatkozás a mezőgazdaságba. 300–330.o. Mindkettő in: Magyar–Francia Agrárjogi Szeminárium, I. ELTE Jogi Továbbképző Intézet kiadása, Bp. 1982.; *Corrasco* L.: A modell az masquerade? – Mondragon. Coop. News, Manchester, 1985. évi 10. sz. 4. o.

6. L. ide a *Független Kisgazdapárt és Németh László* „Kiskert Magyarország” koncepcióját.
7. *Prugberger Tamás*: Szövetkezeti státuskérdések jogi rendezése megváltozott gazdasági viszonyok között. SZKI.k. 207. Bp. 1988. 38.o.; *Berend T. Iván*: Gazdasági útkeresés (1956–1965) Magvető, Bp. 1983. 234–312.o.
8. V.ö.: *Sándi Ottó*: A termelészövetkezetek állami irányítása (Témadokumentáció) Bp. 1965. OMGK kiadás 25–28.o.; *Stanek*, 2–45.o. (Kínai kommunarendszer); *Prugberger Tamás*: Az állami felügyelet kulcskérdései a mezőgazdasági termelészövetkezetekben, Szövetkezeti Kutató Intézet Közleményei. (SZKI.k.) 138. Bp. 1979. 24.o.; *U.ö.*: 7.sz. jegyzetben hiv. mű 11.o. (Szovjet mg-i kombinát és Bulgár agráripari komplexum); *Csillag György*: A vállalati jogállás és a vállalatirányítás jogi kérdései Bulgáriában. In.: Vállalatirányítás és a vállalatok jogi helyzete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (KJK) Bp. 1979. II. kötet 7–63.o.; Az SZKP KB plenumának 1978. júl. 4. *határozata* a Szovjetunió mezőgazdaságának további fejlesztéséről. Kolosz Kiadó Moszkva, 1978.; Kritikáját I. *Stanek*: 92–97.o.;
9. Ezt támasztja alá a szövetkezeti Kutató Intézetben 1965. és 1985. között reprezentatív módon kiválasztott és 4 évenként periódusban visszatérően végzett „30 Tsz. vizsgálata”. A vonatkozó dokumentumok az Intézet könyvtárában.
10. *Juhász Pál*: A mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok saját gazdasága. Referátum a Termelészövetkezetek és a tagok háztáji kapcsolatáról a Szövetkezeti Kutató Intézetben 1976. nov. 19-én tartott szakmai tanácskozáson. Sokszorosított anyag. SZKI. könyvtárában.
11. *Prugberger Tamás*: Szövetkezetátalakítás és földtulajdonrendszer. Borsodi Szemle 1990. évi 2. sz. 62–71.o.
12. FkgP. 1989. évi földtörvénytervezete és a Néppárt Matúz György által elkészített 1990. évi földtörvénytervezet. Mindkettő soksz. kézirat.
13. 1991: XXV.tv. 13–28.§§

14. HVG Interjú Raskó György FM államtitkárral. *Heti Világgazdaság* (HVG) 1993. évi 41. sz. 39.o.
15. *Prugberger Tamás*: Kiszemelt tagság. *Figyelő*, 1992. évi 48.sz. 34.o.
16. V.ö.: A Termőföldtörvény (1994: LV.tv. Tft.) 1994. 2. félévi parlamenti vitájával. Országgyűlési jkv–ek.
17. Tft. 7. §
18. A Tft. módosítására 1995. jan–ban létrehívott kodifikációs bizottság első ülésén a MOSZ képviselője részéről elhangzott előterjesztés alapján.
19. Winkler, W–tól, a Göttingeni Friedrich Schiller Egyetem Agrárjogi Int. tud. tanácsától kapott inf. 1991. dec. tanulmányút. DAAD ösztöndíj keretében.
20. L. előbbi jegyzetet.
21. L. *Szabó–Pelsőczy Miklós*: Ami a KGST után következik: Káosz vagy a Kelet–Európai Fizetési Unió. *Gazdaság és Társadalom* (GT) 1992. évi 6.sz. és az ezt követő vitát; *Magyari–Beck István*: A sokadik geopolitikai integráció között, *Prugberger Tamás*: A Kelet–Európai Fizetési Unió és a gazdasági együttműködés gondolata, *Balázs Judit*: Gondolatok a közép–kelet-európai országok gazdasági integrációjának kérdéséhez. *GT*. 1993. évi 3. sz. 125–142.o.
22. Vass János: A földtulajdon és a földhasználati viszonyok jogi szabályozásának változása a polgárosodó Magyarországon. Kandidátusi Értekezés, Bp. 1994. Kézirat. (MTA Kézirattár és Országgyűlési könyvtár.)
23. L. szerzőnek az előző jegyzetekben hiv. írásait.
24. *Szűcs István*: Vita a földkérdésről, *Megoldás: a koncesszió*, *Figyelő*, 1993. évi 32.sz. 16.o.; *Szűcs I.–Tanka E.*: A földtulajdoni és a földhasználati rendszer szerkezeti átalakítása a magyar mezőgazdaság reformja nyomán. *Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet Kiadása*, Bp. 1994. 72. és köv. old.

25. *Novotni Zoltán*: A magyar ingatlanjog alakulásának vázlata különös tekintettel a mezőgazdasági földingatlanokra. In: Az agrárjog alapelemeinek vázlata. I. kötet Jogfejlődés és jogösszehasonlítás (szerk.: Prugberger Tamás) Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 1992. 44–58.o.
26. *Tanka Endre*: Doktori ért. a szövegben idézett címen (továbbiakban: D.) MTA kéziratár, Országgyűlési Könyvtár, Bp. 1994.
27. V.ö.: *Tanka Endre*: Doktori értekezés téziseiben a részpublikációk regiszterét. Bp. 1994.
28. *Stanek*, 114–133.o.
29. L. 1.sz. jegyzetet
30. *Tasy Irén*: Földbirtokpolitikai délibáb. Figyelő, 1993. évi 19. szám, 35. old.; *Szűcs István*: Vita a földtulajdonról. Figyelő, 1993. évi 20. szám, 16–17. old.; lásd továbbá a KDNP Szakértői Bizottsága által kidolgozott elméleti koncepciót a Földtörvény tervezetéhez. 1994. március
31. *Bulletin du Comité Européen de Droit Rural*. (C.E.D.R.) Novembre 1992. N° 2 Német nyelvű rész: XVI. Europäischer Agrarrechtskongress (Strassburg 9–12. April. 1992. Die Bildung der Agrarpreise und die Einkommensgantie (Rechtsmechanismen). Schlußfolgerungen 42–49.o.
32. U. ott.
33. Itt utalunk arra az 1993. évi esetre, amikor a francia kormány engedélyezte a magyar libamájexportot a francia farmerek libamájigényének a letérésére. Emiatt a francia farmerek erőszakkal távolították el a magyar libamájárusítókat a francia piacokról.
34. *Tanka Endre*: D. 45.o.; *Szűcs Jenő*: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Gyorsuló idő, Magvető K. Bp. 1982. 60–64.o. (Tanka nyomán)
35. *Tanka Endre*: Az obscsinától a társasgazdálkodásig. Az orosz földviszonyok fejlődési vázlata. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények. Bp. 1988. 7–56. old.

36. *Prugberger Tamás*: A gazdasági szervezetek jogrendszertagozódási kérdései. (Különös tekintettel a szövetkezeti és agrárviszonyokra). SZKI.k. 133. Bp. 1979. 75.o.
37. *L. Sarkady János* (összeáll.): Gazdasági élet az ókori Görögországban. Gondolat, Bp. 1970.
38. *Lavayelle Emil*: A tulajdon és kezdetleges alakja. MTA kiadó, Bp. 1897. I. k. 4–6. és 8. valamint 50.o.
39. U. ott
40. 1969. évi Kolhozmintaalapszabály. Magyar ford. közölve Magyar Mezőgazdaság 1970. évf. melléklete; Musterstatut der LPG. Pflanzprodukten, 1981.és Musterstatut der LPG. Tierprodukten. 1982. Agrarverlag. Berlin, Csehszlovák mg-i tsz-ek mintaalapszabálya (Mg-i propagandafüzetek, Bratislava, 1968.)
41. *Lavayelle*, 50.o.
42. *Roggeman, Henri*: Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawia. Europäische Verlagsanstalt. Revija, 1970.
43. *Tőkei Ferenc*: A társadalmi formák elméletéhez. Kossuth, 1971. 138.o.
44. *Sarkady*, 8–9. o.
45. *Lavayelle*: 6. o.
46. *Farkas Lajos*: A római jog történelme (Az alapintézmények az első alakulás szerint. Kolozsvár, 1903. III. fejezet és *Lavayelle*, 6. o.
47. U. ott
48. *Puchta, G.F.*: System und Geschichte des römischen Privatrechts. Bankd 2. 9. Aufl. Breitkopf n. Härtel Verlag Leipzig 1881.; *Savigny*: Über den römischen Colonat. Leipzig, 1829. (feldolgozva megtalálhatók Max Weberné a 49. sz. alatt jelzett műben)
49. *Mommsen*: Lex agraria; U.ö.: Italiche Bodenteilung; *Weber, Max*: Die röische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats und Privatrecht, Tübingen, I.C.B. Mohr Verlag, 1891. n. 1991.
50. *Prugberger*: 36. sz. jegyzetben hiv. mű, 13–14. o.
51. *Novotni*: 45. o.
52. *Tanka*: D. 197–198. o.

53. Szabó István: A középkori magyar falu. Akadémiai K. (AK) Bp. 1969. 66–92. o.
54. Winkler: Das landwirtschaftliche Erbrecht im westlichen Europa. Der Landwirtschaft, 69. (1991.) Jahrgang. 517–542.o.
55. Tanka: D. 175–179. o.; Szabó: A prédiüm. Agrártörténeti Szemle, 1963.é. 1–49.; 307–337.o. (hiv. Tanka után)
56. Novotni Zoltán: A magyar ingatlanjog alakulásának vázlata különös tekintettel a mg-i földingatlanokra, 45–46.o.
57. V.ö.: Peine, Franz–Joseph: Raumplattvaungsrecht. I.C.B. Mohr, Tübingen, 1987.
58. Novotni: A magyar ingatlanjog alakulásának vázlata különös tekintettel a mg-i földingatlanokra, 45–46.o.
59. L. 1.sz. jegyzetet, továbbá: Prugberger Tamás: A fejlett polgári államok földtulajdoni és mezőgazdasági üzemstruktúrája a XX. sz. agrárreformjai tükrében. Az agrárjog megjelenése. In: Az agrárjog alapelemeinek vázlata. I. kötet.
60. Novotni: 45–46. o.
61. Tft. 5. §
62. Novotni: 45–46. o.
63. Novotni: U. ott
64. Tanka: D. 203–204. o.
65. Novotni: 49–52. o.
66. Niederhauser E.: A parasztság Európában. In: A parasztság Magyarországon. Tanulmánygyűjtemény (Szerk.: Szabó I.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1965.
67. Novotni: 53–68. old.
68. 1919: XVIII. néptörvény a földművelő nép földhözjuttatásáról, az 1924: VII. tc–el módosított 1920: XXXVI. tc. a földbirtok helyesebb megoszlásáról (Nagyatádi); 1936: XXVII. tc. a telepítésről és egyéb földbirtokpolitikai intézkedésről (Darányi), 600/1945 ME sz. rendelet és 1945: VI. tc. a földosztásról.
69. Novotni: 53. és 56–58. o. és Szilágyi Sándor: Az 1945. évi földreform. In: Az agrárjog alapelemeinek vázlata. I. k. 58–71. o.; Donát

- Ferenc: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása, AK. 1977. 31–94. o.
70. *Földes I. – Molnár I. – Nagy L. – Seres I. – Veres J.*: Mezőgazdasági jog (Földjog és termelőszövetkezeti jog). Tankönyvkiadó, Bp. 1966. 30–33. o.
71. L. A parasztság Magyarországon Tanulmánygyűjtemény (Szerk.: Szabó I.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1965.
72. Winkler: 54. sz. jegyzetben hiv. mű
73. L. a 69. sz. jegyzetet
74. L. 1. sz. és 59. sz. jegyzetet
75. *Prugberger Tamás – Csák Csilla*: A termőföld és a mezőgazdasági viszonyok korszerű rendezése. Magyar Közigazgatás. 1994. évi 8. sz. 492–495. o.
76. *Prugberger Tamás*: A külföldiek és a földtulajdon. Figyelő, 1993. évi 21. sz. 34. o.
77. L. szerző eddig hivatkozott írásait.
78. V.ö.: a 75. és a 76. sz. jegyzettel.
79. Felvetések a Tft.-t módosító kodifikációs bizottság első, 1995. január-i ülésén.
80. V.ö.: a 28. sz. jegyzettel.
81. *Stanek*: 141–147. o.; *Preuss Walter*: A szövetkezeti mozgalom a világon és Izraelben. SZKI.k. 35. Bp. 1962.
82. *Corrasco*: 5.sz. jegyzetben hiv. hely.
83. A mexikói referens közlése a Nemzetközi Agrárjogi Társaság 1990. nov. pizai konferenciáján

Dr. Tóth László:

A mezőgazdaság energia–inputjának lehetséges változásai: kétségek és dilemmák

1. Néhány globális¹ tendencia

Ha visszatekintünk a századforduló óta eltelt majdnem egy évszázadra, azt láthatjuk, hogy miközben a világ anyagi termelése hozzávetőlegesen ötvenszeresére nőtt, az energia–felhasználás ezzel párhuzamosan harmincszorosára emelkedett. Ennek (is) következtében – különösen az utóbbi két–három évtized alatt – drasztikusan degradálódott a globális ökológiai rendszer, elveszítve korábbi nagyfokú és rugalmas alkalmazkodóképességét. Eljutott addig a végső határig, amikor önregenerációja olymértékben veszélyeztetetté vált, hogy a terhelés további fokozódása visszafordíthatatlan károsodásokat okoz². Ebben a folyamatban egyáltalán nem elhanyagolható a mezőgazdaság szerepe, amelynek alaposabb megértéséhez néhány tendencia említészerű felvillantása talán nem érdektelen.

Elsőként arra a fontos sajátosságra emlékeztetünk, hogy a modern mezőgazdaság (amit gyakran iparszerű mezőgazdaságként is emlegetnek) növekedése közvetlenül és közvetve egyaránt igényel pótlólagos energiát. A közvetlen energiaigény elsősorban a hajtóanyagok illetve a villamos energia felhasználásában jelentkezik, a közvetett energia–felhasználás mind az inputok, mind az intermedierek és az outputok szállítása kapcsán, a műtrágya– és vegyi anyag–használaton keresztül következik be. Ha mindezt együttesen számoljuk, akkor az elmúlt két–

¹ A globális kifejezést itt az egész világra összességében jellemző, kiterjedő értelemben használjuk, nem a globalizációnak – mint a 20. század utolsó harmadát meghatározó folyamatnak – a tartalmához kapcsolódóan.

² Szabó Imre: Energetika és környezet. Gazdálkodás, 1992. 8. sz. 20-31. old.

három évtizedet alapul véve világviszonylatban az élelmiszertermelés megduplázása mintegy tízszeres energia–felhasználással járna, vagyis minden egyes plusz termékegység előállítása tíz egység pótlólagos energiával történhetne³. Az átlag mögött természetesen nagy a szóródás, a pótlólagos energiaigény egy „S” alakú telítődési görbe mentén a fejlődés elején tartók esetében lassúbb növekedést mutat, majd felgyorsul, hogy végül a csökkenő hozadéknak megfelelően újra mérséklődjön⁴.

A második jellegzetes tendencia, hogy a mezőgazdaság a tradicionális, emberi és állati energiát hasznosító technológiával szemben növekvő mértékben újra nem termelhető energiát használ fel. Ez a mezőgazdaság „iparosodásával” függ szorosan össze, a gépek, berendezések vagy közvetlenül igénylik működésükhöz a fosszilis energiát, vagy azzal a villamos energiával működnek, amelynek az előállításához zömében szintén fosszilis energiahordozók szükségesek.

Harmadsorban említhetjük, hogy az energia–felhasználás növekedése mellett a modern mezőgazdaság a nemzetgazdaság egyik leginkább környezetszennyező, mi több, környezetromboló ágazatává vált, olyanná, amely a természetes ökoszisztémát több oldalról is károsítja. Ebben főként a közvetett energia–felhasználás játszik szerepet. A magas „energiatartalmú” kemikália–használat közismert talaj– és talajvíz–szennyezése mellett a nehéz gépek által okozott talajeróziós hatás, a talaj biológiai állapotának, szerkezetének romlása fokozatosan felemésztí azt a környezetet, amely az élelmiszertermelés alapját képezi.

Negyedikként az üvegház–hatás következtében fellépő és az éghajlattannal foglalkozók által egyre határozottabban állított tartós klíma-

---

³ Griffin, K.: World Hunger and the World Economy, MacMillan Press, London, 1987.

⁴ Surányi Sándor: A fenntartható fejlődés és a globális természeti források gazdaságtana, Habilitációs dolgozat. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1994.

változás következményei említhetők. Ennek hatására a világ fő termőterületein, a mérsékeltövi mezőgazdaságok esetében várható az időjárás aszályosabbá válása, a tartós és gyakori szárazság a vegetációs időszakban⁵. Szempontunkból ez a dolog azért lényeges, mert a feltételezett és bizonyos tekintetben már érzékelhetővé is vált növekvő szárazság miatt megnőtt az öntözés iránti igény, amely (ha a vízkészletek kellően elégségesek lesznek) még tovább fokozza a mezőgazdaság energiaigényét.

Az eddigiek indukálják lényegében az ötödik sajátosságot, azt, hogy a mezőgazdaság egyre inkább maga is gerjeszti az energiaforrások növekvő szűkösségét. A növekvő energiaigény (elsősorban a kőolaj és kőolaj-származékok tekintetében) tehát nemcsak amiatt emeli az energiaköltségeket, hogy az inputokon belül megnő az energia aránya, hanem azért is, mert a megváltozó kereslet-kínálati viszonyok miatt hosszabb távon egyre magasabb energiaárak alakulnak ki. Ezek költségnövelő hatása rontja a mezőgazdaság egyébként is gyenge profitpozícióit, aminek ellensúlyozása egyre nehezebb és különösen a fejlődő országok döntő többségében szinte lehetetlen. Vigyáznunk kell azonban arra, hogy a mezőgazdaság energiaigényével kapcsolatos kép ne legyen egyoldalú, illetve egyoldalúan sötét, kedvezőtlen, mert a dolog nem szűkíthető le pusztán csak a fenti jellemzőkre. Annak ellenére, hogy a modern mezőgazdaság jóval energiaigényesebb, mint a tradicionális (volt), energiaigénye összehasonlíthatatlanul kisebb, mint termékeinek további feldolgozása, elosztása, tárolása stb.

A hatodik globális tendencia tehát az, hogy a fogyasztói társadalom szükségleteihez igazodó modern technika az élelmiszer-előállítás és a feldolgozott élelmiszernek a fogyasztóhoz való eljuttatása során „falja” leginkább az energiát. Világméretben a mezőgazdaság közvetlen és közvetett energia-felhasználása csupán a teljes energia-felhasználás

---

⁵ Többek között lásd erről: Brown, L.(ed.): The World Watch Reader on Global Environmental Issues, W.W.Norton & Co., New York, 1991.

3,5 %-át teszi ki, de még a legfejlettebbekben sem drasztikusan több ennél. (Kaliforniában például 5 %.) Az élelmiszertermelés teljes láncolata ugyanakkor a teljes energia-felhasználásból a fejlett országokban 13 %-kal részesedik, vagyis kb. négyszerese a közvetlen mezőgazdasági termékelőállításénak⁶. Tulajdonképpen ehhez hozzá kellene számítanunk a háztartások energiafogyasztásának azt a szintén növekvő részét, ami a hűtőszekrények, fagyasztók, mikrosütők, mixelők stb. használata során az élelmiszerek készítésével tétele érdekében felhasználunk. (Ha jól meggondoljuk, itt egy öngerjesztő energiafogyasztó folyamatról van szó, hiszen például a hűtőiparban a termékek lefagyasztásához hatalmas energiamentiség szükséges, a háztartásban ez növekszik a tárolással. Végül ahhoz, hogy az ételt elfogyaszthassuk, az „energiazabáló” mikrohullámú sütőben fel kell melegítenünk.)

2. A magyar mezőgazdaság és energiahelyzete

A magyar mezőgazdaság közismert, mély válsághelyzetét nem kell különösebben ecsetelni, mindenki tisztában van a termelésnek a '90-es években bekövetkezett drasztikus csökkenésével, aminek egyenes következménye, hogy mind a GDP-hez való hozzájárulása, mind az exportban való részesedési aránya visszaesett. Ennek egyenes következménye volt a mezőgazdaság energia-felhasználásának mind a többi nemzetgazdasági ágazathoz viszonyított relatív, mind a korábbi nagyságához viszonyított abszolút csökkenése.

---

⁶ Részletesebben lásd: Surányi Sándor: I.m.: IV. fejezet, 208-307. old.

1. táblázat

Az energiafogyasztás alakulása

Év	Ipar	Építőipar	Mező-, erdő- és vízgazdál- kodás	Szállítás, posta, távközlés	Lakosság	Kommunális ágazatok	Összesen

Az energiafogyasztás megoszlása (%)

1980	50,5	2,8	7,8	7,1	23,8	8,0	100,0
1990	42,2	1,5	7,1	5,2	32,5	11,5	100,0
1992	36,8	0,8	5,2	4,6	37,5	15,1	100,0
1993	36,5	0,7	5,3	4,8	37,3	15,4	100,0

Petajoule

1993	386, 5	7,6	56,2	50,4	395,2	162,4	1058,3

Az energiafogyasztás dinamikája (1980=100 %)

1960	53,8	35,4	20,8	79,4	14,6	10,1	49,6
1980	100, 0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1990	82,5	51,1	89,4	73,3	135,0	98,8	88,4
1991	69,8	34,0	77,4	65,9	140,0	93,7	95,1
1992	61,1	24,4	55,6	55,6	132,0	84,0	89,1
1993	60,8	21,3	57,0	56,7	139,7	84,1	91,3

1.táblázat (folytatás)

Előző év=100,0 %

Év	Ipar	Építőipar	Mező-, erdő- és vízgazdál- kodás	Szállítás, posta, távközlés	Lakosság	Kommunáli s ágazatok	Összesen
1986			97,7				98,1
1987			105,0				98,8
1988			97,2				98,6
1989			96,9				97,8
1990			89,4				97,9
1991			86,6				107,6
1992			71,8				93,6
1993			102,6				102,5

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv 1994. 197. old.

A táblázatból jól látható, hogy a magyar mezőgazdaság energiafogyasztása – a gazdaság, benne a mezőgazdaság helyzetének alakulását tükrözve – az 1960-as évektől két nagy szakaszra osztható. Az első szakaszban fokozatosan és folyamatosan nőtt, az 1960 és 1980 közötti húsz év során közel megötszöröződött. Ez volt az a korszak, amit agrárkörökben a mezőgazdaság iparosodásának neveznek, amikor az állati vonóerőt és a kézimunkát addig soha nem látott mértékben váltotta fel a gépi vonóerő és munka. 1980-ban a nemzetgazdaság teljes energia-felhasználásának közel 8%-át tette ki a mezőgazdaság (az erdő- és vízgazdálkodással együtt) energia-felhasználása. Az olcsó energia időszakában, amikor ráadásul a mezőgazdaság növekedésének lényegében nem voltak hatékony piaci korlátai, az energiafogyasztás ilyen erőteljes növekedése teljességgel érthető és indokolt volt.

Mivel a mezőgazdaság energia-felhasználása szinte kizárólag meg nem újítható energiából áll, továbbá, mivel ezek a mezőgazdaság külső inputjait képezik, a mezőgazdaság költség szerkezetében az energia-költségek egyre nagyobbak lettek. Nemcsak önmagában a fajlagos energia-felhasználás növekedése miatt, hanem annak következtében is, hogy az 1970-es évtized első felében bekövetkezett energiaár-

robbanás a fajlagos energiaköltséget is megemelte. Mivel a mezőgazdasági output-árak növekedése közismerten elmaradt az input-árak (ezen belül az energiahordozók árainak) változásától, ez a körülmény – egyéb feltételek hatását nem figyelembe véve – a mezőgazdaság jövedelmezőségét jelentősen rontotta.

El kell azonban azt is mondanunk, hogy az energia-felhasználásnak a '80-as évektől tapasztalható erőteljes csökkenése kezdetben a termés növekedésének fokozódó csökkenése, majd az évtized végétől bekövetkezett visszaesése mellett ment végbe. A termelés (és természetesen főként a jövedelmezőség olymértékű romlása, hogy az ágazat összességében veszteségessé vált) drasztikus visszaesése a fajlagos energia-felhasználást is csökkentette. A jövőt illetően azonban az energia-felhasználás csökkenése nem tekinthető sem egyértelműen jó, sem egyértelműen rossz dolognak.

Az energia-felhasználás csökkenésének egyik közvetlen kiváltó oka a mezőgazdasági gépállomány és ezzel összefüggésben a motorkapacitás csökkenése volt. A mezőgazdaság gépesítésének alakulásáról a 2. sz. táblázat adatai alapján kapunk képet.

A mezőgazdaság gépesítése

2. sz. táblázat

	1980	1990 ^a	1991	1992 ^a	1993 ^a
Gépi vonóerő-motorkapacitás					
1000kW	7461	8300	7401	6739	6045
1980=100%	100,0	111,2	99,2	90,3	81,0

1000 ha mezőgazdasági területre jut

kW	1133	1291	1153	1106	986
1980=100 %	100,0	113,9	101,8	97,6	87,0

Fontosabb erő- és munkagépek állománya

Traktor,db	55452	49400	44840	40300	38000
21–40 kW	28885	13300	11268	10150	9120
41–75 kW	17792	24500	22617	20500	20200
76–110 kW	2574	2800	2663	2300	2350
111–150 kW	2781	3800	3538	3100	3160
151– kW	2154	3600	3512	3200	2739

Traktorok motorkapacitása, 1000 kW

3031	3370	3107	2791	2739
Tehergépkocsi, db				
28704	32000	24293	23600	22900
Kombájn, db				
14071	10000	9834	9100	8500

a: Becsült adat

b: Gazdasági szervezetek

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 1994. 166–167. old.

Mi a rossz a gépesítés illetve a gépállomány alakulásával kapcsolatban? Mindenekelőtt a gépállomány hihetetlen csökkenése. Ha csak a traktorokat, mint legfontosabb erőgépeket nézzük, azok száma a jelzett időszakban közel egyharmadával, a motorkapacitás ennél kevésbé, de szintén jelentősen, mintegy 10 %-kal csökkent. Változás következett be a traktorállomány szerkezetében is, a kistraktorok száma majd-

nem 70 %-os csökkenést mutat. Igaz, a csökkenés döntő része még az 1980 és 1990 közötti időszakra esik, azonban még '90 után is jelentős volt. Ez annál figyelemre méltóbb, mivel pont ekkor következett be a birtokstruktúra változása, megjelentek azok a kisgazdaságok, amelyek hiányoztak a korábbi szerkezetből. Bár a kapacitáskihasználtságról nincs közvetlenül adatunk, a parlagföldek területi növekedése ezt valószínűsíti. Az 1993-as félmillió hektáros parlag, amely a szántóterület mintegy 10 %-a, biztosan nem javította a kapacitáskihasználást!

Ezzel szemben áll néhány jó, a jövő szempontjából kihasználható dolog. Ezek közül említhető, hogy egyrészt javult a költségérzékenység, nemcsak az újonnan kialakult magánvállalkozásokban, hanem az alacsony jövedelmezőség szorítása miatt a nagyüzemekben is. (Valószínűleg megnőtt a nem vásárolt, korábban hulladékként szemétként került vagy beszántott melléktermékek felhasználása, alapvetően helyi fűtési célra. Több helyen kicserélték például a hajtatasos növénytermesztésben a korábbi olajkazanokat vegyes tüzelésűekre, illetve elővették a korábban kiselejtezett, kidobott berendezéseket.) Másrészt a gépállomány csökkenése azzal járt, hogy elavult, „energiafaló” gépek kerültek selejtezésre, „eltűnt” egy idejémmúlt, korszerűtlen technika⁷. A közvetlen energiafelhasználás csökkenésében közrejátszott az öntözés visszaszorulása is. Ez alapvetően az öntözött gyepterület csökkenéséből adódott, mintegy jelezve, hogy az extenzív állattenyésztés jövedelmezősége kritikus szintűvé vált. Anélkül, hogy részleteznénk,

⁷ A kép azonban közel sem olyan idillikus, mint ahogyan az a statisztikából kitűnik. Egyrészt a statisztika nem tudja pontosan követni a magángazdaságok gépesítettségének alakulását, ezért nem tükrözi, hogy a nagyüzemből számtalan elavult, rossz gép került ezekbe. Aki kicsit is ismerős a vidéki viszonyokban, lépten-nyomon találkozik a magángazdaságokban található "roncsderbikkel". Másrészt az elmúlt években elég jelentős volt a nyugati, elavult, ott kiselejtezett, rossz állapotú gépek importja, valamint a volt Szovjetunióból is sok olyan új gépet hoztak be, amelyek nemcsak, hogy elavult konstrukciójuk, hanem ráadásul eredetileg belföldi értékesítésre szánták őket. Nem kell mondanunk, hogy ez a minőség tekintetében mit jelent!

csak utalunk a húsmarha-tartás gyakorlatilag teljes megszűnésére, továbbá a juhállomány „megtizedelődésére” a ’80-as évek végétől.

Az öntözés alakulása 1986–1993 között

3. sz. táblázat

Év, évek átl.	Öntözésre		Öntözött		Ebből			
	berendezett terület		terület		szántó		gyep	
	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%	1000 ha	%
1986–1990	175,3	100,0	172,4	100,0	139,7	100,0	21,9	100,0
1986	156,9	67,5	162,6	94,3	118,7	85,0	30,2	137,9
1987	158,1	90,2	142,9	82,9	109,6	78,5	21,6	98,6
1988	166,8	95,2	177,3	102,8	143,2	102,5	21,4	97,7
1989	190,4	108,6	174,9	101,5	147,2	105,4	16,3	74,4
1990	204,5	116,7	204,5	118,6	179,7	128,6	19,8	90,4
1991	209,5	119,5	147,8	85,7	137,6	98,5	6,9	31,5
1992	224,0	127,8	175,5	101,9	158,3	113,3	5,2	23,7
1993	201,0	114,7	163,5	94,8	145,6	104,2	5,5	25,1

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 1994. 167. old.

A táblázatból azonban az is kiolvasható, hogy az öntözésre berendezett terület még a ’90-es években is nőtt, ami az aszály miatti kormányzati félelemből fakadó támogatással függ össze. A terület öntözésére azonban már nem volt fedezet. Vagyis a viccet idézve: „van egy rossz és van egy jó hírünk”. A rossz, hogy a jelenlegi viszonyok között az energia-felhasználás nem technológiai fejlesztés hatására csökkent, hanem a kritikán aluli jövedelemviszonyok miatt, a jó pedig, hogy egy későbbi, kedvezőbb pozícióban – ha csak addig az így kialakított terü-

leteket nem teszik tönkre (amire egyébként „jó” esély van) – könnyebben újrakezhdhető lesz az öntözés. Ha hosszabb távra tekintünk, ez még legalább két szempontból lehet érdekes: egyrészt a prognosztizált klímaváltozás miatt, másrészt azért, mert talán lesz mód felkészülni egy, az eddiginél okosabb, a talajt is kímélő öntözés kialakítására.

Az iparosodott mezőgazdaság közvetett energia-felhasználásnak legnagyobb tétele – mint korábban láttuk – a műtrágyázás. Ha figyelembe vesszük, hogy a műtrágya-felhasználás milyen töredékére csökkent az utóbbi időben, következtetni tudunk arra, hogy ez milyen komolyan befolyásolhatta a teljes fajlagos energia-felhasználást is. A műtrágya-felhasználás ilyen mértékű csökkenése semmiképpen nem lehet azonban kívánatos. Egyrészt azért nem, mert a szerves-trágyázás nem pótolta a műtrágya-kiesést a talajerő-utánpótlás szempontjából, másrészt a talajtani kutatások szerint létezik a szerves- és a műtrágya használata között egy többé-kevésbé optimális arány, amely biztosítja a talaj minőségének megőrzését⁸. Azt, hogy esetünkben egészen másról van szó, a 4. sz. táblázat mutatja.

---

⁸ Egyes számítások szerint a műtrágya minimális aránya a teljes trágya-felhasználáson belül 40 %. Lásd erről: Láng I.-Csete L.: Az alkalmazkodó mezőgazdaság, Agricola, Budapest, 1992.

A műtrágya-felhasználás alakulása 1980–1993 között

4. sz. táblázat

	1980	1990	1991	1992	1993
Műtrágyaellátás hatóanyagban, 1000 t	1399	671	196	189	207
ebből: nitrogén	537	358	140	148	161
foszfor	390	127	23	21	25
kálium	472	186	33	20	21
Egy ha mezőgazdasági területre jut, kg	221	104	30	31	34
Egy ha szántó, kert, gyümölcsös, szőlő területre jut, kg	262	127	37	38	41
Szervestrágya-felhasználás, 1000 t	12476	12054	7958	7181	5002

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 1994. 168. old.

3. Az energia-felhasználás jövője: a 22-es csapdája

Kétség nem fér hozzá, hogy a mezőgazdaság válsághelyzetéből csak egy megújult, a modern követelményeknek megfelelően energiatakarékos és környezetbarát technikai feltételrendszerrel lehet kimozdulni. Ha a nemzetközi piaci versenyben valamennyire is talpon szeretnénk maradni, enélkül pusztá illúziókat kergetünk. A csapdahelyzetet az okozza, hogy ugyanakkor a mai jövedelmi (és az ehhez párosuló mezőgazdasági finanszírozási) viszonyok között szinte semmi esélye nincs az elavult eszközök cseréjének. Vagy azért nem, mert eleve nincs elegendő tőke a modern technika megvásárlásához, vagy azért sem, mert egyszerűen beláthatatlan, nem biztosított azok megtérülése, vagy a kettő együttesen jelentkezik. Vegyünk sorba néhány problémát:

a/ Az energiatakarékosság és a talajkímélés szempontjából köztudottan különös jelentősége van a *traktoroknak* és a *kombájnoknak*.

Nézzük először a traktorokkal kapcsolatos kérdéseket! A traktorok különös jelentőségét az adja, hogy a művelési költségek között az üzemanyag-költség aránya rendkívül magas. Az elavult gépparkkal 1993-ban ez az arány 1/3-os volt, 1994-ben pedig már mintegy 40 %-ot tett ki. Ehhez képest egy John Deere 6200-as traktorral hektáronként 6–7 liter gázolaj takarítható meg⁹, ami az éves teljesítményt figyelembe véve hozzávetőlegesen 300 ezer forint megtakarítást eredményez évenként. A kérdés „csupán” az, ki tudja megvenni a 6–7 millió forintos gépet?

Hasonló a helyzet a kombájnokkal kapcsolatban is. Ugyancsak a John Deere gépeket véve példának, a korszerű, energiatakarékos JD 2056-os és 2058-as kombájnok a nagyobb műveleti sebesség és a kisebb betakarítási veszteség révén is csökkentik a fajlagos energiafelhasználást. (Csak a betakarítási veszteség révén évi fél millió forint takarítható meg ezekkel a ma használatos kombájnokhoz képest.) Csakhogy itt is a beruházás költsége képez kemény korlátot, mert egy ilyen gép ára 10–13 millió forint. Igaz ugyan, hogy megfelelő szervezéssel, ezáltal a szükséges kapacitáskihasználással (1200–1500 munkaóra/év), bér munkában dolgozva az ár 2,5–3 év alatt megtérülne¹⁰, azonban akinek ma ennyi pénze van, biztosan nem mezőgazdasági gépvásárlásba fekteti!

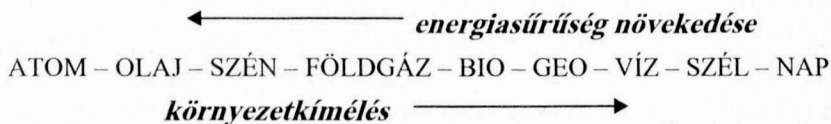
A technikán túlmenően éppen a megfelelő *szervezés* lehet az energiatakarékosság további fontos eszköze. A különböző közös géphasználati és szolgáltatási formákkal, a bérvállalkozásokkal nemcsak a beruházási költségek csökkenthetők jelentősen (különösen azokban a fejlett országokban, amelyekben a birtokstruktúra viszonylag kedvezőtlen), esetenként 30–80 %-kal, de az energiafogyasztás szempontjából lényeges üzemeltetési költségek is mintegy 25–30 %-kal redukál-

⁹ Avar László: John Deere, a KITE áldásával, Magyar Mezőgazdaság, 1994. december 14. 5. old.

¹⁰ Avar László: John, de eredményes, Magyar Mezőgazdaság, 1994. augusztus 10. 11. old.

hatók¹¹. Ismerve a mai magyar viszonyokat, a mesterségesen is szított általános bizalmatlanságot minden közössel szemben, továbbá a sokszor kormányzati tevékenységgel is „előmozdított” vagy legalábbis cinkos szemet hunyással kísért tisztességtelen üzleti magatartás, a szerződések, méginkább az adott szó becsületének devalválódását, ez a rendszer csak nehezen, nem rövid időn belül alakul ki nálunk.

b/ *A nem konvencionális energiaforrásokkal* – és azok mezőgazdasági hasznosításával, hasznosíthatóságával – *kapcsolatban* nem ritkán lehet találkozni *szélsőséges véleményekkel*. Az egyik szélsőség szerint a modern mezőgazdaság „túlhaladt, túllépett” ezeken, a másik viszont a „vissza a természethez” jelszóval lényegében ezekre alapozva képzelet el a jövő energiaszükségletének fedezését. Mint általában, itt is nagy valószínűséggel valahol középen lehet az igazság. Tény, hogy a mezőgazdaság iparosodása előtt energia-szükségletét gyakorlatilag a megújítható energiaforrásokból fedezte, azonban ezek kis „*energiasűrűsége*” nem tette lehetővé a termelékenység és a termelés kívánatos növekedését. A meg nem újítható energiaforrás-fajták éppen azzal váltak meghatározó jelentőségűvé az energiaforrások között, hogy összehasonlíthatatlanul nagyobb „*energiasűrűséggel*” bírnak az előbbiekhöz képest. Ez azonban – mint a gazdaság más területein is – fokozódó környezetrombolással, környezeti károsodással járt a jól ismert okok következtében. Ezt az összefüggést az alábbi ábrából láthatjuk:

1. ábra Az energiasűrűség és a környezetkímélés összefüggése

Forrás: Pozsonyi László: Az energiahatékonyság és a környezeti állapot összefüggése az önkormányzatokban, ÖKO III. évf., 1993. 3. sz. 19. old.

¹¹ Hajdú József: Gépesítés olcsón, Magyar Mezőgazdaság, 1994. március 16. 6. old.

Az valószínűleg senki által nem vitatható, hogy az *újratemmelhető energiaforrás-fajták korábbi, „hagyományos” felhasználása a mai feltételek mellett csak rendkívül korlátozottan lenne lehetséges, alig-alig elképzelhető. Azonban éppen a modern technika teremtheti meg ezek újbóli, szélesebb körű alkalmazását. Ez azonban csak akkor következik be valóságosan, ha közgazdasági szempontból az újra nem termelhető energia költségeivel versenyezni tudnak. Pozitív és negatív tapasztalatok egyaránt vannak erre vonatkozóan. Érdeemes néhányat felvillanttanunk belőlük.*

Elsőként a *geotermikus energiát* említjük, már csak azért is, mert Magyarország köztudottan gazdag (talán a világon a leggazdagabb) ebben, továbbá használatával kapcsolatban is bőven van tapasztalatumk. A Magyarország területének 40 %-án feltárt geotermikus energiamennyiség óvatos becslések szerint – megfelelő használat illetve gazdálkodás esetén – legalább száz éven át évi 1 millió tonna tüzelőolaj hőenergia-egyenértéknek felelhet meg. A jelenlegi (1993-as) adatok szerint a feltárt kutak száma 711¹², aminek és energiájának csak töredékét használják a mezőgazdasági termelés céljaira, szinte kizárólag a hajtásos növénytermesztésben az üvegházak és a fóliasátrak fűtéséhez. Mielőtt azonban túlságosan „elengednénk a fantáziánkat” a geotermikus energia perspektíváinak tekintetében, a felhasználás bizonyos korlátait és veszélyeit is számba kell vennünk.

Elsősor azt a nemzetközi szakirodalomból is ismert problémát, hogy a földalatti vízkészletek, különösképpen a termálvíz-készletek a túlzott kihasználás mellett rohamosan csökkenhetnek, végső esetben el is pusztulhatnak. A „*vízbányászat*” néven ismert jelenség azzal jár, hogy a felhasznált víz vissza nem pótolható, ami végső fokon az

---

¹² Lásd: Pozsonyi László: I.m.

energiaforrás megszűnését is magával hozhatja¹³. Ezen kívül egyáltalán nem elhanyagolható az a *potenciális környezeti kár*, amely a termálvizek közismert magas ásványi sótartalmának a felszíni vizekbe illetve a talajba jutásából ered. A hűtés és a sótalánítás, amely ma már nem kerülhető el, egyrészt költséges folyamat, de a sótalánított víz öntözővízként történő felhasználása sem olcsó mulatság.

A *beruházási költségek* képezik a termálenergia-hasznosítás következő komoly akadályát. Korábban a dolog egyszerűbb volt, a kőolaj-kutatás során a megfűrt mintegy 2000 meddő kút 30 %-a alkalmasnak mutatkozott termálvíz nyerésére. Ezeket a kutakat szinte ingyen megkaphatták azok a nagyüzemek, amelyek az energiát fel szerették volna használni. Ma már azonban gyökeresen más a helyzet. Igaz ugyan, hogy elvileg még mintegy 1000 termálkút kialakítására lenne lehetőség, azonban a beruházási költségigény itt is nagyon magas, kútanként átlagosan több, mint 10 millió forint. Ekkor még nem szóltunk a karbantartás egyáltalán nem alacsony költségeiről, továbbá arról, hogy a termálkút csak a beruházás kisebb része, a csőrendszer, a hűtő- és sótalánító rendszer és a termőterület kialakítása ezt nagyságrenddel meghaladja, ha az optimálist közelítő nagyságú egység kialakítását szeretné valaki.

A termálenergia használatának *végezetül* fontos korlátja a *helyhez közöttség*. Hosszú távra a melegvíz nem szállítható jelentős energia-vesztés nélkül, emellett egy hosszú, hőszigetelt vezetékrendszer a hozzá tartozó szivattyúkkal nemcsak sokba kerül, hanem további fajlagos energia-felhasználást is okoz.

Az alternatív erőforrások közül sok figyelmet fordítottak a *biomassza* hasznosításának különféle módozataira. Kezdve a különféle

---

¹³ Ki ne tudná például Magyarországon, hogy a Hévíz-közeli bauxit- és szénbányászat milyen, majdnem végzetes következménnyel járt az európai hírű gyógyforrásra, és hogy milyen nehéz és költséges folyamat a tó helyreállítása.

biobrikettek készítésétől és felhasználásától a *biogáz-telepeken* át a növényi olajokból és az erjesztett alkoholból készített *hajtóanyagokig*. Sorba véve ezeket, miközben mint lehetőségek figyelemre méltók, nem valószínű, hogy elterjedésük robbanásszerű lesz, így az sem, hogy a mezőgazdaság energia-felhasználási struktúrájában arányuk a mainál lényegesen nagyobb lesz mindaddig, amíg az atom- és a fosszilis energia piacán nem történnek kardinális változások¹⁴. A *helyettesítésnek* ugyanis komoly *akadályai* vannak. *Elsősorban* az, hogy a *beruházási költségek közvetlenül terhelik azokat, akik az alternatív energiát használni szeretnék*. Ismerve a pénzsűkét, ez talán a legjelentősebb korlát. A szakirodalom ismer például olyan biogáz termelő berendezéseket, amelyek különböző „nyersanyagokból” különböző technológiákkal képesek például biogáz előállítására, azonban elterjedésük nagyon lassú, az így előállított energia nem különösebben versenyképes a hagyományossal szemben, csak korlátozottan használható fel, a berendezés bizonyos fokú szakértelmet és karbantartási is igényel stb.

Az ún. „*energianövények*” termesztése egyrészt hajtóanyagként szolgáló növényi olajok, másrészt alkohol előállítása céljából szintén inkább a jövő lehetőségének, mint mai realitásnak tekinthető. Ezen energiaforrás-szerzési lehetőségek híveinek számításai szerint az így nyert energia mennyisége mintegy 20%-kal meghaladja az előállításához szükséges felhasznált fosszilis energiáét, költségei sem haladják meg az utóbbiét. Az összehasonlítás azonban bizonyos tekintetben sántít, hiszen – bár ez vitatható – ha az „*energianövények*” termeléséhez felhasznált földön megtermelhető *alternatív élelmiszer opportunity*

¹⁴ A fejlett országokban az összes energiának csupán 3 %-a származik a biomasszából, ami a legalacsonyabb arány az energiaforrások között. A fejlődő világban pontosan fordított a helyzet, a biomassza vezet a maga 35 %-os részarányával. Ez azonban szinte kizárólag közvetlenül a növények elégetéséből, eltüzeléséből keletkezik, és nem termelési, hanem háztartási célokra használják el. Lásd részletesebben: Wood, M.-Cowley, P.: Biomass: a green energy source for Europe? Sun at Work in Europe, Vol.7, No 3, 15-18. old.

cost-ját is hozzáadjuk a termelési költségekhez, már korántsem olyan egyértelmű a dolog, mint azt első látásra hinnénk.

Hasonló a helyzet a *szél*- és a *napenergiával* is. A mezőgazdasági energia-felhasználási lehetőség talán az előbbi tekintetében kedvező nálunk. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ma már figyelemre méltó, sőt komoly eredményei vannak a modern szélturbinák segítségével megvalósított energiatermelésnek. Kaliforniában már a nyolcvanas években mintegy 3 milliárd dollárt fektettek be ún. „szélfarmok” kialakításába¹⁵. Európában a '90-es években kezdődött az Európai Közösség hathatós támogatásával egy szélturbina-program, melynek eredményeként három év alatt szinte megduplázták a szélturbinák összteljesítményét, és 1993-ra már 1123 MW villamos energiát állítottak elő, távlatilag nem tartják elérhetetlennek a 100 ezer kW teljesítményt sem. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Magyarország teljes villamos energia kapacitása csak 7 ezer kW, vagyis töredéke, 7 %-a ennek az értéknek!) A nyugat-európai tapasztalatok azt mutatják, hogy az ezredfordulóig részben a technológia korszerűsítése, részben a támogatásoknak a jelenlegi erőművekben előállított energiával nagyjából azonos szintre hozásával már az *ezredfordulón versenyképes lesz* ez az alternatív energiafajta. Előnye, hogy telepszerűen, viszonylag nagy mennyiségben is előállítható, becsatlakoztatható az országos energiaellátó hálózatokba, így korlátlanul szállítható, de közvetlenül is használható a keletkezés helyén akár fűtésre, akár villanymotor meghajtására, ezen keresztül sokféle termelési célra (terménydarálás, öntözés stb.). A *magyar viszonyok* azonban közel sem olyan kedvezőek a széleenergia hasznosítására, mint a tengerparttal rendelkező országoké, ezért e tekintetben sem lehetnek illúzióink. Ami pedig a beruházási költségeket illeti, egyenesen riasztó a dolog: egy

---

¹⁵ Lindley, D.: Wind energy - Where are we now? European Seminar on Solar Business (Budapest, 24-25 August 1993), Commission of the European Communities - DG XVII, 33-39. old.

Nagy-Britanniában telepített, 10 MW kapacitású telepen az 1 kW-ra jutó beruházási költség 1993-ban 1255 £ volt, ami mai árfolyamon számolva „testvérek között is” (a tanulmány megjelenésének idejétől függően) 230–250 ezer forint¹⁶. Valószínűleg ilyen sok pénzt nem sikerül a közeljövőben erre fordítanunk.

A címben jelzett kétségek és dilemmák – mint az a fenti gondolatmenetből kiderülhetett – valójában két töről fakadnak, és talán nem is igazán az energia-felhasználással összefüggő problémákkal, hanem sokkal inkább a magyar mezőgazdaság jövőbeni fejlődési lehetőségeivel függnek össze. Az a válság, amely ma mezőgazdaságunkat jellemzi, inkább távolít bennünket Európától, semmint az a látszólagos energiatakarékosság, ami önmagában legalább annyira rossz, mint amennyire jó. Előre mutató, távlatos, a költségeket és a környezetet egyaránt kímélő, energiatakarékos mezőgazdaság csak úgy képzelhető el, ha a válsághelyzet megszűnik, ezzel együtt a mezőgazdaság újra rendelkezik megfelelő fejlesztési forrásokkal. Ennek közeli realitása azonban ma még optimistán gondolkodva is megkérdőjeleződik.

---

¹⁶ Lindley, D.: l.m.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Berki Erzsébet – Dr. Orolin Zsuzsa

Munkaadói szerep az államháztartási szférában

Korábbi kutatásainkat összefoglaló dolgozatunkban¹ jeleztük, hogy *a munkáltató személye az államháztartási szférában általában, ennek megfelelően az érdekegyeztetés legfelső szintjén sem tisztázott.* Ennek ellenére a KIÉT működik, vannak oldalai, az oldalaknak van álláspontja és ezek az álláspontok időről időre megütkeznek egymással, esetenként elkötelezettségek, döntések, megállapodások születnek, amelyek kötelezik a partnereket. *A munkaadó (jogi) személyének megtalálása az alsóbb – nevezetesen ágazati és munkahelyi szinten, sokkal bonyolultabb kérdés.* A kutatás során olyan egyszerű, kézenfekvő és mindennapi hipotézisek dőltek meg, hogy például főnöke mindenkinek van.

A jogszabályok elemzése ugyan nem igazít el bennünket ebben a kérdésben, de az elemzés nem kerülhető meg. Ezért e dolgozatban azokat a jogszabályi összefüggéseket mutatjuk be, amelyek a munkáltatók jogait és kötelezettségeit rögzítik a munkaügyi kapcsolatokban. Leírjuk azokat a *problémákat is*, amelyeket a *jog és a gyakorlat összevetése a felszínre hozott.*

---

¹ Korábbi kutatásaink elsősorban arra irányultak, hogy a Kjt., a Ktv. és a Katonák Jogállásáról Szóló Törvény tervezete alapján feltérképezzük a munkaügyi kapcsolatok jogi alapjait az államháztartás körébe tartozó nagy munkavállalói csoportok, a köztisztviselők, a közalkalmazottak és a katonák esetében. Ezekből – és a korábban gyűjtött empirikus anyagokból – az derült ki, hogy a munkaügyi kapcsolatok neuralgikus pontja a munkáltatói funkciók megosztottsága a különböző szervek, szervezetek és személyek között. (Ld.: Berki–Orolin: Munkaadói szerep az államháztartási szférában. Kézirat, 1994., és Berki–Orolin: Munkaügyi kapcsolatok az államháztartási szférában. Kézirat, 1994.)

I. Munkaadók a jogban és a gyakorlatban

Ez a tanulmány a *közalkalmazotti szféra vizsgálatára szorítkozik*. Mivel a köztisztviselői körben az érdekképviseleti jogok erőteljesen korlátozottak, participáció nem létezik, ezért a *köztisztviselői kör* munkaadókkal kapcsolatos kérdéseivel csak röviden foglalkozunk.

1. Köztisztviselői kör

A köztisztviselőket foglalkoztató szervezetek két nagy csoportra oszthatók. Az egyik az *állami központi hivatalok* csoportja, a másik pedig a *helyi önkormányzatok hivatalai*. A Köztisztviselők jogállásáról szóló törvény (Ktv.)² 6.§ kimondja {3}, hogy a *munkáltatói jogokat a hivatali szervezet vezetője gyakorolja*. A második bekezdés szerint, ha a köztisztviselő kinevezése testületi hatáskörbe tartozik, akkor a többi, közszolgálati jogviszonnyal összefüggő funkciókat is ennek a testületnek kell gyakorolni. A képviselő testület hivatalában a jegyzőt véleményezési jog illeti meg ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. A 38. § (1) szerint „A köztisztviselő köteles felettese utasítását végrehajtani”. (A (2)–(6) finomítja ezt a rendelkezést, amennyiben meghatározza a kivételeket és az utasítás formájára nézve ad iránymutatást.) A tv. V. fejezete szerint ha a munkáltatói jogkör gyakorlója a köztisztviselőre nézve sérelmes intézkedést hoz vagy intézkedést elmulaszt és a sérelem ebből fakad, munkaügyi bírósághoz lehet fordulni.

Ezekben az esetekben tehát *nem kérdéses az, hogy ki a munkaadó*. Nem így az önkormányzatoknál. Az önkormányzati törvény körül folyó viták egyik eleme a *polgármester és a jegyző egymáshoz és a képviselőtestülethez való viszonya volt*. Az önkormányzati törvény 33 §-a alapján {4} a „*polgármester tekintetében a képviselőtestület gyakorolja a munkáltatói jogokat*, munkabérét jogszabály keretei között hatá-

² A hivatkozásokat a források jegyzéke tartalmazza, a szövegben ezek számát { }-ben adjuk meg.

rozza meg”. A 35. § (2) e) szerint a polgármester kinevezi a hivatal dolgozóit, *gyakorolja a munkáltatói jogokat* és az „egyéb munkáltatói jogokat a jegyző tekintetében”. Az önkormányzati törvény 1994. évi módosítása {5} szerint „a jegyző... gyakorolja a munkáltatói jogokat a képviselőtestület hivatalának köztisztviselői tekintetében”. Ezzel egyértelművé vált, hogy a jegyző a hivatali apparátus munkáltatója. A jegyző munkáltatója a képviselő-testület és a polgármester együtt.

Egyébként a Ktv. abban tesz különbséget a két csoport (a minisztériumok és országos hatáskörű szervek, valamint az önkormányzatok dolgozói) között, hogy a 4. §-ban lehetővé teszi az önkormányzatoknál dolgozók számára kedvezőbb szabályok megállapítását „a munkavégzésre, a munka- és pihenőidőre és egyéb juttatásokra” nézve.³

A munkaadó személyének *viszonylagos egyértelműsége* tükröződik a „Megállapodás a Kormány és az érintett szakszervezetek között a köztisztviselők sztrájkjogának gyakorlásáról” c. dokumentumból is. {6} Ebben egyfelől rögzítik, hogy munkáltatói funkciókat ellátó köztisztviselő számára tilos a sztrájk, másfelől a dokumentum meghatározza, hogy kinek kivel kell a megelőző egyeztető tárgyalásokat lefolytatni. Eszerint, az első lépés a helyi egyeztetés. Ez a közvetlen munkáltató és a szakszervezet között folyik. Ha a helyi egyeztetés nem vezet eredményre, közigazgatási szerv esetén a miniszter, vagy annak meghatalmazottja folytat ún. miniszteri szintű egyeztetést.⁴

---

³ Vagyis a Ktv.-ben nincsen benne – habár az kifejezetten nem tiltja –, hogy a különböző minisztériumok és országos hatáskörű szervek is megállapíthatnak a Ktv.-ben foglaltaknál kedvezőbb szabályokat. A gyakorlatban azonban ez nem akadályozta meg ezeket a szerveket, hogy a juttatásokat saját hatáskörben bővítsék.

⁴ A sztrájk akkor kezdhető meg, ha a közigazgatási szervnél a miniszteri szintű, önkormányzatoknál a helyi egyeztető tárgyalás nem vezet eredményre. Az önkormányzati érdekszövetségeket ugyanakkor a megállapodás szerint a szakszervezetek vonhatják be a tárgyalásba.

Ezt a megállapodást a kormány részéről a *belügyminiszter*, mint munkaadó, az önkormányzatok részéről a *hét országos önkormányzati érdekszövetség* írta alá, amelyek a KIÉT önkormányzati oldalán foglalnak helyet. Jellemző, hogy az aláíró Közszolgálati Szakszervezetek Szövetsége mellett olyan szakszervezeteket találunk itt, amelyeknek érdekképviseleti körébe nemcsak köztisztviselők, hanem közalkalmazottak is tartoznak⁵. Ezek a szakszervezetek pedig azért kerülhettek „aláírási helyzetbe”, mert a minisztériumok és országos hatáskörű szervek, valamint az önkormányzatok dolgozói között közalkalmazottak is vannak.

2. Közalkalmazotti kör

A közalkalmazotti szférán belül két olyan területet választottunk, amely az utóbbi években többször is a munkaügyi konfliktusok (nemcsak jogi értelemben használva itt e kifejezést) fő terepe volt, és a helyzet rendezetlensége többször is a konfliktus eszkalációjával fenyegetett – *az oktatást és az egészségügyet*. Amellett, bár nem ettől függetlenül, hogy ezek konfliktusos területek, közös jellemzőjük, hogy a közalkalmazottak döntő többségét itt foglalkoztatják, ezért a helyzet rendezése itt példa értékű lehet a kisebb alágazatok számára is.

2.1. Egy mellékszál: ki/mi közalkalmazott?

Kétféle intézmény van, ahol ma közalkalmazottakat találunk. Az egyik az ún. országos hatáskörű szervek és minisztériumok köre, ahol egyes munkahelyeken nem köztisztviselők, hanem közalkalmazottak dolgoznak. A másik az „állami és helyi önkormányzati költségvetési szervek”, ahol általában mindenki közalkalmazott.

⁵ Ezek: Közalkalmazottak Szakszervezete, Belügyi Dolgozók Szakszervezete, Adó- és Pénzügyi Dolgozók Szakszervezeti Tanácsa, Társadalombiztosítási dolgozók Szakszervezete, Közegészségügyi Szakszervezet.

Az a gyakorlat, amely szerint az országos hatáskörű intézmények és minisztériumok munkáltatói maguk döntenek el, hogy az intézményeken belül ki köztisztviselő és ki közalkalmazott, véleményünk szerint a Ktv. rendelkezéseinek nem felel meg. Egy 1992. évi kormányhatározat { 7 } és ennek módosításai { 8 }, amelyek a Ktv. hatálya alá tartozó szervek jegyzékét tartalmazzák, nem munkaposztokat, hanem egész szervezeteket utalnak a jogszabály hatálya alá.

A Közalkalmazottak jogállásáról szóló törvény Kjt. I. § {9} viszont kimondja, hogy a törvény hatálya „állami és helyi önkormányzati költségvetési szerveknél (a továbbiakban munkáltató) foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyára terjed ki.” A 20.§ (2) szerint „A miniszter meghatározhatja azt a munkakört, ahol csak magyar állampolgárral, büntetlen előéletű, valamint tizennyolcadik életévét betöltött személlyel létesíthető közalkalmazotti jogviszony” – de nem a minisztériumnál és országos hatáskörű szerveknél, hanem a költségvetési szerveknél. Ennek alapján tehát a miniszter/vezető hatáskörébe az tartozik, hogy feltételeket szabjon a posztot betöltő személlyel kapcsolatban, de az nem, hogy ez milyen jogviszony. A pénzügyminiszter rendeletében { 10 } például a Kjt. 85. §-ára hivatkozik, amikor a Kjt., illetve a Ktv. hatálya alá történő besorolást megteszi (és a többi hasonló miniszteri rendelet is), ez a paragrafus azonban csak azt mondja ki, hogy kit kell miniszter alatt érteni.

Maga a közalkalmazotti jogviszony a Kjt. 21. § (1) alapján „határozatlan időre történő kinevezéssel és annak fogadásával jön létre”. A munkavállalót nem kötelezi arra semmilyen szabály, hogy ezt a kinevezést elfogadja, a visszautasítás elégséges indoka lehet a munkahely besorolása valamely jogviszony alá. Vagyis elvben létezik olyan munkaügyi vita habár gyakorlati precedensről nem tudunk –, amely azt vitatja, hogy adott munkakör Kjt., vagy Ktv. alá sorolása a munkaadó részéről elfogadható-e vagy sem a munkavállaló számára. Véleményünk szerint a Kjt. 20.§ (2) az a forrás, amelynek alapján kialakult az a gyakorlat hogy a miniszter munkaposztokat sorol egyik vagy másik

törvény hatálya alá. Ennek a gyakorlatnak *a munkáltatóra nézve az a következménye, hogy azonos intézményen belül azonos személy(ek), illetve szervek különböző munkáltatói jogokat gyakorolnak a hozzájuk tartozó köztisztviselői és közalkalmazotti jogviszonyban állókkal kapcsolatban.*

Ha ez a két csoport *szervezetileg is elkülönül*, a helyzet nem túl bonyolult. (Mint pl. abban az esetben, ha az önkormányzatnál dolgozó ügykezelő köztisztviselő, az iskolában dolgozó adminisztrátor viszont közalkalmazott.) Ha azonban ők egy szervezethez tartoznak, akkor ez mind a besorolási rendszerek különbözősége, mind a szakszervezetek jogai, mind pedig a munkavállalókkal szembeni követelmények érvényesítése esetén gondot okozhat, nem beszélve az alkalmazhatóság és a le- illetve felmondás, a végkielégítés, a fegyelmi felelősség stb. kérdéseiről. Vagyis a munkáltatónak ugyancsak figyelnie kell egy ilyen vegyes szervezet esetében.⁶

A közalkalmazottak jogállását szabályozó jogszabályok (törvények és végrehajtásra kiadott rendeletek, amelyeket később sorra veszünk) nem mondják ki, hogy például az önkormányzati iskolák *újonnan belépő tanárainak* muszáj közalkalmazotti jogviszonyban lenniük. A Kjt 87.§ (1) szerint „E törvény hatálybalépésével a hatálya alá tartozó munkáltatónál foglalkoztatottak munkaviszonya közalkalmazotti jogviszonnyá alakul át.” E szabályozás alapján például azok a tanárok, akik *a tv. hatályba lépése után* létesítenek jogviszonyt ezekkel az iskolákkal (intézményekkel) csak akkor kerülnek közalkalmazotti jogviszonyba, *ha az erre vonatkozó kinevezést elfogadják.*

⁶ Kétségtelen viszont, hogy az intézményi költségvetésben akkor lehet nagyobb megtakarításokat elérni, ha több a közalkalmazott, kevesebb a köztisztviselő, mivel ez utóbbiak általában többre kerülnek. Vagyis az intézmény vezetésének anyagi érdeke lehet az, ami munkaszervezési szempontból ugyancsak ellentmondásos. {26}

Az egészségügyi dolgozók ugyanazon a – bizonytalan – jogi alapon közalkalmazottak, mint ahogy az oktatásban dolgozók –, vagy a Kjt. hatálybalépésével *automatikusan bekerültek ebbe a körbe*, vagy velük a munkáltató ilyen értelmű „szerződést” kötött. Így a *gyakorlatban nem is érvényes az*, hogy az egészségügyi dolgozók valamennyien közalkalmazottak, mert vannak, akiket az önkormányzatok mint köztisztviselőt alkalmaznak, és vannak olyanok is, akik közalkalmazotti jogviszony híján, munkaszerződés alapján a MT { 11 } hatálya alá tartoznak. Ezzel szemben a társadalombiztosítás (tb.) hivatalainak dolgozói a rájuk vonatkozó törvény {12} alapján közszolgálati jogviszonyban vannak.

Az egészségügyi dolgozók munkaviszonyaira nézve *részletesebb szabályokat*, kormányrendeleteket {13;14} állapítanak meg, amelyek a szociális, egészségügyi, család–, gyermek– és ifjúságvédelmi ágazatban gondoskodnak a Kjt. végrehajtásáról. Ezek a szabályok azonban *semmilyen munkaügyi kérdést nem oldanak meg*.

A házi orvosok jogállásának kérdése különösen élesen veti fel a Kjt. I. §-ával kapcsolatos problémát. Ez a paragrafus – mint említettük – kimondja, hogy a munkáltató állami vagy helyi önkormányzati költségvetési szerv vagy szervezet. Ilyen szervezet lehet az önkormányzat, mint egész, de lehet különálló szervezet is. Mint látni fogjuk, a házi orvosok sok esetben közvetlenül az önkormányzathoz tartoznak, amely jellemzően köztisztviselőket foglalkoztat, de az önkormányzati költségvetési szervek vezetőinek közvetlen munkáltatója is.

Így ezek közalkalmazotti jogviszonya nem támasztható alá a Kjt. paragrafusaival. Igaz, hogy jogszabályokkal nem indokolható a Ktv. vagy a MT hatálya alá való besorolásuk sem. Vagyis a Kjt. és a végrehajtásra kiadott rendeletek a közalkalmazotti jogviszonyt szabályozzák, de *nem fogalmazzák meg egyértelműen, hogy melyek azok a munkahelyek, ahol csak közalkalmazotti jogviszony létesíthető*.

2.2. Közoktatás

A közoktatás oktatási intézményekben folyik⁷, amelyeknek a munkáját az *oktatási törvény* {15 ;16} szabályozza, amely alapvetően a szakmai követelményeket, jogokat, kötelezettségeket stb. tartalmazza. Mint láttuk a munkahely típusa (munkáltató) e törvény szerint „állami és helyi önkormányzati költségvetési szerv”. Ilyen például egy általános iskola.

A tanítók és tanárok, valamint az oktatást segítők munkaviszonyára nézve irányadó a Kjt. és az ennek végrehajtásra kiadott rendeletek {17;18 ; I 9}. Az intézmények működését – beleértve az alapítás és a fenntartás szabályozását is – az oktatási törvény tartalmazza, amely összhangban van az önkormányzati törvényben meghatározottakkal. Ennek értelmében *az önkormányzat köteles gondoskodni a nevelésről és az oktatásról*. A szakmai irányítást a miniszter végzi, többek között „szabályozza a közoktatási intézmények vezetői megbízásával kapcsolatos eljárást” (Ld. oktatási tv. 94§ (1/b)-pontja.).

Az oktatási törvény 18.§ (8) kimondja, hogy az „*intézményvezető kiválasztása* – ha e törvény másképp nem rendelkezik – nyilvános pályázat útján történik.” A pályázattal kapcsolatos teendőket az intézmény fenntartását végző szerv jegyzője (főjegyzője) látja el. Vezetői megbízást adhat a helyi önkormányzat képviselő-testülete, a helyi önkormányzat közgyűlése, az állami költségvetési szerv vezetője (polgármester) – hogy közülük ki, azt az önkormányzat saját működé-

⁷ A közoktatás körének választásával a vizsgálatból kizártuk a felsőoktatást, amely számtalan speciális vonással, többek között szaktörvénnyel és egyetemi autonómiával jellemezhető, amely a munkaügyi kapcsolatokra is hatással lehet. Nem érintjük a nem önkormányzati iskolákat sem. Az oktatási törvény számos fontos pontja ugyanúgy vonatkozik rájuk is, mint az önkormányzati iskolákra, a tanárok azonban nem közalkalmazottak. Jelentős különbségeket okoz emellett a fenntartó és a tulajdonos személyében meglévő különbség. Ezeknek az intézményeknek a száma ma még csekély ugyan, de éppen speciális vonásaiknál fogva a munkaügyi konfliktusok melegágyai.

sével kapcsolatban hozott döntései, *hatásköri megosztása* dönti el. Eszerint az önkormányzati fenntartású oktatási intézmény vezetőjének a kinevezésére jogosult személy illetve szerv mineműségét az határozza meg, hogy *mekkora az önkormányzat és milyen annak szervezeti felépítése*⁸. Az oktatási intézmények vezetőivel kapcsolatban azonban a tantestületnek is vannak jogai. A vonatkozó kormányrendelet { 17 } 5. § (10) szerint a pályázati eljárásban biztosítani kell, hogy „a közoktatási intézmény alapfeladatának ellátására létesített munkakörben foglalkoztatottak közössége, nevelési–oktatási intézményben a nevelőtestület, továbbá a szakszervezet munkahelyi szerve a vezetési programról véleményt nyilváníthasson.” Vagyis az önkormányzatnak *meg kell hallgatni a testület véleményét, ha ezzel ellentétesen dönt, azt külön indokolnia kell.*

Az intézmények pedagógus munkaköreire is pályázatot kell kiírni, ezekkel kapcsolatban az eljárást, a rendelet 17. § szerint formailag úgy kell lefolytatni, mint a vezető állású közalkalmazott esetében. Nem szól a rendelet arról, hogy ezt a pályázatot ki írja ki és bírálja el. *Gyakorlatilag* a dolog úgy áll, hogy az iskola vezetésének a közoktatási törvényben meghatározott létszám–kritériumok alapján be kell bizonyítania az önkormányzat illetékesének (amint láttuk ebből több is lehet), hogy kevés a tanár, vagy nincs megfelelő szakos. Ezt annál is inkább meg kell tennie, mert a tanár bérét és annak közterheit csak részben viseli az állami költségvetés {27}, részben az önkormányzat. Az

---

⁸ Minden budapesti kerületi önkormányzatnak van oktatási bizottsága, ahogy a fővárosi önkormányzatnak is, ezek azonban egymással semmilyen formalizált viszonyban nincsenek. A kerületi önkormányzat oktatási bizottsága döntést általában nem hoz, döntési variánsokat támogathat vagy elvethet, és az eredményt a képviselő–testület elé terjeszti, amely azután dönt (az intézmény vezetőjét vagy kinevezi vagy nem) és a nevében az önkormányzat rendje szerint aláíró személy – általában a polgármester – erről a pályázót írásban értesíti. A kinevezéshez hasonlóan ezek között a szervek, illetve személyek között (vagyis szakbizottság, képviselő testület és polgármester) oszlanak meg a jogok, míg a gyakorlati teendőket a jegyző végzi.

önkormányzat erről a kérdésről a *saját gazdasági szempontjai alapján*, költségvetésének keretei között dönt. Dönthet úgy is, hogy nem járul hozzá a felvételhez, dönthet úgy is, hogy hozzájárul, de az iskola bér-alapját nem növeli, és végül adhat pénzt is. Amennyiben lehetőség van az új tanár foglalkoztatására, a besorolást már az igazgató végzi el, igaz szűk határok között, mivel adott képesítéssel és adott munkaviszonnyal adott besorolási kategória jár együtt. Vagyis *az igazgatónak nem áll módjában eldönteni, hogy a tanár mennyi fizetést kapjon*. Ezek után meglehetősen *indifferens*, hogy a kinevezést és a besorolásról, vagy átsorolásról szóló okmányt ki írja alá.

Ettől függetlenül az iskolában az igazgató az a személy, aki a kollektív tárgyalásokban *a munkáltató szerepét teljes hatáskörrel betölti*. Vagyis aláírja, mint munkáltató a kollektív szerződést – ha sikerült ilyen alkotni –, valamint a közalkalmazotti szabályzatot is. *Kollektív szerződésben kell rögzíteni a következőket {17}:* melyek azok a „ . . . pedagógiai feladatok, amelyeket munkakörbe tartozó feladatként kell ellátni”, amelyek ellátását a kötelező óraszámra be kell számítani; a pótlékok mértékét a rendelet keretei között és az ügyelet rendjét.

Kollektív szerződés hiányában ezeket a kérdéseket – és bármely más kérdést, amit nem szabályoznak kötelezően magasabb rendű jogszabályok – a *közalkalmazotti szabályzat* rendezi. Tekintettel arra azonban, hogy a kollektív tárgyalások általában anyagi, szakmai előmeneteli, képzési és munkahelyi gazdálkodási kérdésekre irányulnak, amelyekben az igazgató nem, vagy csak részben kompetens, egy kellő konkrétsággal megfogalmazott kollektív szerződés aláírása az igazgató számára *egyenértékű a konfliktusok mesterséges előidézésével* – hacsak nem egy olyan gazdag önkormányzat a munkaadója, amely alig várja, hogy ötleteket kapjon bevételei felhasználásához.

Az iskolának ugyanakkor *saját bevételei* is lehetnek, amelyeket az oktatási törvény 38. § (2) szerint az önkormányzat nem vonhat el. Az ezekkel való gazdálkodás kérdései lehetnek kollektív szerződés tárgyai

és ebben valóban meg lehet egyezni az iskolán belül. Azonban *az iskolák általában nem rendelkeznek* olyan szakemberekkel, illetve hivattal, amely a gazdálkodási funkciót elláthatná. Ennek következtében *az önkormányzat gazdasági hivatala* az a szerv, amely az iskola pénzeit kezeli. Ez a kezelés pedig az önkormányzatnak lehetővé teszi, hogy az iskolák pénzeit anélkül „kölsön vegye”, hogy erről az iskola akárcsak értesülne

A kollektív szerződést formailag senkivel nem kell sem ellenjegyeztetni, sem bemutatni, sőt az oktatási törvény kifejezetten tiltja, hogy pl. a Tankerületi Oktatási Központ, a kollektív szerződés vagy a közalkalmazotti szabályzat betartását is ellenőrizze. Ugyanakkor *az oktatási törvény 102–107. §-ai a fenntartói irányításról olyan jogokat adnak a fenntartónak, amelyek érvényesítése megkérdőjelezi azt, hogy egy-egy iskolán belül értelmes kollektív szerződés köthető.* A fenntartó a költségvetéstől kezdve a nevelési programig mindenről dönt, illetve jóváhagy. *Nincs azonban könnyű dolga.* Ha nem lenne se szakszervezet, se közalkalmazotti tanács, akkor is be kellene vonnia a döntéseibe a következő szerveket: az intézmény alkalmazotti közössége; iskolaszék, amelynek tagjai a szülők, a nevelő-testület és a fenntartó azonos számú képviselője; iskolai diák-önkormányzati szerv; ha van etnikai kisebbség, annak képviselője; ha szakközép- vagy szakiskolai oktatásról van szó, akkor a munkáltatói érdekképviseleti szerv.

Ezek szerint az iskola működésébe mindenki beleszólhat, aki valamilyen formában érintett. Valószínűsíthető azonban, ha ezt a törvényt betartják, akkor az iskolában vagy az önkormányzatnál az iskolára nézve *egyetlen döntés sem születik időben.* Gyakorlatilag a döntéseket mégis meghozzák, részben azért, mert azok anyagi természetűek és ezért nem tűrnek halasztást, részben azért, mert a fenti szervek és szervezetek a valóságban vagy nem léteznek, vagy nem működnek. Hogy eközben hány(féle) törvénysértés történik, azt senki nem tartja számon, mivel *a szereplők nem is érdekeltek abban, hogy ezek az*

egyeztetések végbemenjenek. Ahol valóságos érdekelttség van, ott a nevelő-testület és az önkormányzat valóban tárgyal is.

Középszintű megállapodás a Kjt. szabályai alapján nem köthető, habár nem is tilos. Tekintettel arra, hogy ezt a szakszervezeteknek az önkormányzatokkal, illetve azok szövetségeivel kellene kötni, az *csak területi elven képzelhető el.* Az érdekegyeztetésre vonatkozó kormányrendelet {20} a munkaügyi kapcsolatokat két ponton érinti. Eszerint a művelődésügyi és közoktatási miniszter közreműködik az országos érdekegyeztetésben és tárcaszintű „konzultatív érdekegyeztető fórumokat működtet”, valamint kidolgozza és érvényesíti a kormányzati bérpolitika ágazati szempontjait. (Ld. 8.§ c) és h) pont). Ez ma nagyjából a Közoktatáspolitikai Tanács és az Oktatási Érdekegyeztető Fórum működésében valósul meg – ez lenne tehát *az ágazati érdekegyeztetés.* Itt ugyan meg lehet vitatni olyan kérdéseket, mint a kötelező óraszám és az osztálylétszám (amely meghatározza hogy a fejkvótának nevezett költségvetési juttatásból hány alkalmazottat kell fizetni), vagy például a NAT irányelvei, de ezeken a tárgyalásokon a miniszternek nem kell elköteleznie magát a partnerek irányába {28}. A KIÉT, ahol az ágazati szakszervezetek alkudhatnak a pénzügyminiszterrel a fejkvótára, – mivel ezt megszorozva a létszámmal *majdnem készen adódik egy költségvetési tétel* –, *végképp nem alkalmas* arra, hogy pl. az osztálylétszámra alkudjanak. Holott a fejkvótát a PM előterjesztésében az államháztartási törvény keretei között a *parlament* hagyja jóvá.

Az említett kormányrendeletnek az a kitétele, mely szerint a *miniszter* részt vesz az országos érdekegyeztetésben, azt is jelenti, hogy *neki kell a KIÉT-be elmenni, hogy az alkuban összetartozó tényezőket együttesen lehessen kezelni.* Ebben az esetben a tárcaszintű érdekegyeztetésre a NAT és a hozzá hasonló szakmai kérdések maradnak, amelyek viszont nem tartoznak a munkaügyi kapcsolatokhoz.

Visszatérve a munkaadó személyére, megállapíthatjuk, hogy *az értelmes egyeztetés szintje a helyi önkormányzati szint,* amely viszont

semmilyen kapcsolatban nincs a tárcával, a miniszter nem munkaadója sem a pedagógusnak, sem az önkormányzatnak. *Az önkormányzattal lezárul a lánc, mert felette nincs munkaadó* (a munkaadó a polgár). Az önkormányzati szövetségek érdekvédő–képviselő tevékenységükben, legalábbis a közalkalmazottak vonatkozásában nem is munkaadói, hanem gazdálkodási érdekeket igyekeznek érvényesíteni. (Ezért van az, hogy főként településtípusonként szerveződtek.) Ebből következően – a regionális egyeztetés kivételével – *az önkormányzatok szövetségei nem partnerei az ágazati szakszervezetnek, hanem mindkettőjük közös partnere a kormány*, mint a költségvetés előterjesztője és gazdája.

2.3. Egészségügy

Az egészségügy rendszere a közoktatásénál két dolog miatt *bonyolultabb*. Az egyik az, hogy itt a költségvetés mellett (részben és nem attól függetlenül) *a társadalombiztosításhoz* is tartoznak a pénzügyek. A másik pedig, hogy *az egészségügyön belül három, alapvetően eltérő munkaszervezet van, a kórház, a szakrendelők és a háziorvosi hálózat*.⁹

A helyi önkormányzatok és a társadalombiztosítás vagyónával, bevételeivel, kiadásával kapcsolatosan *az államháztartási törvény rendelkezéseinek megfelelően kell eljárni* {21}. *Az önkormányzati törvény* {4} az önkormányzatok feladatkörévé teszi a lakosság egészségügyi ellátásának biztosítását. Ennek megfelelően az egészségügyi ellátásokat *két forrásból*, a tb. költségvetéséből és a helyi önkormányzatok költségvetéséből kell finanszírozni (Ezeknek a forrásoknak egy része persze maga a költségvetés.) A finanszírozási feladatok *általában* úgy

---

⁹ Vannak persze olyan alrendszerek is, amelyek nem illeszthetők be ezekbe a szervezeti sémákba sem, mint például az orvostudományi egyetemek klinikái, az egyházi kezelésű kórházak, a bölcsődéi hálózat, a védőnői szolgálat stb. Ezek azonban annyira speciális problémát vetnek fel, hogy rájuk a vizsgálat nem, vagy csak érintőlegesen terjedhetett ki.

oszlanak meg, hogy a tb. finanszírozza {22;23} a betegellátás folyó költségeit (pl. álló és fogyóeszközök, az orvosok és az asszisztencia bére és bérjáruléka), míg az önkormányzatokra hárul az intézmény épületének, ingatlanainak (amelyeknek az önkormányzat vagy tulajdonosa, vagy kezelője) fenntartása.

Manapság persze nem egyértelmű az sem, hogy mi kinek a tulajdona, sem az, hogy ha a tulajdonos megvan, akkor ki a kezelő, illetve a fenntartó.¹⁰ Ennek – témánk szempontjából – az jelentősége, hogy a tulajdonosnak kell gondoskodni arról, hogy az ingatlan használható legyen (pl. felújítás, míg aki a használati jogot birtokolja, annak a feladata a fenntartás (karbantartás).

Hogy ki az a munkáltató, aki a közalkalmazottal jogviszonyba lép, az attól függ, hogy milyen típusú intézményről van szó. És már ezen a ponton elválik egymástól a három ellátási ág, amelyeket a finanszírozási rendszer bonyolultsága miatt külön-külön veszünk sorra.

A kórházak és a szakrendelők esetében a helyzet majdnem ugyanaz, minden esetre vannak analógiák. Mindkét intézménytípusban az önkormányzat ír ki pályázatot a vezetői posztok betöltésére és a vezetőket a polgármester nevezi ki. A kórház vezetője a kórház dolgozóinak a munkáltatója. Ha a kórház szakrendelői feladatokat is ellát, akkor a szakrendelésen dolgozók munkáltatója is a kórházigazgató. A fővárosban gyakran előfordul, hogy a szakrendelő a fővárosi önkormányzat tulajdona, és a kezelői jog is az övé. Így a szakrendelő vezetőjét a fő-

¹⁰ A fővárosi kórházak esetében általában a főváros a tulajdonos, amely a kerületek kezelésébe adta az ingatlant és annak használati jogát, a kerületi önkormányzat tartja fenn az intézményt. A fővárosban 20 olyan kórház van, amely a fővárosi önkormányzat közvetlen felügyelete alatt működik, vidéken a megyei kórházak általában a megyei jogú önkormányzat által fenntartott (és ennek megfelelő területi ellátási kötelezettséggel rendelkező) intézmények. Az élet persze ennél sokkal bonyolultabb, főleg hogy az utóbbi években még két szervezet van a palettán, akinek ingatlanszerzési illetve visszaszerzési joga van, az egyház és a társadalombiztosítás.

városi önkormányzat egészségügyi bizottságának elnöke nevezi ki, akinek ezt a jogot az önkormányzat delegálta¹¹. Vannak olyan intézmények is, amelyek *vegyes kezelésben* vannak, ezért ott bizonyos személyek munkáltatója a főváros, míg másoké a kerület.

Az intézmények *a betegek számától (és betegségétől) és az önkormányzat lehetőségétől függően kapnak költségvetési keretet*. Az intézmény saját költségvetésébe a dologi kiadásokon kívül beépíti a társadalombiztosítástól kapott bérre és bérjáruléokra fordítandó összegeket is. *A költségvetést az önkormányzat szakbizottsága (ha van), illetve a képviselő testület hagyja jóvá*. Nagyobb intézmény esetén a pénzt a kórházban, szakrendelőben működő gazdasági hivatal kezeli és a bérfizetést is itt teljesítik. Egyéb esetben az önkormányzat hivatalának megfelelő osztálya (erre szakosodott szerve, vagy kisebb helyeken a pénzügyi osztály), vagy ezektől független szervezet az, amelyre a gazdálkodási feladatok hárulnak. *A közalkalmazottak bérének elszámolását és átutalását az ún. TÁKISZ-ok végzik*.¹²

Így az igazgató hatásköre, tényleges döntési mozgástere is attól függően változik, hogy van saját gazdasági apparátusa vagy nincs. Általában azt lehet mondani, hogy ha van ilyen, akkor az igazgató *gazdálkodik* a rendelkezésére álló eszközökkel, annak ellenére, hogy egyeztetnie kell az önkormányzattal, ennek hiányában a képviselő testülettel és a hivatali apparátussal, valamint ebben az esetben is ha-

---

¹¹ Ha a fővárosi törvény nem adott erre lehetőséget – amiről nem tudunk –, akkor ez a munkáltatói „jogkihelyezés” teljességgel ellentmond az érvényes szabályoknak. Ha a fővárosi tv. szerint lehet így jogot átruházni, akkor az ellentmond az önkormányzati törvénynek. Ezt a problémát azért hagytuk nyitva, mert a célunk nem az, hogy az önkormányzati és a hasonló törvényeket vessük kritika alá. Mindennek leírására csak azért kényszerülünk, mert a munkaügyi kapcsolatokban a hatásköröket ezek a szabályok korlátozzák.

¹² Ez egy 19 szervezetből álló hivatali hálózat (Területi Államigazgatási és Közigazgatási Információs Szolgálat, a fővárosban FÁKISZ), amely a költségvetési támogatásként kapott pénzeket (pl. a pedagógusok vagy az orvosok bérei) kezeli.

vonta utalják neki a pénzt. Saját hatáskörben különíthet el eszközöket, amelyekből személyi kifizetéseket is teljesíthet. Egy kórházban a munka megszervezésétől nagyon nagy mértékben függ az, hogy mekkora létszámmal lehet ellátni a feladatokat, mennyi a kötelező kifizetés összege. *A társadalombiztosítás terhére, de az intézmény (esetleg önkormányzati jóváhagyással történő) besorolása alapján történik a személyzet bérezése.* Ezek a kérdések egyúttal helyi alku tárgyai is lehetnek.

Formálisan az igazgató gyakorolja az intézményen belül a szakmai felügyelet jogát és a munkáltatói jogokat is. A munkáltató tehát a rendelőintézetekben és a kórházakban ugyanúgy valóságos személy, mint az iskolákban. Jogai is közel azonosak. Amiatt azonban, hogy ezeknek az egészségügyi intézményeknek a működtetése sokkal drágább, mint az iskolaké, a munkáltató anyagi felelőssége is nagyobb. (Az emberért viselt felelőssége pedig nyilvánvalóbb.) Éppen ezért a munkáltatói funkciók általában megosztottak egy orvosigazgató, egy gazdasági szakember és az ápolási igazgató (a szakszemélyzet munkáltatója) között. Egy ilyen hármas vezetésű szervezetben mind a szakmai irányítás, mind az ellenőrzés, mind pedig a munkaügyi vezetés biztosított; az intézmény az önkormányzattal szembeni érdekérvényesítésben jó eséllyel indulhat.

Ettől jelentősen eltér a házi orvosok helyzete. A házi orvosok a jelenlegi rendszerben az ún. praxispénzből gazdálkodnak, amelyet a társadalombiztosítás fizet {22}. Munkahelyüket *az önkormányzat* (mint a házi orvosi szolgálat működtetője) *tartja fenn* és munkajogi kapcsolatban is az önkormányzattal (illetve azzal a személlyel, aki a munkáltatói jogokat gyakorolja) vannak, az alkalmazza vagy bocsátja el őket, amely azonban aligha szólhat bele szakmai kérdésekbe. Így *a képviselőtestület anélkül hoz munkaügyi döntéseket, hogy azt szakmailag megalapozottnak lehetne tekinteni* – ez az előterjesztő jóindulatára és lelkiismeretére van bízva. Az önkormányzatnak szakmai osztálya (például egészségügyi osztálya) is lehet. Ennek az osztálynak a vezető-

je elvileg szintén ellát szakmai felügyeletet, de gyakorlatilag sokkal inkább üzemeltetői feladatokat kell ellátnia. Ahol a háziiorvosi szolgálatot külön költségvetési szerv adminisztrálja, az is inkább gazdasági feladatokat lát el, holt munkáltatóként kellene működnie.

A házi orvosoknak így nincs munkahelyi vezetőjük, általában szakmai ellenőrzést (ld. felülvizsgálat) sem gyakorol felettük senki, és nincs olyan személy, akivel szemben munkahelyi érdekeiket érvényesíthetnék, vagy védhetnék. (Pontosabban az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatnak (ÁNTSZ) van olyan alkalmazottja, akinek a feladata a házi orvosok munkájának segítése, irányítása, az ÁNTSZ azonban messze van és az ÁNTSZ orvosa sohasem találkozik a beteggel.

A házi orvos asszisztensnője (szakszemélyzet) még rosszabb helyzetben van. *Az orvos a munkahelyi felettesének látszik, de munkáltatói jogokat nem gyakorol. A szakmai ellenőrzés ugyan itt biztosítva van. De az asszisztens főnöke az önkormányzati hivatalban dolgozó ápolási vezető. Az ápolási vezető nemcsak a betegekkel, hanem az orvosokkal sem találkozik, ilyenformán a hozzá beosztottak munkavégzéséről legfeljebb vélekedései lehetnek. Jogában áll viszont az orvos helyett megmondani, hogy mi az asszisztens feladata.*

Mindezeket a kérdéseket ma a háziiorvosi rendszerben az *anyagi ösztönzés elve oldja meg. Az orvos ugyanis a praxispénz általa kötelezően fel nem használt része felett rendelkezhet, ebből a saját bérét és az asszisztencia bérét is kiegészítheti. Önkormányzata válogatja, hogy ez a kiegészítés mennyi, és csak akkor egységes egy-egy önkormányzaton belül, ha erről az önkormányzat (bizottsága) külön döntött. A döntést azonban csak az orvosok egyetértése mellett hozhatná meg, mivel ez a pénz a tb. pénze, az orvosnak elvben az e feletti rendelkezés is hatáskörébe tartozik. Az önkormányzatnak annyi köze van csak hozzá, hogy a hivatal kezeli ezt az összeget.*

Ennek a viszonyrendszernek az alapja pedig a *szabályozásnak az a jellegzetessége, hogy minden kérdésben csak a kötelező minimumok vannak meghatározva*. Ahogy a Kjt. besorolási rendszere alapján kiszámítható bér minimum, úgy az alapellátás is minimum és a szakmai követelmények is minimumok. Az ezek fölötti teljesítés jóindulat kérdése.

A házi orvosnak tehát ebben a rendszerben legalább három munkáltatója van – az önkormányzat szervezeti rendjétől függetlenül –, a képviselő-testület (vagy az a személy vagy jobb esetben költségvetési szerv, akinek ez a munkáltatói jogokat delegálta), az ÁNTSZ orvosigazgatója vagy annak helyettese, aki a szakmai ellenőrzési feladattal meg van bízva, és a társadalombiztosítás, aki az orvost fizeti. Mindemellett egy NM rendelet {24} előírja, hogy „A házi orvosi feladatok minőségbiztosításának szervezése, a kollegiális szakmai vezető házi orvos választásának lebonyolítása és a választott vezető házi orvosok feladatainak összehangolása a *Magyar Orvosi Kamara* feladatkörébe tartozik” {25}. Így a Kamara, és rajta keresztül a házi orvosok által választott kollegiális vezető is – elvben – valamiféle hatósági-munkáltatói jogot kapott. Az asszisztensnek ezzel szemben jogok nélküli munkáltatója az orvos, a hivatali rendben a főnöke az ápolási vezető, őt is ellenőrzi az ÁNTSZ, és őt is a tb fizeti.

Ilyen viszonyok között nyilvánvaló, hogy *semmilyen kollektív tárgyalást nem lehet folytatni munkahelyi szinten*. A munkahelyi szint ugyanis általában intézményi szint, itt azonban egy orvos–egy asszisztens alkotja a munkahelyet, attól teljesen függetlenül, hogy a szomszéd szobában is van egy ugyanilyen munkahely. Egyáltalán, *nem lehet elkülöníteni szinteket, mert nincs hierarchia*. Az önkormányzat belső tagozódása határozza meg, hogy ki a munkáltató. A kormány ugyan *kollektív szerződés hatáskörébe utalja* a pótlékra jogosító munkakörök és a pótlékok mértékének megállapítását, de a munkáltató személyéről egyik rendelet sem szól.

Ezért például a főváros egyes kerületeiben dolgozó orvosok és más egészségügyi alkalmazottak egy közalkalmazotti tanácsot választottak, kollektív tárgyalásokat a kerületben jelenlévő szakszervezet folytathat és a közalkalmazotti szabályzatot a képviselő-testület meghatalmazottja írhatja alá. *Az önkormányzat felől szemlélve a dolgot, legalább három, de lehet, hogy inkább több ilyen kollektív szerződést kellene kötnie, külön a kórházakkal illetve azok szövetségeivel, a szakrendelőkkel, a háziorvosokkal és az asszisztensekkel, és akkor még nem is említettük a védőnőket és a bölcsődék személyzetét, akik ugyancsak az önkormányzat alkalmazottai.* Maga az a tény, hogy egyszerre 3–5 kollektív tárgyalást kellene folytatni, elég ahhoz, hogy az önkormányzat hallani se akarjon kollektív szerződésekről általában. Ezek erőltetése a közalkalmazottak egyes csoportjainak érdeke¹³, másoknak nem – általában érdekük, hogy tárgyaljon helyettük az ágazati szakszervezet – de itt már ágazati és *nem regionális szerződésről* lehet szó.

Ebben a rendszerben a *társadalombiztosítás* – amely az önkormányzatokkal egyenrangú alrendszer az államháztartáson belül –, mint finanszírozó és ennek folytán döntéshozó igen nagy szerepet játszik, de *mint szociális partner nincs jelen*. Jellemző példa erre az 1994. évi béremelések módja. Magára a béremelésre (nevezzük az egyszerűség kedvéért így) a munkahelyi viszonyok hatására, szakszervezeti nyomásra került sor. A megegyezés helye a KIÉT volt. A finanszírozó a költségvetés, a végrehajtó a társadalombiztosítás. Ennek a szerepsz-

---

¹³ Nagyon komoly feszültségeket indukál ez a rendszer az egészségügyi dolgozók egyes csoportjai között. Míg egy asszisztens érettségivel és sok év gyakorlattal alapfizetésben nagyjából ugyanannyit keres, mint egy védőnő, a védőnőnek felsőfokú végzettsége van, orvosokat kiváltó feladatokat lát el, és a keresete annnyival kisebb, mint az asszisztenské, amennyivel az asszisztensékét a praxispénzből kiegészítik. A védőnők és a bölcsődei gondozók teljes mértékben ki vannak szolgáltatva az önkormányzat anyagi helyzetének, míg az asszisztensek a praxispénz miatt több forrásból részesedhetnek. Ugyanígy nincs köze a praxispénzhez a szakrendelőben lévő orvosnak és segítőjének, akik adott esetben olyan vizsgálatokat kötelesek elvégezni, amit a háziorvos is elvégezhetne, ha erre felkészül.

tásnak az indoka pedig az, hogy egyfelől, amíg az állam nem adta át a társadalombiztosításnak a vagyont, addig nem lehet tőle nyereséges működést elvárni, másfelől amúgy sincs pénze a társadalombiztosításnak és a költségvetésnek jogszabályi kötelezettsége rendezni a hiányt. Mivel azonban a pénz a társadalombiztosításon keresztül kerül az önkormányzatokhoz, ez a kiegészítés is átfolyt rajta. Ha ez a kiinduló helyzet megszűnik, a tb önfinanszírozó lesz, akkor a számára egy béremelés nem átmenő tétel lesz. Meg kell majd egyeznie, hogy azt kiegészítésként utalja, vagy felemeli a praxispénzt, illetve (szakrendelők és kórházak esetében) a béreket¹⁴. Az ágazati szakszervezetek biztosan mindig partnerek lesznek ebben a tárgyalásban és szektoriális szinten egységes megállapodás elérésére fognak törekedni. *Kérdés, hogy a tb partner tud-e lenni és az önkormányzatoknak itt mi lehet a szerepe?* És ha a bérek kérdése itt vetődik fel, akkor a közalkalmazottak érdekvédelmének jelentős kérdései is *automatikusan* a tb-hez tevődnek át. Jelenlét-e ez egy másfajta kollektív megállapodást vagy nem?

A közalkalmazottak esetében tehát a helyzet sokkal bonyolultabb, mint a köztisztviselőknél. Ennek oka, mint láttuk, egyrészt az, hogy a *munkáltató személye nem egyértelmű, analóg helyzetekben is másképpen és másképpen szabályozott másrészt pedig az, hogy a munkáltató döntéseit a szakmai vagy szervezeti hierarchiában fölülte álló szervek és személyek intézkedései befolyásolják, nem egy esetben determinálják*. Így az esetek egy részében a munkáltató akkor sincs abban a helyzetben, hogy kollektív tárgyalásokat folytasson és megállapodásokat kössön, ha egyébként erre jogszabályi vagy más alapú felhatalmazása van.

¹⁴ Megjegyezzük, hogy a tb-nek ma is nagy szerepe van munkáltatói jogokat súroló kérdések eldöntésében. Így pl. „A kormány 46/1994.(VI.1.) Korm. rendelete az egészségügy társadalombiztosítási finanszírozásának egyes kérdéseiről szóló 52/1993.(IV.2.) Korm. rendelet módosításáról, és maga az 52/1993. rendelet is úgy rendelkezik, hogy az egészségbiztosítási alap kezelőjéhez kell benyújtani azokat a pályázatokat, amelyek új háziorvosi praxisok létrehozását célozzák. Ez a 46/1994. rendeletben lefektetett kemény mutatószámok alapján bírálja el, hogy a praxist létre kell hozni, vagy nem. A kezelő ebben a rendeletben az OEP, a működtető pedig az önkormányzat.

II. Csak egy ugrás a KIÉT

1. A rendezés lehetőségei

Az önkormányzat finanszírozza azokat az intézményeket, amelyeknek dolgozói az önkormányzat által kinevezett vezetővel, mint munkáltatóval állnak kapcsolatban. Jogi szempontból az intézményen belül vannak a Kjt. szerinti munkaügyi kapcsolatok. Viszont a működtetés finanszírozása részint az önkormányzat saját forrásaiból, részint az államháztartásból történik. Így *a munkaügyi kapcsolatokban keletkező anyagi természetű konfliktusok jelentős része az intézményeken kívül álló, a munkáltató által nem befolyásolható okokból keletkezik, és nem is oldható meg a mikroszférában.* Az a gyakorlat, amely szerint a költségvetési intézmény vezetője nem köt kollektív szerződést, csak önkormányzati jóváhagyással ír alá közalkalmazotti szabályzatot, a problémákat egy szinttel feljebb tolja. Szerencsésebb lenne tehát, ha megállapodásokat az önkormányzatok szintjén kötnének a képviselőtestület felhatalmazottjával.

Ahol ágazati kollektív szerződéskötésre jogosult szakszervezetek vannak, ott ezek a szakszervezetek az önkormányzati szövetségekkel köthetnének ágazati kollektív szerződést. Az ágazatot természetesen intézménytípusonként értelmezzük, mint oktatás, egészségügy, köznevelődés, szociális ellátás, stb. Így *az önkormányzati szövetségek, mint közalkalmazottakat is foglalkoztató munkaadók érdekképviselői, az ágazati és felsőszintű tárgyalásokon ebben a vonatkozásban joggal ülhetnének a munkaadói oldalon.* Ennek pillanatnyilag legnagyobb akadálya, hogy az önkormányzati szövetségek sokkal *inkább a saját köztisztviselőik munkaadóiként, a közigazgatási szerkezetnek megfelelően szerveződtek, mintsem szektoronként, vagy alágazatonként.* Így a KÉF és a KIÉT működtetésében más szempontok alapján érdekeltek.

A közoktatásban a partnerek csak akkor találhatnak egymásra, ha az önkormányzatokhoz tartozó iskolák közös kollektív szerződést, vagy

ezzel egyenértékű megállapodást tudnak kötni. Ennek pillanatnyilag az is akadálya, hogy a szakszervezetek területi szervezettsége gyenge, az összefogás különböző nehézségekbe ütközik, az önkormányzatok pedig nem érdekeltek abban, hogy egyszerre több intézmény képviselőjével tárgyaljanak. Emellett nem is tehet tartalmas megállapodást kötni *a különböző intézménytípusokra* egyben, hanem külön kellene az óvodákra, az általános iskolákra és más intézményekre. Ezeknek a problémáknak egyenes következménye, hogy a pedagógus szakszervezetek *az ágazati megállapodás létrejöttét szorgalmazzák.*

A munkajogi munkáltató, a tulajdonos és a működtető személyének szétválása a legélesebb problémákat az egészségügy területén veti fel. Egyáltalán nem véletlen, hogy az egészségügyi dolgozók szakszervezetei, élükön az EDDSZ–szel néha még a látszólag munkáltatókat képviselő Kórhákszövetséggel is megtámogatva, a népjóléti miniszterrel tárgyalnak olyan kérdésekről, amelyekben az önkormányzatoktól kezdve (egészség–biztosítási önkormányzat is) az Egészségügyi és Szociális Egyeztető Fórumon (ESZEF) keresztül a KIÉT, és a pénzügyminiszter is illetékes.

A különböző egészségügyi ellátási formáknál másképp és másképp lehetne megoldani a partnerek kérdését. A kórházak esetében a kollektív szerződést az egészségügyi önkormányzat elnökének is alá kellene írni. Ez persze felveti azt a kérdést, hogy a KIÉT mely oldalán üljön a TB képviselője: ülhet–e egyáltalán a kormány–oldalon, ahogy ez majd' minden egészségügyi és nyugdíjjal kapcsolatos kérdés tárgyalásakor lenni szokott. Ha a finanszírozási kötelezettséget elszakítjuk a munkáltatói funkcióktól, akkor ma a TB–nek is ugyanolyan ambivalens szerep jut, mint az önkormányzati szövetségeknek.

A házi orvosok esetében éppen ideje lenne felülvizsgálni azt a lehetetlen jogi helyzetet, hogy abban az esetben, ha nincs házi orvosi intézmény (mint költségvetési szerv), akkor az ő munkaviszonyuk az MTV hatálya alá tartozik és nem közalkalmazottak. Így ma jogosan

követelhetnék, például, az ÉT bérmegállapodások alapján járó bére-
 mélést és nem volnának kiszolgáltatva a Kjt. bértábla lemerevedésének.
 Ebből precedens értékű munkaügyi viták kerekedhetnek. *A legsür-
 gősebb teendő tehát a házi orvosok munkajogviszonyának rendezése.*

2. A hierarchiák ellentmondásai

A jogszabályok elemzése és az gyakorlati vizsgálatok is azt mutat-
 ják, hogy a *köztisztviselői, de méginkább a közalkalmazotti körben
 nincs autonóm munkáltató.* Ezért itt nincsenek klasszikus értelemben
 vett partnerek. Nem egyértelmű, hogy a tulajdonos megbizsa a mene-
 dzsert, aki gyakorolja a neki delegált munkáltatói jogokat és akít ő al-
 kalmaz, az munkavállaló. *A munkáltatók autonómiáját pedig minde-
 nekelőtt a finanszírozási rend korlátozza, és csak ezután a munkaügyi
 kapcsolatok szabályozása.* Másképpen: ha a munkaügyi kapcsolatok
 szabályozása megmarad a jelenlegi rendben, és *finanszírozási szem-
 pontból megnő az intézmények autonómiája, a munkaügyi kapcsolatok
 akkor is rohamos fejlődésnek indulhatnak.* Erre azonban nem lehet
 számítani. A finanszírozási rend változása az iskolák esetében kifeje-
 zetten *a centralizálás irányába halad,* ami várhatóan tovább csökkenti,
 de minden esetre átrendezi a munkáltatók lehetőségeit. Az egészség-
 ügyben pedig csak akkor várhatók *jelentős változások, ha a társada-
 lombiztosítási önkormányzatok és szervezeteik függetlensége anyagilag
 is radikálisan megnő (önellátó alrendszerékké válnak) és munkáltató-
 ként jelennek meg a színen.* Pillanatnyilag a közalkalmazotti szférában
 a hierarchiákkal állunk szemben :

A közalkalmazotti szféra hierarchiái

Pénzügyi	Munkáltatói	Munkavállalói
Intézmény-vezető	Intézmény-vezető (miniszter, polgármester, jegyző)	Helyi szakszervezet
Képviselő-testület (illetékes bizottság)	Képviselő-testület	
Kormány, parlament		Ágazati szakszervezet Szakszervezeti konföderáció

Tisztes érdekegyeztetés akkor folyhatna, ha ezek a hierarchiák – legalább részben – lefednék egymást. A táblázatból jól látható, hogy az intézmények szintjén és a legfelső szinten van munkaügyi kapcsolat, a közbülső szint pedig – mint szint – nem is létezik. Ezért egyértelmű, hogy helyi szinten sem lehet megegyezni – nincs aki az önkormányzati költségvetési szerveknél a megegyezést garantálja. A munkáltatói oldalon nincs hierarchikus kapcsolat a szintek között, azaz a munkáltatói lánc megszakad a képviselő-testületnél, a pénzügyi pedig a költségvetésig, illetve államháztartásig tart. Ebből következik az a jelenség, hogy a viszonylag szűk körre tartozó ügyekből országos jelentőségű ügyet csinálni mind a munkáltatóknak, mind a munkavállalóknak érdeke, valódi döntést csak a KIÉT-ben, illetve a parlamentben lehet hozni.

Ez az a pont, ahol fel lehet tenni a következő kérdést. Ez pedig az, hogy a munkaügyi kapcsolatok rendezése érdekében *mely hierarchiát(kat) lehet/kell újrendezni*. Feltéve, hogy az érintettek osztják azt a véleményünket, hogy a munkaügyi kapcsolatok a társadalom életében *nélkülözhetetlen* modus vivendit jelentenek, egyelőre csak annyit állítunk, hogy *érdemes ezt meggondolás tárgyává tenni*.

Felhasznált irodalom

1. A Magyar Köztársaság Alkotmánya.
Magyar Közlöny 1990. 84. sz.
2. Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. tv.
Törvények és Rendeletek Tára 1991. II. kötet 470.I.
3. A köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. tv.
Magyar Közlöny 1992. 46. sz.
4. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV.tv.
Magyar Közlöny 1990. 80.sz.
5. Az 1994. évi LXIII. tv. a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. tv. módosításáról. Magyar Közlöny 1994. 98.sz.
6. Megállapodás a Kormány és az érintett szakszervezetek között a köztisztviselők sztrájkjogának gyakorlásáról.
Magyar Közlöny 1994. 8.sz. I. kötet.
7. 1034/1992. (VII.I.) Korm. határozat az 1992. évi XXIII. tv. hatálya alá tartozó szervek jegyzékéről. Magyar Közlöny 1992.17.sz.
8. 1003/1994. (1.7.) Korm. határozat az 1034/1992. (VII.I.) Korm. határozat módosításáról. Magyar Közlöny 1994. 2. sz. I. kötet.
9. A közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. tv.
Magyar Közlöny 1992. 56. sz.
10. A 17/1993. (VI.18.) PM rendelet Magyar Közlöny 1993. 79.sz.
11. A munka törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. tv.
Magyar Közlöny 1992. 45. sz.
12. Az 1991. évi LXXXIV. tv. a társadalombiztosítási önkormányzatok igazgatásáról. Magyar Közlöny 1991. 147. sz.
13. 113/1992.(VII.14.) Korm.sz. rendelet az 1992. évi XXXIII. tv. végrehajtásáról a szociális, egészségügyi, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi ágazatban.
14. 40/1994. (III.25.) Korm.sz. rendelet az 113/1992. (VII.14.) Korm. sz. rendelet módosításáról. Magyar Közlöny 1994. 32.sz. I. kötet.
15. 1993. évi LXXIX. tv. a közoktatásról.
Magyar Közlöny I 993.107. sz.

16. Az 1993. évi LXXIX. tv. módosításáról szóló 1993. évi C: tv. Magyar Közlöny 1993. 182. sz.
17. 138/1992. (X.8.) Korm. rendelet a közalkalmazottakról szóló 1992. évi XXXIII. tv. végrehajtásáról a közoktatási intézményekben. Magyar Közlöny 1992. 101. sz.
18. 177/1993. (XII.9.) Korm. rendelet a 138/1992. Korm. r. módosításáról. Magyar Közlöny 1993.182.sz.
19. 94/1994. Korm. r. a 138/1992. Korm. r. módosításáról. Magyar Közlöny 1994. 65. sz.
20. 127/1994. (IX.15.) Korm. rendelet a művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatáskörétől szóló 47/1990.(IX.15.) Korm.r. módosításáról. Magyar Közlöny 1994.91.sz.
21. Az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. tv. Magyar Közlöny 1992. 63.sz.
22. 52/1993. (IV.2.) Korm. r. az egészségügy társadalombiztosítási finanszírozásának egyes kérdéseiről. Törvények és rendeletek tára. Kormányrendeletek 1993. XI/278/535 pótlap. Magyar Közlöny 1993. 41. sz.
23. 1994. évi L. tv. a társadalombiztosítás pénzügyi alapjainak 1994. évi költségvetéséről szóló 1993. évi CXV. tv. módosításáról és a társadalombiztosítás pénzügyi alapjainak 1994. évi működési költségeiről. Magyar Közlöny 1994. 49.sz.
24. 6/1992.(II1.31.) NM rendelet a háziorvosi és gyermekorvosi szolgálatról. Magyar Közlöny 1992. 33. sz.
25. Törvény a Magyar Orvosi Kamaráról. Törvények és Rendeletek Tára: Népjóléti miniszteri rendeletek. XVI/672/59. pótlap.
26. Szendrei Lajosné: Köztisztviselői törvény vitás esetei. JATE,1994. Kézirat.
27. Berki Erzsébet: Közalkalmazotti demonstráció 1993. június 4–én. MKI 1993. Kézirat.
28. Orolin Zuzsa–Soósné Dobos Mária: Sokszereplős kormányzati konzultatív testületek. ÉT Titkárság, I 1993. Kézirat.

Dr. Nováky Erzsébet

Jövő és értékváltás¹

A jelenben értékváltásnak vagyunk tanúi és résztvevői. Az új értékek létrehozatala, elterjesztése és a régiek átformálása perspektivikus gondolkodást és jövőorientált szemléletet követel. Az értékváltás ugyanakkor elősegítheti a perspektivikus gondolkodás és a jövőorientált szemlélet létrejöttét és megerősödését. E kétirányú, kölcsönös kapcsolat lehet a záloga az értékek és a társadalom megújulásának.

1. Bevezető gondolatok

Eleonora Masini, a római Gregorián Egyetem professzora (1990–ig a World Futures Studies Federation elnöke) a Jövőkutató Világszövetség 1994. évi továbbképző kurzusán így fogalmazott: „Thinking about the future, you have to think also about the values!” Azaz a jövőről való gondolkodáskor gondolkodni kell az értékekről is!

A tudományok – különösen a társadalomtudományok – nem értékmentesek. *Myrdal* szerint „érdeektől mentes társadalomtudomány soha nem létezett és logikai okokból nem is létezhet. Nem csupán egy tudományos elemzés gyakorlati végkövetkeztetései alapulnak szükségképpen értékpreferenciákon, hanem maga az elemzés is. Az egyetlen módszer arra, hogy legyőzzük az értékítéleteket és „objektívvé” tegyük a kutatást, az értékválasztások felszínre hozása.” (*Myrdal* 1972)

Az értékek minden ember életének valamennyi szféráját átszövik, a tudósokét – köztük a társadalomtudósokét – éppúgy, mint a mindennapi emberekét. Az értékek mindenütt jelen vannak.

---

¹ A tanulmány az „Értékek és érdekek a bioetikában” c. konferencián (Magyar Bioetikai Társaság, Budapest, 1995. június 21–22.) elhangzott előadás írásos szövege. Köszönettel tartozom Hideg Éva, Kappéter István, Kiss Ernő és Kovács Géza kollégáimnak.

Bebizonyosodott, hogy a jelenlegi társadalmakban a rövid távra előrettekintő, növekedéscentrikus gazdaság- és társadalmpolitika nem idéz elő automatikusan társadalmi jólétet, s a társadalmak egyike sem tudja biztosítani minden ember számára a jólétet, a felemelkedést. Az értékek sokszínűvé válása az egyént is elbizonytalanítja, hiszen tetteinek, cselekedeteinek ma már nincsen olyan biztos iránytűje, mint amilyenek régen pl. a vallási előírások voltak. A jog – mint az állam által kötelezővé tett magatartási szabályok összessége, rendszere – utólagosan szankcionál bizonyos cselekedeteket illetve távol tartja az egyéneket azok megtételétől, de ezek nem csupán önként vállalt értékek. Az emberi szabadsághoz hozzátartozik az is, hogy az egyén kialakíthassa azokat az értékeket, amelyek szerint élni kíván, illetve választhasson a különböző értékek közül.

A jövő szempontjából ezért lényeges az, hogy milyen értékek mentén szervezhető egy társadalom és az is, hogy az egyének milyen értékek mentén szervezik életüket, hiszen mindkét szinten *sokféle érték* jelenik meg. Nagy jelentősége van tehát az *értékválasztásnak*.

A jövőről gondolkodva az értékekkel kapcsolatban az alábbi három kérdésre keresek választ:

1. miért most időszerű az értékváltásról gondolkodni,
2. miben és hogyan jelenik meg az értékváltás a társadalom és az egyén szintjén,
3. milyen lehetőségei és feltételei vannak az új értékek megvalósításának?

2. Az értékváltás kiváltó okai

Nem könnyű eligazodni a különböző értékek között és nem könnyű a közülük való választás sem. Korábban mégis egyszerűbb volt az emberek viszonya a különböző értékekhez. Nemcsak azért, mert a társadalom és tagjainak élete viszonylag *jól definiálható, kialakult értékek és*

értékhierarchia szerint szerveződött, hanem azért is, mert azok *stabilak és hosszú ideig változatlanok voltak.*

Napjainkban azonban *két kor határán élünk.* Kezd véget érni az ipari társadalmak kora és kialakulóban van a posztindusztriális társadalmaké. Ezekről csak azt tudjuk biztosan, hogy lényegesen más kell legyen, mint az ipari társadalmak. Az egyik döntő különbség, hogy minden más erőnél nagyobb hatalommá válik az *információ.* Ennek első jelei már az 1950-es évek közepén–végén (1956–1957) megjelentek az információs társadalom kezdeteinek létrejöttével. Fukuyama pedig úgy gondolja, hogy a társadalmi formák legjobbjának bizonyult a többpárti demokrácia, amit csak fejleszteni kell, *lényegesen nem kell változtatni,* vagyis elérkeztünk a történelem végéhez. (Fukuyama 1994)

A globális kihívások új értékek talaján sürgetik a világ globális problémáinak (klímaváltozás, az ózonpajzs ritkulása, népesedés, az erőforrások kimerülése, környezetszennyezés stb.) megoldására irányuló kísérletek sikeres véghezvitelét. A hatékony megoldásokat azonban hátráltatják az egyre jobban felszínre törő *érdek- és értékellentétek.* A környezettel való gazdálkodásnak bármelyik fajtáját is vesszük példaként, rögtön nyilvánvalóvá válnak az eltérő érdekek. A fejlődő országok pl. nem hajlandók fejlődésüket, növekedésüket visszafogni és ellenzik pl. a CO₂-kibocsátási kvótát. A problémákért a fejlett országokat hibáztatják, s azzal érvelnek, hogy önekik kellene visszafogniuk fogyasztásukat. A fejlett világ vezető országai (pl. USA, Kanada, Japán) viszont nem hajlandók konkrét csökkentésben megállapodni (lásd Riói Konferencia 1992, Berlieni Klímacsúcs 1995).

Hazánkban és a többi volt szocialista országban a fentiek mellett a *rendszerváltással összefüggő társadalmi változások* azok, amelyek *megingatták a térségben az elmúlt évtizedekben uralkodó értékeket* és kikövetelik megváltoztatásukat. A régió általános transzformációs válságának közepette a *társadalmi–gazdasági instabilitás, bizonytalanság*

együtt jár az értékek válságával és az értékválasztás bizonytalanságával. Még sokak tudatában élnek és hatnak többféle, egymástól eltérő értékek, a régebbiek újraélednek, de újak is megjelennek. Az értékválság általában felkészületlenül éri a különböző generációkat. A középkorúak és az idősek alól kicsúsztak a korábban elfogadott értékek. A fiatalok elítélik ugyan a felnőtt társadalom értékeit, de nemigen tudnak megjelölni a maguk számára olyan értékeket, amelyek a jövőbe mutatnának.

3. Az értékváltás megjelenése

3.1.Érték váltás – általános jellemzők

Az érték váltás a jelenlegi értékek fokozatos elhalásában, s új (bizonyos esetekben régi–új) értékek megjelenésében és elterjedésében érhető tetten. Ezek az értékek észlelhetők a társadalmi és a gazdasági szférában, az embernek a tárgyakhoz való viszonyában és az ember–ember kapcsolatban.

Az érték váltás szorosan összefügg az időbeni és a térbeni távolság újradefiniálásával is. A „közeli” és a „távoli” új tartalmat nyer az időben és a térben. Megváltoznak a rövid és a hosszú táv, valamint a nemzeti, a regionális és a globális kiterjedés jellemzői.

Felerősödik a jövővel való tudományos és köznapi foglalkozás. Nemcsak a tudományos jövő kutatás kap nagyobb teret, hanem a mindennapi jövő tudathoz kapcsolódó egyéni gondolkodás is. Ez utóbbi a köznapi jövő tudattal összefüggésben felerősíti a nem tudományos jövőbe tekintés különböző formáit is. Megnövekszik az emberek érdeklődése a csillagjósolás, a horoszkópok iránt. Mind többen vélik megoldhatónak problémáikat, gondjaikat a misztikus, a transzcendentális eszközök révén.

Világméretű érték váltásnak vagyunk tanúi (és résztvevői). Globális szinten átalakulnak az értékek, gyorsuló ütemben változik az érték hie-

rarchia, új értékek (mint pl. a pazarló fogyasztás mérséklése, az energiatakarékos gazdálkodás elterjesztése, a növekedéscentrikus gazdálkodás átváltása társadalmi fejlődés orientálttá, a posztmodern értékek előtérbe helyezése) és új értékhierarchia (pl. a posztmateriális értékek előtérbe helyezése a materiálisokkal szemben) van kialakulóban, miközben a világ különböző térségeiben újraélednek és erősödnek régi értékek is. Számos új értéket próbálnak ki a különféle *társadalmi mozgalmak* – pl. nőmozgalmak, zöld mozgalmak, political correctness, a pro life és az animal rights mozgalmak – keretében. Ezek egy részéről kiderülhet, hogy semmibe sem vezetnek, vadhajtások. Értékvesztés és értékteremtés egyszerre jelenik meg.

Hazánkban a plurális társadalom kialakulásával, a demokratizálódás folyamatával együtt *nézetek, vélekedések, értékek sokasága jelent meg*. Miközben számos *tradicionális érték* (pl. a történelmi hősök tisztelete) is előtérbe került, tanúi vagyunk a nagy *világvallások* (a keresztény, a zsidó, a buddhista, a taoista és az iszlám vallás), valamint különböző vallási szekták újraéledésének és terjedésének is. Az értékek sokszínűsége megjelenik a társadalom, a pártok és az egyének szintjén.

Az *értékvtáltás* jellemzői arra utalnak, hogy *tárgyalása a társadalom és az egyén szintjén* egyaránt indokolt.

3.2. Értékvtáltás a társadalom szintjén – a jelenlegi ipari társadalmak meghaladása

Az ipari társadalmak meghaladásának igénye új társadalmi modellek keresésére ösztönzött. A társadalmi jövőmodellek a társadalmi dinamika és az ennek révén elérhető állapotok összekapcsolásával jelzik előre a jövőt. Az új társadalmi modellek közül témánk szempontjából az információs társadalom, az igazságos verseny társadalma, a fenntartható társadalom és az interaktív szükségletek társadalma (Hideg 1992) érdemel kiemelés.

Az *információs társadalom* modelljében a társadalom a műszaki–technikai innováció új hulláma (azaz az információs technika és technológia) és a hozzá való alkalmazkodás révén újítható meg. Az információs szektor főbb összetevői:

- ☞ információs iparágak (hardverek és szoftverek termelése),
- ☞ tudásiparok (kutatás–fejlesztés, oktatás és tanácsadó szolgáltatások),
- ☞ művészeti iparágak (esztétikai értékek termelése és terjesztése),
- ☞ etikai iparágak (társadalmi és egyéni erkölcsi értékek fejlesztése, karbantartása).

Az információs technika és technológia új fogyasztói és életmód mintákat is hoz majd. A munkával eltöltött idő csökkenésével több idő juthat a képzésre, az önmegvalósításra, a közösségépítésre és a társadalmi részvételre. Megnövekszik az egyéni szabadság és változatos életstílusok és életformák is megvalósíthatóak lesznek. De azt is látni kell, hogy a médiák torz irányban is befolyásolhatják az emberek értékrendszerét.

Az *igazságos verseny társadalmi* modellben a fejlődés generáló eleme a társadalmi értékrendszer (a természetről, az anyagi javakról, az emberről és a társadalomról vallott nézetek, értékek) változása. Az alábbi értékek kerülnek előtérbe:

- ☞ az élet tisztelete,
- ☞ a természet – mint az élet és a társadalom nélkülözhetetlen létfeltételének – megértése,
- ☞ *a posztmateriális értékeknek* a materiális értékek fölé helyezése,
- ☞ az emberhez méltó munkához és létfeltételekhez való jog elismerése és mindenki számára elérhetővé tétele,
- ☞ az ember erkölcsi gazdagodásának fontossága.

Ezeknek az értékeknek a kollektív elfogadása esetén a verseny – az igazságos verseny – a társadalom valamennyi szférájában valósággá változtathatja az új értékeket.

A *fenntartható társadalom* modellje a gazdaság fejlődésével vagy fejlődése mellett kívánja megoldani a környezeti problémát, helyreállítani a társadalom és a környezet között megbomlott egyensúlyt. A társadalom nem változtatható meg kizárólag ökológiai szempontok szerint, hiszen a társadalmak nem mondhatnak le az anyagi szükségletek kielégítéséről. A természet és a társadalom együttfejlődése (koevolúciója) csak energiatakarékos, *környezetbarát értékrendszer* általánossá válásakor lehetséges.

Az *interaktív szükségletek társadalmá* modell arra irányítja a figyelmet, hogy a társadalom önfejlődését az emberi és az anyagi rendszer közötti kölcsönhatások generálják. A társadalom önfejlődését beindító mechanizmusokra az *értékek jelző (kód)* szerepükből adódóan érzékenyen reagálnak. E mechanizmusok kapcsán megindul az *értékek degradációja és újrafogalmazása*. Beindul az *értékek közötti verseny*, a társadalom periferiáján lévő csoportok mozgalmái felerősödnek. A nagy társadalmi megrázkódtatások, válságok, transzformációk az eddig periferián lévő csoportokat, értékeiket domináns társadalmi pozícióba emelhetik. Rendkívül bizonytalan azonban az, hogy melyik csoport jut domináns szerephez és melyik jövő formálja majd a társadalmat.

Az agrártársadalmak az alapszükségeket (élelem, ruházat, szállás), az ipari társadalmak az anyagi szükségleteket elégítették ki. Az új társadalmakban megjelenő új értékek csirái a természettel, a kommunikációval, az információval kapcsolatban az emberek közötti interakciók területén figyelhető meg. Az új értékekben közös, hogy nem anyagi javakra irányulnak, ezek csak közvetítő szerepet töltenek be.

A *jövő társadalmával* kapcsolatban tehát *új értékek*ként jelennek meg:

- a.) az információ mint növekedési tényező elismerése,
- b.) a rövid távval szemben a hosszú távú elkötelezettség,
- c.) a környezet szeretete és tisztelete mint az emberi magatartás legfőbb szempontja,
- d.) a jelenségek, összefüggések alaposabb feltárásához nélkülözhetetlen komplex megközelítés.

a/Az ipar előtti és az ipari társadalmakban a legfőbb növekedési tényező a föld és az élőmunka, majd a technikai fejlődés volt. Az új társadalmakban *az információ termelési és hatalmi tényezővé válik*, számos társadalmi konzekvenciával együtt. Ez nem jelenti a hagyományos fizikai és szellemi munka leértékelését, de a hangsúlyok áthelyezését igen.

b/A posztindusztriális társadalmakban változás megy végbe a jövőhöz való viszonyunkban. A mezőgazdaságra alapuló társadalomban az alapvető irányultság a múlt volt. Sokat számítottak a múltban szerzett tapasztalatok. Az ipari társadalomban az idő a jelenre, a mostra irányul. Az információs gazdaság irányultsága a jövő felé mutat.

Jelenlegi gondolkodásunkban a jelen problémáit – éppen azért, mert közel vannak – jelentősebbeknek ítéljük, mint a távoliakat – éppen azért, mert azok távol vannak. A jövő társadalmában a távoli jövőnek meg kell kapnia ugyanazt a fontosságot, sőt némely esetben (pl. ökológiai kérdésekben) még nagyobbat, mint amit a jelen kérdései kapnak. A hosszabb táv figyelembevételre és tiszteletre módot ad arra, hogy jelenbeni cselekedeteinket elsősorban ne a jelen, hanem a távolabbi jövő szempontjai vezéreljék. Minőségileg új jövők is csak a távolabbi jövőre való kitekintéssel vázolhatók fel, amikor is érvényesíthetők azok kívánatos elemei.

A hosszabb időtávban való gondolkodás lehetővé teszi cselekedeteink olyan formálását is, hogy azok következményei ne veszélyeztessék a jövő generációit, létfeltételeiket. Ez előfeltétele annak, hogy a következő generációk is választhassanak a különféle lehetőségek közül.

c/Az ősember naponta megküzdött a természettel. A mezőgazdaságon alapuló társadalomban az ember egy termesztési illetve tenyésztési ciklusnyi előrelátással fogta be a természet erőinek egy részét saját céljainak szolgálatába. Az ipari társadalomban a különböző gazdasági és társadalmi tevékenységek nap mint nap támadásokat intéznek a természet ellen. A posztindusztriális társadalmakban az embernek fel kell

ismernie, hogy a természet legyőzése egyet jelent az emberiség halálával. Új ökológiai egyensúlynak kell létrejönnie. Meg kell ezért találni – és ez csak alapvető értékvtáltással lehetséges – az *ökológiacentrikus gazdaságfejlesztés* olyan módozatait, amelyek biztosíthatják mind a természet, mind az emberiség fennmaradását.

d/ A problémák felismerésében és megoldásában a *komplexitás jellegének erősítése* lehetővé teszi a kölcsönös összefüggések feltárását és ezzel megalapozza a sokszempontú döntések meghozatalát. A társadalmi jövőmodellek kidolgozására is komplex szemlélet talaján állva nyílik mód.

3.3. Értékvtáltás az egyén szintjén

Az egyén – mint bio–pszicho–szociális lény – az átalakuló társadalmakban általában értékeinek formálásával, vtáltásával, illetve új értékekkel *válaszol a kor kihívásaira*.

A hazai lakosság körében nemigen figyelhető meg jelentős vtározás a követett értékekben. Az értékek vtározásáról képet adó felmérés-sorozat (Füstös–Szokolczai 1994) – amely reprezentatív mintákon készült 1978-ban, 1982-ben, 1990-ban és 1993-ban – azt mutatja, hogy *a legfontosabb cél- és eszközértékek* (az alkalmazott Rokeach-értéktesztben) *alapvetően nem vtáltak 1978 és 1993 között*.

A legfontosabb célértékek a *béke és a családi biztonság*, ezek állnak az értékhierarchia 1.–2. helyén. A 3. helyen a *boldogság* áll, kivéve az 1982-es évet, amikor a *haza biztonsága*. A 4. helyen a *haza biztonsága* illetve a *boldogság* áll a 70-es évek végén, a 80-as évek elején. A 90-es években ide hirtelen felzárkózik az *anyagijólét*. Az *elvégzett munka öröme mint érték* 1978–1982-ben az 5. helyen szerepelt, a későbbiekben ez kissé hátrább szorult. 1990-ben ezen a helyen megjelent a *belső harmónia* mint fontos érték.

A legfontosabb eszközértékek a következők: *szavahihető, felelőségteljes, bátor–gerinces, értelmes, segítőkész, fegyelmezett*. Az értékek sorrendjében eltérés figyelhető meg a vizsgált négy évben. A szavahihetőség az értékhierarchia csúcsán, a felelőségteljesesség a 2. helyen, a bátor–gerinces a 3. helyen áll az első három évben, 1993-ban ez egy hellyel hátrébb, a 2., a 3. illetve a 4. helyen áll. A segítőkészség a 4. illetve az 5. helyet foglalja el 1978-ban illetve 1990-ben, a másik két vizsgálati évben ez nem került be az első öt helyen álló értékek közé. Az 1978-ban az 5. helyen álló értelmesség a következő két évben a 4. helyre került, 1993-ban pedig az 1. helyre rukkolt. A fegyelmezett-ség tíz évenként egyszer bekerül az első öt eszközérték közé.

A felmérés szerint már 1982-ben feltűnik, hogy a hazai értékrend erősen individualizált (jobban, mint az amerikai) és intellektualizált. Az individualizáltságot a *belső harmónia, bátor–gerinces, felelőségteljes és önálló, az intellektualizáltságot az értelmes, logikus gondolkodás, alkotó szellemű értékek* képviselték. Jellemző irányzat, hogy az intellektuális értékek dominánssá váltak az eszközértékek rangsorában, néha meghaladva az etikai értékeket (megbocsátó, tiszta, szeretetteljes) is.

Más vizsgálatok – pl. a TÁRKI háztartási panelvizsgálatai – arra engednek következtetni, hogy az állampolgárok többsége fontosabbnak tartja a materiális célok (pl. infláció elleni harc, közbiztonság), mint bizonyos liberális posztmateriális értékek megvalósulását (amilyen pl. a szólásszabadság, az állampolgári beleszólás a politikai döntésekbe). Egyúttal régióinkban – így hazánkban is – az értékrend egyféle „vulgarizálásának” is tanúi lehetünk, hiszen az emberek mindennapi létében a változásokból fakadó bizonytalanságok, sőt, a kifejezett egzisztenciális bizonytalanság – legalábbis átmeneti érvénnyel – az életszínvonal és a megélhetés kérdéseit minden más elé helyezi.

Melyek a jövő értékei az egyén szintjén? Ehhez újszerű keretül az igazságos verseny társadalma szolgál az általános emberi jogok (Henderson 1991) elismerése, elismertetése céljából. Az egyén szintjén ez – új értékeként megjelenve – az alábbiak szerint konkretizálódhat:

- ☞ a munka intellektualizálódása és innovatív jellegének erősödése,
- ☞ az életminőség javítása érdekében lemondás pillanatnyi örömről, előnyökről a távolabbiak reményében,
- ☞ nyitottság az új gondolkodásra és szemléletre, az új értékekre, azaz a váltásra,
- ☞ nyitottság a jövőre, a jövő mint érték fel- és elismerése,
- ☞ a nők és a különböző kisebbségek emancipálása,
- ☞ általános tolerancia, a másság elismerése, elfogadása,
- ☞ a másokat és/vagy a természetet károsító magatartásformák önvészélyességének felismertetése, ilyenektől mentes életre szoktatás erősítése,
- ☞ a társadalmi kisközösségekhez való tartozás felértékelődése,
- ☞ a különböző méretű közösségekben (család, munkahely, község, szakszervezet, szakmai társaságok, klubok, egyház, pártok, ország) való részvétel felelős vállalása, a különböző méretű közösségek felelősségteljes váltásának lehetősége,
- ☞ a verseny és kooperáció összekapcsolása új útjainak kidolgozása gazdasági és társadalmi téren egyaránt.

A fenti értékek közül a leginkább meghatározó jelentősége a *jövőorientáltságnak van*. A jövőorientáltság – kizárólag – az embernek az a tulajdonsága és képessége, amely lehetővé teszi, hogy gondolkodását nemcsak a múlt és a jelen történései szabályozzák, hanem folyamatosan érvényesülnek a jövőre vonatkozó előfeltevései és a jövővel szembeni elvárásai is. A jövőorientált ember tevékenységét (döntéseit és cselekedeteit) inkább jövőbeni szándékai, céljai és vágyai vezérlik, mint múltbeli tapasztalatai. Tevékenységének hajtóerejét a jövő inspirálja.

Az egyénnel összefüggésben az *etika oldaláról is változás* következik be: a kötelesség–etika mellett mind nagyobb szerepet kap a lehetőség–etika. Eddig az etika legdöntőbb kérdése az volt, hogy a kötelesség–etikának megfelelően, a „*tedd meg azt, amit meg kell tenned*” elv szerint éljünk. A *lehetőség–etika* egyik lényegi kérdése pedig az, hogy „*képesek vagyunk-e nem megtenni azt, amit meg tudnánk tenni, de nem szabad megtennünk*” (pl. nem szennyezni a környezetet, fenntartani a növekedéscentrikus elven alapuló gazdasági tevékenységet). A másik lényeges kérdése az lehet, hogy *milyen értékeket választunk és alakítunk ki*. A lehetőség–etikát a jövőben olyan fontosnak tartja Masuda (Masuda 1988), hogy azt az információs társadalom egyik fő tevékenységi területeként minősíti.

A lehetőség–etika fokozottan irányítja a figyelmet arra, hogy ne a múltból változtatás nélkül kibontható, ún. következmény–jövő építésére törekedjünk, hanem keressük meg a kívánatos – azaz a normatív – jövő jellemzőit és annak megvalósítását tűzzük feladatul. Ezzel a megközelítéssel lehetővé válik a lehetőség– és a kötelesség–etika egyfajta szintézise is.

4. Az új értékek hazai megvalósításának lehetőségei, feltételei

4.1. Lehetőségek, feltételek társadalmi szinten

A jövő új értékek szerinti formálására nagyobb lehetőség van a kaotikus folyamatoknál és jelenségeknél, mint a stabil, alapvetően változtathatatlan folyamatok és jelenségek esetében. Az instabilitás, a káosz ugyanis segíthet az új értékek felszínre hozatalában és azok valóssággá válásában. A kaotikus időszakokat megelőzően meghatározott domináns értékek, értékrend áll a középpontban, de a háttérben már megjelennek, szinte „ugrásra készen”, a nem dominánsak. Előtérbe kerülésük, majd diffúziójuk illetve szétszóródásuk (disszipációjuk) elvezethet uralkodóvá válásukhoz. Lényeges ezért annak ismerete,

hogy a hazai társadalmi–gazdasági fejlődés (adatsora) kaotikusan viselkedik-e vagy sem.

Senki sem vitatja, hogy ma Magyarországon az átalakulás kapcsán megjelent a káosz. Vajon tudományos illetve matematikai értelemben is megjelent-e? Azaz abban az értelemben, hogy valamely rendszer (legyen az akár társadalmi, gazdasági vagy ökológiai) érzékenyen, kiszámíthatatlanul viselkedik a kis változásokra és a rendszer kilendíthető egyensúlyi helyzetéből.

Ezért a káoszelmélet segítségével megvizsgáltuk (Nováky–Hideg–Gáspárné 1995) néhány hazai makromutató hosszú adatsorának viselkedését és annak alapján előreszámításokat készítettünk (az ezredfordulót követő két évtizedre). A kaotikus viselkedés kialakulásának lehetőségére a minőségileg eltérő két pálya megjelenése (a bifurkáció) utal.

Modellvizsgálatunk során *három kérdésre* kerestünk választ.

1. A vizsgált hosszú távú adatsorokban mikor jelent meg a káosz lehetősége, mikor alakult ki a bifurkáció jelensége, s a tényleges értékek a bifurkációs vonalak melyik ágához álltak közelebb?
2. Vajon van-e a jelenben káoszra utaló jelenség hazánk társadalmában, gazdaságában?
3. Milyen lehetséges jövőbeni pályák jelölhetők ki a vizsgálat segítségével az egyes makromutatókra?

A matematikai és a jövőkutatási szakirodalomból is ismert, hogy a logisztikus növekedés felső szakaszában jelenik meg a kaotikus viselkedés (Gordon–Greenspan 1988, Modis–Debecker 1992), ezért az idősorokra ismert képlet szerint illesztettünk logisztikus görbét, keresve az adatsor évi növekedés–rugalmasságát, *növekedési képességét, az ún. önszerveződési koefficiensét*. A következmény–jövőt az adott idősorra kiszámított önszerveződési koefficiens értékkel végzett előreszámítás-

sal közelítettük. A jövő lehetséges pályáit az önszerveződési koeficiens különböző értékei melletti előreszámításokkal kerestük 2020-ig.

A vizsgált *demográfiai és társadalmi–gazdasági mutatók 60%-a* (pl. a népesség, az élveszületések és a halálozások száma, az aktív keresők száma az iparban és az építőiparban, az aktív keresők száma a többi nemzetgazdasági ágban (közlekedés, posta, távközlés, kereskedelem, vízgazdálkodás), a villamosenergia iparban foglalkoztatottak indexe, a telefon főállomások száma, a papírfelhasználás, az egy főre jutó reáljövedelem és fogyasztás indexe, az alap-, a közép- és a felsőfokú oktatásban résztvevők száma, a munkanélküliségi ráta, az inflációs ráta) *nem viselkedik kaotikusan*, egy mutató (a kereskedelmi szálláshely férőhelyek száma) erősen kaotikusan viselkedik, a többi mutató pedig csupán *hajlamos* az ilyen viselkedésre.

A *kaotikus viselkedésre hajlamos mutatók 70%-a gyengén kaotikus* (pl. a nettó nemzeti termelés és a nemzeti jövedelem indexe, a gazdaságilag aktív népesség, a beruházás volumenindexe, a villamosenergia bruttó fogyasztás, a törzstag pedagógusok, oktatók száma, a kórházi ágyak száma, az orvosok száma, az öngyilkosságban, önsértésben meghaltak száma, a bűncselekmények száma), 20%-a *közepesen kaotikus* (pl. az épített lakások száma, a keringési rendszer betegségeiben meghaltak száma és a nyilvántartott alkoholisták száma adatsorok). *Sajátosan viselkedik* a GDP (bruttó hazai termelés) hosszú távú adatsora. Bár az adatsor egésze nem mutat kaotikus viselkedést, de a részekre osztott adatsorok önszerveződési koeficiens értékei azt mutatják, hogy a változások a káosz irányába tartanak. A GDP kaotikus viselkedésre való hajloma fakadhat a két meghatározó tényező (az aktív népesség és a beruházás) ilyen jellegű természetéből.

A kaotikus és a kaotikus viselkedésre hajló mutatók fele-fele arányban társadalmi és gazdasági mutatók. *A nem kaotikus mutatók nagy többsége gazdasági mutató.* Ezért ésszerűen arra következtethetünk, hogy *a társadalmi válság veszélye nagyobb, mint a gazdaságié.*

Ezért bármiféle beavatkozás a társadalmi folyamatokba nehezen követhető következményekkel járhat.

Az idősorokra jellemző viselkedéstípusok (az idősor tényadatai a lehetséges fejlődést kifejező vonalak alatt helyezkednek el; belefutnak a bifurkációs vonalak alsó sávjába; illetve a bifurkációs vonalak sávjai között változnak) azt mutatják, hogy *a múltban is megvolt a lehetőség arra, hogy valamely mutató a ténylegesen megvalósulttól eltérő pályán fusson*. Úgy tűnik, hogy a stabil folyamatoknál eredménytelen volt bármiféle beavatkozás. *A gyengén és a közepesen kaotikus mutatók esetében a befolyásolással nem sikerült elérni a szóban forgó jelenségek jobb pályára állítását*. Mindazonáltal az instabil vagy az instabilitás felé hajló mutatók esetében van lehetőség a valóság közvetlen befolyásolására.

A jövőre vonatkozóan a demográfiai és a társadalmi mutatókra a következő megállapítások tehetők. Hazánkban a népesség száma idősorhoz legjobban illeszkedő önszerveződési koefficiens érték mellett előrevetített népességszám 2005-ig enyhén csökken, majd azután stabilizálódik 9,5 millió fő körüli értéken, az élveszületések és a halálozások száma előreszámítása a jelenlegi szinten stabilizálódik és állandó marad 2020-ig. Elvileg arra is lenne lehetőség, hogy a születések száma lényegesen magasabb szintre emelkedjék és azon a szinten stabilizálódjék az előrejelzési időszak végéig.

A kórházi ágyak és az orvosok száma mutatók előreszámítása azt mutatja, hogy a következmény-jövő enyhe csökkenés után stabilizálódik, a jövőben lehetséges bifurkációs vonalak belsejében helyezkedik el. A keringési rendszer betegségeiben meghaltak száma csillapodó, majd megszűnő fluktuáció után stabilizálódik a következmény jövő vonala szerint. Három további mutató – a nyilvántartott alkoholisták száma, az öngyilkosságban és önsértésben meghaltak száma és a bűncselekmények száma – az előreszámítások szerint némi csökkenés után stabilizálódik. A következmény-jövő vonalak a bifurkációs vona-

lak széles sávján belül, az alsó pályavonalak között futnak, a nyilván tartott alkoholisták és a bűncselekmények esetében azok tetején, az öngyilkosságban és önsértésben meghaltak esetében azok alsó sávjában.

A következmény-jövőt tekintve tehát a jelenlegi kedvezőtlen viszonyok stabilizálódnak. Ez a hanyatló jövőbeni társadalmi-gazdasági pálya azt jelzi, hogy a formális rendszerváltást tartalommal kell kitölteni, mert a valós folyamatokban még csak a visszaesés, a leépülés zajlott le. Az új pályára állást a kaotikus, valamint a kaotikus viselkedésre hajlamos (a közepesen kaotikus és a gyengén kaotikus) területeken kell keresni.

A következmény-jövőt tekintve a szociális, egészségi és a deviancia mutatói közül a „jók” csökkenés után stabilizálódnak, de az alsó bifurkációs vonalak mentén. A „rosszak” minimális javulás után stabilizálódnak a felső bifurkációs vonalak sávjából a középső, illetve az alsó bifurkációs vonalak sávjába kerüléssel. Azaz: *automatikus javulásuk is várható.* Ezek a mutatók közvetlenül is befolyásolhatók a jövőben, vagyis felső vagy alsó bifurkációs vonalak pályáira is fel-, illetve levihe- tők. Tehát *van lehetőség arra, hogy más fejlődési pályát is kialakít- sunk.*

Számítógépes vizsgálataink azt mutatják, *hogy a magyar társada- lom és gazdaság ebben az évszázadban nem volt a káosz állapotában. Csak a kaotikus viselkedésre való hajlam mutatható ki néhány adat- sorban.* A hétköznapi értelemben vett káosz azonban mindenütt érez- hető a valóságban. Vizsgálataink ugyanakkor megerősítenek abban a véleményünkben, hogy a magyar társadalom és gazdaság sok esetben nem használta ki a történelem által felkínált lehetőségeket, azaz lett volna lehetőség a megvalósulttól eltérő más-más pályákon való moz- gásra is.

Előreszámításaink azt jelzik, hogy a magyar társadalom és gazdaság előtt a jövőben sem csupán egyetlen út, hanem többféle pálya válasz-

tásának lehetősége áll. Lehetőség van többféle pályán való mozgásra is. Pályamódosulás és/vagy pályamódosítás is várható. Ennek iránya azonban nemcsak a jobbítás felé mutathat, hanem magában rejti annak esélyét is, hogy „lehet ez még rosszabb is”.

A káoszvizsgálat arra is rámutatott, hogy a magyar gazdaság fejlesztését lehet a jelenleginél is „jobban csinálni”, s a mozgástér adta lehetőségek többféle úton is kihasználhatóak. *A káosz megújító*, kreatív ereje szükséges ahhoz, hogy a magyar társadalom és gazdaság minőségileg átrendeződjék, magasabb szintre emelkedjék és utat nyisson egy harmonikusabb civil társadalom felé, ami egyúttal új rendet is jelenthet.

4.2. Lehetőségek, feltételek az egyén szintjén

Az új értékek megvalósításának és az új értékekhez való alkalmazkodásnak alapvető feltétele az *egyén jövőre orientáltsága*. Lényeges ebből a szempontból ezért annak ismerete, hogy vajon a magyar lakosság, illetve annak célszerűen kiválasztott mintája jövőorientált-e. Azt is célszerű megtudni, hogy vajon kik (az egészséges vagy valamilyen – pl. pszichiátriai – szempontból beteg emberek) tartják fontosabbnak az értékek, az erkölcs megváltoztatását a jövő szempontjából.

A jövőorientáltság megjelenését hét egészséges (jövőkutatók, közgazdász egyetemi hallgatók, pszichiáterek, pszichiátriai gondozók, 40 éven felüli egyetemet végzettek és 40 éven felüli középiskolát nem végzettek, valamint miskolci mérnök–közgazdász hallgatók) és három beteg (pszichiátriai gondozott depressziós, hisztériás és szkizofrén betegek) csoportban vizsgáltuk az 1990-es évek elején. 346 megkérdezett személy vélekedését tártuk fel a közeli és a távolabbi *jövő iránti érdeklődésről, a jövőről való gondolkodásról, a jövő érdekében végzett tevékenységekről és a jövőre vonatkozó várakozásokról*.

Vizsgálatunk alapján az alábbi leglényegesebb *megállapításokat* tehetjük. (Nováky–Hideg–Kappéter 1994)

Kellemes meglepetés volt számunkra, hogy a depressziós ideggon-
dozottak kivételével minden csoportban közel 100%-ban azt válaszol-
ták honfitársaink, hogy *érdekli őket a jövő*. Az állampolgárok döntő
többsége tehát egészségesen viszonyul a világhoz. *A jövő iránti érdek-
lődés gyakorlatias*: elsősorban a család és a gyermekek kötik az embe-
reket a jövőhöz. Ezenkívül: a tudni szeretnék, mi lesz; az anyagi, gaz-
dasági helyzet és a kíváncsiság játszanak még szerepet, vagyis a min-
dennapi élethelyzetek hazánkban is meghatározói a jövő iránti érdek-
lődésnek.

A jövő sokkra utaló okok – félelem, felgyorsult változások, bizonyta-
lanság, munkanélküliség – *is jelen vannak*, de nagy gyakorisággal csak
a lelki betegeknél, a 40 év felettiéknél és az új szakma tanulására
kényszerült miskolci mérnök–közgazdász hallgatónál fordult elő. A
jövősokk tehát megjelenik az egészségeseknél is, ha a helyzet valóban
elbizonytalanító, de a pszichiátriai betegekre mindig jellemző.

Az ifjúságnak nincsen gyakorlatias jövőtudata, csak most kezd ki-
alakulni, ahogy egyre közelebb kerülnek az élethez. *Elsősorban az
egyéni jövő alakítása, befolyásolása foglalkoztatja őket*. A tanulás is
ebből a szempontból fontos a számukra.

A megkérdezettek többsége igyekszik tenni is a jövőért. A többség
a munkát, a tanulást/továbbképzést emeli ki. *A munka és a tanulás a
jövőhöz való viszony legfontosabb indikátora*. Az iskolai végzettség
határvonal abban a tekintetben is, hogy tesznek-e valamit a jövőért,
illetve hányféle, jövőért végzett tevékenységfajtát említenek a válaszol-
ók. Az iskolai végzettséggel és a képzettséggel nagymértékben össze-
függ az is, hogy valaki tesz-e valamit a jövőért vagy másoktól várja
azt. Általában *minél alacsonyabb az iskolai végzettség, annál maga-
sabb azok aránya, akik a vezetőktől várják a jövő alakítását, jobba té-
telét*.

A válaszolók a maguk és a családjuk érdekében sokkal többet, a lakóhelyért viszont sokkal kevesebbet tesznek, illetve kívánnak tenni, mint az ország és a világ jövőjéért. Érdeklődési és tevékenységi körük egy-tíz évre terjed ki, azaz elsősorban a rövid és a középtáv a meghatározó érdeklődésükben. A tevékenységfajták között a tér és az idő tágulása mentén növekvő szerepe van a vezetőkkel, az önkormányzattal, az állammal, illetve a nemzetközi szervezetekkel szembeni elvárásoknak, azaz az autonóm és felelős létforma még nem vált társadalmunk jellemzőjévé.

Az egészséges és a pszichiátriai gondozott betegek jövőorientáltságában a legnagyobb eltérést a jövő érdekében megemlített tevékenységekben találtuk. (Kappéter–Hideg–Nováky 1994)

A saját jövő érdekében az egészségesek csoportja főként tanul és továbbképezi magát, másodsorban dolgozik. Körükben is gyakori az a válasz, hogy semmit sem tesznek saját jövőjükért. Ez még gyakoribb – több mint 50% – a betegeknél. Ez utóbbiak különösen ritkán válaszolják azt, hogy tanulnak, dolgoznak vagy szabadidős tevékenységet folytatnak.

A szeretteik jövője érdekében az egészséges csoportok az anyagiak megteremtésének tulajdonítják a legnagyobb jelentőséget. A beteg csoportok több mint fele – ugyanolyan arányban, mint a saját jövő érdekében – nem tesz semmit. Ez a leggyakoribb válasz. Az anyagiak megteremtése a betegeknél is fontos, amit a gyerekek taníttatása, nevelése, az örökítés és a lakásról gondoskodás követ.

Válaszadóink a lakóhely jobb jövőjéért főként dolgoznak–tanulnak, védik a környezetet, valamint az egészségesek hozzájárulnak és támogatják a békét és a jólétet, a betegek pedig alakítani kívánják az erkölcsöt és az értékrendet. Az ország jövőjéért is hasonlókat tesznek válaszadóink, de úgy gondolják, hogy a környezetet védő tevékenységük kisebb fontosságú az ország, mint a lakóhely jövője szempontjából. Az egészségesek jóléthez és békéhez való hozzájárulása viszont fontosabb

az ország jövője szempontjából, mint a lakóhelyet tekintve. A betegek az ország érdekében kevésbé tartják fontosnak a munkát és a tanulást, mint az *erkölcs és az értékrend alakítását*. A világ jövője érdekében az egészségesek és a betegek egyaránt a legnagyobb – bár eltérő – arányban a békét és a jólétet támogatnák. Az egészségeseknél a környezetvédelem került a második és a munka a harmadik helyre. *Betegeink* – az egészségesekhez hasonlóan – a világ jobbítása érdekében a környezet védelmét helyezik a második helyre, amit az *erkölcs és az értékrend alakítása tevékenységek követnek*. A környezet védelmével és a munkával, tanulással a betegek kevésbé élnének a világ, az ország és a lakóhely érdekében, mint az egészségesek.

A depressziósok körében gyakori az olyan válasz, ami az *erkölcs, az értékrend erősítésére törekvést fejezi ki*. Náluk ezek a válaszok sokkal nagyobb arányban fordulnak elő, mint a többi betegcsoportban. A pszichiátriában közismert, hogy a depressziósok számára fontosabb az erkölcs, az értékrend, mint mások számára. Vizsgálatunkból az is kiderült, hogy a saját ilyen irányulásuknak eléggé nagy jelentőséget tulajdonítanak a jövő szempontjából is. *De a betegek mindhárom csoportja is fontosabb tevékenységnek tartja az erkölcs és az értékrend erősítését, mint az egészségesek*.

A jövő érdekében vállalható tevékenységek között a betegek közül tehát többen említik az erkölcs, az értékrend átalakítását. A depressziósok körében ez ötször olyan népszerű, mint az egészségesek között.

A magyar társadalom vizsgált mintája alapján arra a következtésre jutottunk, hogy az jövőre orientált, de abban kisebb zavarok megfigyelhetők, ami a jövő iránti érdeklődés, gondolkodás és az érte való cselekedetek közötti eltérésben jelenik meg.

Következtetés

Az új értékek hordozói hitem és reményeim szerint *a fiatalok*, akik a jövőt befolyásolni, jelentősen átformálni és átalakítani akarják. Erre

utal empirikus felmérésünk is. Adjuk meg a lehetőséget számukra, hogy új, pozitív értékekre alapozhassák és építhessék saját jövőjüket!

Felhasznált irodalom

1. Felelősségünk az élő világért. Ökumenikus–tudományos szimpózium, 1994. február 15.
Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium 1994
2. Fukuyama, F.: A történelem vége és az utolsó ember
Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
3. Füstös László – Szakolczai Árpád: Értékek változásai Magyarországon 1978–1993. Szociológia 1994/1.
4. Gordon, T. J. – Greenspan, D.: Chaos and Fractals: New Tools for Technological and Social Forecasting
Technological Forecasting and Social Change 1988/1.
5. Henderson, H.: Paradigms in Progress
Knowledge Systems, Inc. 1991.
6. Hideg Éva: A társadalmi modellek újabb irányzatai
Közgazdasági Szemle 1992/5.
7. Kappéter István–Hideg Éva–Nováky Erzsébet: Egészséges és pszichiátriai beteg csoportok jövőorientáltságának összehasonlítása a mai magyar társadalomban
Végeken 1994/2.
8. Káosz és jövőkutatás (szerk. Nováky Erzsébet)
BKE Jövőkutatás Tanszék 1995.
9. Kornai János: Transzformációs visszaesés
Közgazdasági Szemle 1993/7–8.
10. Masuda, Y.: Az információs társadalom
OMIKK 1988.
11. Modis, T. – Debecker, A.: Chaolike States Can Be Expected Before and After Logistic Growth
Technological Forecasting and Social Change 1992/2.

12. Myrdal, G.: *Érték a társadalomtudományban. Válogatott módszertani tanulmányok*
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972.
13. Nováky, E. – Hideg, É.: *Futures Research under Chaotic Circumstances in Hungary*
Selections from the XIII World Conference of the World Futures Studies Federation, Turku, Finland, August 23–27, 1993 (ed. by M. Mannermaa, S. Inayatullah, R. Slaughter),
Finland Futures Research Centre, 1994.
14. Nováky Erzsébet–Hideg Éva–Kappéter István: *Jövőorientáltság a mai magyar társadalomban*
Magyar Tudomány 1994/4.
15. Nováky Erzsébet: *Jövőkutatás és bioetika*
Magyar Bioetikai Szemle, megjelenés alatt.
16. Nováky Erzsébet – Hideg Éva – Gáspárné Vér Katalin: *Hazai makromutatók kaotikus viselkedéséről*
In: *Káosz és jövőkutatás* (szerk. Nováky Erzsébet)
BKE Jövőkutatás Tanszék 1995.

Dr. Hideg Éva

A hazai szakképzés jövője

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Jövő kutatás Tan-
székén 1991 és 1994 között „Az emberi erőforrás fejlesztése”
című világbanki projekt ifjúsági szakképzés komponense keretében a
Munkaügyi Minisztérium szakmai és anyagi támogatásával előrejel-
zési vizsgálatokat végeztünk a hazai szakképzés jövőjére vonatkozóan.
A kutatás keretében arra a kérdésre kerestünk választ, hogy miként
változhat a hazai szakképzés funkciója, szerepköre és feladata a válto-
zó társadalmi–gazdasági folyamatokban a demokratizálódásra és mo-
dernizálódásra törekvő társadalmunkban.

1. A kutatás célja és módszere

Az oktatás és a szakképzés társadalmi funkcióinak és feladatainak
változásával, a változás alternatív lehetőségeivel a nemzetközi jövőku-
tatási irodalom is behatóan foglalkozik. A különböző előrejelzések ta-
núságai szerint az oktatás és a szakképzés minőségi megújítása nem-
csak a fejlődésben élenjáró, hanem a fejlődésüket felgyorsítani kívánó
országok és térségek számára is aktuális feladat.

Ha a jövőben a szakképzés minőségi megújulásával, megújításával
is számolni kell, akkor azt is fel kell tárnunk, hogy vajon megjelennek-e
és érlelődnek-e a hazai társadalomban azok az új szükségletek, gondol-
atok, várakozások és cselekvési szándékok, amelyek a megújulást
hordozhatják. Ennek érdekében a szakképzési rendszernek a társadal-
mi–gazdasági funkciója szempontjából meghatározó szereplőit kérdez-
tük meg arról, hogy miként látják a hazai szakképzés legfőbb problé-
máit, azok megoldásának módjait, valamint a rendszer továbbfejlődé-
sét és fejlesztését. Ezek a szereplők a világbanki programban részt ve-
vő és a változtatni akarásban élenjáró középiskolák, a munkaadók, a
szakképzés felhasználói és a felnőtt lakosságnak azok a csoportjai,

amelyek résztvesznek a szakképzésben, vagy át- és továbbképzésre szorulhatnak a jövőben, illetve felelősek gyermekeik képzéséért is. Az ő jövővel kapcsolatos vélekedéseik és elvárásai abból a szempontból is érdekesek, hogy milyen társadalmi közeget és fogadókészséget mutatnak a szakképzés jövőbeni változásaihoz. A szakképzési rendszernek ezek a szereplői egyre jelentősebb hatást gyakorolhatnak a szakképzés jövőjére egy piacosodó és demokratizálódó társadalomban.

A hazai társadalomban a szakképzés szereplőinek részéről formálódó új elvárásokat, szándékolt változtatásokat és cselekvéseket összevettük a nemzetközi jövőkutatási irodalomban fellelhető szakképzési, fejlődési és fejlesztési elgondolásokkal és alternatívákkal is. Globalizálódó világunkban az európai fejlődés főáramlatához való kapcsolódás hazai igényeit figyelembe véve fontosnak tartottuk annak bemérését is, hogy a hazai elvárások és fejlesztési elgondolások mennyiben képviselik a szakképzés globális problémáinak és megoldásainak helyi megjelenését, lehetővé tesznek-e egyfajta felzárkózást, valamint mennyiben jelentenek sajátosan magyar problémákat és megoldási módokat. A különböző elgondolások összehasonlító elemzéséből alakítottuk ki a hazai szakképzés fejlődésének, fejlesztésének alternatíváit. Az alternatíva-képzésben a szereplők vélekedéseinek, elvárásainak és cselekvési szándékainak logikai összekapcsolását és illesztését a szakképzés társadalmi-gazdasági környezetére és funkcióira, valamint lehetséges rendszereire vonatkozóan végeztük el. Azok alapján fogalmaztuk meg a komplex alternatívákat és variánsaikat.

2. A szakképzés társadalmi-gazdasági környezete

A hazai szakképzés társadalmi-gazdasági környezetének leírásakor arra összpontosítottunk, vajon az egyének és a munkaadók csoportjai milyen befogadó és aktív alakító közeget formálnak az oktatás és a képzés egész rendszere számára.

Az egyének fogadókészségét tekintve a jövőorientáltság- vizsgálatból pozitív kép rajzolódik ki (Nováky – Hideg – Kappéter 1994). A

hazai lakosság vizsgált mintája határozott igényt fogalmazott meg az oktatás és a képzés, s az iskolarendszer iránt. *A jövőhöz való kapcsolódásban a tanulás* – az oktatás–képzés rendszerében való valamilyen formájú részvétel – *alapvető szerepet játszik*. Fiatalok és idősebbek, férfiak és nők, városiak és vidékiek közép- és felsőfokú végzettségűek a saját maguk és a gyermekeik képzését/továbbképzését egyaránt elengedhetetlennek tartják a jelenbeni és a jövőbeni elvárásoknak való megfelelés szempontjából. Különösen a nők és a képzettebb (egyetemi diplomával rendelkezők) egyének nyilatkoztak így.

Az érettségivel nem rendelkezők számára ugyanakkor indifferens az iskola; a képzettség illetve a képzés nem lényeges tényező. Ez a vizsgálati eredmény arra is figyelmeztet, hogy a kötelező oktatást minél hosszabb időre ki kell nyújtani, lehetőleg 18 éves korig. Ellenkező esetben ugyanis a képzettség tekintetében kettészakadó, duális társadalom jönne létre. Egy ilyen társadalom pedig élesen elkülönítené a képzettek és a nem képzettek csoportjait, s ezzel lefékeződne a társadalom modernizálódása is. Ennek veszélyeire az elemzett jövőkutatási produktumok felhívják a figyelmet (Hideg 1992).

Úgy véljük, ki kell használni a társadalom tagjainak tanulásigényét! Megfelelő oktatási formákkal – beleértve pl. a távoktatás rendszerét és az önké és különböző formáit – *teret kellene adni ahhoz, hogy mindenki megtalálja a megfelelő oktatási–képzési formát.* Az egyének oldaláról ugyanis már megjelenik a *magát állandóan fejleszteni képes oktatási–képzési rendszer képe*, amely biztosíthatja az egyének számára is a minden szempontból értelmezett továbbfejlődést.

A munkaadók oldaláról sokkal differenciáltabb a kép (Hideg – Nováky 1994). Ők az egyéneknél aktívabban és kritikusabban viszonyulnak az oktatás–képzés egész folyamatához. Ez az aktivitás és kritikai hozzáállás több tényezőben is tetten érhető. A munkaadók munkatársaik kiválasztási szempontjai között csak harmadik helyen említették a többféle szakképzettséget, az első két helyre a szakmai gyakorla-

tot és a kreativitást tették. Ebből a begyakorlás illetve a megújító gondolatok generálására való képesség prioritására lehet következtetni.

A munkaadók a képzésnek többféle formáját tudják elképzelni. *Általában előnyben részesítik a továbbképzés lehetséges formáit*, míg az átképzést nemigen támogatják. A képzés konkrét formái közül a *fiatalok számára előre sorolják az iskolarendszerű képzést*. Ez színtere lehet a kreativitás és a menedzseri képességek fejlesztésének, valamint az idegen nyelvek elsajátításának.

A munkaadók egy része valamilyen tanfolyamra való küldéssel oldaná meg munkatársainak továbbképzését, másik része maga szervezne tanfolyamot munkatársainak. A hagyományos iskolai szakképzésben azok a munkaadók, akik a jövőt képviselik (ilyenek pl. a kisvállalkozások, a non-profit szervezetek), nem kívánnának részt venni.

A kisvállalkozások szerepnövekedése és a szellemi szolgáltatások terjedése egymással összefüggő folyamatok. Mivel a kisvállalkozások többsége nem kíván részt venni a szakképzésben, ezért a szakmai képzést nyújtó szellemi szolgáltatásokra – ahol az aktuálisan, éppen szükséges ismeretek beszerezhetők – növekvő szükség van. *Ezek a gazdaság modernizálásának irányába mutató folyamatok nyomást gyakorolva az oktatás–képzés folyamatára kedvező terepet nyújtanak az oktatás–képzés megújítása számára is.*

Vizsgálatunkból az is következik, hogy az ipari társadalmat inkább jellemző vállalkezési formák – a nagy, a közepes, a termékelőállító, a vegyes profilú és az anyagi szolgáltató vállalkozások – szeretnének ismét nagyobb súllyal jelen lenni az iskolai oktatás–képzés folyamatában. A jövőbe mutató és a posztindusztriális társadalmat formáló vállalkozások – a kis-, a non-profit és a szellemi szolgáltató vállalkozások – pedig *új formákat részesítenének előnyben*. Ezek közül a szakképzési szolgáltatások nyújtása, az iskolai tananyagok formálása, továbbá a szak- és mestervizsgák lebonyolításában való részvétel a kívánatos leginkább.

A munkaadók elvárásai egyre erősödnek a szakképzési rendszerrel szemben. A fokozódó elvárások azonban nemcsak a szakképesítéssel, hanem az általános képzéssel összefüggésben is megfogalmazódtak. A munka melletti képzés iránt fokozódó figyelem mindezt felerősítheti.

A munkaadók tehát közvetlenebbül kívánnak beleszólni az oktatás-képzés folyamatába, mint az egyének. Nemcsak azért, mert érzik a hosszú távú jövő kihívásainak erejét, hanem azért is, mert ezt követeli meg a rövid távú jövő, a piacon maradás is.

Arra a következtetésre jutottunk, hogy az egyének és a munkaadók inspiráló közeget nyújtanak a képzési rendszer számára, elősegítve ezzel az oktatás-képzés rendszerének állandó megújítását és ezen keresztül a gazdaság modernizációját is.

3. A szakképzés társadalmi-gazdasági funkciói

Előrejelzési elemzéseink során az oktatás-szakképzés társadalmi-gazdasági funkciójának két alternatív felfogása jelent meg olyan illeszkedő, illetve illeszthető gondolati láncok formájában, amelyekkel mindegyik vizsgálati területünk rendelkezik. Ez a két alternatíva a következő.

Az első alternatíva az oktatás-szakképzés funkcióváltása, amelynek révén ez a szféra az elsődleges információs szektor, a tudásipar részévé válik. Átalakulása során az oktatás és a szakképzés az egész társadalmi tevékenységrendszer megújulásának generáló elemévé, a társadalmi-gazdasági modernizáció húzóágazatává válik. A második alternatíva szerint az oktatás-szakképzés funkcióváltása ugyan nem fog bekövetkezni a belátható jövőben, de jelentősen javulni fog a szféra társadalmi-gazdasági szükségletekhez való igazodása azáltal, hogy képessé válik arra, hogy a társadalom változó szakismeretekben és készségekben megfogalmazódó igényeire a jövőben gyorsabban és rugalmasabban reagál.

Az első alternatíva a legsokoldalúbban a nemzetközi előrejelzési tanulmányokban lelhető fel (Hideg 1992). *A hazai világbanki iskolák is érzékelik ezt a funkcióváltást mint egyik jövőbeni fejlődési lehetőséget*, de annak részletkérdéseit még nem tudják teljes mélységben megjeleníteni (Nováky – Hideg 1993). *A hazai munkaadók egyik típusú véleménycsoportja*, amit az új, kis- és szolgáltató vállalkozások képviselnek, *a funkcióváltás egyes lényeges gyakorlati kérdéseit fogalmazza meg*. Nevezetesen a szakképzésben szereplők körének bővülését (a képzésben részesülőkkel és az új típusú szakképzési tevékenységek és/vagy szolgáltatók megjelenésével és szerepnövekedésével) és a szakképző iskolákra való hatásgyakorlás növelésének igényét. *A jövőorientáltság-vizsgálati mintánk elvárásai* sem csak a képzés, át- és továbbképzés igényének tömegessé válását tükrözik, hanem azt is, hogy *a képzés-önképzés és a képzettség milyensége az egyéni életstratégiák meghatározó elemévé vált*.

A második alternatíva is a nemzetközi előrejelzési tanulmányokban nyilvánul meg a legteljesebben. Ehhez jól illeszkednek a hazai világbanki iskolák és a munkaadók egy másik csoportjának, valamint jövőorientáltság-vizsgálati mintánk vélekedéseiben megfogalmazódó gondolatok azzal a felfogásbeli különbséggel, hogy a nemzetközi előrejelzések szerint ez az alternatíva már nem annyira kívánatos, mint az első, jóllehet lehetséges jövőt kínál. Hazai vizsgálataink szerint viszont *ez az alternatíva is azonos értékű lehetőség, amely számunkra még az egyértelmű továbbfejlődést jelentheti*. Ez abból látható, hogy a világbanki iskolák kb. fele és a munkaadók ama csoportjai, amelyek a hagyományos ipari társadalomra jellemző formákban és struktúrákban dolgoznak, képviselik ezt az álláspontot. A jövőorientáltság-vizsgálati mintánk vélekedéseit tekintve is elfogadható lehet ez az alternatíva. Egyrészt ebben is benne van a szükségleteket jobban kielégítő szerep, másrészt az érettségivel nem rendelkezőknek a társadalomban igen népes csoportja jelenlegi felfogása alapján – közömbösen viszonyul a szféra szolgáltató funkciójához.

A nemzetközi előrejelzések egyértelműek a tekintetben, hogy mindkét alternatíva megvalósításához a szféra nemzeti/ integrációs programjára, reformjára van szükség. Ezzel szemben a *hazai világbanki iskolák vezető tanárai két pártra szakadtak: egy részük szerint szükség van oktatási–szakképzési reformra, míg másik részük szerint arra nincs szükség.* A hazai oktatási–szakképzési rendszer továbbfejlődése ugyanis az iskolák önállósodásával, önállóan kimunkált és véghezvitt megújulásukkal biztosítható. *A hazai munkaadók sem szorgalmazzák a reformot,* bár az új típusú vállalkozások nagy arányú és új irányokban tervezett offenzívái egy reformkoncepció kereteibe is beleférhetnének, illetve egy ilyen szellemű reform megkönnyíthetné azok megvalósítását is.

A szakképzés tartalmi megújulása tekintetében mindhárom vizsgálati irányunkban nagyfokú azonosság tapasztalható, *illetve a hazai társadalom jövőorientáltsága támogató közeg lehet a tartalmi megújuláshoz.*

Csak a számítástechnikai és kommunikációs ismeretek jövőbeni fontosságát tekintve merült fel eltérő felfogás. Hazai viszonylatban eme ismeretek fontosságát a világbanki iskolák már kiemelten kezelik, de a hazai munkaadók azokat még nem tekintik fontos foglalkoztatási feltételnek. E tekintetben a világbanki iskolák új szükségletfelismerése az iskolák előremutató, megújulást serkentő szerepének megnyilvánulásaként is értékelhető. Ilyen szerepkör a hazai munkaadókra is jellemző a képzési–szakképzési rendszer új szereplőinek megfogalmazása kapcsán. Azzal, hogy a szakképzési rendszerbe bevonni kívánják a képzendő alanyt, valamint a jövőben szükségesnek tartják az új szakképzési formákat és intézményeiket is, a szakképzési rendszer szükségletorientációját és funkcióváltását fogalmazzák meg.

A munkaadók az új szereplők megjelenését és működését *csak verseny útján tartják elképzelhetőnek.* E tekintetben egyoldalú álláspontot képviselnek, mert a versenynek csak a pozitív hatásaival számolnak és nem veszik figyelembe – hiszen erről nincs is gyakorlati tapasztalatuk

–, hogy a verseny együtt járhat az elit– és a tömegképzés elszakadásával is, ami hátrányos lehet a modernizáció szempontjából. Ebben a vonatkozásban érdemes figyelembe venni a nemzetközi előrejelzési tanulmányokban megfogalmazott tapasztalatot, miszerint *a központi akarat és a verseny összekapcsolása lehet az eredményes megoldás.*

4. A szakképzés lehetséges rendszerei

A nemzetközi előrejelzési tanulmányokban *az iskolarendszer variánsképző elemként jelenik meg.* A funkcióváltás koncepciójában az *iskolátlanítás-iskolarendszer* párosban, a változó szükségletekhez rugalmasan alkalmazkodó koncepcióban a *duális oktatás-minőségi* tömegoktatás párosban jelenik meg. *A hazai elképzelések ezzel szemben egyértelműen iskolacentrikus felfogást képviselnek.* Ezen belül is a funkcióváltást megvalósító vagy a végeredményében duális oktatási szakképzési rendszert eredményező iskolarendszerrel harmonizálnak.

A funkcióváltást megvalósító iskolarendszert a hazai világbanki iskolák nagyobbik része és az új tevékenységi körű és formájú vállalkozások igénylik. A hazai társadalom jövőorientáltsága támogatólag viszonyulhat ehhez az elképzeléshez. E változat hazai elgondolásaiban található belső ellentmondások miatt azonban fennáll annak a veszélye, hogy az ilyen irányú változások végeredménye is a duális rendszer lesz. Ezt a veszélyt az iskolák túlzott önállóságra törekvése, a verseny-szellem egyeduralgódóvá válása, az elit– és a tömegoktatás problémáinak negligálása, az alacsony iskolázottságú rétegek helyzetükbe való beletörődése vagy az iskolával, képzettséggel szembeni magas társadalmi igények visszaesésének lehetősége jelentheti. Ha ezek a tényezők együtt, egymást erősítve lépnek fel, akkor a végeredmény a duális képzés is lehet, aminek kifejlődését követően fogja a társadalom érzékelni azokat a problémákat, amelyekre már most érzékenyen reagálnak a hazánknél fejlettebb és nyitottabb társadalmak.

A duálissá váló oktatási rendszerrel az önállóságra törekvő világbanki iskolák, a hagyományos tevékenységi körű és típusú vállalkozá-

sok elgondolásai harmonizálnak. A hazai társadalom jövőorientáltságába még ez a fajta iskolakoncepció is beleférhet, hiszen tömegesült, de differenciált igény van az oktatás–szakképzés szolgáltatásaira.

A hazai vizsgálatokban *háromféle szakképzési modell* koncepció merült fel. Ezek közül az *egyik a 18 éves korig tartó, általános és szakmai alapismereteket magába foglaló általános képzésre épülő konkrét szakmát és/vagy egyetemi, főiskolai képzést nyújtó rendszer*. Ezt a fel fogást képviselik a világbanki iskolák húzóágazat koncepciót valló iskolái és a munkaadók közül az új típusú és formájú vállalkozások. Ez a hazai elképzelés hasonlít legjobban a nemzetközi előrejelzésekben fellelhető funkcióváltó oktatási–szakképzési rendszerhez. A két elképzelés között azonban nincs teljes szemléletbeni összhang. A nemzetközi előrejelzésekben ez az elképzelés a szakképzésnek a felsőfokú oktatásba való integrálásával társul, ami még nem merült fel a hazai világbanki iskolákban. A hazai munkaadók és a világbanki iskolák között a tekintetben van különbség, hogy ez a rendszer mennyire legyen iskolacentrikus. Az iskolák még az át- és a továbbképzésben is ragaszkodnak az iskola részvételéhez, míg a munkaadók azt nélkülük is el tudják képzelni, sőt a konkrét szakmák és/vagy új szakmák megtanítását is szívesen magukra vállalnák.

A másik hazai elképzelés olyan kétlépcsős szakképzési rendszert jelent, amely a 10 osztályos általános képzésre épül, konkrét foglalkozásokra készít fel és/vagy felső szintű szakképzést nyújt. Ezt a koncepciót a világbanki iskoláknak csak egy kisebb csoportja képviseli. A munkaadók elképzeléseivel ez a koncepció sem áll ellentétben, de csak akkor válhat elfogadhatóvá számukra, ha *a szakképzés első lépcsője is a kötelező iskolai képzés része lesz*. A munkaadók ugyanis egyöntetűen úgy vélik, hogy a fiataloknak a jövőben valamilyen szakmai ismerettel kellene a munkaerőpiacra lépniük, mert ellenkező esetben csak a munkanélküliek táborát gyarapítják.

Az így módosuló koncepció már hasonlít a nemzetközi előrejelzések alapján megfogalmazott minőségi tömegoktatást nyújtó rendszer-

hez azzal a különbséggel, hogy abban már az általános képzési szakaszba is beépül a munkára való felkészítés. Ez a különbség azonban nagyon lényeges, mert éppen a munkára való felkészítés általános képzésbe való bevitele a garancia arra, hogy a rendszer ne duális képzést, hanem minőségi tömegoktatást valósítson meg. Hazai vizsgálatainkban ilyen elgondolás még egyedi vélemény szintjén sem merült fel, ezért ez az iskolarendszer-konceptió sem hordozhatja a minőségi tömegoktatás irányába való elmozdulás csíráit.

A hazai társadalom jövőorientáltsága szempontjából a munkaadók nyomására módosuló–módosítandó koncepció még elfogadható lehet, mert megalapozza a fiatalok munkamegosztásba való beilleszkedését, de már nem felel meg a műveltségigények növekedésének. A tömegességé váló át- és továbbképzési igények kielégítését is csak akkor teszi lehetővé, ha a rendszer szabadon bővízhető, gazdagodhat a munka melletti képzés változatos formáival. Ez egyébként egybeesik a munkaadók vélekedéseivel is.

Ha viszont ez a módosult rendszer nem nyújt elég tág teret a társadalom növekvő műveltségi igénye számára, akkor tovább növekszik a gimnáziumok vonzereje és a felsőfokú oktatásra nehezedő nyomás. Ebben az esetben ez a rendszer nem funkcionálhat zavartalanul, hiszen a fiatalok népes tábora kilép a rendszerből, és a rendszerbe a felső szintű szakképzésbe lépve igyekeznek visszakerülni. Ez viszont a versenyszellemmel és az iskolák önállósodási törekvéseivel társulva veszélyeztetné a rendszer modulszerű felépítését és működését, ugyanakkor a szakképzés is végletesen kettészakadna elit- és tömegképzésre. Ebbe a rendszerkonceptióba aligha férhet bele a funkcióváltás, ugyanakkor rugalmasabban alkalmazkodhat az új társadalmi–gazdasági szükségletekhez. Alkalmazkodásának ára azonban modulszerű belső kapcsolatainak részbeni feladása lehet.

A szakképzési rendszer harmadik hazai koncepciója a 10 osztályos általános képzésre épülő háromlépcsős szakképzési rendszer, amely általános képzésből, majd pedig konkrét szakmára vagy szakági kép-

zésből és szakágazati és/vagy felső szintű szakképzésből áll. Ez a koncepció áll legközelebb a jelenlegi rendszerhez, mert attól csak a 10 osztályos általános képzés és a modulszerű belső kapcsolódás tekintetében tér el.

Ezt a koncepciót a világbanki iskoláknak csak egy szűk csoportja képviseli ebben a formájában. Harmonizálhat ezzel a munkaadók ama népes csoportjának elképzelése, amelyik a hagyományos tevékenységi területeken és formákban működik. Ezek a nagy- és közepes vállalkozások is csak a szakképzésben játszott korábbi szerepük visszaállítását, valamint az át- és továbbképzésben betöltendő szerepük növelését tartják ugyanis kívánatosnak.

A nemzetközi előrejelzések tanulmányozása során nem találtunk ezzel a koncepcióval harmonizáló elgondolást, mert a *szakmák háromlépcsős besorolása egyértelműen az ipari társadalomnak felel meg*, és az annak változatlan továbbélését nem valószínűsítik még a fejlettség alacsonyabb szintjéről induló, de erőteljes modernizációra törekvő országok stratégiái sem.

A hazai társadalom jövőorientáltsága szempontjából sem elfogadható ez a koncepció, hiszen nem mutat túl a jelenlegi oktatási–szakképzési rendszer nyújtotta lehetőségeken. A második koncepció kapcsán említett problémák ennél a koncepciónál még hamarabb és még nagyobb intenzitással jelentkezhetnek. Így nem ez az elgondolt rendszer valósulhat meg, hanem a duális oktatási–szakképzési rendszer, amely sem a funkcióváltást, de még a társadalmi–gazdasági modernizációs folyamatokkal való lépéstartást sem lenne képes zavartalanul megoldani.

5. Komplex alternatívák és variánsok

A hazai szakképzés lehetséges társadalmi–gazdasági környezetében, funkcióiban és rendszereiben megtalálható *eltérő felfogások komplex alternatívákba és variánsokba rendezhetők*. A két komplex alternatíva

a szakképzés modernizációs vagy követő fejlődését/fejlesztését körvonalazza.

6. A modernizációs alternatíva

A *modernizációs alternatíva* a hazai társadalmi–gazdasági modernizációt megtestesítő fejlesztési elképzelés, amely az oktatás–szakképzés terén a *szféra funkciójának megváltoztatásával járul hozzá a modernizációs folyamatok generálásához*. Ez azáltal érhető el, ha az oktatás–szakképzés a társadalmi szükségletek felé fordul, azok kielégítésére és szolgáltató funkcióinak erősítésére koncentrálnak. Ehhez kedvező környezetet teremt a hazai társadalom jövőorientáltsága és az új vállalkozási formák friss, megújító szemlélete.

A gazdaságban is jól értékesülő szakképzés és az általános műveltségi szint emelését mindenekelőtt biztosító oktatás–képzés iránti igény a társadalom nagyobbik hányadában már az életstratégia szerves részévé vált. Ezzel a kedvező fogadókészséggel egyaránt számolhatunk az oktatás–szakképzés tartalmi és formai megújítása során, ami serkentőleg hathat a funkcióváltás megvalósíthatóságára.

A munkaadók oldaláról is kedvező esélyt látunk a változat realizálására. Az új típusú és formájú vállalkozások (amelyek a posztindusztriális fejlődés csíráit hordozzák) is igénylik az oktatás és a szakképzés szükségletorientálttá válását, kedvező teret adnak a tartalmilag és formailag megújuló/megújult oktatás és szakképzés megvalósítása számára. Ennek az alternatívának lényeges eleme a munkaadók részéről a szakmai képzést nyújtó szellemi szolgáltatások iránti igény, valamint a munka, az önképzés és mások képzése mint új tevékenység típus határozott megjelenése. Ez természetes szükségletként jeleníti meg a folyamatos, általában a munka melletti képzést, ami új képzési formák meghonosítását teszi elengedhetlenné.

Az oktatásnak–szakképzésnek ezt az alternatíváját *nemzeti képzési program keretében* tervezik megvalósítani az iskolák, de a programjel-

leg a munkaadók számára is elfogadható. A program központi eleme az, hogy az iskolarendszer fennmarad, bár strukturáltságában, hierarchikus rendszerében és funkcióiban, továbbá a rendszer társadalmi funkcióit és működését befolyásoló szereplői (a munkaadók, a képzést „elszenvedők”, az állam, az iskola) közötti kapcsolatában megváltozik.

A szakképzés iskolarendszerének az alábbi tartalmi megújulásokon kell keresztülmennie:

- ☞ a szakképzés nyújtson korszerű, konvertálható, a szakmai mobilitást, a továbbképezhetőséget megalapozó tudást,
- ☞ növekedjék meg az általános képzés jelentősége, mind az általánosan képző, mind a szakképzést nyújtó iskolákban,
- ☞ az általános műveltség részévé váljanak a korábban hiányzó, illetve a szakképzés részeként szereplő ismerettömbök, mint pl. a számítástechnika, a pénzügyi–gazdasági ismeretek.

Ez a tartalmi megújulás olyan oktatás–szakképzési rendszerben valósulhat meg, amely a *18 éves korig tartó, általános és szakmai alapismereteket magában foglaló általános képzésre épül. A szakképzési rendszer két lépcsőből áll: a konkrét szakmára képzésből és a felsőszintű képzésből.* Ezek modulszerűen összekapcsolódó, egymásra épülő rendszert alkotnak. Ez az összefüggő rendszer egybecseng a posztindusztriális társadalom és gazdaság munkamegosztási rendszerével, illetve a fejlett társadalmak ilyen irányú törekvéseivel.

Az iskolarendszer legfontosabb feladata az ifjúsági szakképzés. Ugyanakkor az iskolák szerepe a munka melletti képzés különböző formájában is elképzelhető, annál is inkább, mert az iskolákban is megvan a törekvés arra, hogy ilyen irányban is nyissanak.

A munka melletti képzés alapvető szerepet játszik a funkcióváltás megvalósításában azáltal, hogy a szükséglet–orientációt ez a fajta képzés képviseli a legtisztább formában (azaz mindig az aktuális, konkrét szakmára készít fel). A funkcióváltás abban is megnyilvánul, hogy a

munka melletti képzés teret ad az önképzés és az átképzés változatos formáinak kialakítására.

A funkcióváltás és az intézményi rendszer átalakítása feltételezi a szereplők új kooperatív kapcsolatrendszerének kialakítását. Másik oldalról a központi akarattal kialakított és levezényelt reformot a verseny és a kooperáció új formái is segíthetik.

7. A követő alternatíva

A követő alternatíva a fejlett világ jelenlegi oktatási, szakképzési és iskolarendszeréhez való igazodást foglalja magába. Az előző alternatívától eltérően ez nem feltételezi az oktatási–szakképzési rendszer funkcióváltását, de szükségesnek tartja a rugalmas alkalmazkodást, a szükséglet–orientáltság bizonyos elemeinek megjelenését.

Ez az alternatíva *a hazai lakosság jövőorientáltsága szempontjából még elfogadható lehet*, mert a fiatalok számára biztosíthatja a munkamegosztásba való beilleszkedést és a munkaerőpiacon való eredményes elhelyezkedést. Ugyanakkor ez az alternatíva az elfogadás alsó határát jelenti. A követő fejlődésre építő alternatíva ugyanis az egyéni életstratégiák oktatási–képzési megalapozását az egyéni aspirációktól eltérően és differenciáltan teszi lehetővé, az alacsony iskolai végzettségűek számára pedig nem nyújt inspiráló közeget.

A munkaadók egyik csoportja – az ipari társadalomra jellemző tevékenységstruktúrában és formában működő vállalkozók – elképzelése ezzel az alternatívával harmonizál. Az oktatás–képzés gyakorlat-orientáltságát hangsúlyozzák, de nem várják el azt, hogy a képzés rendszere, elemei és struktúrája lényegileg megváltozzanak. *Az ipari társadalom keretei közötti műszaki fejlődéshez, technológiaváltáshoz alapján véve megfelelőnek tartják a képzés jelenlegi rendszerét.* Nem javasolnak lényegi megújítást, mert a rendszer hatékonyabbá tételéhez elegendőnek tartják a munkahelyi képzés kiterjesztését, szerepének növelését és az iskolai szakképzésben való részvételük fokozását.

A *világbanki iskolák* abban látják ennek az alternatívának a lényegét, hogy *a szakképzés az önfejlődés szerves folytatásaként fog változni*. Az önfejlődésből következően több világbanki iskola vezető tanára nem tartja fontosnak a központilag kidolgozott reformot, a munkaadók szintén közömbösek a reformmal szemben. Számukra egyetlen fontos, új elem: az iskolák önállóságának növelése. Ugyanakkor az ennek az alternatívának a szellemében gondolkodó világbanki iskolák egyik része az önállóságra való törekvést összeegyeztethetőnek látja a nemzeti képzési programmal.

A szakképzésnek és iskolarendszerének ebben az alternatívában hasonló tartalmi megújulásra kell keresztülmennie, mint ahogyan az a modernizációs alternatívában megfogalmazódott.

Ennek az alternatívának már két variánsa is lehetséges, mert a szakképzési rendszer tartalmi megújulását az oktatási–szakképzési rendszer két formában is előidézheti. *Az első variáns a 10 osztályos általános képzésre épülő olyan szakképzési rendszer, amely konkrét foglalkozásokra készít fel és/vagy felsőszintű szakképzést nyújt. A szakképzés első lépcsője a kötelező iskolai képzés része.*

A hazai társadalom jövőorientáltsága a társadalom tömegesült és növekvő műveltségigényét mutatja, ezért a 10 osztályos általános képzés ehhez nem nyújt elég teret. Emiatt veszélybe kerülhet a szakképzési rendszer modulszerű egymásra épülése és végeredményében duálissá válhat a rendszer.

Az oktatási–szakképzési rendszer szereplői közé továbbra is csak az állam, az iskolák és a munkahelyek tartoznak. A közöttük kialakuló partneri viszonyba az iskolák önállósodása mellett a központilag kialakított reformkoncepció vezénylése, valamint a munkahelyek és az iskolák közötti együttműködés erősítése is belefér.

A második variáns a 10 osztályos általános képzésre épülő olyan háromlépcsős rendszer, amely az általános képzésből, majd pedig a

konkrét szakmára, vagy a szakági képzésből és szakágazati és/vagy felsőfokú szakképzésből áll. Ezt a rendszert a világbanki iskoláknak csak egy szűk csoportja támogatja és azok a munkaadók, amelyek a hagyományos tevékenységi területeken és tevékenységi formákban működnek. Számukra azért fogadható el ez a rendszer, mert ez áll legközelebb a jelenlegi rendszerhez, ebben tudják elképzelni a szakképzésben játszott korábbi szerepük visszaállítását, és a munkahelyi képzést e rendszer mellett – azt kiegészítve – kívánják megszervezni.

Ez a szakképzési rendszer a szakmák háromlépcsős besorolásával lényegében az ipari társadalom szakképzési rendszere. A rendszer ilyen irányú alakítása végeredményében végletesen duálissá teszi az egész oktatási–szakképzési rendszert, s így az a hazai társadalmi–gazdasági modernizációt is csak az ipari társadalom keretei között és annak mintája szerint lesz képes követni.

A szakképzési rendszer szereplői ebben a variánsban is az állam, az iskolák és a munkahelyek, de a közöttük kialakítandó partneri együttműködés csak az állam koordináló szerepével, valamint az iskolák és a munkahelyek versenyfeltételek melletti kapcsolataival valósulhat meg.

8. A kívánatos alternatíva

Úgy véljük, hogy a hazai fejlődés szempontjából a *modernizációs alternatíva képviseli a szakképzés fejlesztésének előnyösebb és kívánatosabb módját.* Az előnyöket és a kedvezőbb vonásokat az alternatíva felépítésének minden részletkérdésében igyekeztünk hangsúlyozni. Munkánk tapasztalatai alapján a modernizációs alternatíva előnyös és kívánatos voltát összefoglalóan abban látjuk, hogy ez az alternatíva a *követő fejlődés csapdáit elkerülve kínál olyan felzárkózási esélyeket és lehetőségeket, amelyeket megvalósítva szakképzési rendszerünk hasonlóvá és egyenértékűvé válhat a dinamikusan fejlődő térségek többek között az európai régió – rendszereihez.*

Nem kétséges számunkra, hogy a követő alternatívának is vannak előnyös, fejlődést előre vivő vonásai, de úgy gondoljuk, hogy a *követő alternatívák kora lejárt*. A fejlődés fejlett országokéhoz hasonló úton való végigjárásának általában sincs meg már a feltétele.

Gondoljunk a természeti környezeti erőforrások korlátozottságára, a környezetszennyeződés mértékére, a magas szintű, de pazarló vonásokkal bővelkedő fejlett országokban fellelhető fogyasztási szintekre és szokásokra, amelyek a világ egésze számára már nem lehetnek elérhetőek. Ez az iskolázottság és a képzettség vonatkozásában sem lehet másként. Az oktatási és a szakképzési szféra olyan mértékű öntörvényű fejlődése és önállósodása, mint amit az a fejlett térségekben elért, számunkra sem jelent reálisan elérhető alternatívát, mert gazdaságunk teljesítménye képtelen azt finanszírozni. Gazdaságunk teljesítőképességének növeléséhez sem állnak rendelkezésre azok az extenzív források, amelyekkel annak idején a fejlett világ rendelkezett. A jövő korszerű gazdaságához a világ minden térségében az emberi tényezőt és a tudást is egyre nagyobb mértékben be kell kapcsolni. Ezt az igényt a hazai munkaadók és a világbanki iskolák többsége is határozottan megfogalmazta. Ennek viszont a követő alternatívánál hatékonyabb és humánusabb módját kínálja a modernizációs alternatíva.

A modernizációs alternatíva *kívánatosabb a társadalmi modernizáció szempontjából is*. Jövőorientáltság vizsgálataink jól mutatják azt, hogy a hazai társadalom széles rétegeiben meggyökeresedtek azok az igények, amelyek az egyéni és a családi életstratégiák központi elemévé emelik a műveltség és a képzettség megszerzését és további bővítését. Ezeknek a lehetőségeknek a felhasználása és társadalmi modernizációs stratégiába való beemelése lehetővé tenné, hogy fejlődésünk egyidejűleg lenne szerves, belső igényekből is vezérelt és felzárkózó.

A modernizációs stratégia előnyei és kívánatossága ellenére is hordoz bizonytalanságot. Ezt abban látjuk, hogy *még nem látszik körvonalazódni egy olyan összetársadalmi modernizációs alternatíva*, amelynek szerves része lehetne ez a szakképzés–fejlesztési koncepció. Az

össztársadalmi fejlődés modernizációs alternatívájának hiánya azért teszi bizonytalanra ezt a szakképzés–fejlesztési koncepciót, mert annak lényege és kiinduló feltétele az, hogy a társadalom különböző szférái funkcióváltással újraintegrálódnak a társadalomba a fejlődés következő szakaszában.

Úgy véljük, hogy előrejelzési tanulmányunkkal a hazai szakképzés fejlesztésének nemcsak alternatív lehetőségeit mutattuk meg, hanem szempontokat nyújtottunk ahhoz is, hogy miért, milyen irányokba és miként kellene kialakítani ösztársadalmi fejlődésünk perspektivikusan alternatív lehetőségeit. Ezáltal jelentősen megnövekedne az általunk kívánatosnak ítélt modernizációs szakképzés–fejlesztési alternatíva valóra válási esélye is.

Felhasznált irodalom

1. *Hideg Éva: A szakképzés jelene, jövője a társadalmi–gazdasági folyamatokban.* Budapest, 1992. Kézirat
2. *Hideg Éva – Nováky Erzsébet: A szakképzés továbbfejlesztése és a munkaadók.* Szakképzési Szemle 1994. 2.
3. *Nováky Erzsébet – Hideg Éva: A hazai szakképzés továbbfejlesztése.* Szakképzési Szemle 1993. 4.
4. *Nováky Erzsébet – Hideg Éva – Kappéter István: Jövőorientált-ság a mai magyar társadalomban.* Magyar Tudomány 1994. 4.
5. *Nováky, E. – Hideg, É. – Kappéter, I.: Future Orientation in Hungarian Society.* Futures 1994. 7.

Dr. Mihalik István:

A budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar megalakításának előtörténete

Az 1850-es évektől a magyar gazdatársadalom, illetve szervezetei – a Magyar Gazdaszövetség, az OMGE – váltakozó vehemenciával hazgoztatta, hogy „a gazdasági felsőbb szakképzésre és a szaktudományok egységes fejlesztésére egyetemi jelleggel és jogokkal felruházott gazdasági felsőbb iskola létesíttessék”. A mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémiánál és a négy gazdasági tanintézetnél magasabb szintű képzést nyújtó agrárfelsőoktatási intézmény létrehozásáért folyó küzdelemhez a Kassán 1900-ban tartott Országos Gazdakongresszuson egy újabb vonal, illetve mozgalom csatlakozott. Gróf Károlyi Sándor ösztönzésére *Balogh Elemér közgazdasági egyetem létesítését indítványozta*. Ez az új felsőoktatási intézmény a mezőgazdasági, erdészeti és állatorvosi szakok mellett kereskedelmi, ipari és pénzügyi szakosztályokat is magába foglalt volna. Balogh Elemér – a „Hangya” vezérigazgatója, a szövetkezeti mozgalom elkötelezettje – egész életében a nemzet nagygyá és erőssé tételéért küzdött. A nemzet nagyságát biztosító nélkülözhetetlen eszköznek tekintette a gazdasági megerősödést. Ez a gondolat hatotta át a kassai előterjesztését és az egyetemi szintű közgazdászképzés érdekében kifejtett további fáradhatatlan tevékenységét.

Engedtessek meg, hogy a felsőfokú közgazdászképzés szükségességét elsőként megindokló kassai előterjesztést kicsit bővebben ismeressem. „Nem szorul bizonyításra – mutatott rá Balogh Elemér indítványa kezdetén –, hogy a népek sorsát ma már gazdasági erejük dönti el. A küzdelemben az marad fölül, amely gazdaságilag erős. Szegény

nemzet eltűnik a föld színéről.”¹ Az ország helyzete szempontjából – hangoztatta – örvendetes lehetne az a tény, hogy a kereskedelemügyi minisztériumban 1900 tavaszán 31 új magyar gyár alapítása ügyében folytak tárgyalások, ha a vállalatok létesítőinek javarésze nem osztrák és német lenne. Így azonban – amint írja –, „hiába szántunk mélyebben. Az eke magyar földet hasít ugyan, de csak azért, hogy idegen vagyont gyarapítsa”.² Számára ugyanis teljesen egyértelmű, hogy az idegen hitelezők tisztára csak fejőstehénnek tekintik az országot. Ezért a jövő fő feladatai „abban csúcsosodnak ki, hogy gazdasági életünket, lehetőleg *saját erőnkéből, nemzeti alapon szervezzük*”.³ Leszögezi, hogy új értéket csakis tőkével, munkával és szakértelemmel lehet létrehozni. Az ország adott helyzetében a tőkét egyelőre még külföldről kell beszerezni, munkáskézben nincs hiány, s így „*fő törekvésünket ez idő szerint csupán a szakértelem fejlesztésére s a takarékoság előmozdítására* kellene fordítanunk. Mert ez fog bennünket kezdetben szellemileg, később már anyagilag is függetleníteni a külföldtől”.⁴ De ugyanakkor számos probléma jellemzi és nehezíti hazánk helyzetét. Balogh rámutat arra, hogy a magyar főurak tétlenül élvezik az örökölt vagyont, a középosztálybeliek is inkább dáridókat csapnak. Az ifjak miután az apai juss nyakára hágtak, fölcsapnak tisztviselőnek, mert ezt tartják nevükhöz és származásukhoz méltónak. „A produktív munka iránti előítélet annyira befészkelte már magát közéletünkbe – állapítja meg sajnálattal –, hogy még a legvirágzóbb telepek és vállalatok élete is többnyire megszűnik az alapító halálával. Míg a külföldi gyáros vagy kereskedő százados czégét büszkén vezeti tovább az utód: nálunk a fiú rendszerint szégyenli már apja mesterségét s úribb pályát választ, melyen az öröklött vagyont előkelő módon és sikerrel elpredálhatja.”⁵

1 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 3. old.

2 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 3. old.

3 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 5. old.

4 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 5. old.

5 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 11. old.

A magyar gazdaság nem csak a fentebb említett – Balogh szerint egyenesen a fajkimerülés veszélyét előrevetítő – magatartástól szenvedett, hanem a közigazgatás felkészületlenségétől is. „Hogyan kísérsük meg az ország gazdasági ügyeit helyes mederbe irányítani – írja –, *mi-kor az arra hivatott minisztériumok* praktikus gondolkodású szakerek nélkül szűkölködnek. Mert bármily elismeréssel adózzunk is a jelenlegi hivatalnokoknak: azt mégsem vonhatja kétségbe senki, hogy kizárólag jogászokkal s néhány mérnökkel nehéz dolog egy ország kereskedelmi, ipari és finanziaális ügyeit szakszerűen intézni.”⁶ Mivel a szakminisztériumi és közigazgatási tisztviselőknek nem volt alkalmuk megfelelő közgazdasági ismeretekre szert tenni, ezért érzéketlenül álltak szemben a gazdasági élet gyakorlati problémáival és követelményeivel, s sok esetben inkább hátráltatták a fejlődést, ahelyett, hogy azt – a köztisztviselő hivatásának megfelelően – előmozdították volna. Az ország csak helyyel–közzel tudott bekapcsolódni a világgazdaságba, pedig „a világpiacz állása ma már döntő befolyást gyakorol az ország gazdasági ügyeire”.⁷ Ennek a gyenge kapcsolódásnak az oka egyrészt az, hogy a vállalatok vezetői nem rendelkeztek azzal a széles látókörrrel, mélyen megalapozott közgazdasági tudással, gyakran a nyelvismerttel sem, amelyek nélkül nem lehet közvetlen összeköttetést létesíteni a világgal. Másrészt hiányoztak azok a közgazdaságilag képzett egyének is, akik a külfölddel való tárgyalások során méltóan képviselhették volna Magyarország érdekeit.

A vázolt fő törekvés megoldásához és a problémák enyhítéséhez Balogh szerint „oly közgazdasági jellegű intézetre volna tehát szükségünk, ahol az ifjú agyát módszeresen *előkészítik* ezen gyakorlati feladatok megoldására. Arra kellene fektetni a fősúlyt, hogy szaktudása szolid alappal bírjon, hogy járatos legyen minden gazdasági kérdésben. ... A nemzetre nézve ... életkérdés, hogy ily irányú intézmény mielőbb

6 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 12. old.

7 Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 13. old.

létrejöjjön”.⁸ A nemzet sorsa szempontjából életkérdésnek tekintett intézményre azért van tehát szükség, mert „ha a saját embereink közül kerülhetnének ki a bankárok, gyárosok, iparosok, nagykereskedők, nemkülönben konzuljaink s külföldi gazdasági képviselőink; továbbá, ha a minisztériumok tisztviselői szakemberek volnának: akkor bizvást elmondhatnók, *hogy gazdasági életünk szilárd alapokon nyugszik*”.⁹

Igaz, hogy Balogh Elemér az Országos Gazdakongresszuson tartott felszólalásában közgazdasági egyetem létesítéséről és szükségességéről beszélt, de kezdetnek azt is elfogadta volna, hogy kétéves oktatás induljon be. Erre gimnáziumi, reáliskolai, kereskedelmi akadémiai, illetve felső ipariskolai végzettséggel rendelkezők iratkozhatnak be. Az oktatás tandíjmentes lenne, sőt a törekvő, tehetséges, ám szegénysorsú fiatal emberek még anyagi támogatásban is részesülnének. A létesítendő intézményben az oktatásnak „nem volna szabad – véleménye szerint – fárasztó és érdektelen részletekbe bocsátkoznia, hanem arra kellene törekednie, hogy hű képét nyújtsa az *általános gazdasági viszonyoknak s kimutassa az egyes gazdasági ágak közötti kapcsolatot, hogy a hallgatókat megismertesse a közgazdaság minden ágával, harmonikus fejlődésének föltételeivel*, szóval, hogy *látókörüket bővítse, szakismereteik további fejlesztéséhez a kellő alapot megadja, őket a gyakorlati életre kiképezze*”.¹⁰ Ezen oktatási cél megvalósítása érdekében a következő tárgyak, illetve témakörök oktatását tartotta szükségesnek: nemzetgazdaságtan; társadalom–gazdasági politika; őstermelés; gyárüzemtan; világkereskedelem; vámpolitika; tarifa és vasútpolitika; kereskedelmi– és áruismeret; kereskedelmi földrajz; pénzügyi– és bankpolitika; pénzügyintézetek tevékenysége; valuta, árszió, arbitrázs; a nemzetközi–, kereskedelmi–, váltó–, köz– és magánjog gazdasági vonatkozásai; kereskedelmi számtan; könyvvezetés; német,

⁸ Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 14. old.

⁹ Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 19. old.

¹⁰ Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 17. old.

francia, angol nyelv különös súlyt fektetve a szakterminológiára; a keleti nyelvek fakultatív alapon stb. Rendkívül fontosnak tartotta a munkáskérdés beható ismertetését, mivel „napjainkban a gazdasági kérdések szétválaszthatatlanul egybefonódnak a szociális kérdésekkel” és a munkásokban, alkalmazottakban tisztelni kell a magasabb rendű élőlényt, az érző és gondolkodó embert, azaz „oly irányba kell ... fejlődniünk, hogy törekvéseink csődöt ne mondjanak s forradalomhoz ne vezessenek”.¹¹

A nemzet gazdasági felemelkedésének meggyorsításával, a forradalom elkerülésével kecsegtető közgazdasági oktatási intézmény felállítására vonatkozó indítványt a kongresszus egyhangúlag támogatta, sőt általános érdeklődést és országos visszhangot keltett. Ez felbátorította Balogh Elemért arra, hogy a kassai kongresszuson tartott beszédét tanulmány formájában kinyomtassa, a vallás- és közoktatásügyi, valamint a kereskedelmi miniszter urak figyelmébe ajánlja, továbbá, hogy elküldje a minisztereknek, az országgyűlés tagjainak, a minisztériumoknak, sőt a sajtónak is. Természetesen e kezdeményezés eredményeként nem jött létre azonnal az egyetemi szintű közgazdászképzés, de mindenesetre azzal a részeredménnyel járt, hogy a Budapesti Kereskedelmi Akadémia az érettségizettek számára szervezett eredetileg egyéves szaktanfolyamának időtartamát két évre emelte.

Az egyetemi szintű közgazdászképzésért folyó küzdelemben egy évtizedes szélcsend következett. Az OMGE továbbra is fel-fel vetette a felsőfokú mezőgazdasági főiskola, illetve egyetem létesítésének gondolatát, mások pedig a jogász-, illetve a mérnökképzésben a közgazdasági ismeretek oktatásának növeléséért szálltak síkra. Így például Méhely Kálmán, a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben 1909 telén ankétot szervezett – a vita még 1910-ben is folytatódott – a mérnök-képzés problémáiról. Ebben a vitában a kereskedelmi, vagy közgazda-

---

¹¹ Balogh Elemér: Közgazdasági Egyetem, Stephaneum, Budapest, 1900. 13. old.

sági mérnök gondolata is felvetődött. 1911-ben az Országos Jogászgűlés foglalt élesen állást a jogászképzés egyoldalúságával szemben. Határozatában kimondta, hogy „az általános jogi és államtudományi képzettség, amelyet a jogi oktatás mai rendszere nyújtani képes, önmagában még nem elégséges a hivatása magaslatán álló és nagy czélok megvalósítására törekvő közigazgatás ellátásához”.¹²

1911-ben a közgazdasági egyetem létesítésére irányuló mozgalom újabb lendületet nyert. Balogh Elemérnek az egyetem létesítését ismét felvető hűsvéti cikkének igen nagy visszhangja támadt. Ezt követően nyáron e témáról egy szűk körű megbeszélésre került sor Balogh Elemér, Bernát István és Rubinek Gyula között. Rubinek részvétele ezen az összejövetelen igen jelentős volt. Miután a gazdatársadalom minden reményét elveszítette, hogy saját erejéből mezőgazdasági egyetemhez jusson, az OMGE csatlakozott a közgazdasági egyetem tervéhez. E trió megbeszélésén merült fel egy előkészítő bizottság gondolata, valamint az is, hogy a különböző érdekképviseltek érzékenységét és sértődékenységét figyelembe véve kellene a bizottság elnökét kiválasztani. Megegyeztek abban, hogy elnöknek célszerű lenne Földes Béla egyetemi tanárt, a Társadalmi Múzeum igazgatóját felkérni. Ezután már Károlyi Mihály gróffal, Hegedűs Lóránttal, a GYOSZ igazgatójával és Földes Bélával együtt tárgyalták meg és alakították ki a legcélszerűbbnek látszó taktikát. Ez abban állt, hogy a főbb gazdasági érdekképviseltek intézzenek feliratot az országgyűlés mindkét házához. A felirat megszerkesztésére Dömötör Lászlót kérték fel. Az elkészült tervezetet december 6-án a Társadalmi Múzeumban az érdekelt felek¹³ részvételével megvitatták és azt egyhangúlag elfo-

¹² Idézi a Kir. Magyar Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Tájékoztatója – A Hangya Házinyomdája, Budapest, 1925. 5. old.

¹³ A vitára a következő intézményeket hívták meg:
a/ Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium; Földművelésügyi Minisztérium; Műegyetem;
b/ Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara; GYOSZ; Magyar Gazdaszövetség; Magyar Kereskedelmi Csarnok; Magyarországi Pénzüntézetek Országos Szövetsége;

gadták. Ezután 10–10 érdekképviselői szerv országgyűlési támogatót is keresve, benyújtotta kérvényét a Főrendiházhoz¹⁴ és a Képviselőházhoz¹⁵.

Az *érdekképviselő* azonos szövegű, 6 oldalas *beadványa* egyértelműen egy önálló közgazdasági egyetem létesítése mellett szállt síkra. Azzal érveltek, hogy mivel a hagyományos egyetemek csak a minden téren ijesztően szaporodó diplomás proletárok számát növelik, ezért kultúrpolitikai váltást sürgetnek, melynek során meg kell változtatni a magyar értelmiség egész életfelfogását, mert ha ez nem következik be, akkor a népek versenyében az ország végleg lemarad. A váltás lényegét abban jelölték meg, hogy a jogi nevelés túltengése helyett a produktív munka elkerülhetetlen kiterjesztését állítsa a művelt ma-

---

Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége; Magyar Vasművek és Gépgyárak Egyesülete; OMGE; Országos Iparegyesület; Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület; Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés; Pesti Lloyd Társulat; Pénzintézetek Országos Egyesülése;

c/ Magyar Közgazdasági Társaság; Magyar Társadalomtudományi Társaság; Szakírók Országos Egyesülete; Társadalmi Múzeum.

- 14 A Méltóságos Főrendiházhoz benyújtott kérvények beadási időpontjai és iktatási számai:

XII. 13., 505., OMGE

XII. 14., 509., Magyar Gazdaszövetség

XII. 14., 510., Magyar Pénzintézetek Országos Szövetsége

XII. 16., 512., Magyar Vasművek és Gépgyárak Egyesülete

XII. 16., 513., Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés

XII. 17., 517., Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége

XII. 20., 520., Pesti Lloyd Társulat

XII. 20., 521., GYOSZ

XII. 27., 534., Országos Iparegyesület

XII. 27., 535., Magyar Kereskedelmi Csarnok

- 15 A Tisztelt Képviselőházhoz benyújtott kérvények időpontjai és iktatási számai:

XII. 13., 4713., OMGE

XII. 14., 4724., Magyarországi Pénzintézetek Országos Szövetsége

XII. 14., 4731., Magyar Gazdaszövetség

XII. 15., 4742., Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés

XII. 18., 4772., Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége

XII. 27., 4847., Magyar Kereskedelmi Csarnok

XII. 27., 4848., Országos Iparegyesület

XII. 28., 4860., Pesti Lloyd Társulat

XII. 28., 4861., Magyar Vasművek és Gépgyárak Egyesülete

XII. 28., 4862., Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület

gyar társadalom elé. „Ezen nemzeti cél érdekében ... minden mást megelőzőleg egy közgazdasági egyetemet kell felállítanunk.”¹⁶ Eddig, szerintük, ugyanis a magyar egyetemekre a felsőbb gazdasági szakoktatás nem nyert bebocsátást. Semmi értelmét nem látnák, ha az egyik vagy másik egyetem mellett – például a budapestin közgazdasági, a kolozsvárin ipari, a debrecenin mezőgazdasági – fakultásokat állítanának fel. „Az őstermelés, az ipar és a kereskedelmi szakra vonatkozó általános és különös tudományok – érveltek a betérjesztők – nem férnek el egy bármily tág körben szervezett facultás keretében, hanem csak egy önálló egyetem külön facultását alkothatják.”¹⁷ Külön fakultása lenne az egyetemen belül a társadalomtudománynak (szociológia), a mezőgazdaságnak, az iparnak, a kereskedelemnek és a pénzügynek. A közgazdasági egyetem megfelelő helyének egyedül a fővárost tartották. Az egyetem hallgatóságából kerülnének ki a közgazdasági ismeretekkel is rendelkező mezőgazdák, a szélesebb látókörű kereskedelmi és ipari vállalkozók, a pénzügyi és biztosítási szakemberek, a bankárok, a posta- és közlekedésügy gazdasági szakemberei, a gazdasági szakminisztériumok és a városi gazdasági ügyosztályok tisztviselői, a külföldi gazdasági képviselők és a közgazdasági tudományok tanárai. Mintegy összefoglalva beadványuk lényegét, megállapítják, hogy „a közgazdasági egyetem felállítását tehát már létező intézményeink s igen fontos állami feladatok kívánják. Főhivatása mégis értelmiségünkben egy egészséges irányzat megteremtése, mely a termelő munkában fogja keresni saját boldogulását és Magyarország nagygyá tételét. Állami és társadalmi életünknek összes bajai, hozadéki forrásaink kihasználatlan volta, kereskedelmi mérlegünk passivitása, a drágaság, mind okozati összefüggésben állanak azzal, hogy értelmiségünk a productív pályáról jórészt távol tartja magát. Ezen bajokon új tudományegyetemek, jogi facultások felállításával nem segíthetünk, ellenkezőleg a politikai

16 Az érdekképviselések beadványa a képviselőházhoz, illetőleg a főrendiházhoz, 2. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

17 Az érdekképviselések beadványa a képviselőházhoz, illetőleg a főrendiházhoz, 3. old.

belátás azt írja elő, hogy az ifjúságnak a pusztán szellemi pályákra való tódulását minden lehető eszközzel megakadályozzuk s az anyagi termelő munkára való vállalkozását elősegítsük.

Ugyanazért mély megfontolás után teljes meggyőződéssel azon kérelemmel fordulunk a Tisztelt Képviselőházhoz:

Méltóztassék a Közoktatásügyi Minister urat utasítani, hogy a tervezett tudományegyetemeket megelőzőleg, avagy ezekkel együttesen törvényjavaslatot terjesszen elő egy közgazdasági egyetem felállítására, s annak idején a ministerium törvényjavaslatot nyújtson be a tisztviselők minősítéséről, mely a gazdasági szakministeriumokban, az állam, a megye és városok gazdasági ügykörrel bíró hivatalaiban a tisztviselői állásokra a közgazdasági egyetem vizsgázott növekedékeit minősíti”.¹⁸

December 19-én, a képviselőház 317. országos ülésén gróf Károlyi Mihály terjesztette elő az önálló közgazdasági egyetem létesítésére vonatkozó javaslatot. Bevezetőjében az ország helyzetét elemezve a lateiner-pályákkal kapcsolatban rámutatott, hogy „e téren olyan túltengés van a melyet igazán gyorsan orvosolni kell. Magyarországon mindenki jogász, tanár, orvos vagy hivatalnok akar lenni és a szülőknek legnagyobb ambíciója az, hogy diplomákat szerezzenek a gyerekeik, olyan diplomákat, a melyek, sajnos nagyon kétes értékűek”.¹⁹ Ennek az az eredménye, hogy a gyakorlati élet és a termelés szempontjából improduktív pályákon – Károlyi szavaival élve – „túlprodukción” állt elő. A feladat az, hogy a fiatalok figyelmébe a produktív pályákat ajánlják és minden módon elősegítsék azt, hogy minél többen ilyen pályát válasszanak. Ennek érdekében kellene egy közgazdasági egyetemet felállítani. „Nem akarom a t. házat azzal fárasztani – mondta

---

¹⁸ Az érdekképviseletek beadványa a képviselőházhoz, illetőleg a főrendiházhoz, 5–6. old.

¹⁹ Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 424. old.

Károlyi –, hogy részletesen elmondjam, hogy az egyes szakokon milyen tárgyakat kellene felölelni. Hiszen programmunk teljesen a legkisebb részletekig ki van dolgozva.”²⁰

Mindössze három kérdésre kíván mintegy előre választ adni. Az első az, hogy ezt a közgazdasági felsőbb iskolát miért kívánják egyetemként létrehozni, ha „az egyetem szó a maga klasszikus formájában erre a felsőbb közgazdasági tanintézetre nem applikálható”.²¹ Ezzel kapcsolatban rámutat arra, hogy egyrészt az egyetem ma már nem az, mint amit keletkezésekor képviselt. Valaha nem a tanítás, hanem a tudomány művelése volt az egyetem célja, a diák nem azzal a szándékkal ment egyetemre, hogy ott kenyérkereső pályára képezzék ki, hanem, hogy nyugodtan művelhesse a tudományt. Manapság már nem ez az egyetem. Másrészt „vannak egyéb indokok is, a melyek szükségessé teszik és indokoltá teszik, hogy e közgazdasági felső iskolát megajándékozzuk az egyetem jelzővel. Ez indok pedig az, hogy az egyetemi szónak ma oly varázshatása van, és a doktori címnek is, a melyet mással pótolni nem lehet. Az egyetemi hallgató és még inkább természetesen, a doktori cím társadalmi pozíciót ad valakinek, és gyakran kizárólag ez okból óhajtják a szülők azt, hogy a fiaik nem a gyakorlati élet szempontjából produktív pályára lépjenek, hanem a gyakorlati élet szempontjából improduktív pályára lépjenek, csak azért óhajtják, hogy a doktori címet elnyerjék.

Minthogy mi is azt akarjuk, és célunk, hogy minél többen lépjenek a produktív pályára, ezért óhajtjuk, hogy quasi csalétekül adjuk az egyetemi címet, jelzőt és, hogy úgy fejezzem ki, ezzel mi a produktív pályákat szalonképesekké akarjuk tenni.”²²

20 Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 425. old.

21 Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 425. old.

22 Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 426. old.

A második kérdés az, hogy miért akarják a mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet egy egyetemben egyesíteni. Azért, mert „T. uraim, ma modernül termelni, akármilyen ágban modernül gazdálkodni nem lehet, ha az ember izoláltan csak az egyik termelési ág ismereteit sajátítja el. Intenzív mezőgazdaságot ma másképp nem lehet elképzelni és nem lehet művelni, csak akkor, ha az ember jártas az ipar és a kereskedelem terén. Hasonlóképp viszont annak, ki az ipar és a kereskedelem terén produkálni és előrehaladni akar, ismernie kell az ország nyers-termelését és a mezőgazdasági termelés feltételeit is. Az egyesítést tehát ebből a szempontból is akarjuk.”²³ Ez előfeltétele ugyanis annak, hogy meg lehessen valósítani a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem között annyira óhajtott harmóniát.

A harmadik kérdésre, hogy miért Budapesten kívánják felállítani a közgazdasági egyetemet, Károlyi a következő választ adta: „Azért, mert főleg az ipari és kereskedelmi szakokra nézve itt Budapesten oly kulturális intézetek vannak, melyeket más vidéki városokban nem tudunk megtalálni; sem olyan gazdag könyvtárakkal, sem olyan gazdag intézetekkel nem rendelkeznek a vidéki városok, hogy ottan az ipart és különösen a kereskedelmet olyan modernen és olyan mozgékonyan tudnák előadni, mint Budapesten. Hiszen a cél itt a praktikus előadás, nem akarunk teoretikusok lenni, s a legtöbb tantárgyat lehetőleg szemléltetően akarjuk előadatni.”²⁴ Ami pedig a mezőgazdászok számára elengedhetetlen gyakorlati munkát illeti, arra a gödöllői korona-uradalmat javasolta.

Károlyi beszédét az alábbi indítvány szövegének felolvasásával zárta: „A gazdasági érdekképviseletek nevében tisztelettel javaslom, méltóztassék a közoktatásügyi minister urat utasítani, hogy a tervezett tudományegyetemekkel egyidejűleg törvényjavaslatot terjeszssen elő

---

²³ Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 426. old.

²⁴ Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 426. old.

egy közgazdasági egyetem felállítására, s annak idején a ministerium törvényjavaslatot nyújtson be a tisztviselők minősítéséről, mely a gazdasági szakministeriumokban, az állam a megye és a városok gazdasági ügykörrel bíró hivatalaiban a tisztviselői állásokra a közgazdasági egyetem vizsgázott növendékeit minősíti.”²⁵ A javaslatot a képviselőház – különösen a bal- és szélsőbaloldalon – élénk helyesléssel fogadta a jegyzőkönyv tanúsága szerint.

Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter a felvetésre reagálva, az új közgazdasági egyetem létesítését rendkívül érdekes kérdésnek minősítette, „a melynek azonban nézetem szerint *még meg kell érnie*.

Én teljesen osztom azt a felfogást, a melyet itt gróf Károlyi Mihály t. barátom kifejtett, hogy t. i. a kenyérkereső pályákra kell terelni az ifjúságot, s a szellemi proletariátust csökkenteni kell. Ez egy olyan követelés a melyet sok oldalról hangoztatnak, s azt hiszem, a kulturkormánynak kötelessége ebben az irányban mindent megtenni. Az új közgazdasági egyetem gondolata is, azt hiszem, ezt szorgalmazza elsősorban. A magam részéről elvben ez ellen semmi kifogást nem tehetek, azonban ma nem tehetek egyebet, mert a kérdés annyira nincs megérve, mint azt, hogy határozottan megígérem, hogy *elő fogom készíteni* a kérdés megoldását. ... Azután ennek a kérdésnek megoldásába *annak idején* az összes érdekszférákat óhajtanám bevonni.”²⁶

Károlyi Mihály örömmel konstatálta, hogy a miniszter elvileg egyetértett a közgazdasági egyetem felállításának gondolatával és ezért a beterjesztett indítványát visszavonta.²⁷

A képviselőház után a *főrendiház* XVIII. ülésén 1912. február 1-én került sor az érdekképviseleti szervek kérvényének *Chorin Ferenc*, a

25 Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 427. old.

26 Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 433. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

27 Lásd: Képviselőházi Napló, 1910–1915. XIII. köt. 434. old.

GYOSZ elnöke általi *előterjesztésére*. Chorin is a közgazdasági ismeretek hiányában látta az ország gazdasági elmaradásának okát. „Ha vizsgáljuk gazdasági elmaradásunk okait, – mutatott rá Chorin –, egyik okul felhozhatjuk azt, hogy nincs nemzeti intelligenciánk, mely ... bírna azokkal a közgazdasági ismeretekkel, azzal a közgazdasági tudással, mely ma már ... okvetlenül szükséges. Nincs meg a magyar nemzetben az a közgazdasági szellem, mely megvan a nyugateurópai államokban, nincs meg az a gazdasági érzék az intelligenciában és nem ismeri azokat a törvényeket, azokat az okokat, melyek a ... gazdasági termelésére kihatással vannak.”²⁸ A közgazdasági egyetem felállítása pedig hozzájárulhatna a közgazdasági kérdésekkel kapcsolatban az országban tapasztalható közöny megtöréséhez és így az ország gazdasági felemelkedéséhez.

Gróf Dessewffy Aurél a jogászképzés túltengésére hívta fel a kultuskormányzat figyelmét, a miniszternek ajánlva, hogy „ha már egy harmadik egyetemet állít fel, nem volna-e helyesebb azt közgazdasági egyetemmé alakítani s ezáltal azt a nisust, hogy a fiatalság túlnyomóan a jogi pályára törekszik enyhíteni”.²⁹

A miniszter a felsőház határozati javaslatát elfogadta. Árnyaltabban fogalmazott mint a képviselőházban és tág cselekvési teret biztosított magának.³⁰

---

28 Főrendiházi Napló, 1910–1915. I. köt. 125. old.

29 Főrendiházi Napló, 1910–1915. I. köt. 118. old.

30 „Dessewffy Aurél gróf ő excellentiája, valamint Chorin Ferencz ő méltósága – mondta volt Zichy János – a közgazdasági egyetem kérdését vetették fel. Ezt a kérdést rendkívül fontosnak tartom épen azon indokoknál fogva, amelyeket ő nagyméltósága és ő méltósága itt elmondottak.

Erre vonatkozólag a képviselőházban már ki is jelentettem, hogy a kérdéssel alaposan foglalkozni akarok azért, mert azt még nem tartom teljesen érettnek. Épp ezért e nagyon fontos kérdés, a gyakorlati életpályákra előkészítő közgazdasági egyetem részleteinek megbeszélése céljából a gazdasági érdekképviselők hivatott kiküldötteinek részvételével rövid idő múlva tanácskozást óhajtok tartani és a terv gyakorlati keresztülvitele céljából pedig a kérdés tanulmányozására szakembereket akarok a külföldre kiküldeni.

A közgazdasági egyetem létesítéséről szóló javaslatnak az országgyűlés két házában való tárgyalása, illetve a javaslat egyértelmű támogatása a közvélemény érdeklődését is felkeltette e kérdés iránt. Természetesen a közgazdasági egyetemnek ellenzői is akadtak. Sugár Ignác „Közgazdasági Egyetem” című cikkét azzal indítja, hogy „minálunk azt hiszik ... elegendő valamely keretet megteremteni s már akkor kész az eredmény. ... A 'Közgazdasági Egyetem' lelkes hívei, amint a Képviselőházhoz benyújtott kérvényükből olvasható, abban a nemes vélekedésben vannak, hogy csak legyen ily iskola, majd megváltozik a társadalom képe és hazánk majd bővelkedni fog a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi tudományok magaslatán állók nagy rajával”.³¹ Sugár elismeri, hogy „a mily mérvben capitalizálódik avagy industrializálódik valamely nemzet gazdasági élete, oly arányban támaszt magasabb igényeket emberei iránt”,³² azaz emelkedik az érdeklődés a közgazdasági tudományok iránt. Ez új igényeket támaszt az oktatással szemben és világszerte megfigyelhető törekvés – különösen az ipari és kereskedelmi oktatás terén –, hogy doktori gradust lehessen elérni, amit csak a tudományegyetemek nyújthatnak. Szerinte azonban „a közgazdaságtudomány ápolása érdekében létesítendő 'Közgazdasági Egyetem'–re hazánkban szükség nincs ... a cél, a melynek felállítása érdekében a mozgalom indított, jobban, biztosabban és megfelelőbben elérhető tudományegyetemeink útján, sőt csakis ezek által”.³³ Sőt, egy kicsit később a többszám elmarad és Sugár cikkének célja egyértelműen kiderül, amikor azt írja, hogy „a budapesti Tud. Egyetem

---

A magam részéről azt tartom, hogy ma az állam, ereje anyagi tekintettel arra, hogy két egyetem van tervbevéve, máris rendkívül igénybe van véve, mindazonáltal nem akarok elzárkózni ezen kérdés megvalósítása elől sem és mert annak megvalósítása időhöz kötve nincs, a magam részéről ezt a határozati javaslatot elfogadom.”
Főrendiházi Napló, 1910–15. I. köt., 137. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

- 31 Sugár Ignác: Közgazdasági Egyetem = Közgazdasági Szemle, 1912. 92. old.
32 Sugár Ignác: Közgazdasági Egyetem = Közgazdasági Szemle, 1912. 92. old.
33 Sugár Ignác: Közgazdasági Egyetem = Közgazdasági Szemle, 1912. 94. old.

mindama szükségleteket, a melyek a 'Közgazdasági Egyetem'-hez fűzvék, tetemesebb anyagi áldozatok nélkül teljes mérvben elégítheti ki s pedig a jog- és államtudományi karon".³⁴ Ehhez mindössze egy új doktori minősítés megengedésére – közgazdasági doktori szigorlatot lehessen tenni a jogi karon – és a tananyagban a közgazdasági vonatkozások bővebb beépítésére volna szükség. *Berzeviczy Albert* lehetetlennek tartotta a szociológia kiterjedt oktatását, mert még nincsenek megállapodott nézetek e téren, *Lukács László* óva intette a kultuszminisztert, hogy bármit is ígérjen a közgazdasági egyetemmel kapcsolatban, *Láng Lajos* pedig, aki ekkor a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, kivihetetlennek tartotta az ötletet, „mert közgazdasági tudományoknak nem lehet egyetemet adni”.³⁵

Az országgyűlés állásfoglalása természetesen bizonyos lépésekre készítette a kultuszminisztert. 1912. május 21-én közölte a földművelésügyi miniszterrel, hogy egy tájékoztató jellegű értekezletet fog összehívni, melynek feladata emlékiratot készíteni a kérdésről, és ő maga érdemben nem foglal állást.³⁶ Az értekezlet időpontját Zichy János miniszter június 7-re tűzte ki és erre meghívta az országgyűléshez be-
terjesztéssel fordult érdekszervezetek képviselőit, négy felsőoktatási intézmény vezetőjét, két tudományos egyesületet és 12 egyetemi ta-

---

34 Sugár Ignác: Közgazdasági Egyetem
= Közgazdasági Szemle, 1912. 96. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

35 Idézi Balogh Elemér: Emlékeim, a negyvenéves „Hangya” és a közgazdasági egyetem története
– Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 87. old.

36 A földművelésügyi miniszterhez intézett 72092/1912. sz. VKM átiratban olvasható: „A főrendiház 1912. február hó 1.-én elfogadta dr. Chorin Ferencnek egy közgazdasági egyetem felállításáról szóló határozati javaslatát. Ennek folyományaképpen f. évi június havának első felében később meghatározandó napon és helyen értekezletet szándékozom tartani. ...

Megjegyzem, hogy ez értekezlet kapcsán nem szándékozom az ügy érdemét illetőleg állást foglalni. Az értekezlet csak tájékoztató jelleggel fog bírni és különösen arra fog szolgálni, hogy a határozati javaslatot támogató érdekképviselők óhájának megfelelően bizottság küldessék ki, amely a kérdésről emlékiratot fog készíteni”.

Magyar Országos Levéltár, K 500. 56. cs. 781. lap – (kiemelés tőlem – M. I.)

nárt³⁷. Az érdekképviseltek erre az értekezletre készülve május 29-én nézeteik egyeztetésére összejöttek Károlyi Mihály Egyetem–utcai palotájában. Megállapodtak, hogy az egyetem tervét társadalmi és nem hivatali úton lenne célszerű előkészíteni, azaz az egyes fakultások szervezetét az illetékes érdekképviseltek dolgoznák ki. Elfogadva Balogh Elemér javaslatát, abban állapodtak meg, hogy a minisztérium által összehívott értekezleten Károlyi Mihály és Chorin Ferenc közös indítványt terjesztenek be. Az indítvány szerint az érdekképviseltek azt kérték, hogy küldjön ki a vallás- és közoktatásügyi miniszter a közgazdasági egyetem tervének, munkarendjének, továbbá a befektetési és fenntartási költségelőirányzat előkészítésére egy albizottságot: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium képviselőjét a pedagógiai szempontok érvényesítésére; a földművelésügyi minisztérium megbízottját, aki a mezőgazdaságot érintő kérdésekben lesz hivatva közreműködni; a gazdasági érdekképviseltek köréből pedig az alapvető társadalmi tudományok és jogi tanszékek tervének kidolgozására Dömötör Lászlót és Czettler Jenőt, a mezőgazdasági szak tervének elkészítésére Huttyra Ferencet, a kereskedelmi, ipari és pénzügyi szak tantervének összeállítására, továbbá a fenntartási költségek és várható jövedelem előirányzatának elkészítésére Balogh Elemért és Méhely Kálmánt. Az albizottság munkájába szükség esetén még szakértőket vonhat be, illetve az érdekképviseltekből bárki bekapcsolódhat a munkálatokba. Az indítvány megtárgyalására azonban nem került sor. Közbeszólt a nagy politika, a véderőjavaslat, a háború esetére szóló kivételes intézkedések június 4-i megszavaztatása a hárszabályok megsértésével. A június 7-i értekezleten napirend előtt szót kérve Sándor Pál, az OMKE elnöke, azt indítványozta – amit el is fogadtak –, hogy a

37 A 2 tudományos egyesület a Magyar Közgazdasági Társaság és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

A 4 felsőoktatási intézmény: a budapesti tudományegyetem, a műszaki egyetem, az állatorvosi főiskola, valamint a kereskedelmi akadémia.

A 12 egyetemi tanár: Asbóth Emil, Beke Manó, Földes Béla, Gaál Jenő, Jankovich Béla, Kovács Sebestyén Aladár, Láng Lajos, Magyary Géza, Mandello Gyula, Nagy Ferenc, Thirring Gusztáv, Zielinszki Szilárd.

parlamentari izgalmakra való tekintettel napolják el a tanácskozást. „Elszéledtünk – írta később Balogh Elemér visszaemlékezésében – tehát újból, abban a pillanatban, amikor már azt hittem, hogy célhoz értem.”³⁸

Az önálló közgazdasági egyetemért folyó küzdelemben ezután egy *vargabetű következett be*. A királyi József–műegyetem tanácsa 1912. június 21-i ülésén a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjesztendő emlékiratot fogadott el a felállítandó *közgazdasági osztályról*. A felterjesztés a nemzetközi tapasztalatok elemzése alapján megállapítja, hogy Közép-Európában egyértelmű az a meggyőződés, miszerint „a mérnöktudományi főiskolákon képzett mérnököket a szakegyoldalúság veszedelmével szemben meg kell védeni. Kétséget nem szenved, hogy a modern életben a mérnököket életpályájuk számos esetben, sőt talán legtöbbször olyan helyekre állítja, a hol hivatásuk betöltéséhez a speciális mérnöki szakismereteken kívül egyéb ismereteket is igényelnek, és így azoknak a fontos feladatoknak, a melyek elé az újkori élet a mérnököket úgyszólván minden állásban, mindennap állítja és a melyeknek megoldása egész embert igényel, csak a gyakorlatban elsajátíthatott további ismeretek birtokában tudnak megfelelni. Ez ismeretek a közgazdasági ismeretek”.³⁹ Az előterjesztők közgazdasági ismeretek alatt nem csak a közgazdasági tudományok és a közgazdasági élet egészének általános ismeretét értik, hanem az egyes közgazdasági ágazatoknak az egyes mérnöki pályákhoz kapcsolódó részletes ismeretét is. A szakegyoldalúságtól az védené meg a műegyetem hallgatóit, ha az évtizedek óta az egyetemen már működő közművelődési szak helyett közgazdasági szakosztály állíttatna fel. Kérésük indoklása során többek között arra is hivatkoznak, hogy „a közgazdasági egyetem felállí-

---

³⁸ Balogh Elemér: Emlékeim, a negyvenéves „Hangya” és a közgazdasági egyetem története
– Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 89. old.

³⁹ A kir. József–műegyetem emlékirata a kir. József–műegyetemen felállítandó közgazdasági szakosztály ügyében, 2. old.
– Budapesti Műszaki Egyetem, Levéltár, 3/a, 1912.

tására irányult mozgalmat és az e tárgyban a főrendiház által elfogadott határozati javaslatot mindenesetre oly jelnek kell tekintenünk, a mely a mellett bizonyít, hogy ... helyes úton járunk ..., a mikor a magyar mérnökcongressusi és mérnökegyesületi tanácskozások és határozatok szellemében, a mérnöki kiképzéssel kapcsolatosan a kir. József-műegyetemen közgazdasági szakosztályt óhajtunk felállítani és ezen véljük a közgazdasági követelményekkel kapcsolatos feladatokat megoldani”.⁴⁰ A közgazdasági szakosztály a javaslattevők szerint, nemcsak a műegyetemisták számára állna nyitva, hanem tovább- és befejező képzést nyújtana a selmecbányai főiskolán, a mezőgazdasági akadémiákon, a kereskedelmi akadémián végzettek számára is.

A műegyetem javaslata kapóra jött a kultuszminiszternek. A pénzügyminiszterhez júliusban intézett átiratában olvasható többek között: „röviden arra szeretnék utalni, hogy mindazok a tervek, a melyek egy *közgazdasági egyetem* felállítására vonatkoznak, és amelyek az összes gazdasági érdekképviseleteknek a képviselőházhoz, illetve a főrendiházhoz benyújtott kérvényeiben kifejezésre jutottak, s a főrendiházban a Chorin Ferenc-féle határozati javaslat elfogadására vezettek, leghelyesebb és *legolcsóbb megoldásukat* nyernék azáltal, *ha a műegyetemen ... közgazdasági szakosztály szerveztetnék*”.⁴¹ A „leghelyesebb és legolcsóbb megoldása” az 1913-as költségvetésben már elő is irányoz 30 000 koronát. Az 1913. évi költségvetés indoklásában Zichy miniszter úr már a következőképpen fogalmazott: „tekintettel azokra a jelentékeny pénzügyi áldozatokra, a melyeket a magyar törvényhozás a közelmúltban két új egyetem szervezésére vonatkozó elhatározásával megszavazott, a legközelebbi időben a közgazdasági egyetem szervezésének pénzügyi feltételeit nem állana módomban megszerezni.

⁴⁰ A kir. József-műegyetem emlékirata a kir. József-műegyetemen felállítandó közgazdasági szakosztály ügyében, 4. old.
– Budapesti Műszaki Egyetem, Levéltár, 3/a, 1912.

⁴¹ VKM 90577/1912. sz. levél. Magyar Országos Levéltár, K 500., 56. cs. 772. lap, (kiemelés tőlem – M. I.)

Mindezek folytán a jelen költségvetésben nem terjeszthetem elő a közgazdasági egyetem felállítására vonatkozó javaslatot, másrésztől azonban a szóbanforgó problémák megoldásának hazánkban való előkészítéséhez kívánok hozzájárulni akkor, midőn a műegyetemen közgazdasági szakosztály felállítása költségeire átalánykép 30.000 Kt irányzok elő.”⁴²

A közgazdasági osztály tevékenysége, amely vitathatatlan szerepet játszott a közgazdasági ismeretek felső szintű művelésében hazánkban, külön tanulmányt érdemel. Az osztályban és elődjében olyanok adtak elő, mint Bochkor Károly, Erdei-Illés Aladár, Gaál Jenő, Gerlóczy Gyula, Ghyczy Géza, Heller Farkas, Kerkápoly Károly, Mandello Gyula, Méhely Kálmán, Smith Ádám, Trautman Henrik, Zelovich Kornél. Ugyanakkor azonban tény az is, hogy felállítása késleltette az önálló egyetemi szintű közgazdasági képzés megvalósulását. Jankovich Béla, az új kultuszminiszter (1913. II. 26. – 1917. VI. 15.) a közgazdasági egyetem felállításának problémáját ideiglenesen megoldottnak tekintette a közgazdasági osztály létrehozásával és 1914-ben a császárhoz írt felterjesztésében arra hivatkozott, hogy az állami pénzügyek helyzete sem engedi meg a közeljövőben az egyetem felállításához szükséges nagy összegek előteremtését.⁴³

A közgazdasági egyetem létrehozásáért fáradhatatlanul küzdő *Balogh Elemér 1913-ban* „A közgazdasági egyetem” című cikkében kifejti, hogy „a műegyetem kebelében létesített közgazdasági szakosztály legfeljebb csak arra lehet hivatva, hogy előkészítse a közgazdasági egyetemet”.⁴⁴ Ismét sokoldalúan indokolja, hogy miért szükséges szerte egy több fakultásból álló önálló közgazdasági egyetem. Korábbi

---

42 Idézi Balogh Elemér: A közgazdasági egyetem = *Közgazdasági Szemle*, 1913. 269. old.

43 Lásd: VKM 28614/1914. levél. Magyar Országos Levéltár, K 500., 56. cs. 559–561. lap

44 Balogh Elemér: A közgazdasági egyetem = *Közgazdasági Szemle*, 1913. 269. old.

érveihez itt még egy újabb is csatlakozik, ez pedig a tudomány, illetve a tudomány fejlődésének az igénye. „A tudományok szempontjából lényeges, hogy azok a legkülönbözőbb és szerteágazó gazdasági tudományszakok, melyeket eddig különböző érdekeltségek szolgálatában, különböző intézetekben műveltek: egy intézet kebelében közelebbi viszonyba hozassanak egymással. Az itt előálló kölcsönhatás termékenyítőleg fog hatni minden egyes tudományszakra. A mai állapotot bátran nevezetnők a gazdasági tudományok anarchiájának.”⁴⁵ Írásában cáfolja azokat az ellenvetéseket is, amelyek az önálló egyetem megeremtésére irányuló mozgalom erejét kívánták gyengíteni és hátráltatni. Elismeri, hogy a pénzügyi akadályok nehézséget okozhatnak. Erre azonban azt a ma is megszívlelendő és érvényes ellenvetést hozza fel, hogy „nagyon rövidlátó finacpolitika volna az, a mely éppen a gazdasági tudományoktól vonná el az anyagi eszközöket, tehát azon tudományoktól, a melyektől saját megerősödését a legalaposabban remélheti. Minden pénzügyi politikusnak tudnia kell, hogy a gazdasági tudományok terjedésével fokozódik a vállalkozási kedv és így szaporodik az adótárgy és adóalany, ugyanazért meggyőződése, hogy *a magyar államnak még nem volt alkalma oly gyümölcsöző befektetésre, mint a minőnek a közgazdasági egyetem kínálkozik*”.⁴⁶ Cikke végén pedig annak a szilárd meggyőződésének adott hangot, hogy a közgazdasági egyetem létesítését maga az élet követeli meg és minél hamarabb valósítják ezt meg, annál gyorsabban fog az ország megerősödni és felvirágozni, de minél tovább várnak ezzel, annál inkább lemarad a nemzetek versenyében.

Miután a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke 1913-tól már nem Láng Lajos volt, az MKT úgy döntött, hogy a közgazdasági szakképzés kérdését tanulmányozás tárgyává teszi és ennek eredményét széles

45 Balogh Elemér: A közgazdasági egyetem = Közgazdasági Szemle, 1913. 270. old.

46 Balogh Elemér: A közgazdasági egyetem = Közgazdasági Szemle, 1913. 275–276. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

körben ismerteti. Így látott napvilágot 1915-ben a „Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből” című gyűjteményes kötet⁴⁷, amely több ellentétes megközelítést is tartalmazott. A választást az olvasóra bízták. „A Magyar Közgazdasági Társaság – olvasható a kötet előszavában – nem is azonosítja magát egyik véleménynyel sem; állást sem foglal egyik vagy másik javasolt megoldási tervvel szemben. Társaságunk csak a legmelegebben támogat minden igyekezetet, mely a közgazdasági szakképzés fejlesztését és a közgazdasági ismeretek minél szélesebb alapon való terjesztését célozza.”⁴⁸

A közgazdasági egyetemért küzdő mozgalomnak az új lökést 1917-ben ismét Balogh Elemér adta meg. Az igazgatóság előzetes jóváhagyásával március 13-án azt a javaslatot terjesztette a „Hangya” közgyűlése elé, hogy a néhai gróf Károlyi Sándor emlékének megörökítésére 1 millió korona alaptökével hozzanak létre alapítványt egy Budapesten felállítandó közgazdasági egyetem céljából. Javaslatát indokolva a közgyűlés előtt kijelentette, hogy a jogi pályákat túl sok fiatal választja, de „nekünk nem diplomás proletárookra van szükségünk, hanem gazdákra, akik ... kereskedelmi elvek szerint kezelik birtokaikat, iparosokra, akik képesek európai színvonalon álló ipartelepeket szervezni és vezetni, kereskedőkre, akik nem csupán az ösztön sugallatára hallgatnak, hanem készek arra is, hogy érdekeiket összhangba hozzák a nemzet gazdasági érdekeivel; szükségünk van magasabb közgazdasági ismeretekkel bíró tisztviselőkre szakminisztériumokban, városok

47 A kötetben sorrendben a következő tanulmányok találhatóak: Mandello Gyula: Bevezetés, Méhely Kálmán: A közgazdasági mérnök, Buday Béla: A közgazgatási mérnök, Varró István: A német kereskedelmi főiskolák, Tonelli Sándor: Érdekképviseleti tisztviselők képzése, Varró István: A kiel Staatswissenschaftliches Institut, Vágó József: Érdekképviseleti tisztviselők képzése, Balogh Elemér: A közgazdasági egyetem, Varró István: Gazdasági Archívumok, Varró István: Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez, Szladits Károly: A magánjog oktatása a műegyetem magánjog osztályán, Ferenczi Imre: A szociálpolitika oktatása a műegyetem közgazdasági osztályán, Hoor Tempis Mór: A közüzemtan oktatása a műegyetem közgazdasági osztályán.

48 Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből
– A Magyar Közgazdasági Társaság kiadása, Budapest, 1915. V. old.
(kiemelés tőlem – M. I.)

gazdasági hivatalaiban, közlekedési vállalatok élén, pénzügyintézetekben, szövetkezetekben és magánvállalatokban; és szükségünk van végül *tanárookra* is, akik az utánunk jövőket a közgazdasági élet labirintusával megismertetik.

A háború sem tarthat örökké. Idejében kell tehát készülnünk a békés munkára. Más világ lesz itt, mint volt eddig. Óriási terhek várnak fedezetre, súlyos igények sürgős kielégítésére. Emellett naggyá, gazdaggá kell tennünk a nemzetet, hogy egyenrangú tagjává, *ne pedig gyarmatává váljék az európai kultúrállamoknak*.⁴⁹ Az alapítvány alapítólevelében egyebek között kikötötték: az új intézményben szövetkezeti tanszék állítandó fel; az állami és egyéb megkötöttség nélküli ösztöndíjak 20%-át a „Hangya” javaslata alapján vidéki szövetkezeti vezetők fiaik kapják meg; a képesítési törvényt úgy módosítsák, hogy a jövőben a szakminisztériumokba csak mezőgazdasági, közgazdasági, közigazgatási, kereskedelmi szakot vagy műegyetemet végzetteket vegyenek fel és jogászokat csak azokon az osztályokon alkalmazzanak, ahol speciális jogi ismeretek kívántatnak meg. Balogh indítványozta továbbá, hogy addig is, amíg a közgazdasági egyetem létrejön, tűzzenek ki 10 kétezer koronás ösztöndíjat főiskolát végzettek számára, 10 hatszáz koronásat pedig középiskolát végzettek részére, melyből a főiskolások külföldön, az érettségizettek pedig a Budapesti Kereskedelmi Akadémián magasabb közgazdasági képzésben részesülhetnek.

A „Hangya” közgyűlésének határozata széles körű elismerő sajtóvisszhangot kapott. Az alapító okirat átadásakor Jankovich miniszter a szervezet kidolgozására szakértők bevonását helyezte kilátásba. Balogh Elemér vezetésével rögtön meg is alakult egy héttagú bizottság, melynek elnökéül hamarosan gróf Zichy Jánost kérték fel. A bi-

---

⁴⁹ Balogh Elemér: Emlékeim, a negyvenéves „Hangya” és a közgazdasági egyetem története
– Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938. 110. old.

zottság megállapította a közgazdasági egyetem előkészítése ügyében teendő lépéseket. 1917 őszén ifj. Erődi–Harrach Bélát kérték fel a közgazdasági egyetem feladatait, irányát és tanulmányi rendszerét felölelő tanulmány megírására. A tanulmány alapján az akkori kultuszminiszter, gróf Apponyi Albert az érdekképviseltek, a szakkörök véleményét kérte. Véleményükben korábbi álláspontjuk ismétlődött, amely szerint a közgazdasági képzés terén nagy hiányok vannak, elengedhetetlen a közgazdasági és szociális képzés tervszerű kiépítése. Ez nemcsak a nemzet gazdasági és szociális megerősödésének és az új generáció boldogulásának az előfeltétele, hanem a modern műveltség megalapozásának is. A közgazdasági képzést egyetemi szintre kell emelni és elaprózása ésszerűtlen. *Új elemként* jelent meg, hogy az elaprózás helyett célszerű egyesítésnél *nem ragaszkodtak a külön egyetemhez*, hanem elképzelhetőnek tartották a budapesti tudományegyetem ötödik, közgazdasági fakultásaként is. Ezen új megközelítés mögött az a megfontolás húzódott meg, hogy ez a megoldás olcsóbb, állampénzügyi okokból tehát elfogadhatóbb és így az ügy gyorsabb megvalósítását teszi lehetővé.

Az egyetemi szintű közgazdászképzés ügye *nagy lendületet kapott 1918-ban, amikor ismét Zichy Jánost nevezték ki* kultuszminiszterré. Egyik legsürgősebb feladatának tekintette, hogy a közel két évtizede sürgetett és megvalósításra már többször előkészített ügyet mielőbb rendezze. E törekvését egyrészt motiválhatta az, hogy a korábbi minisztersége idején tanúsított halogató taktikáját jóvátegye, másrészt az 1917-ben alakult bizottság elnökeként jobban megismerhette e kérdés fontosságát. E bizottságból ifj. Erődi–Harrach Bélát, a Főiskolai Szociális Telep igazgatóját berendelte a minisztériumba, mint a közgazdasági egyetem megvalósításának referensét. Külön-külön tárgyalt Angyal Pál, Concha Győző, Kmety Károly és Szladits Károly egyetemi tanárokkal és a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karának eme négy professzorától írásbeli véleményt is kért.

Július 23-án a miniszter egy terjedelmes leiratot küldött a budapesti tudományegyetemnek, amelyben ismertette elképzeléseit és a négy kar mielőbbi véleményét kérte annak érdekében, hogy az egyetemi szintű közgazdászképzés minél hamarabb elkezdődhessen. Levele elején felhívta a figyelmet arra, hogy a háború következtében az élet legtöbb területén – közellátás, ipari termelés hazai nyersanyagbázison, adópolitika, pénzügypolitika, szociálpolitika, közigazgatás, publicisztika – részben egészen új, részben megnövekedett feladatok jelentkeznek, majd felteszi a kérdést, hogy az a képzés, amelyet az egyetemek és főiskolák adott szervezeti rendje nyújtani képes, minden irányban megfelel-e ezeknek a követelményeknek. „A tapasztalat – adja meg a választ a feltett kérdésre – azt mutatja, hogy nem. Ha itt nagy hiányokat találunk, ez elsősorban az államnak a mulasztása, mely a közgazdasági képzésre kellő gondot nem fordított s ennek következtében a közgazdasági irányú képzés elégtelen, szervezetlen és kiépítetlen maradt. Következménye ennek az is, hogy a közhivatalokra való minősítés nem tartott minden irányban lépést az élet fejlődésével és követelményeivel. Ezért elhatározott szándékom, hogy ezeket a kérdéseket tervszerű oktatásügyi reformmal, a közgazdasági érdekképviselőknek előttem kifejezett kívánságainak megfelelően, végre megoldáshoz juttassam.”⁵⁰

A szándékolt megoldás az, hogy az egész közgazdasági tudománykört egyetemi jogaiba kívánja helyezni. Ennek során figyelembe vette az 1917-ben jelentkezett új elemeket is. „A közgazdasági képzésnek a jelenlegi elaprózása helyett a célszerű egyesítés keresztülvitelét tartom szükségesnek, azonban nem külön egyetem formájában, hanem épen az universitas eredeti elve alapján, a tudományegyetem kebelébe beállí-

⁵⁰ VKM 130426/1918. sz. ügyirat, 2. old., Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

(Ez az örzési egység nincs belapszámozva és visszamenőlegesen számos előzményét tartalmazza a budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar létesítésének – M. I.)

tandó ötödik, ú.n. közgazdaságtudományi fakultás létesítésével.”⁵¹ Rámutat arra is, hogy a kérdés megoldásának elvileg az lenne a legcélszerűbb módja, ha a jog- és államtudományi kart szétválasztanák, de a gyakorlati megoldás egyszerűbb lehetősége egy új közgazdasági fakultás létesítése. Elengedhetetlennek tartotta a két kar szoros együttműködését, illetve a leiratban foglaltaknak megfelelően a „viszonos kapcsolat”-ot. Tervezett intézkedéseiként említette, hogy a jogi kar egyik nemzetgazdasági tanszékét és a statisztika tanszékét áthelyezi az új karra; a Keleti Kereskedelmi Akadémiát beolvasztja az új karba, ami magasabb képzést és anyagi megtakarítást is eredményezne⁵²; a Budapesti Kereskedelmi Akadémia kétéves tagozatát megszünteti; a műegyetemi mérnökhallgatók szélesebb körű közgazdasági képzésére meghagyja a budapesti királyi József-műegyetemen létesített egyéves továbbképző tanfolyamot.

Remélte, hogy az általa javasolt megoldási mód egyrészt meggyorsítja ennek a nemzetgazdasági szempontból sürgős, de régen húzódó kérdésnek a megoldását, másrészt pedig a nagy arányokban kifejlődött közgazdasági ismeretkör a tudományos munkamegosztásnak megfelelő elhelyezkedést nyerne. Az oktatásnak magas elméleti-tudományos színvonalúnak és a gyakorlati élet követelményeit is kielégítőnek kell lennie. „Az új fakultás oktatásának iránya – olvasható a leiratban – sem lehet más, mint szigorúan tudományos, mert ennek a karnak is az lesz a legfőbb feladata, mint minden egyetemnek, hogy az eszményi követelményeket is megértő, kutató, ítélő és cselekvő embereket, azaz tudományosan tájékozott közgazdákat neveljen, akik a mindennemű társadalmi összefüggéseket felismerik, megértik és cse-

---

⁵¹ VKM 130426/1918. sz. ügyirat 3. old. (kiemelés tőlem – M. I.); Magyar Országos Levéltár K 636–1921–4–57225

⁵² „Itt a beolvasztás – olvasható a levélben – nem lemondást jelent a speciális feladatok szolgálatáról, ellenkezően, ezeknek teljesebb, egységesebb keretben, gazdagabb kifejtését. Az anyagi és szellemi erőknél felhasználása szempontjából pedig takarékos gazdálkodást.” – VKM 130426/1918. sz. ügyirat 5. old. (kiemelés tőlem – M. I.); Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

lekvéseiknek céltudatos iránt tudnak szabni. Ez természetesen nem zárja ki azt, sőt ezeknek a tanulmányoknak speciális természete megköveteli, hogy a közgazdasági fakultás munkája a gazdasági élet folyton fejlődő követelményeit figyelemmel kísérje.”⁵³ Minden valószínűség szerint az Eötvös–kollégium példája alapján a miniszter azt tervezte, hogy „50–80–ig terjedő taglétszámmal – hogy a nevelés kellőképpen keresztülvihető legyen – főiskolai otthonok létesítéséről is gondoskodom, ahol szakképzett asszisztensek és adjunktusok vezetése mellett a jelesebb egyetemi hallgatók szállást, ellátást, tanulmányaikban szakszerű vezetést nyernek”.⁵⁴ A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen ma sikeresen tevékenykedő szakkollégiumok előfutárának tekinthető „főiskolai otthon” megvalósításához az érdekképviseltek jelentékeny anyagi támogatást helyeztek kilátásba.

Mind a négy kar még augusztus első felében *reagált* a miniszteri kérelemre. Állásfoglalásukra a támogatójuk – de, fontos – de, örömmel üdvözöljük – de stílus és mondanivaló a jellemző.

A *hittudományi kar* dékánja közölte⁵⁵, hogy örömmel üdvözli a miniszter törekvését és elképzelését, de megtárgyalni a kari tanács nem tudja, mivel tagjai megérdemelt szabadságukat töltik.

A *jog- és államtudományi kar* Reiner János 10 oldalas előterjesztése alapján vitázott. Fontosnak ismerték el a közgazdasági képzést és azt, hogy a leglogikusabb lenne egy egységes államtudományi–közgazdasági fakultás létesítése. A „de”-sorozatban viszont a két kar – a jogi és a közgazdasági – közti „viszonos kapcsolat” boncolása kö-

53 VKM 130426/1918. sz. ügyirat 6–7. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

54 VKM 130426/1918. sz. ügyirat, 7. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

55 Lásd: 808/1917–18. sz. levél; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

vetkezett, a tárgyak, tanszékek, az átiktatás nehézségeinek esetelése, a minősítési törvény módosíthatósága stb.⁵⁶

A legélesebben az *orvostudományi kar* állásfoglalásában fogalmaztak. „Tanártestületünk behatóan foglalkozva a kérdéssel, el nem hallgathatja azt a benyomását, hogy ez az ügy még távolról sincsen annyira előkészítve, hogy a tervezet célja egészen világosan látszanék, s hogy már ebben a stádiumban alkalmas volna egy igen régi múltban gyökerező kari beosztás megbolygatására.”⁵⁷ A kari tanács ülésére dr. Jendrassik Ernő nyilvános rendes tanár által készített előterjesztés indító soraiban pedig az olvasható, hogy „most ötletszerűen, hirtelen akar a minister valamit alkotni, amivel egyes érdekképviseltek őt annyira szugerálták ... a minister az ország pénzét sürgősen egy új fakultásba akarja befektetni anélkül, hogy ma, két héttel az új tanév megnyitása előtt még csak megnevezni is tudná az egyes tantárgyakat, sőt az egész fakultás céljáról is csak zavaros képet ad”.⁵⁸ A tervezet ellen felhozott érvek között szerepel: a régebben elhatározott pozsonyi és debreceni egyetem ügye is vajúdik; nem tisztázott, milyen tárgyakat akarnak tanítani; mire képesít, teoretikus vagy gyakorlati pályára; túl sok a tárgy – Erődi–Harrach egy tanulmányában 88 tanítható tárgyat említ és a közgazdasági karon a filozófiát tekintené a fő tárgynak; az alapításnak nem lehet oka a sajátos helyzet, hiszen a problémákat néhány tapasztalt minisztériumi osztályvezetőnek kell megoldani most mindjárt és nem a majd kikerülő növendékeknek. Azt javasolták a miniszternek, hogy tervezetét próbálja meg a Keleti Akadémia, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia és a Műegyetem közgazdasági osztálya keretében

---

56 Lásd: 1807/1917–18. sz. levél (kelt: 1918. augusztus 13-án); Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–457225

57 7634/1917–18. sz. levél (kelt: 1918. augusztus 12-én) 1. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

58 Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Levéltár, Kari tanácsi ülési jegyzőkönyvek, 1917–1918. köt. 1172–1173. old.

megvalósítani. S végül jön a nagylelkű gesztust és határozott elutasítást tartalmazó végső konklúzió: „Ha később csakugyan beválnék ez intézmény, mint az Egyetem méltó kiegészítője vonulhatna az Alma Mater falai közé, míg mostani bizonytalan jövőjű kísérletként igazán veszedelembe hozná Egyetemünk egységét s ott mint nem kívánatos idegen szerepelne.”⁵⁹

A *bölcsészettudományi kar* annak a véleményének adott hangot, hogy csakis abban az esetben tudna határozott véleményt mondani, ha a részletek már tisztázva lennének. A miniszter részletes javaslataival kapcsolatban megjegyzi, hogy „Nagyméltóságodat a részleteknél a centralisatio és a pénzügyi oekonomikus szempont vezette ... a centralisatio nem mindig üdvös. Kulturális intézmények tekintetében a differenciálódás sokszor hasznosabb mint az egységesítés”.⁶⁰ Egyébként nem tartották célszerűnek a Keleti Akadémia beolvasztását, mert félték, hogy az eddigi pozitív eredmények elsikkadnak az új szervezetben. Az egész miniszteri leíráttal kapcsolatban pedig az a végső javaslatuk, hogy a végleges elhatározás előtt a miniszter tartson egy ankétot, amelyen nemcsak a gazdasági köröket, hanem főként az egyetemi fakultások képviselőit hallgatják meg. „E kimerítő, a kérdést minden oldalról megvilágító tárgyalás – olvasható a kari állásfoglalásban – természetesen az eszme megvalósítását némileg késleltetné; de az ügy kellő mérlegelésére és minden részletének kialakítására úgyszólván bizonyos időre volna szükség. Lehetetlennek tartjuk, hogy az új facultás ... már a legközelebbi semesterben életbe lépjen. ... E beható, minden irányú, részletekre is kiterjedő előkészítés nélkül csak oly csenevész facultás létesülhetne, mely esetleg nem volna fejlődőképes és így sem Nagyméltóságod gyönyörű eszméjének megvalósítására, sem egyetemünk javára nem válhatna. Inkább szenvedjen az ügy némi halasztást, sem

⁵⁹ 7634–1917/18. sz. levél (kelt: 1918. augusztus 12–én) 2. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

⁶⁰ 2736–1917/18–as sz. levél (kelt: 1918. augusztus 13–án), 6. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

mint egy elhamarkodott, nehezen jövätehető intézkedés ennek a valóban üdvös eszmének teljes megvalósítását veszélyeztesse.”⁶¹ „Nagyméltóságod gyönyörű eszméjének” a fenti idézetben olvasható kifinomult megtorpedózása mellett a bölcsészettudományi kar anyagában azonban találhatunk egy érdekes gondolatot bizonyos közgazdasági ismeretek szükségességéről a középiskolai tanárok képzésben. „A bölcsészeti facultás szempontjából igen üdvös lesz a közgazdasági facultás, mert *leendő tanárainknak* alkalmat ad arra, hogy *közgazdasági kérdésekkel tüzetesen foglalkozhassanak*. Azok, akik a tanárképzéssel foglalkoztak, eddig mindig érezték, hogy a tanárképzés keretébe ilyen tárgyakat is bele kellene illeszteni: a história, a geográfia, a matematika tanáraitra nézve igen fontos volna, hogy *közgazdasági, statisztikai, pénzügytani stb. idevágó alapvető ismereteik* is legyenek, mert *e nélkül modern szellemű sikeres középiskolai tanítás el sem képzelhető*.”⁶²

Az idézet kiemelt részeivel kapcsolatban nem állhatom meg, hogy figyelmükbe ne ajánlanám azoknak a tanárképző intézményeket vezető dékánoknak és főigazgatóknak, akik a 90-es évek elején oly lelkesen száműzték ezeket az ismereteket ezekből az intézményekből. Persze arra kíváncsi vagyok, hogyan valósul meg a NAT jónéhány kívánalma ezek után. Elnézést a történeti objektivitásba becsúszott szubjektív megjegyzésért!

Az egyetem rektora válaszában ismertette a karok véleményének fő tartalmi mondanivalóját leszögezte, hogy azok nem juthattak végleges állásfoglalásra. Az egyetemi szintű közgazdászképzés mihamarabbi megindításának lehetőségével kapcsolatban pedig a következőket írta a miniszternek: „Nagyméltóságod azon alternatíva előtt áll, hogy

---

⁶¹ 2736/1917–18. sz. levél (kelt: 1918. augusztus 13-án) 7. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

⁶² 2736/1917–1918. sz. levél (kelt: 1918. augusztus 13-án) 4. old. (kiemelés tőlem – M. I.); Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

a közgazdasági szakosztályt ab ovo a meglévő tudományegyetemi szervezetbe beillesztetten hívja életre, vagy pedig

egy bár az egyetemi facultásokkal mindenben egyenrangú, de mégis szervezeti alapjában különálló szakosztályt létesít, mint az Egyetem kötelékén kívül szervezett intézményt.

Előbbi esetben a megvalósítás módozataihoz Egyetemünk tanácses-tületei s Tanácsa csak részletes tervezet alapján tudnának hozzászólni.

Utóbbi esetben a Tanács hozzájárul az orvostudományi kar azon véleményéhez, hogy 'ha később csakugyan beválnék az intézmény, mint az Egyetem méltó kiegészítője vonulhatna az Alma Mater falai közé'. A Senatus e tekintetben a maga részéről is biztosíthatja Excellentiádat, hogy ha az új intézmény méltó lesz a hozzá fűzött vá-rakozásokhoz, – az Alma Mater nem fog elzárkózni azt a maga kebe-lébe fogadni, saját több százados múlttal bíró szervezetébe a történelmi hagyományok s a meglévő intézmények jogi természetének mérlegelé-se mellett megfelelő módon beilleszteni."⁶³

Az idézethez három megjegyzés kívánkozik: 1. A hosszú befejező körmondat dodonai fogalmazása udvarias támogatás, de elutasítás is lehet attól függően, hogy a több százados történelmi hagyományt és a jogi természet mérlegelését hogyan értelmezzük. 2. Az orvostudomá-nyi kar korábban már idézett állásfoglalását a rektor úr itt finomította. Az orvostudományi kar egyértelműen a tudományegyetemtől teljesen kívülre helyezi a miniszteri terv megvalósítását, míg a rektori levélben a második megoldási variáció nem ilyen mereven elutasító. 3. Az idé-zetben kiemelt rész az a gondolat, amely nagymértékben befolyásolta az egyetemi szintű közgazdasági képzés megoldásának további alaku-lását.

---

⁶³ 7332/1917–18. sz. levél 4–5. old. (kiemelés tőlem – M. I.);
Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

A miniszter a beérkezett válaszokat mérlegelve egy 16 tagú bizottságot⁶⁴ küldött ki a probléma megtárgyalására, és feladatává tette, hogy tegyen egyértelmű javaslatot két kérdésben. Az egyik az, hogy az egyetemi tanács által javasolt két módozat közül melyiket válassza, a másik pedig, hogy a létesítés törvényhozási úton vagy királyi rendelettel történjen-e. A bizottság október 14-én össze is ült. A második kérdéstről nem alakult ki vita, illetve elfogadták Kováts Gyula professzornak azt a véleményét, amely szerint „kívánatos a törvény, de nincs kizárva, hogy rendeletileg hivassék életre, mert arra nézve semmiféle törvényes rendelkezés nincsen, hogy egyetem csak törvényhozási úton volna létesíthető Magyarországon. A „Ratio Educationis” is csak királyi rendelet, tehát már ez is megmondja, hogy a tervezett egyetemi intézet királyi rendelettel is létesíthető”.⁶⁵ Az egyetemi szintű közgazdasági képzés szükségességét senki sem vitatta és a legsürgősebb intézkedést, azonnali intézkedést, minél hamarabb, kifejezések voltak a leggyakrabban visszatérők e kérdés kapcsán. Különböző oldalakról megközelítve, de az egyetemi tanács második variációját, a különállót fogadták el. Kováts Gyula szerint, mivel az egyetem alapítványi, ezért „az egyetem csak úgy mehetne bele egy szervezen beépített új fakultás létesítésébe, ha az új fakultás megfelelő alapítványokkal rendelkezik”.⁶⁶ Mivel nem rendelkezik alapítványokkal, legyen hát önálló. Szladits Károly professzor szerint az új fakultás és a jogi kar közötti

---

64 A bizottság tagjai: Földes Béla egyetemi tanár, elnök; Balogh Elemér, a Hangya vezérigazgatója; Bernát István, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója; ifj. Erődi-Harrach Béla a Főiskolai Szociális Telep igazgatója; Grosschmid Béni egyetemi tanár, prorektor; Harrer Ferenc alpolgármester; Heinrich Ferenc, a Budapesti Kereskedelmi Kamara alelnöke, a Kereskedelmi Testület elnöke; Kenéz Béla egyetemi tanár; Kováts Gyula egyetemi tanár; Lers Vilmos államtitkár; Mészáros Károly osztálytanácsos; Nagy János államtitkár; gróf Pálffy Sándor, a Főiskolai Szociális Telep ügyvezető alelnöke; Rubinek Gyula, az OMGE igazgatója; Szladits Károly egyetemi tanár; Tóth Lajos miniszteri tanácsos.

65 Jegyzőkönyv a bizottság üléséről, 5. old. (A jegyzőkönyv a VKM által az FM-nek írt 185395/1918. sz. levél tervezetéhez van csatolva.); Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

66 Jegyzőkönyv a bizottság üléséről, 4. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

viszony miatt kívánatos lenne az egyetembe való szerves beillesztés, de ez hosszadalmas és számos kérdés tisztázását igénylő folyamat, ezért gyakorlati megfontolásból kiindulva javasolta az önálló kari megoldást. A minősítési törvény és a közigazgatás megítélésével kapcsolatban élénk vita bontakozott ki a bizottságban. Harrer Ferenc hangsúlyozta, hogy a közigazgatás érdeke az új képzés leggyorsabb módon történő beindítása és a minősítési törvény módosítása. Kenéz Béla azt fejtegette, hogy Magyarországon a közgazdasági és közigazgatási élet között nincs harmónia, ami túrhetetlen. Szladits viszont azt javasolta, hogy „ne hangoztassék az új karnak a közigazgatási irányokban való képzése, mert ez olyan kérdés, amit az egyetem meghallgatása nélkül nem lehet elintézni.”⁶⁷ Kováts Gyula szerint a közigazgatási kvalifikációhoz több jogi ismeret kell. Ezért oktassanak az új karon több jogi ismeretet, illetve a kar diákjai „köteleztessenek mint magánhallgatók a jogi kar harmadik alapvizsgájára”.⁶⁸ A vitát Harrer Ferenc ismételt hozzászólása – amelyben rámutatott, hogy az 1912. évi LVIII. tv. 21. szakasza szerint a városok szabályrendelettel állapíthatják meg, hogy a városi adminisztráció körében milyen képesítésű egyéneket alkalmaznak – tárgyaltanná tette. Földes Béla összefoglalójában a tanácskozás egyhangú javaslatként a következőket fogalmazta meg: „A közgazdaságtudományi fakultás mint önálló egyetemi tudománykar szerveztessék. A szervezés elveinek tisztázott volta lehetővé teszi a miniszter úrnak azt, hogy a létesítésre vonatkozó intézkedéseket a legsürgősebben megtegye. A fakultás képesítésére vonatkozóan abban az elvben fejezi ki a tanácskozmány felfogását, hogy ne a vizsgákra helyezzünk mindent: ne csak a köztisztviselőt kvalifikálja, hanem mindazon szakmákra neveljen és képezzen, ahol nem a bizonyítvány a lényeges. Az új fakultás foglalja egy nagy egységbe az összes közgazdasági szakmákat. Olyan szakma, mint a mezőgazdasági, később épít-

---

67 Jegyzőkönyv a bizottság üléséről, 6. old. Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

68 Jegyzőkönyv a bizottság üléséről, 8. old. Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

tessék ki az új karban, de annak szervezési alapjai az alapító rendeletben biztosítottassanak. A fakultás szellemére legyen irányadó, hogy annak munkája ne csak az előadások legyenek, hanem a komoly tevékenység súlypontja a szemináriumokra és a speciális tanfolyamokra helyeztessék. Ha a keretek helyesen lesznek megállapítva, a fakultás megfelel majd azoknak a nagy feladatoknak, amelyeket a nemzet jövője érdekében szolgálnia kell, s amelyeket a miniszter úr annak létesítésével a legszélesebb körök meleg elismerésétől kísérve megoldani akar.”⁶⁹

A bizottság javaslatára támaszkodva a minisztériumban elkészült a *minisztertanácsi előterjesztés*, amelyben többek között az áll, hogy „a magyar királyi pénzügyminiszter úrral egyetértőleg a nagybecsű hozzájárulását kérem ahhoz, hogy Budapesten az egyetemi jellegű közgazdasági képzés számára a tudományegyetem fakultásaival mindenben egyenrangú és egyenjogú, önálló tudománykar létesíttessék, – nemzetgazdasági életünk és intézményeink számára széles látókörrrel bíró, modern műveltségű közgazdák és közigazgatási tisztviselők képzésére, valamint azon célból, hogy önálló berendezkedésünk folytán külkereskedelmi és nemzetközi képviselőletünk számára képzett emberekről sűrűn gondoskodhassunk”.⁷⁰ Az ügy jól előkészítettségére utal az ügyiraton az ad acta melletti megjegyzés: „Körözés helyett a minisztertanácsban adatott elő. X.29-én a min. tan. hozzájárult.” Ezután megfogalmazták a felségfelterjesztést is.⁷¹ Zichy miniszter személyesen referált a királynak, amikor Őfelsége Debrecenbe látogatott és IV. Károly megadta az előzetes hozzájárulást. Ezután az iratokat felterjesztették a kabinetirodához. Az iratok azonban a forradalom kitörése miatt

---

69 Jegyzőkönyv a bizottság üléséről, 10–11. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

70 A VKM 197881/1918. sz. előterjesztése a minisztertanácsához, Budapesten, egyetemi jellegű közgazdasági kar létesítése iránt. Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

71 VKM 198582/1918. sz. ügyirat. Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

már nem érkeztek vissza a minisztériumba és Zichy János is megszűnt kultuszminister lenni.

Az őszi rózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatt a közgazdasági felsőoktatás terén mindössze annyi történt, hogy a tanácskormány a Keleti Kereskedelmi Akadémiát, a Budapesti Kereskedelmi Akadémiát és az ú. n. Világkereskedelmi Főiskolai Tanfolyamot egyesítette és Közgazdasági Főiskolának nevezte el.

1919. augusztus 15-től Huszár Károly vezette a kultusztárcát és felkérte Rubinek Gyulát, az akkori földművelésügyi minisztert, hogy dolgoztassa ki az új közgazdasági karba betagozódó mezőgazdasági osztály szervezetét. Tulajdonképpen csak ez az, amivel az 1918-as szervezet módosult, illetőleg bővült, de ez is teljesen abban az irányban történt, amit a felségfelterjesztés tartalmazott. November 24-től *Haller István* a kultuszminister, akit Balogh Elemér meggyőzött a közgazdasági felsőoktatás szükségességéről. A miniszter így elhatározta, hogy ezt a régóta húzódó és teljesen előkészített ügyet immár befejezi. A törvényjavaslat a minisztériumban készen állt. *Minisztertanácsi előterjesztésében* Haller az ügy jelentőségét méltatva többek között kiemelte, hogy „a közgazdasági egyetem ránk, magyar nemzetre sokkal több egy tudományos rendszert kifejező intézménynél. Létesítése nem tisztán a magasabb szellemi művelődés kérdése, amit egy-egy újabb egyetem alapítása általában jelent, hanem nemzeti előrehaladásunknak, állami fennállásunk egyik feltétele. Nemzeti erősödésünk nem csekély mértékben függ, ugyanis attól, képes lesz-e az új nemzedék olyan ismeretekkel, olyan tárgyi és erkölcsi felkészültséggel a modern állami és társadalmi körökbe kilépni, amilyeneket tőle az új magyar élet korszelleme kíván és amelyeket csak tudományos alapon felépülő jó szakképzés adhat meg”.⁷² A minisztertanács az előterjesztést december

---

⁷² Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter indoklása a budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar felállításáról és annak ideiglenes

22-én elfogadta. Ennek alapján jelent meg a Budapesti Közlöny 1920. január 13-i számában „A magyar kormány 272/1920. M. E. számú rendelete a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem mellett létesített közgazdaságtudományi kar szervezeti szabályzatáról”. A 44 paragrafust tartalmazó rendeletet Huszár Károly miniszterelnök írta alá. Ugyanezen a napon jelent meg a *köztisztviselők minősítéséhez megkívánt képesítést módosító* 273/1920. M. E. sz. kormányrendelet. Ez úgy rendelkezett, hogy „a közgazdasági ügyekkel foglalkozó minisztériumok központi igazgatásánál, valamint ezeknek a minisztériumoknak kormányzati hatásköre alá tartozó azoknál a hivataloknál, amelyeknél különleges gazdasági szakképzettséget igénylő ügyeket is intéznek, továbbá a külügyi igazgatás szerveinél, végre a köztörvényhatóságok tisztviselői karában a fogalmazói szakban oly egyének is alkalmazhatók, akiknek az 1883. évi I. t-c. 3. paragrafusában megállapított képzettségük nincs meg, ha a budapesti tudományegyetem mellett felállított közgazdaságtudományi államvizsgát sikerrel letették”.⁷³

A két kormányrendelet előkészítésével párhuzamosan a kultusztárca hozzáfogott az oktatói kar létrehozásához. A hivatalos lap, a Budapesti Közlöny január 3-i számában közlik, hogy az agrárpolitikai tanszékre Bernát István, a Magyar Gazdaszövetség alelnöke, a közgazdasági politikai és pénzügytani tanszékre dr. Fellner Frigyes, az MTA tagja, az Agrár- és Járadékbank igazgatója, a gazdaságföldrajzi tanszékre dr. gróf Teleki Pál, az MTA tagja, a Magyar Földrajzi Társaság főtítkára, az iparüzem és iparpolitikai tanszékre Méhely Kálmán, a mezőgazdasági igazgatástani tanszékre dr. Steinecker Ferenc miniszteri tanácsos, a szövetkezetügyi és szövetkezetpolitikai tanszékre dr. Czettler Jenő, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója, a mezőgazdasági ipari tanszékre Krolp Hugó, az OMGE titkára, a közgazdaságtan és szociális politikai tanszékre dr. ifj. Erődi-Harrach Béla, a Főiskolai Szociális Telep

---

szervezetéről szóló törvényjavaslathoz, 7–8. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

⁷³ Budapesti Közlöny, 1920. 9. sz., január 13., 1. old.

igazgatója, a magángazdaságtani tanszékre Karch Kristóf, kereskedelmi akadémiai tanár, a Pénzüntézeti Központ főrevizora nevezetett ki nyilvános rendes tanárrá.⁷⁴ Január 30-án a kar tanári testülete megtartotta alakuló ülését és dékánnak Bernát István nyilvános rendes tanárt, prodekánnak Steinecker Ferenc nyilvános rendes tanárt választották meg. Az oktatói kar hozzáfogott az 1920/21. tanév beindítása előkészítésének.

A minisztertanács döntéséről, a professzori kinevezésekről értesülve és a szervezeti szabályzatot megismerve a két budapesti egyetem, valamint a Budapesti Kereskedelmi Akadémia *kifogásokat emeltek*.

A *tudományegyetem* egyrészt meglelégedéssel konstataálta, hogy az általa 1918-ban javasolt második változat nyert elfogadást, de a minisztérium eljárását „az alkotmányos egyetemi szabadságjogok” megsértéseként fogták fel, szerintük a kar törvényes felhatalmazás nélkül létesült, végül pedig a minisztérium által kinevezett tanárokat, mivel az egyetem „egyedül illetékes vótuma nélkül nevezettek ki, az egyetemi tanári elnevezés és cím meg nem illetheti”.⁷⁵ Az orvostudományi karon ismét Jendrassik professzort kérték fel a kari állásfoglalás megszövegezésére. Az orvosok megint keményen fogalmaztak. „Tiltakoznunk kell az ellen – olvasható az állásfoglalásban –, hogy ezen új kar egyetemünk *mellé* rendeltessék. Ilyen *mellérendelés* egyáltalában ismeretlen fogalom; tekintve, hogy átmeneti intézkedésképpen ezen kar dékánja a rektori teendőket is ellátja: nyilvánvaló, hogy ennek a karnak elég önállósága van arra, hogy az egyetemtől független maradjon. Az egyetemi tanári állás sem illetheti meg legtöbb tanszékének képviselőjét, mert nem lehet egyetemi tanári feladat a kereskedelmi német, francia, angol levelezésnek tanítása, valamint a kereskedelmi számvetés, magángazdaságtan, mezőgazdasági igazgatás, növény- és

⁷⁴ Budapesti Közlöny, 1920. január 3., 1. old.

⁷⁵ A tudományegyetem 1756/1919–20. sz. levele a miniszterhez, 3. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

állattenyésztés, tejgazdaság, jószágberendezés és sok egyéb tárgy nem felel meg az egyetemi tanári munkakör fogalmának. Mindezek alapján tiltakozunk ezen új fakultásnak az egyetem mellérendelése vagy egyéb belékapcsolása ellen, ha a parlament ezen intézményt fenn akarja tartani, legyen az különálló főiskola ... és *ne vegye magára az egyetem tógáját, melynek viselésére nincs jogcíme és nincs szüksége.*"⁷⁶

A *műegyetem* tanácsa sérelmezte, hogy őket nem hallgatták meg. Leszögezték ragaszkodásukat ahhoz, hogy a műegyetemen működő közgazdasági osztály „jelenlegi alakjában és szervezeti formájában” továbbra is fenntartassék. Nem értettek egyet az elképzelt képzési iránnyal, mivel szerintük az intenzív négyéves alapszakképzésre épülő közgazdasági ráképzés a megoldás. „Meggyőződésünk szerint – hangoztatták – a behatóbb közgazdasági képzés csak a szaktanulmányok végén vagy azok elvégzése után lehet sikeres. A tervezett 3–4 éves oktatás keretében a kiképzés úgy a szakmában, mint a közgazdasági irányban nem lehet más, mint enciklopédikus, amit veszedelmesnek tartunk, mert ha az egyes szakmákban nem alaposan járatos férfiak kezébe kerül a vezetés, ez nem a jobb és többtermeléshez, hanem a közgazdasági élet és a közigazgatás süllyedéséhez fog vezetni. Azért is aggályosnak tartjuk az új fakultás céljául a közgazdaság vezető egyéniségei kiképzésének megjelölését, mert ezáltal az egyes szakmákat alaposan nem ismerő, enciklopédikus képzettség ruháztatik fel azzal a jelleggel, mintha ez volna a gazdasági vezetés igazi feltétele.”⁷⁷

A *Budapesti Kereskedelmi Akadémia* „finoman” a miniszter tudtára adta, hogy ez az akadémia a Budapesti Kereskedelmi Testület tulajdona és ezért beolvasztásáról a kormány csak a fenntartó hozzájárulásával intézkedhet, „sőt még azt a jogot sem vonhatja meg tőle, hogy a

---

⁷⁶ Orvostudományi kar, 1776/1919–20. sz. ügyirat (kiemelés tőlem, M. I.) – Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Levéltár, 1/b, 36. doboz, 1919–1920.

⁷⁷ A műegyetem 31/1920. sz. levele a miniszterhez, 3. old.; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

főiskolai tagozatot, ha a szakoktatás és a gyakorlati élet érdekében kívánatosnak és szükségesnek tartja, az előző kormányok által jóváhagyott keretekben tovább is fenntartsa”.⁷⁸

Természetesen az új karra kinevezett oktatók – 17 tanszéken, valamint még 6 előadó tanár – is számos „jóakarói” megjegyzésnek voltak kitéve. Legalábbis erre enged következtetni a közgazdaságtudományi kar július 26-án, a miniszterhez írt levelében található azon rész, amely szerint „sajátságos, hogy a budapesti tudományegyetem és a műegyetem tanári karának egy része ... kicsinyes féltékenységből mindent elkövet ezen egyetem, illetőleg a most még csak külön fakultásként létesített közgazdaságtudományi kar létrejövele ellen és munkáját mindenképpen megakadályozza”.⁷⁹

Az egyetemi szintű közgazdasági képzés megvalósítását azonban nem lehetett már megakadályozni és feltartóztatni sem.

A Nemzetgyűlés szeptember 23-i ülésén tárgyalta meg a budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar felállításáról és ideiglenes szervezetéről a közoktatási és pénzügyi bizottságok szövegezésében előterjesztett törvényjavaslatot. Schandl Károly a törvénytervezet bizottsági előadója a kérdés jelentőségét aláhúzó, rámutatott, hogy „ezzel a törvényjavaslattal, amelyet bátor vagyok e helyről ismertetni, olyan alkotást hozunk a Nemzetgyűlés elé, amely folytatja azon törvényhozási intézkedések sorozatát, amelyek Magyarország intelligenciáját új irányba terelik, amellyel az ország gazdasági erőit iparkodunk restaurálni,”⁸⁰ sőt, „rendkívül fontos alkotás ... ez a

⁷⁸ A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 110/1919–20. sz. levele a miniszterhez; Magyar Országos Levéltár, K 636–1921–4–57225

⁷⁹ Az Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar 544/1920. sz. levele a miniszterhez – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Levéltár, 5/b, V, 1920.

⁸⁰ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 529. old.

magyar faj megerősítése szempontjából”.⁸¹ Ez a tervezett intézmény ugyanis módot nyit Schandl szerint „a magyar faj” fiainak arra, hogy a lateiner pálya helyett felsőfokú végzettséggel nagykoncepciójú kereskedővé, önálló ipari egzisztenciává vagy intenzíven gazdálkodó mezőgazdává válhassanak. Komoly szerepe lesz az államigazgatási munka hatékonyságának javításában is, mivel lehetővé teszi, hogy „a közigazgatásban is rendelkezünk olyan, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem érdekei szempontjából kitűnő, szakképzett erővel, akikben nemcsak a jóindulat van meg ezen ... ágak iránt, hanem megvan a kellően felszerelt tudás is, hogy ne olyan intézkedések történjenek a közigazgatásban, amelyek minden jóindulat ellenére ártanak akár melyik gazdasági ágazatnak, hanem olyan közigazgatásunk legyen, amely előbbre bírja vinni úgy a mezőgazdaságot, mint a kereskedelmet és az ipart.”⁸² Végül azt is lehetővé teszi, hogy a külügyi és konzuli szolgálatba olyanok kerüljenek, akik a külfölddel megfelelő gazdasági kapcsolatokat tudnak teremteni.

Schandl előterjesztésében ezután majdnem *tételes*en reagál az egyetemek által 1918-ban és 1920-ban felhozott ellenvetésekre. Azzal kapcsolatban, hogy a kar létesítése egy ötletszerű, hirtelen meggondolás eredménye, a következőket mondta: „A gondolat, t. Nemzetgyűlés, hogy közigazdasági egyetemet, illetőleg közigazdaságtudományi kart létesítsen a magyar állam, nem új, s ezért nem lehet ezzel az egyetemi intézménnyel szemben felhozni azt az ellenvetést, hogy hirtelen meggondolás vagy előkészítés nélkül vetette volna fel ezt az eszmét ez vagy az a kormány és iparkodott volna erre vonatkozólag rendeletet kibocsátani. Több mint két évtizedes mozgalom előzte meg a közigaz-

---

81 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részevénnytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 530. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

82 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részevénnytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 530. old.

dasági egyetemről szóló rendelet kibocsátását.”⁸³ Arra a javaslatra, hogy a kultuszminister az ötletét valósítsa meg a műegyetem közgazdasági osztálya keretében, úgy reagált, hogy egyrészt a közgazdasági osztály létrehozása kísérlet akart lenni, „de nem felelt meg annak a célnak, amelyet a mozgalom intézői maguk elé tűztek”⁸⁴, esetenként több volt a professzorok száma mint a hallgatóké, másrészt „a műegyetem kötelékébe nem lehet beszorítani az összes közgazdasági tudományokat”.⁸⁵ Nemcsak az egyetemek, hanem a Nemzegyülés pénzügyi bizottságának egyes tagjai is hangot adtak annak az aggodalmuknak, hogy az ország nehéz pénzügyi viszonyai megengedhetik-e egy új egyetemi kar felállítását. „A nemzetgazdaságtan szerint azonban – szól Schandl ellenérve – a józan takarékoság elve nem azt mondja, hogy minden befektetést mellőzzünk, hanem ellenkezőleg, azt tanítja, hogy az olyan befektetéseket, amelyekkel azután a nemzet gazdasági erőit növeljük, amelyekkel új gazdasági, tehát adózó alanyokat teremtünk, mindenesetre meg kell teremteni.”⁸⁶ Hangsúlyozta, hogy a közgazdaságtudományi kar felállításának előkészítése során nem követtek el alkotmányértést, „hiszen a budapesti tudományegyetem, a többi egyetemnek felállítása, s a ratio educationis is arra vall, hogy rendeleti úton is lehet egyetemeket felállítani, sőt, rendeleti úton is történt egyetemek felállítása”.⁸⁷ Ezenkívül pedig azt is figyelembe kell venni, hogy az

---

83 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 531. old.

84 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 531. old.

85 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 532. old.

86 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 530. old.

87 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 531. old.

előkészítés országgyűlési –igaz, néhány évvel korábbi – kezdeményezésre, a képviselő- és a felsőház határozata alapján történt. Nem sértették meg az egyetemi autonómiát sem, hiszen Zichy János miniszter 1918-ban kikérte az egyetemi tanács véleményét. Az „illetékes vótum nélküli” egyetemi tanári kinevezésekre vonatkozóan kijelentette, hogy „az illetékes ministerium egyetemi osztályának és az illetékes szakköröknek meghallgatásával történt a professzorok kinevezése. De itt sérelemlről azért sem lehet beszélni, mert hiszen olyan új egyetemi ismeretkörökről van szó, amelyeknek tanszéke – úgyszólván – alig van az eddig felállított egyetemeken, tehát nagyon természetes, hogy a meglévő egyetem tanári karából illetékesen alig tudott volna valaki hozzászólni, hogyan kell kiválasztani az illető professzorokat; sokkal inkább hozzászólhattak az illetékes közigazdasági faktorok”.⁸⁸

A nemzetgyűlési vitával kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a kari megoldást csak ideiglenesnek tekintették. A törvényjavaslati előadó rámutatott arra, hogy „a pénzügyi és közoktatásügyi bizottságnak is az volt a nézete, hogy ebből az intézményből nem a budapesti egyetem keretébe helyezendő, illetőleg annak egyik fakultását alkotó intézmény legyen, hanem külön közigazdasági egyetem, mihelyt ezt az anyagi viszonyok és a körülmények megengedik”.⁸⁹ Haller István, vallás- és közoktatásügyi miniszter is hangsúlyozta a vita során, hogy „ami most megvalósul, az egy közigazdasági fakultás, de előre azzal az intencióval, hogy ebből a közigazdasági fakultásból közigazdasági egyetemet akarunk létesíteni”.⁹⁰ A miniszter egyébként

---

⁸⁸ Az 1920. február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 532. old.

⁸⁹ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 532. old.

⁹⁰ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 534. old.

beszédében „egy egészen új iskolatípus”nak minősítette a létrehozni tervezett egyetemi szintű közgazdasági képzést adó kart, amelynek „módjában lesz bebizonyítani, hogy a magyar intelligencia rá bír-e térni arra az új útra, amelyre szerintem térnie kell, hogy minél inkább elhagyva a sovány kenyeret adó hivatalnoki pályákat, fokozatosan vegye kezébe a magyar nép munkájának irányítását, hogy azt a produkciót, amit a magyar munka teremt, amit a magyar föld, a magyar ipar és a magyar munkáskéz elő tud állítani, dirigálja, vezesse a magyar értelem és ennek a hasznát is lássa a magyar nemzet és lássák a magyar nemzetnek minden téren működő fiai”.⁹¹ A nemzetgyűlési napló tanúsága szerint mind a törvényjavaslat előterjesztőjének, mind a miniszternek a szavait „zajos helyeslés, éljenzés és taps” fogadta és szeptember 24-én, harmadik olvasatban – a Nemzetgyűlés 110. ülése elnökének szavaival élve – „elfogadtatott és kihirdetés végett elő fog terjesztetni”.

Október 5-én életbe lépett a Nemzetgyűlés által elfogadott és kihirdetésre előterjesztett, *1920. évi XXXI. törvénycikk* a budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar létrehozásáról és ideiglenes szervezetéről a kormányzó és a miniszterelnök aláírásával. A törvény 1. paragrafus kimondta, hogy „a felsőfokú közgazdasági képzés céljából Budapesten a magyar tudományegyetemek fakultásaival mindenben egyenrangú és egyenjogú kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar állítatik fel”.⁹² A kar a törvény szerint négy szakcsoportra oszlik. Ezek: egyetemes közgazdasági és közigazgatási; mezőgazdasági; kereskedelmi; külképviseleti és konzuli. A Keleti Kereskedelmi Akadémia és a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet beolvad a közgazdaságtudományi karba. A kart tansza-

91 Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, ötödik kötet – Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1920. 534. old.

92 Magyar Törvénytár, 1920. évi törvénycikkek – Franklin Társulat, Budapest, 1921. 162. old.

badság illeti meg és a nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kinevezésére közvetlenül teszi meg a javaslatát. A törvény végrehajtásáért öt miniszter – a vallás- és közoktatásügyi, a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a pénzügyi, valamint a külügyi – felelős.

A törvénycikkből és a kormányrendeletből egyértelműen kiderül, hogy 1920-ban a közgazdaságtudományi kar a budapesti királyi magyar tudományegyetem teljesen önálló és autonóm intézményeként alakult meg. Ezért célszerű lenne felhagyni azzal az időről időre szóban és írásban felbukkanó nézettel, amely az 1920-ban alakult kart a Pázmány Péter Tudományegyetem részeként aposztrofálja. Ennek fényében kívánatos lenne kijavítani az egyetemet bemutató reprezentatív kivitelű angol nyelvű kiadványnak az erre vonatkozó utalásait is.⁹³ A Pázmány Péter Tudományegyetemre való hibás utalás feltételezhető forrása a Révai Nagy Lexikon címszavának félreértelmezése, amelyben a következő olvasható: „Közgazdaságtudományi kar, a 272/1920. M. E. sz. kormányrendelettel és az 1920. évi XXXI. t.c.-kel létesített önálló egyetemi kar, amely ezért a köztudatban mint Közgazdasági Egyetem szerepel. ... Tanulmányi, fegyelmi és tandíjügyekben általában a Pázmány Péter tudományegyetem tanulmányi, fegyelmi és tandíj szabályzata irányadó”.⁹⁴

A közgazdaságtudományi kar évmegnyitó ünnepségére október 31-én került sor a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. Horthy Miklós rövid megnyitója után gróf Teleki Pál miniszterelnök és Bernát István dékán tartott ünnepi beszédet, majd Berzeviczy Albert, az MTA elnöke, Darányi Ferenc nyug. földművelésügyi miniszter, Chorin Ferenc főrendiházi tag, Heinrich Ferenc nyug. kereskedelemügyi minisz-

---

93 Bulletin of the Budapest University of Economic Sciences, 2. p.

94 Révai Nagy Lexikona, XX. köt., Budapest, 1927. 518. old.

ter és Sallay Árpád fővárosi tanácsnok üdvözölték az új kart és emelték ki jelentőségét.⁹⁵

A közgazdaságtudományi kar létesítésének és ünnepélyes megnyitásának gazdag sajtóvisszhangja volt. Ebből a gazdag választékból csak a Magyar Közgazdasági Társaság orgánumban megjelent írásra utalok. Méhely Kálmán korszakos jelentőségűnek minősítette a közgazdasági egyetem megalkotását, még ha az egyelőre önálló közgazdaságtudományi fakultásként létesült is. „A most háborgó – írja Méhely – világforradalomban katasztrófaink sorozata és sokféle sajnálatos eltévelyedéseink között ragyogó sikert jelent az a tény, hogy az egész világon elsőnek mi emeltük önálló egyetemi kiképzés színvonalára a közgazdaságtudományi szakképzést. Kereskedelmi és mezőgazdasági főiskolák, a technikai szakképzést kiegészítő közgazdasági tanfolyamok, a közgazdasági és társadalmi tudományok egyes irányait művelő intézetek másutt is vannak. De még sehol sem vonták le századunk jellegének teljes konzekvenciáját. A jogi, orvosi, mérnöki stb. önálló egyéniségű szakképzettségek sorozatában, a modern közgazdasági élet követelménye gyanánt, céltudatos átfonoltsággal nálunk jelent meg elsőnek az új típus: az önálló és egységes szellemű közgazdaságtudományi szakképzés. Nem azért, hogy domináljon, hogy az előzők bármelyikét elnyomja vagy fölöslegessé tegye, hanem azért, hogy a munkamegosztás és munkaegyesítés nagy természeti alaptörvényének parancsszavát követve az ez irányban oly szívós erőteljességgel megnyilatkozott közszükségletet kielégítse.”⁹⁶

⁹⁵ A beszédek teljes szövegét lásd: A budapesti királyi magyar egyetemi közgazdaságtudományi karnak a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében 1920. évi október hó 31-én tartott megnyitó ünnepélyén elhangzott beszédek – A „Hangya” háziinyomdája, Budapest, 1921. 31 old.

⁹⁶ Méhely Kálmán: A közgazdasági oktatás fejlődése = Közgazdasági Szemle, 1920. 712. old. (kiemelés tőlem – M. I.)

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Dr. Láng István

A környezetbiztonság természeti, műszaki és társadalmi vonatkozásai¹

Ez a kifejezés, hogy „környezetbiztonság” (az angol terminológia szerint environmental security) egyre gyakrabban fordul elő napjainkban. Én először 1986-ban hallottam a Brundtland Bizottság, vagyis a Környezet és Fejlődés Világbizottsága munkásságának záró szakaszában. A Bizottság jelentése „Our Common Future” „Közös Jövőnk” (1987-ben jelent meg) külön fejezetben foglalkozott a béke, biztonság, fejlődés és környezet kölcsönhatásaival. Szeretném felidézni a jelentés idevágó részeit.

A környezetre leselkedő veszélyek közül kétségtelenül legsúlyosabb a nukleáris háború, vagy egy kisebb méretű tömegpusztító fegyvereket felhasználó katonai konfliktus lehetősége. A béke és biztonság bizonyos vonatkozásai közvetlen hatással vannak a fenntartható fejlődésre, valójában központi jelentőségük van ebben az összefüggésben.

A környezeti problémák egyben okai és okozatai a politikai feszültségeknek és a katonai konfliktusoknak. Az egyes nemzetek gyakran harcoltak azért, hogy ellenőrzést gyakoroljanak – vagy akadályozzák ezt az ellenőrzést – nyersanyagok, energiakészletek, földek, folyómedrek, tengeri átjárók és más kulcsfontosságú környezeti erőforrások felett. Ezek a konfliktusok még sokasodhatnak is, amint ritkulnak az erőforrások és megnő az értük folyó versengés.

---

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1995 március 25-26.

Emlékezzünk az 1991. koratavasán lezajlott öböl-háborúra, ahol a tét nyilvánvalóan nem csak a demokrácia védelme, hanem a térség olajkészletei feletti egyoldalú ellenőrzése, megakadályozása volt.

A fegyveres konfliktusok környezeti következményei a termonukleáris háború esetén lennének a legpusztítóbbak, de károsító hatások származhatnak a hagyományos, a biológiai és a kémiai fegyverek használatából is, ugyanúgy, mint a gazdasági termelés és a társadalmi szerkezet hadviselést követő széthullásából és a menekültek tömeges vándorlásából. De még ott is, ahol a háborút megakadályozzák, és a konfliktust megfékezik, az ún. „béke” állapota együtt járhat olyan hatalmas erőforrások fegyvergyártásra való felhasználásával, amelyeket legalábbis a fejlesztés fenntartható formáinak támogatására lehetne fordítani.

Számos tényező van hatással a környezeti problémák, a szegénység és a biztonság közötti kapcsolatokra. Ilyenek például a nem megfelelő fejlesztési politikák, a nemzetközi gazdaság kedvezőtlen tendenciái, a több emberfajta és etnikumot magukba foglaló társadalmak méltánytalanságai és a népesség-növekedés feszültségei. A környezet, a fejlődés és a társadalmi konfliktusok közötti kapcsolatok komplexek, és sok esetben kevésbé közismertek. A nemzetközi és a nemzeti biztonság átfogó megközelítésének meg kell haladnia a katonai erőre és a fegyverkezési versenyre helyezett hangsúlyt. A biztonság hiánya igazi forrásainak egyike a nem fenntartható fejlődés, amelynek összefonódó hatásai kifejleszthetik és elmélyíthetik a konfliktusok tradicionális formáit.

A környezeti problémák számos konfliktusnak lehetnek forrásai.

A szegénység, az igazságtalanság, a környezet degradációja kölcsönhatásban áll egymással. A növekvő veszély és aggodalom egyik megnyilvánulása „A környezeti menekültek” jelensége. A politikai zűrzavar és a katonai erőszak tűnhet a menekültek bármely tömeges mozgását kiváltó közvetlen oknak. De a mélyebben fekvő okok között

gyakran szerepel a természeti erőforrásbázis és az ebből adódó népességeltartó képesség csökkenése.

A Brundtland jelentés példaként leírja, hogy 1984–85. között hozzávetőlegesen 10 millió afrikai – a világ menekültjeinek kétharmada – menekült el otthonából. Menekülésük nem volt meglepő egy olyan régióban, ahol 35 millióan szenvedtek az éhínségtől. Sokuk a városokba özönlött, de sokan átlépték a nemzeti határokat, növelve ezzel az államok közötti feszültséget. Elefántcsontpart, Ghana és Nigéria nagylelkű volt az elsivatagosodott Szahel-övezetből érkező menekültek fogadásában. Tanzánia, Zambia és Zimbabwe szintén nagyszámú menekültet fogadott be. Ez azonban súlyos terheket ró a befogadó országokra. Például a faanyagból származó export jövedelméből nagymértékben függő Elefántcsontpart az erdők gyors csökkenésétől szenved, amit részben a földéhség okoz, s a föld nélküli emberek egyharmadát a bevándorlók teszik ki. A földművelés 4,5-szer több erdőséget pusztít el Elefántcsontparton, mint a fakitermelés.

Európában a volt Jugoszlávia utódállamai közötti és az egyes államokon belüli polgárháború okozott jelentős mértékű menekült áradatot, bár ennek mértéke eddig nem volt olyan, ami jelentős környezeti degradációt váltott volna ki a környező országokban. A helyi háborúk Boszniában és Horvátországban természetesen súlyos károkat okoztak a természeti környezetben.

A felhasználható földterületben és a nyersanyagkészletben mutatkozó jelentős különbségek növelhetik és súlyosbíthatják a nemzetközi feszültséget és konfliktust. A globális közös javak, mint az óceánok halászterületei és az Antarktisz, továbbá a meghatározott készletű, jobban lokalizált közös erőforrások – mint folyók és parti vizek – használatáért folyó verseny nemzetközi konfliktushoz vezethet, és így veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. Példaként említhető Izrael és Jordánia esete a határmenti vízmegosztásban, ami évekig konfliktus

forrás volt, vagy a perui, kanadai problémák a felségvizek közelében halászó idegen hajókkal kapcsolatban.

A biztonságra leselkedő környezeti fenyegetések manapság globális méreteket kezdenek öltetni. A legaggasztóbbak ezek közül azok a lehetséges következmények, amelyek a szén-dioxid és más gázok légköri felhalmozódása által okozott felmelegedésből erednek. Bármely hasonló éghajlati változás nagy valószínűséggel egyenetlen hatású lenne. Megbontaná azon területek mezőgazdasági területeit, amelyek a világ gabonatermelésének nagy részét adják, és feltehetően tömeges népvándorlást váltanak ki azokon a területeken, ahol az éhség már most is általános. A következő évszázad első felében a tengerek szintje annyira megemelkedhet, hogy radikálisan megváltoztathatja a parti országok közötti határokat és módosíthatja a nemzetközi vízi utak alakját és stratégiai jelentőségét. Mindkét hatás valószínűleg növelni fogja a nemzetközi feszültséget. Az éghajlati és a tengerszintváltozás tönkretetheti a gazdaságilag fontos halfajok ivási helyeit. Lassítva, vagy alkalmazkodva hozzá, a globális felmelegedés alapvető fontosságú kérdéssé válik a konfliktus kockázatok megítélésében.

A Brundtland Bizottság jelentése a következő alapelveket ajánlotta a biztonság és a fenntartható fejlődés kapcsolatának elmélyítéséhez:

A biztonság és a fenntartható fejlődés közötti kölcsönhatás kezelésében nagy szerepet játszik a konfliktusok megfelelő kezelése. Ugyanis a konfliktusok nemcsak a nemzeti szuverenitást veszélyeztető politikai és katonai fenyegetésekből adódhatnak; okozhatják még a környezeti degradációt kiváltó beavatkozások is.

Természetesen semmilyen katonai megoldás nem alkalmazható a környezeti biztonság hiánya esetén. A modern hadviselés ugyanis nemzetközi szintű, környezetet sújtó veszélyekkel járhat. A globális közös javak, pl. az óceánok, a világűr, az Antarktisz nem kezelhetők semmilyen nemzeti központból. A környezeti biztonságot fenyegető veszélyekkel szemben nemzetközi együttműködésekkel, további multi-

laterális eljárások és mechanizmusok alkalmazásával lehet csak foglalkozni.

A nemzetközi együttműködéseknek egyre növekvő szerepük lesz a környezetbiztonság fokozásában. Példaként említhető meg, hogy az Antarktisszal széles körű egyezmény foglalkozik, amely lehetővé teszi az igazgatás kollektív megközelítését. Máris léteznek intézményi rendszerek a bilaterális és regionális együttműködés elősegítésére a tengeri halászatban azzal a céllal, hogy szabályozzák a maximális hozamot és a fogás elosztását. Az óceánokat fenyegető veszélyek egyike, az erősen mérgező hulladékok lerakása a Londoni Elhelyezési Egyezmény igazgatása alá tartozik. Ami a nemzetközi vízügyi testületeket illeti, látványos fejlődést ért el a bilaterális amerikai–kanadai Nagy Tavak Bizottság. Az Egyesült Nemzetek Környezeti Programjának (UNEP) Regionális Tengerek Programja azt segíti elő (pl. a Mediterrán térségben), hogy a tengerparti országok működjenek együtt a tengerek szennyezettségének csökkentésében. A csernobili atomerőművi baleset után igen gyorsan nemzetközi egyezmények születtek arról, hogy ilyen esetben azonnali riasztást adnak le azok az országok, amelyek területén ilyen baleset bekövetkezett, a szomszédos országok pedig önköltségű segítségnyújtást ajánlanak fel.

Mivel gyakran a bizonytalanság és a biztonság hiánya váltja ki a nemzetközi konfliktusokat, rendkívüli jelentőségű, hogy a kormányok felismerjék a környezeti problémákat, még mielőtt a nemzeti érdekek lényegét fenyegetnék. A kormányok általában nem rendelkeznek ilyen előrelátó képességgel.

Nagyon is kívánatos lenne, hogy a megfelelő nemzetközi szervezetek (ideértve az Egyesült Nemzetek szakosított és regionális szervezeteit) egyesítsék erőiket és hozzák létre a környezeti kockázatok és konfliktusok korai jelző rendszerét. Egy ilyen rendszer megfigyelné és ellenőrizné a veszélyeket és a lehetséges nézeteltéréseket jelző tényezőket.

Sajnos, ez ma még csak álom és rövid távon nem is létezik megoldási lehetőség.

A Brundtland jelentés után publikálta az ENSZ Környezeti Programja, a UNEP a „Világ környezete 1972–1992” című vastkos, 884 oldalas könyvet. A kiadvány a Riói ENSZ Környezet és Fejlesztés Konferenciára készült. A könyvben külön fejezet foglalkozik a „Béke és Biztonság” (Peace and Security) kérdéseivel. A tények, adatok és összefüggések kifejtése kizárólagosan a fegyverkezésre, a nukleáris, biológiai és vegyi fegyverek esetleges alkalmazásának környezeti következményeire terjed ki. Vagyis a biztonság fogalmát kizárólag katonai vonatkozásban használja.

Mint ismeretes az Egyesült Nemzetek Szövetsége 1992-ben Rio de Janeioban szervezte meg a második környezetvédelmi világértekezletet. (Az első 1972-ben Stockholmban volt.) A rendezvény hivatalos neve: ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája.

Az értekezletre azután került sor, hogy Közép- és Kelet Európában alapvető politikai átalakulások mentek végbe és felbomlott a Szovjetunió. A korábbi katonai szembenállás megszűnt, a nagyhatalmak deklarálták, hogy senkit sem tekintenek potenciális ellenségnek. Megindultak a nukleáris készletek csökkentésére vonatkozó tárgyalások. Ilyen légkörben a korábbi biztonságpolitikai megközelítések már nem voltak időszerűek. A gazdasági fejlődés és a környezetpolitika összehangolása került a figyelem középpontjába. Felerősödött azonban a globális problémák iránti érzékenység. Ennek egyik bizonyítéka, hogy aláírásra került az Éghajlatváltozási Keretegyezmény. Ez a tény kétségkívül a környezetbiztonság érdekeit szolgálta.

Az Éghajlatváltozási Keretegyezmény legfontosabb célkitűzése az üvegházhatású gázok légköri mennyiségének olyan szinten való stabilizálása, hogy elkerülhető legyen az éghajlati rendszer megváltozása, illetve olyan ütemű változás kialakulása, amelyhez már nem képesek alkalmazkodni az ökológiai rendszerek.

Az Egyezményhez csatlakozó fejlett és átalakuló gazdaságú országok kötelezettséget vállalnak az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozására a jelenlegi évtized végétől kezdődően. Ezen belül további kötelezettség, hogy az emberi tevékenységből eredő üvegházhatású gáz kibocsátásuk 2000-ben nem fogja meghaladni a kibocsátás 1990 évi szintjét.

Az Éghajlatváltozási Keretegyezmény részletesen foglalkozik a fejlett technológiák elterjesztésével és a pénzügyi eljárásokkal, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a jövőben a kevésbé fejlett országok is hatékonyan kivethessék részüket az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozásában, illetve csökkentésében. A fejlődő országok csak a fejlett országok által nyújtandó ilyen segítség esetén és mértékében foglalkoznak a szükséges hosszú távú stratégiák kidolgozásával és végrehajtásával. Ehhez kapcsolódik az adott környezeti kockázat egyik legkényesebb vonatkozása: a feltételezett éghajlatváltozás következtében súlyos károk elé néző, például a tengerszint emelkedés miatt esetleg területüket elvesztő országok ügye. Ezek esetében az éghajlatváltozás kockázatának elkerülése, illetve az esetleges helyi alkalmazkodás létkérdésnek számít. A megfelelő technológiákat és pénzeszközöket e célra is a fejlett országoknak kell biztosítaniuk. Ez a gondolat már a Brundtland jelentésben is előfordult.

Magyarország 1994 februárjában erősítette meg az egyezményhez való csatlakozást, egyúttal kinyilvánítva azt az igényt, hogy a széndioxid vonatkozásában a viszonyítási szintnek az 1985–87-es évek átlagos kibocsátását alkalmazhassa. A magyar kormány egyúttal kötelezettséget vállalt 150 ezer hektár új erdő telepítésére 2000-ig, ami szintén hozzájárul a szén-dioxid egyenleg javításához, hiszen az erdők jelentős mennyiségű CO₂ gázt kötnek le.

A környezetbiztonság fogalom rendszerében a környezeti katasztrófák és környezeti veszélyek központi helyet foglalnak el. A környezeti

katasztrófát a magyar nyelvű Környezetvédelem Műszaki Értelmező Szótára (1990-es kiadás) így határozza meg:

„A környezeti katasztrófa a környezetvédelem körébe tartozó környezeti közegeket, valamint az élővilágot, a tájat, a települési környezetet érő, hirtelen bekövetkező, nagymértékű károsodás, szerencsétlenség (pl. árvíz, atomreaktor szerencsétlenség) „.

A „Dictionary of Environmental Science” című amerikai kiadvány leszűkített értelemben adja meg az „Environmental hazard” fogalmát. Kizárólag a természeti katasztrófákat veszi figyelembe, nevezetesen a földrengést, vulkanikus kitöréseket, a hurrikánokat, szökőárakat, viharos szeleket. Az ipari eredetű környezeti katasztrófák hatásait az elmúlt száz esztendő klasszikus környezetvédelmi irodalma teljesen átengedte az iparfejlesztéssel, illetőleg a munkahelyi egészségvédelemmel foglalkozó szakembereknek.

Ez a tendencia fordul meg most napjainkban. A „környezetbiztonság” fogalma integrálja azokat a lehetséges károsodásokat, azok megelőzését és elhárítását, amelyek vagy természeti eredetűek (földrengés, árvíz, erdőtűz, stb.) vagy az ember által gyártott veszélyes anyagok váratlan és nagymértékű, a természetbe, vagy a települési környezetbe való kijutás során állnak elő. A normálisnak tekintett ipari folyamatok során sok szennyező anyag jut a környezetbe. Ezek okozzák a légszennyezést, a vízszennyezést és a talajszennyezést. Ezt a folyamatot a környezetvédelem mindig figyelembe vette. Ami új tényező, az a műszaki jellegű katasztrófák környezeti hatásainak értékelése, az ilyen jellegű kockázatok figyelembe vétele és a széles értelemben vett környezetvédelemben való beépítése.

A környezetbiztonságba tartozó események és folyamatok harmadik csoportja társadalmi vonatkozású, vagyis nem szűkíthető le egy-egy lokális esetre, pl. szökőár, vagy egy vegyipari üzem felrobbanása. A társadalmi folyamatok általában sokrétűek és komplex jellegűek, ezért sok olyan határeset is lehetséges, ami vitathatóvá teszi, hogy az adott

jelenség a környezetbiztonság fogalmába tartozik, vagy más kategóriába.

Néhány gondolatot szeretnék elmondani erről a kérdésről:

A társadalmi vonatkozású környezetbiztonsági problémák esetében két tényező egybeesése szükséges:

- ☞ valamilyen társadalmi esemény, vagy folyamat, (pl. szegénység, háború, népvándorlás, felfokozott gazdasági tevékenység, stb.)
- ☞ amely valamilyen kedvezőtlen környezeti hatást vált ki (pl. nagykiterjedésű talajerózió, vízkészletek minőségi romlása, sugárzási viszonyok kedvezőtlen változása, hőmérsékleti egyensúly megbomlása, biodiverzitás drasztikus csökkenése, stb.).

Ezek egyik része lehet:

- ☞ helyi, vagy szűk értelemben regionális jellegű;
- ☞ illetve lehet globális hatású.

A helyi, illetve regionális jellegű problémákra olyan példák említhetők meg, mint pl. vízgyűjtő területeken végrehajtott erdőirtás árvizeket okozhat, vagy a vízszennyezés az alvízi országokban vált ki gazdasági károkat.

Vagy a polgárháborús körülmények a helyi lakosságot menekülésre készítetik. Ezáltal gazdátlan, megműveletlen, elhanyagolt mezőgazdasági területek alakulnak ki, ahonnét kártevők és kórokozók terjednek el. Különösen az állategészségügy területén jelentkehetnek a gondok a szomszédos országokban. A menekültek áradata csak tetézi a bajokat.

A globális problémák között említhető meg a klímaváltozás valószínűsége, az ózonpajzs sérülése, a tengerek szennyeződése, de ide sorolható egy esetleges nukleáris katasztrófa hatása is. A világméretű gazdasági válság közvetve szintén okozhat környezetbiztonsági problémákat, hiszen az erőforrások irracionális hasznosítását, vagy a szegénység által kiváltott környezetrombolást vonhatja maga után.

Ezek után engedjék meg, hogy röviden összefoglaljam a környezetbiztonsággal kapcsolatos értelmezéseket. Személyes véleményemet mondom el, és valószínű, hogy ez még nem kiérlelt, hiszen kevés vita folyt ezekről a kérdésekről. Hat pontban foglalom össze mondanivalóm lényegét.

1. A környezetbiztonság része az általános biztonsági filozófiának. A környezetbiztonság kérdéseit nem külön és izoláltan kell vizsgálni, hanem az általános biztonsági kategóriák és fogalmak rendszerén belül.
2. A környezetbiztonság értelmezése során a tárgyiasult veszélyből származó katasztrófáknak a természeti környezetre, vagyis a légkörre, a vízre, a talajra, a bioszférára, illetve a társadalomra, vagyis a lakosság nagyobb csoportjára gyakorolt kedvezőtlen hatását kell elemezni.
3. A megelőzés elve egyaránt vezérlő elv a biztonsági intézkedéseknél is, és a környezetvédelelemnél is. Ily módon a környezetbiztonság garanciájának elsődleges tényezője a megelőzés érvényesítése.
4. A természeti eredetű katasztrófák jelentős kárt okozhatnak az egyes ökoszisztémákban, azonban az élővilág a biológiai evolúció során bizonyos mértékig alkalmazkodott az ilyen katasztrófák (pl. árvizek, szélviharok, erdőtüzek, stb.) kedvezőtlen hatásainak fokozatos korrekciójához. A technikai–ipari jellegű katasztrófák esetében, különösen a veszélyes anyagok természetbe való kijutásakor az élővilág teljesen védtelen a hatással szemben. Ezért a környezetbiztonságon belül a technikai–, ipari katasztrófák elleni védekezés elsődleges jellegű.
5. A környezetbiztonság egységes rendszerben szemléli a környezet– és természetvédelmet, az egészségvédelmet és a biztonsági intézkedéseket.
6. A környezetbiztonság érdekében össze kell hangolni a katasztrófák megelőzésével, illetve a bekövetkezett károk elhárításával kapcsolatos információs rendszereket, a törvényi–, rendeleti– és utasítási szintű szabályozásokat, valamint az érintett katonai és polgári szervezetek tevékenységét, beleértve a lakossági önkéntes alakulatokat is.

Megkísértem összefoglalni a környezetbiztonság értelmezését:

A környezetbiztonság olyan állapot, amikor a társadalmi eredetű és a környezetre károsan ható események, illetve a műszaki eredetű katasztrófák bekövetkezésének valószínűségét megfelelő intézkedésekkel minimumra csökkentik, illetve katasztrófa esetén a keletkezett kárt úgy hárítják el, hogy a hatás lehetőleg ne veszélyeztesse a természeti környezet minőségét és a lakosság egészségi állapotát. A természeti katasztrófák bekövetkezésének előrejelzésével és a károk hatékony elhárításával a természeti környezet értékeit és a lakosság életét és életfeltételeit védik meg.

Ismételten hangsúlyozom, hogy az elmondottak csak vita-alapul szolgálnak és bizonyára még sok pontosításra és kiegészítésre lesz szükség.

A környezetbiztonság érvényesülésének előfeltétele a térségi együttműködés. Ha ez hiányzik, akkor csökken a károk megelőzésének valószínűsége, illetve a kedvezőtlen hatások gyors elhárításának lehetősége.

A környezetbiztonság hazai helyzetének részletes elemzése nem az én feladatom. A következő előadások érinteni fogják ezt a problémát. Azonban nekem is kötelességem leszögezni, hogy a környezetbiztonság természeti, műszaki és társadalmi vonatkozásaiból eredő feladatok ellátásához sem anyagi, sem technikai, sem szervezeti, sem jogszabályi feltételek nem adóttak, illetve, ami van, az részben elavult, részben hiányos. A környezetbiztonság rendszerének megteremtése be kell, hogy épüljön a hazai környezetvédelem stratégiai tervébe, melynek kimunkálása a következő év feladata.

A *biztonság* szó ma kulcsfogalom. Szükség van nemzeti biztonságra, továbbá az állampolgár jogi, vagyoni és személyi biztonságára. A környezetbiztonság is fontos előfeltétel a fenntartható fejlődéshez. Aki ma biztonságot ígér, politikai előnyre tesz szert, aki be is tartja ígéretét, az nagy valószínűséggel a politikai hatalmat is hosszabb ideig gyakorolhatja.

Dr. Balázs Judit

A veszélytényezők összefüggései és együttes hatásuk Közép–Európa biztonságára¹

Az emberiség egyetemes történelmének kibontakozó dialektikája a legátfogóbb és talán legproblematisabb szakaszához érkezett, mely egyszerre ijesztő és teremtő erejű. Alapvető mutáció folyamatát nyitja meg az emberi faj történetében és az emberi viszonylatokban, messzemenő változásokat idéz elő a globális erőviszonyok struktúrájában, a civilizációk találkozásában, az osztályok, a régiók, az etnikumok és a vallások viszonylatában. És mégis, csak kevesen értik meg ennek az átalakulásnak az igazi természetét, pedig ez az a szakasz, amelyben az egyes országok társadalmi struktúrája mélységesen destabilizálódik.

Ha visszatekintünk ez elmúlt évszázadokra, két dimenzióban kell keresnünk azokat a folyamatokat, melyek alapvetően meghatározták a világ képét. Az elmúlt több mint öt évszázad világgépét Európa-centrizmus dominálta: Európa gyarmatosított és maga alá gyűrt más civilizációkat, míg maguk az európai országok, sőt tágabb értelemben véve a Nyugat legfontosabb országai is egymással vetélkedtek.

A II. világháború eseményei azonban már jelezték és felgyorsították azokat a folyamatokat, melyek egész Európa biztonsági rendszerének átalakulásához vezettek: egy domináns biztonsági rendszer alárendelt biztonsági rendszerré változott. Így Európa elveszítette az ellenőrzését és autonómiáját saját biztonsági rendszerének alakulása és dinamizmusa felett. E helyett harapófogóba szorítva az európai biztonság sorsát –

---

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1995 március 25-26.

közvetve a világ sorsát – a két nagyhatalom globális rivalizálása határozta meg.

1989 óta a biztonsági rendszer metamorfózisa kezdődött el. Az új világ e korábbi, Európa–determináltságú modellnél ma lényegesen összetettebb. A nem nyugati társadalmak létrehozták és létrehozzák saját gazdasági potenciáljukat, és erre épülő katonai erejük is megszületik. Ezzel párhuzamosan nőnek meg a nemzeti értékek, felértékelődnek a hagyományok és a kulturális örökség. A világpolitika ebből következően más törésvonalak mentén fog szerveződni, és a hagyományos vízvíasztók, a katonai tömbök holdudvarához tartozás, az Észak–Dél, Kelet–Nyugat elvesztették illetve elveszítik a korábbi jelentőségüket.

Az új világrend keretei között várhatóan a konfliktusok elsősorban nem fegyverkezési versenyből, nem a világméretű társadalmi–gazdasági polarizációból közvetlenül robbannak ki, bár onnan generálódnak. Megjelenési formájában azonban a különböző kultúrkörökhöz tartozó csoportok közötti összeütközésként jelenik meg. De a korábbi alapvető világmegosztó konfliktusforrások a fegyverkezési verseny, a fegyverpiacok felosztásáért folyó küzdelem formájában, a világméretű elszegényedését szülte² társadalmi polarizáció gerjesztette feszültségforrás azonban továbbra is jelen lesz a világ társadalmában. A társadalmak két pólusra szakadása, éppen a polarizálódás kiváltotta osztálytalanság, teremt meg olyan sajátos körülményeket, hogy a társadalom

---

² A „világszámok” ugyanis egyértelműen azt mutatják, hogy a gazdasági és szellemi erőforrások átcsoportosítása nélkül az emberiség kétharmada nyomorban marad. Jóllehet, az elmúlt évtizedek alatt a világ látszólag a nivellálódás irányába mozdult el, hiszen az ázsiai és latin-amerikai fejlődés révén 72 ről 35 százalékra csökkent a reménytelenül leszakadt országok aránya. Csakhogy a legfejlettebb hűsz és a legszegényebb hűsz közötti átlagkülönbség a 30 év előtti harmincszoros helyett immár hatvanegyszeres. A felső hűsz állam használja el a világ erőforrásainak 85 százalékát, egyedül az Egyesült Államok a kétötödét. A hátsó hűsznek kevesebb, mint egy százalék marad.

két pólusa túlságosan messze kerül egymástól, a társadalom alsó pólusa túlságosan kiszolgáltatottá válik ahhoz, hogy a társadalomban gerjesztett konfliktusok ugyanazon a társadalmon belüli összecsapásként oldódjanak meg.

Így a konfliktusok levezető csatornája nem közvetlenül a társadalmi osztályok, nem a gazdagok és a szegények közvetlen konfrontálódása lesz, hanem a különböző civilizációk, kultúrkörök összecsapása. De mindez azt sem zárja ki, hogy törzsi háborúk, etnikai konfliktusok ne destabilizálják egy adott kultúrkörön belül a térségeket. Ilyen körülmények között a kultúrák összeütközése, ahelyett, hogy az emberi körülmények pluralitását eredményezné és autentikus, eredeti áramlatokra építene, végső soron az emberi civilizáció általános eróziójához vezethet. Alapvetően az elszegényedés talaján kibontakozó civilizációk összeütközését a vallási hovatartozás, etnikai különbözőség gerjesztette nacionalizmus erősíti és eszkalálhatja nyílt összeütközéssé.

Az elkövetkező évek legerősebb, legstabilabbnak tűnő civilizációja még úgy tűnik – mindig Nyugat³ lesz. S ezen belül is feltehetően Nyugat–Európa. Az a térség, melyet legkevésbé oszt meg a társadalmi kettészakadás, ahol a civilizációk évszázados együttélése egy homogenizáló európai kultúrkört teremtett meg.

S miután az erőviszonyok más törésvonalak mentén rendeződnek át, új veszélyforrások, destabilizáló tényezők alakítják a világ politikai térképét. Mindez újszerű és sokdimenziós kockázatok hordozója térségünkben, Kelet–Közép–Európában.

---

³ Feltételezve azt, hogy multikulturális társadalmak szembesülése nem gerjeszti a konfliktusokat. Azaz, hogy a törésvonalak hátszágai, Kelet-Európa és a déli Mediterrán térség növekedési pályára tudnának kanyarodni, bár a munkaerőfelesleg még akkor is számottevő lenne ezekben a régiókban, s tovább táplálná az Európa nyugati fele (EU, EFTA) felé irányuló migrációt. Az Európai Közösség, a mély történelmi civilizációk „útkeresztződésénél” tartósan azzal szembesülne, hogy egészen más hagyományokból táplálkozó szociális csoportokat kell integrálnia.

Ma már kétséges ugyanis, hogy leegyszerűsíthetjük-e úgy a folyamatokat, hogy csupán a térségben hagyományosan meglévő, valamint örökölt instabilizáló erők a hidegháború idején mélyhűtött állapotban voltak, hogy azután a külső erők által rákényszerített nyomás megszüntével elemi erővel törjenek fel. Milyen új veszélytényezőkkel konfrontálódik a térségünk?

Kelet-Európában drámaian felgyorsult polarizáció ugyanakkor a társadalom igazi stabilizáló erejére a középosztályra mérte a legnagyobb csapást. A polgárosuló társadalmak fregmentálódása, majd polarizálódása azelőtt ment végbe, mielőtt a középosztály konszolidálódhatott volna.

A társadalmi leszakadás felgyorsult folyamata „Keleten” drámai irányba sodródhat, s közvetlenül kapcsolódhat a társadalmi erők átrendeződéséhez, a nacionalista diktatúrák megjelenéséhez.

1. Potenciális veszélyforrások

Közép- és Kelet-Európa országai számára a világ különösen robbanásveszélyes zóna. Közvetlen veszélyt jelenthet a volt Jugoszlávia területén dúló, polgárháborúnak indult, majd etnikai irtóháborúvá fajult fegyveres összecsapás esetleges eszkalálódása a környező országok számára. A konfliktusokat katalizálhatja a boszniai, macedóniai és a koszovói kérdés, megoldására pedig szemmel láthatóan a tárgyalásos rendezés, vagy a békefenntartó erők jelenléte nem bizonyult elégségesnek. Sőt, kérdésessé vált, hogy szerepük nem hátráltatta-e a kibontakozást.

2. A biztonsági vákuum

Amennyiben tényként kezeljük, hogy a kétpólusú nemzetközi rendszert más struktúrának kell felváltania, a kérdés az, mi jellemezhetné azt.

A világ – mindenekelőtt szűken vett katonai biztonsági értelemben – újra bipolarizálódik. Ez a visszatérés könnyen megjósolható volt, hiszen a Szovjetunió szuperhatalmi státusza jóformán semmi másra nem alapult, mint katonai erején, ez pedig bizonyos értelemben érintetlen maradt.⁴ Illúzió lett volna azt hinni, hogy a horizontális proliferáció megakadályozása, a nukleáris erő egy kézbe vonása biztonsági garanciát jelent. Valójában ez volt az egyik meghatározó tényező abban a folyamatban, ami Moszkvát a világpolitikai visszatérésre bátorította. A másik lényeges tényezőt a volt Szovjetunió térségében kialakult konfliktusok képezték, amelyek kezelése egyebek mellett a katonai eszközök kiterjedt alkalmazását igényelte. És ezen a ponton esnek egybe az Egyesült Államok és Oroszország érdekei: az orosz szabályozó szerep gyakorlása az ún. „közeli külföldön” és Moszkva súlyának fenntartása Ázsiában.

Mindebből előrevetíthető, hogy a nemzetközi biztonság a kilencvenes évek második felében – ismét – fregmentálódik. A kérdés ebben a tekintetben immáron az, hogy a fregmentálódás regionális és szubregionális intézmények keretében történik-e, vagy a nemzetközi biztonság „épülete” teljesen leomlik és (az észak-atlanti térséget kivéve) renacionalizálódik.

A kétértelmű amerikai politika Közép–Kelet–Európában nagyon veszélyes, miután az 1920–30-as évek tapasztalatai ezt már bizonyították. Az új közép-európai státus quo kialakítása elengedhetetlen, miután ez a térség nem lehet a senki földje, de nem lehet orosz befolyási övezet sem. Európában a bal és jobboldali erők Amerikából nézve kiegyensúlyozottnak látszanak, a szélsőjobboldali tendenciák felerősödése pedig csupán a helyi szociális tendenciák tükröződése.

⁴ A megállapítás annak ellenére helytállóan tekinthető, hogy a START-1 és 2 szerződés jelentősen csökkentette a szovjet nukleáris, a CFE és CFE-1A megállapodás pedig a hagyományos arsenált, akárcsak az utóbbi csoportba tartozó eszközök mennyiségét Oroszország kezében az utódállamok közötti osztozkodás.

A térségben a biztonságot befolyásoló érdekeket, az érdekellentéteket a nagyon összetett gazdasági, politikai és kulturális kölcsönös függés olyannyira átszövi, hogy egy valójában a tiszta nemzeti érdekekre épített biztonsági koncepció gyakorlati megvalósítása szinte kizárt. A nemzeti érdekek túlhangsúlyozása ugyanakkor az etno-nacionalista érzelmek gerjesztője.

3. Az egykori Szovjetunió

Oroszország birodalmi válságot él át, s ennek ellensúlyozására kísérletet tesz arra, hogy a bipolaritás maradványain stabilizálja hatalmi helyzetét. Ugyanakkor a hidegháború utáni posztszovjet világ válságjelenségei sokkal tartósabbnak bizonyultak, mint azt korábban feltételezték. A folyamatot igazán drámaivá mélyülő tendenciája teszi, s így még kontúrjaiban sem körvonalazódik egy új európai biztonsági rendszer. Ezzel szemben a Szovjetunió utódjaként fellépő Oroszország világpolitikai befolyásra törekvő politikája is katonai erején nyugszik, és ezzel a nemzetközi viszonyok meghatározó tényezők között konzerválja a katonai erőt.⁵

A szovjet birodalom szétesésének egyik legsúlyosabb következménye a nukleáris fegyverek feletti ellenőrzés fellazulása.⁶

---

⁵ Az állam költségvetésének 21 százalékát fordította katonai kiadásokra, 1994-ben a Védelmi Minisztérium ezt az összeget a duplájára kívánta emelni és ezzel 87 billió rubelt tett volna ki a katonai költségvetés.

⁶ A felszámolást követően a széteső Szovjetunió korábbi tagállamai területén maradtak a fegyverek, hogy azután a későbbi helyi háborúkban, vagy a „piacokon” értékesüljenek. Így például az 1986 óta tartó örmény-azerbajdzsán véres konfliktusban, Észak-Oszétia és Abházia valamint Grúzia közötti fegyveres harcokban bevetett nehézfegyverzet, tömegpusztító fegyverek például ilyen eredetűek. De a harcban álló felek a konfliktuson kívül álló országoktól is rajtaütésszerűen zsákmányoltak fegyvereket, feltörték a fegyverraktárakat, jobb esetben megvásárolták a fegyvereket. Hatalmas problémát jelent a felhalmozódott fegyverek tárolása, hiszen pl. a tengeraltíjárók egy része atomreaktorral felszerelt, de az egyéb fegyverek nagy része is

A gazdaság stabilizálódása helyett feltehetően erősödik a fekete gazdaság, a maffiák és az illegális, a nemzetgazdaság erejét megcsapoló csatornák működése.

A békepartnerséget csak a probléma megkerülésére találták ki, ám később felfedezték a NATO-hoz való csatlakozás előfeltételét a rendszerben. A halogató taktika azonban csak megnehezíti a kérdés rendezését, hiszen minél később kerül ténylegesen napirendre, annál nehezebben lesz kivitelezhető a közben megerősödő Oroszország ellenében. Így az oroszok most az EBEE-t kívánják felhasználni a NATO-val szembeni fellépésükhöz. Kérdés azonban, hogy az USA-nak először nem a NATO-n belüli szolidaritás ügyét kellene rendeznie és csak azután foglalkozni az EBEE-vel.

4. A gazdaság mint biztonsági tényező

Oroszország katonai erőre alapuló világpolitikai hatalmi aspirációi ellen szóló tendencia, hogy a biztonság újonnan kialakuló feltételrendszerében régióinkban a veszélyfaktorok elsősorban nem katonai természetűek, hanem gazdasági, szociális, etnikai és természeti-környezeti forrásokból táplálkoznak.

---

veszélyes. A fizikai veszély mellett a katonai-ipari komplexum fenntartásában érdekeltek „lobbizása” is hatalmas destabilizáló veszélyt jelent.

A gazdaság szétzilált állapotában ugyanakkor szinte egyedül a fegyver-export, ahol Oroszország még mindig jelentős világpiaci pozíciókkal rendelkezik. 1988-ban a Szovjetunió állt a fegyver-exportálók világgrang listájának az élén az évi 24 milliárdnyi forgalommal. Ez az érték a világexport ca. 50%-ának felelt meg és kétszerese volt az Egyesült Államok eladásainak. Jelenleg is ca. 4-5 milliárd a fegyverexport értéke, mialatt az USA fegyverexportja 30 milliárdra növekedett.

Mindazonáltal a fegyver eladások úgy a az USA mint Oroszország részéről növekvőben vannak, s nem kizárt egy új, bár a korábbiánál lényegesebben asszimmetrikusabb fegyverkezési verseny kibontakozása.

Ugyanis a korábbi KGST rendszerben működő kiegyenlítő mechanizmus ellenére fennmaradtak az eltérő fejlettségi szintből adódó különbségek, melyek a piacgazdaságra való áttérés időszakában csak tovább növekedhetnek. S miután a nemzetgazdaságok belső fejlődési feltételeinek javításában, világgazdasági felzárkózásában döntő szerep jut a világgazdasági környezetnek, s így a fejlett országokhoz fűződő, fejlesztési potenciállá konvertálható kapcsolatoknak, a felerősödő rivalizálás veszélyét sem zárhatjuk ki. Így érthető módon nőhet meg a feszültség a gazdasági–kereskedelmi konfliktusok kiéleződésében. A segítségért, a hitelekért folytatott rivalizálás, az 1990-es évekre prognosztizált világméretű tőkehiányból eredő a nemzetközi tőkékért folytatott versenyfutás is további feszültségek forrása lehet, hiszen a volt szocialista országok világpiacon felzárkózásának igen lényeges elemként kezelik a külföldi tőke bevonását.

A fentiekén kívül számos érv szól amellett, hogy a gazdasági bizonytalanságok – legalább is jelenleg – a politikainál nagyobb mértékben kétoldalúak, és ezzel már nemcsak az európai térség keleti felének biztonságát aknázzák alá, hanem átgyűrűzhetnek a fejlett Nyugat-Európára is. Ha csak a legszembevetőbb folyamatot említjük: az egyenlőtlen fejlődés, a fokozódó szakadék kelet–nyugat között tovább fokozhatja a gazdasági menekültáradat felgyorsulását.⁷

A gazdaság hanyatló szakasza a geopolitika konjunktúráját hozza magával. A jelenlegi körülmények között, amikor a nemzeti autarkiak esélye a minimálisra csökkent, a régi alaptétel, miszerint a „geopolitika és a nacionalizmus kéz a kézben járnak” egy más szinten, a regionális tömbösödés szintjén nyer értelmet. A politikai és gazda-

---

⁷ Az Európai Közösség évi legalább 700.000 bevándorlóval számol a keleti területekről. Különösen nagy számú migrációra számítanak az észak-afrikai országokból. 1990 januárjától 1992 végéig 820.000 bevándorlási kérelmet adtak be egyedül Németországban. 1992 januárig 576.000 kérelem feldolgozására nem „került sor”. Neue Völkerwanderungen in Europa. in: Europa Archiv Clemens Geissler. 1992/19 p.

sági értelemben egyaránt széttöredezett régi rend helyén az új kialakulása várható, mely azonban már nem irányítható a régi módon, s amelyben a félperiféria egyes régiói nagyobb önállósághoz jutnak.

5. Az ellenőrizhetetlen folyamatok

Korábban ismeretlen folyamatok indultak el a világgazdaságban, olyan spekulatív elemekkel szőtték át a makrogazdasági folyamatokat, melyek a kiszámíthatóságot csökkentették, növelték a kockázatot és végső soron a világgazdaság egészének működését sebezhetőbbé tették.⁸ Mindezen folyamatok negatív velejárói az átmeneti társadalmakban találták meg igazi talajukat, így a gazdasági bűnözés⁹ mára beépült az „eredeti tőkefelhalmozás” folyamatába.

Ugyancsak az átmeneti társadalmak kínálnak kiváló táptalajt a bűnözés rohamos terjedésének. Régióink nemcsak része, tranzitútja, hanem a szervezett bűnözésnek már cél-régiójává is vált. A legnagyobb veszély azonban, hogy a privatizációban, a bankrendszer kiépítésében és a külkereskedelmi cégek létrehozásába bekapcsolódva tisztára mosásák, majd megsokszorozzák a bűnözésből származó pénzeket. Így a bűnözés beépülése az eredeti tőkefelhalmozásba már nemcsak új tőkés „elit”, hanem – a tőke politikai hatalommá konvertálhatósága révén – új politikai „elit”, is teremt.

⁸ Csupán egy példát említve: a valuta-, értékpapír- és ingatlanpiacok forgalma ma már sokszorosán felülmúlja a termelésben előállított javak forgalmát; nem egy óriásvállalat (Siemens, a VW stb.) valutaspekulációkkal százszorosát, vagy ezerszeresét keresi meg annak, amit termékeinek eladása jövedelemhez. In: Rozsnyai E.: A történelem kelepcéi. Budapest, 1993. 91. old.

⁹ Magyar kriminológiai szakemberek véleménye szerint a gazdasági bűnözésből származó pénz befektetésének a kockázata hozzávetőlegesen 30%, azaz nem több, mint a legális pénzüsszegekből sima befektetési üzleti kockázata.

6. Új törésvonal effektus

Kelet–Európa, Észak–Balkán és a Mediterrán déli–térsegnél húzódó gazdasági törésvonalak megosztják Európát. Az itt húzódó vízválasztók több vonatkozásban is civilizációs törésvonalnak számítanak. A keleti–nyugati kereszténység, valamint az iszlám maradványinak történelmi ütköző övezetében a következő évtizedekben folyamatos összetűzésekre kell felkészülni

7. Gondolatok az átalakulás paradoxonáról

Az iparosítást tartották annak az eszköznek, amely felszámolja az emberiség tekintetében a hiányt. Valójában azonban egyre több emberi lény számára egyre kevésbé biztosítja a pusztá létezés feltételeit. A modern oktatásról azt tartották, hogy mindenki számára folyamatos előrehaladást és felvilágosulást hoz, s nyomában növekszik a férfiak és nők egyenlősége. Valójában olyan világot teremtett, amely felett a szakemberek, bürokraták és technokraták uralkodnak, és ahol az egyszerű ember, akit elháríthatatlan erők manipulálnak, fokozottan tehetetlennek érzi magát. Hasonlóképpen a távközlést és közlekedést olyan eszköznek tartották, amely a világ bármely pontját összezsugorítja és segítségével a tudás és fejlődés gyümölcsei a világ bármely pontján mindenki számára hozzáférhetővé válnak. Valójában a modern távközlés és a gyors közlekedés olyan világot teremtett, amelyben néhány központ magába sűríti a világ nagy részeinek erőforrásait más területeket fosztva meg mindattól a kényelemtől, szakértelemtől és helyi erőforrástól, aminek egykor birtokában voltak.

Bizonyos tehát, hogy világunk struktúrájában mélyebben fekvő bajok mutatkoznak az atomfegyverek gyártásánál vagy a szegényebb országok gazdaságilag hátrányos helyzeténél. Világunk, amelyben élünk mélyebben megosztott és a veszélytényezők együttthatása a gyökeres átalakulást ki fogja kényszeríteni.

Felhasznált irodalom

1. Agenda 92. Közép– és Kelet–Európa társadalmi újjáépítésért. Vienna Academy for the Study of the Futurs.
2. A New Concept of Security for Europe. A Policy Recommendation Paper Quaderni Forum. Anno VI–No 1. Firenze 1992.
3. Arnold, Hans: Der Balkan–Krieg und die Vereinten Nationen. In: Europa Archiv 1993/2
4. Balázs Judit: Transition processes, domestic stability and international conflict potential. Kézirat.1992. MTA Világgazdasági Kutató Intézet.
5. Balázs Judit: Európai biztonság: Új felelősség, új veszélyek, új kihívások. In: Gazdaság és Társadalom.1993/1–2.
6. Bloomfield, P. Lincoln: A nemzetközi biztonság új szempontjai. In: Európa Fórum.1992/4.
7. Chabert, J.: Security of the New Europe. In: Studia Diplomatica. Vol. XLIV. no. 6.
8. Deák István: Kelet–Közép–Európában. In: Európai Szemle 1992/3.
9. Dunay Pál: Lesz–e még biztonság Közép– és Kelet–Európában? In: Európai Szemle.1992/4.
10. Ehrhart, Hans–Georg: Sicherheit durch Assoziation und Integration? Hamburger Beitrage zur Friedensforschung und Sicherheitspolitik. Heft 62.
11. European Security In: the 1990s: Problems of South–East Europe. United Nations. New York. 1992.
12. New Threats and New Responses. Oxford Research Group. 1990/4.
13. Seeler, Hans–Joachim: Neue Wege einer europäischen Sicherheits– und Verteidigungspolitik. In: Europa Archiv.1993/1.
14. Változó világunk 1992.1993.1994. Biztonság–Politika–Gazdaság. Biztonság– politikai és Honvédelmi Kutató Központ, MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Magyar Külügyi Intézet.

Dr. Plenter János

Magyarország és az Európai Unió¹

Aválság tünetei mutatkoznak az európai gondolatrendszerben. Az elmúlt 30-40 év folyamán az európai politika a gazdasági kérdéseket helyezte az előtérbe és a politikai problémákat tudatosan a háttérbe szorította. Ezt a felfogást testesítette meg az Európai Közösség, a Római Szerződésben lefektetett keretek között.

Időközben ahogyan az Európai Közösség intézményrendszere terebélyesedett, az európai közvélemény szemében is úgy lett az Európai Közösség egyre inkább felelős a tagállamok gazdasági sikereiért vagy kudarcaiért. Ez potenciálisan végzetes következményekhez vezetett. Ugyanis az európai integráció intézményrendszere – most már az Európai Unió – nem teheti meg, hogy magának vindikálja a sikereket, de elhárítja magáról a felelősséget a tagállamok gazdasági bajaiért és gondjaiért.

A gazdasági problémák között kiemelkedően fontos és aggasztó a munkanélküliség. Bár a teljes foglalkoztatottság ma már – sajnos – irrealis célkitűzés az ipari társadalmakban, mégis a krónikus 8-10 százalékos munkanélküliség nemcsak közgazdaságilag elfogadhatatlan, mint ki nem használt termelési tényezők létezése, hanem szociális szempontból is. A munkahelyteremtő képesség hiánya az európai integráció kritikusan gyenge pontja. Ez a probléma már önmagában véve is csökkenteni az európai integráció vonzóerejét és kérdéssé teszi annak közgazdasági hatékonyságát, de az 1993 végén hatályba lépett Maastrichti Szerződés radikálisan intervencionista és centralizáló koncepciója további új és súlyos konfliktusok forrása lehet, ami rész-

---

¹ Ez az előadás az „Európa-Haus. III. Közép-európai szakértői konferencián” hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Bad-Marienberg (Németország), 1995. augusztus 29-30. (A szerk.)

ben már mutatkozik is, – nevezetesen az Európai Pénzügyi Unió létrehozása körül.

Az európai átrendeződési folyamatok sajátos iróniája, hogy Nyugat-Európa a Maastrichti Szerződés révén éppen akkor lép egy erősen centralizált szupranacionális politika irányba, amikor Közép-Európa államai éppen hogy felszabadultak egy erősen centralizált idegen hatalmi nyomás alól. Ez a külföldről irányított és centralizált politika óriási gazdasági és szellemi károkat okozott az elmúlt 40 év folyamán, és Közép-Európának most mindenek előtt arra van szüksége, hogy minden külső irányítás nélkül, szabadon és önmaga teremtsen meg a belső gazdasági egyensúlyt, egy szociálisan érzékeny piacgazdaság keretei között. Negyven év óta először, Közép-Európában ismét érvényesül a gazdasági döntésszabadság, ami a tökéletes piacgazdaság egyik lényeges eleme és feltétele.

A Maastrichti Szerződés meghirdetett és a tagállamok számára kötelezővé tett egy erősen centralizált, Brüsszelből irányított és ott meghatározott gazdaságpolitikát. A Szerződés 103. cikkelye szerint:

„A Tagállamok gazdaságpolitikájukat közügynek tekintik és azt koordinálják a Tanácson belül... A Tanács tervezetet fogad el minősített többséggel a Közösség gazdaságpolitikájának széles irányelveit illetően... Ha megállapítást nyert, hogy valamely Tagállam gazdaságpolitikája nincs összhangban az irányelvekkel, a Tanács javaslatot tehet a Tagállamnak... A Tanács dönthet a Szerződésben előírányzott egyéb eljárásokon túlmenően az adott gazdasági helyzetnek megfelelő rendszabályokat illetően”.

A 104. cikkely szerint:

„A Tagállamok központi bankjainak tilos fedezetlen hitelt nyújtani a központi kormánynak, a regionális, helyi vagy egyéb közületi hatóságoknak. ...

A Tagállamok kerülnek a túlzott költségvetési deficitet. Ahol megállapítást nyert a túlzott deficit, a Tanács ajánlásokat tesz az érintett Tagállamnak a helyzet megszüntetésére egy adott időszakon belül... Ha egy Tagállam képtelen azokat végrehajtani, a Tanács úgy dönthet, hogy kamatmentes letéteket követel a Tagállamtól, vagy elrendeli megfelelő pénzbírság kiszabását”.

Fel kell tételezni, hogy az Európai Unió jelenlegi tagállamai eléggé felkészültek gazdaságilag egy ilyen erősen centralizált gazdaságpolitika elfogadására, bár még ez is bizonyításra szorul. Az azonban bizonyos, hogy Közép-Európa független államaiban a gazdaságirányítás még erősen igényli a speciális helyi követelményekhez való messze-menő alkalmazkodást, és ez teljességgel összeegyeztethetetlen bármiféle új, kívülről jövő szupranacionális irányítással. Ez már önmagában is elegendő ok arra, hogy Közép-Európa országai halasszák el egy esetleges EU-tagság ügyét, legalább 15-20 évvel.

A Maastrichti Szerződés gazdaságfilozófiája egy mereven monetarista pénzügypolitikát is érvényre kíván juttatni az Európai Unió tagállamaiban. Egy ilyen politika túlzottan merev alkalmazása még ott is társadalmi kockázattal jár, de a gazdasági megújulást kereső Közép-Európa államaiban egy ilyen politika egyenesen katasztrofális lehet. Ezt fájdalmasan bizonyítja a jelenlegi, teljesen hibás magyar pénzügypolitika. Emlékezzünk rá, hogy az 1929/33 évi amerikai gazdasági válság egyik lényeges oka volt az akkori merev és restriktív pénzügypolitika.

Az Európai Unió most elfogadott merev monetáris rendszere további fontos érv egy esetleges új belépés ellen.

Egy erősen centralizált gazdasági és pénzügyi rendszer létrehozásával az Európai Unió súlyos felelősséget is vállalt. Nem tudni, hogy ez tudatos volt vagy sem. A korábbi szuverén döntések helyett most egy szupranacionális centrum dönt az egyes tagállamokat külön-külön is mélyen érintő gazdasági-pénzügyi kérdésekben, de a döntési jog a fele-

lősségvállalást is jelenti. Akarva-akaratlanul, ezentúl az Európai Unió felelős a tagállamok népeinek a jólétéért vagy esetleges gazdasági szenvedéseiért. Az utóbbi esetben beláthatatlan erejű társadalmi viselkedések keletkezhetnek, talán éppen olyan súlyos társadalmi konfliktusok, amiket az Európai Unió elhárítani igyekezett. Valamely társadalmi intézmény hatása sohasem pontosan az, amit létrehozói elképzelték. Különösen nem a gazdasági természetű intézmények esetében. Ha az intézmények beváltanák a hozzájuk fűzött reményeket, akkor még ma is létezne a Római Birodalom, vagy akár a Szovjetunió. Az európai integráció – és Európa – jövőjét döntő mértékben fogja meghatározni, hogy az Európai Unió mennyiben fog tudni megfelelni a saját maga által támasztott nagy elvárásoknak.

Az Európai Unió és Közép-Európa gazdasági kapcsolataiban jelentős új fejlemény a nemrég életbe lépett új, módosított GATT és vele együtt a *Marrakesh Megállapodás*. Ipari tekintetben az új GATT előírányozza az ipari vámok fokozatos csökkentését átlag 4 százalékra, pár éven belül, valamint az ipari importkontingensek jelentős csökkentését. Végeredményben tehát ma már az iparcikkek kereskedelmét tekintve az Európai Unió nem tud semmi lényegesen több előnyt adni Közép-Európának, mint amire a Marrakesh Megállapodás alapján egyébként is kötelezve lett, mint az aláíró felek egyike.

Ugyanakkor a Marrakesh Megállapodás kifejezetten megengedi, hogy egy Tagállam ideiglenesen importkorlátozást vezethessen be fizetési mérleg deficit esetén, ami például Magyarországon ma már katasztrofális méretű. Az Európai Unió keretében elképzelhetetlen bármi-féle egyoldalú importkorlátozás.

Várható, hogy a fizetési mérleg deficit még súlyosabb probléma lesz a következő években, amikor a Magyarországra beáramlott kb. 10 milliárd dollár külföldi tőke megkezd a haszon rendszeres repatriálását. Ez önmagában is évi 1 milliárd dollár külföldi fizetési kötelezettséget jelenthet, ami a viszonylag kis méretű magyar gazdaságra óriási

pénzügyi megterhelés, ami ráadásul folyamatosan pénzforrásokat fog elvonni az importtól. Ezért nem lehet egyet érteni azokkal a nézetekkel, miszerint Közép-Európában további új és jelentős tőkebeáramlás szükséges. Ami Magyarországot illeti, az ország már nemcsak elérte, hanem túl is haladta a külföldi fizetőképesség határait. További külföldi tőke csak akkor kívánatos, ha növeli az ország exportképességét az OECD piacokon.

Magyarország külföldi eladósodása oly nagy méretű, hogy az egy főre jutó adósság több mint 3000 dollár. Emiatt Magyarország egyike a világ legjobban eladósodott országainak.

A Maastrichti Szerződés nem tartalmaz semmi utalást vagy javaslatot arra vonatkozóan, hogy egy jelenlegi vagy jövőbeni tagállam miként csökkenthetné a külföldi eladósodást. Másrészt a Szerződés szigorú költségvetési és pénzügyi fegyelmet követel tagállamaitól, ami a tervezett közös pénz kapcsán teljesen ésszerű, de megvalósítása feltételez egy érett és kiegyensúlyozott piacgazdaságot.

Mindezekből adódik egy kritikusan fontos kérdés: Létezhet-e az Európai Uniónak egy olyan általános gazdaságpolitikája, ami egyaránt tekintetbe veszi az Unió gazdaságilag fejlett és kevésbé fejlett tagjainak az érdekeit? A válasz csak nemleges lehet, mert a nemzetgazdaságok különböző fejlettségi szintjei különböző ösztönző vagy korlátozó beavatkozásokat igényelnek az állam és a monetáris intézményrendszerek részéről. Ezt már Liszt Frigyes kifejtette a múlt század közepén. Úgyszintén lényegesen más gazdaságpolitikát igényel egy olyan nemzetgazdaság, ahol a fő cél a munkanélküliség csökkentése, mint az, ahol a fő cél a már elért gazdasági stabilitás biztosítása.

Mindezek miatt egy közös, 15 országra kiterjedő gazdaságpolitika elkerülhetetlenül diszkriminatív természetű, mert egymással ütköző vagy egymástól eltérő érdekek esetében egy közös gazdaságpolitika

csak vagy az egyik, vagy a másik érdeket juttathatja érvényre, de egyszerre két ellenkező célt soha.

Egy esetleges tagság esetén a közép-európai államok gazdasági problémái jelentősen eltérnének a jelenlegi 15 tagállam főgondjaitól. Ám a közép-európai államok, mint tagok sem lennének sokkal több, mint az Európai Unió periférikus területei, ennek megfelelő parányi befolyással a közös gazdaságpolitikára. A kívülmaradás már csak azért is kívánatos, mert így ezek az államok megőriznék cselekvési szabadságukat saját nemzetgazdaságuk ügyeiben.

Az Európai Unió periférikus tagállamainak jelentéktelen befolyása világosan mutatkozik például Írország esetében.

Írország 1973-ban lépett be az akkori Európai Közösségbe, tehát több, mint húsz éve intézményesen is része az európai integrációs folyamatnak. Ez jelentős időszak, éppen ezért igen hasznos látni, hogy végül is milyen változásokat okozott a tagság az ír gazdaságban, mik lettek a tagság legjelentősebb gazdasági következményei? E célból idézzük M. Ó. Cinnéide ír szakértő véleményét, a „Visions and Strategies in European Integration” c. könyvből.

„Az új stratégiának (a tagságot követően, P.J.) kulcseleme volt külföldi gyáripár bevonása, amiről az volt a véleménye, hogy egyidejűleg hoz tőkét, modern technológiát, és kijutást az export piacokra. Ám a külföldi beruházásoktól való erős függőség kiváltotta a maga saját problémáit, beleértve a hazai ellenőrzés csökkenését a gazdasági teljesítményeket illetően, a profit repatriálása, a futószalag-jellegű üzemek túlsúlya, ahol nagyon kevés a kutató és fejlesztő kapacitás, a külföldi beruházások nem voltak képesek jelentős kapcsolatokat teremteni a helyi gazdasággal, gyakran került sor fiókküzemek bezárására előnytelen piaci viszonyok miatt, sőt éppen azoknak a pénzügyi követelményeknek a lejártakor, amiknek elsődleges célja éppen az volt, hogy külföldi vállalatokat vonzzon az országba. A külföldi beruházásoknak ezek a kudarcai annak felismeréséhez vezettek, hogy szükséges a hazai

tulajdonú ipar elősegítése, amely nem versenyzett sikeresen az ír piacon, miután azok megnyíltak a külföldi konkurencia számára, és további nagy veszteségek érhetik az egységes piac hatásai miatt. Az ipari szektor szegényes teljesítményét mutatja, hogy 1979-89 között 24 százalékkal csökkent a nem-agrár iparban foglalkoztatottak száma, alig valamivel több, mint 300 ezer fő az évtized elején.

A mezőgazdaság és vele kapcsolatos ipar, amely változatlanul fontos szektora az ír gazdaságnak, szintén jelentős nehézségekkel küzd. Ezt az is mutatja, hogy 1979-89 között közel 30 százalékkal csökkent az agrár szektorban dolgozók létszáma. ... E szektor számára különösen lényeges volt az Európai Közösség szintjén meghozott korlátozó intézkedések egész sorozata, abból a célból, hogy a Common Agricultural Policy jobban piacorientált legyen. Ezek a rendszabályok súlyosan korlátozták az ír mezőgazdasági jövedelmek növekedését és sok farm olyan helyzetbe került, hogy nincs módjukban kihasználni a teljes fejlődési lehetőségeiket.

„Ezek a farmok ma már egy család megfelelő megélhetését sem biztosítják, így szüntelenül folyik a farmerek és a kisbirtokok számának a csökkenése”.

Írország integrációs tapasztalatai különösen jelentősek Közép-Európa számára, amely régió tagság esetén az Európai Unió keleti periferiája lenne, miközben Írország a nyugati periféria. Írország számára a periférikus szerep nem hozott semmi eredményt, sőt a gazdaságot visszavetette. Nincs okunk feltételezni, hogy más jövő várna egy esetleges keleti periféria tagállamaira.

A probléma – látszatra – Közép-Európa helye egy európai integrációs rendszerben. De Közép-Európa már együttműködik az Európai Unióval, Magyarország külkereskedelmében például már 65 százalékkal részesedik az Európai Unió, ami annyi, mint sok EU-tagállam kereskedelme más EU-tagállammal. Bizonyos tekintetben tehát Magyar-

ország – és Közép-Európa – már integráns része az összeurópai gazdasági fejlődésnek.

A probléma nem az integráció hiánya, mert az integráció már jó-részt létezik. A valódi probléma az, hogy a már bekövetkezett integráció Közép-Európa számára olyan gazdasági megrendülést okozott, ami hatásában csak az 1929/33 évi gazdasági világválsággal mérhető.

Ami Közép-Európában – legalábbis Magyarországon – 1990/91-ben történt, az meglehetősen pontosan leírható elméletileg is az IS – LM görbékre való utalással, az alábbiak szerint:

A hirtelen bevezetett és alig korlátozott import liberalizáció hónapokon belül óriási inflációs hatást váltott ki a magyar gazdaságban, ahol a korábban mesterségesen alacsonyan tartott árszínvonal helyett most már a sokszorosan magasabb nyugat-európai árszint lett a meghatározó tényező. Ez az ajánlati megrázkódtatás (supply-side shock) inflációs következményeivel teljesen felborította a magyar gazdaság már akkor is liberális egyensúlyát és éles reakciót váltott ki a pénzpiacon, mert a kormány pénzügypolitikája nem alkalmazkodott a bekövetkezett áremelésekhez. 1991 folyamán például a magyar lakosság pénzállománya csak kb. 18 százalékkal emelkedett, míg az ipari termékek árszínvonala 25-30 százalékkal. Minthogy a nominális növekedése nem tartott lépést a tényleges árszínvonal emelkedéssel, gyakorlatilag csökkent a valóságos pénzmennyiség, ami kiváltotta a kamatláb meredek emelkedését, ennek következtében drámaian csökkent a beruházások mértéke és kezdetét vette a termékkibocsátás gyorsuló csökkenése, azaz a nemzeti jövedelem csökkenése. Ezzel együtt ugrásszerűen megnőtt a munkanélküliség, 1993-ban elérte a 12 százalékot. A hirtelen megnőtt kamatok és egy teljesen hibás csődtörvény sok vállalatot csődbe juttatott.

A magyar gazdaság soha nem tapasztalt súlyos válságba került. A hirtelen bekövetkezett ajánlati megrázkódtatás a lehető legrosszabb helyzetet teremtette: abnormálisan magas infláció, magas kamatláb és

nagyrányú munkanélküliség, ... azaz stagfláció. A válság fontos pénzügypolitikai következménye a hirtelen megduzzadt költségvetési deficit, amit nem a kormány költekezése okoz, és nem is a szociális kiadások (amit a monetaristák szeretnének elhíttetni!), hanem a korábbi hitelek kamatainak drámai emelkedése.

A stagfláció orvoslására nincs egységesen alkalmazható recept, de a magyar kormány a lehető legkönyörtelenebb és leginkább anti-szociális módszert alkalmazza: a monetáris korlátozás politikáját. Ez azt jelenti, hogy a pénzmennyiség változatlanul lassan emelkedik és ez biztosítja, hogy a gazdaság még hosszú ideig – évekig – recessziós állapotban marad.

A múlt hibáit már nem lehet jóvá tenni. De azt meg kell kísérelni, hogy legalább a jövőben ne kövessünk el újabb hibákat Magyarország gazdaságirányításában, mert a magyar lakosság már elérte tűrőképessége határát. Az bizonyára az Európai Uniónak sem érdeke, hogy a gyakorlatban próbálja ki: hol is van ennek a tűrőképességnek a határa.

Évekre van szükség, hogy legalább részben helyre álljon Magyarország belső és külső makroökonómiai egyensúlya, s hogy ismét a piaczgazdasági elvárásoknak megfelelően működjék a magyar pénzpiac, ami jelenleg teljesen elszakadt a reálgazdaságtól és azt nem segíti, hanem súlyosan fékezi.

Az Európai Unió akkor segíti Magyarországot, ha nem sürgeti az EU-tagságot, hanem türelmesen kivárja a magyar gazdaság rendeződését, mégha az évekig is fog tartani.

VITA

Dr. Manfred Ploetz

Supervision und Qualitätssicherung

Exkurs zum Selbstverständnis der Supervision durch kongruente Standortbestimmungen in Non-Profit- und Profit-Institutionen mit verknüpfender Zielvorstellung Qualitätssicherung.

Obwohl Supervision seit Jahren eine reale Vision ist, gelingt es ihr erst seit geraumer Zeit als Methode, zur Verringerung kommunikativer und kooperativer Probleme, in Organisationen Einzug zu halten.

Die Zurückhaltung gegenüber dieser Methode ist zu einem Teil auf ihren Ursprung zurückzuführen, da sie meistens im Rahmen der helfenden Berufe ausgeführt wird.

Zum anderen Teil ist stets ein Informationsdefizit seitens der Unternehmen, wie in diesem Fall, eine unwürdige Basis zur fundierten Bewertung einer Methode.

Trotzdem, die wachsende Bereitschaft seitens der Wirtschaftsunternehmen und der Institutionen des sozial-humanen Bereiches, wie karitative Organisationen, Wohlfahrtsverbänden, Fachkliniken usw., sich dieser Methode zu zuwenden, läßt hoffen.

Aber dennoch, anscheinend bleibt Supervision erklärungsbedürftig. So verfolgt die Supervision laut der Deutschen Gesellschaft für Supervision ein dreifaches Ziel: - Mitarbeiter und Führungskräfte im Sinne der Weiterbildung beruflich zu qualifizieren, - aktuelle Konfliktlagen vor allem im Kommunikations- und kooperationsbereich zwischen Mitarbeitern, ihren Kunden oder Klienten und ihren Vorgesetzten zu bearbeiten, - Organisationen und

Unternehmen besser in die Lage zu versetzen, die ihnen gesetzten Aufgaben zu erledigen und ihre eigentlichen Zielsetzungen zu erfüllen.

Demnach dient die Supervision speziell dazu, Arbeitsabläufe zu optimieren und zwischenmenschliche, institutionelle und gesellschaftliche Zusammenhänge bewußt zu machen (Petzold, Christa 1995).

Gruppen-, Einzel-, Teamsupervisionen, Führungs- und Leitungsberatungen und Organisationssupervisionen, stellen fundierte Wege der formalen methodischen Supervision dar.

Organisationen und Kunden/Klienten einerseits und Personen, Rollen andererseits, sind Beziehungsgrößen der Beratungsarbeit.

Eigentlich wie selbstverständlich, sollte die Forderung zur Durchführung und zum Erfolg der Supervision anmuten, wenn auch sie, wie unter anderem andere Methoden auch, den Anspruch von Kooperationswillen bei allen Beteiligten (Personal, Administration, Unternehmen/Träger) einfordert.

Und doch, die Standorte für Identifikationsbezüge zur Supervision sind recht unterschiedlicher Natur.

Wirtschaftsunternehmen geht es in erster Linie um Profit und erst zweitrangig um Beziehungen und Interaktionen. Hier herrscht Leistungsorientiertheit. Dem nicht unbedingt (nur) entgegen, jedoch kongruent (Ploetz, Manfred 1994), wirkt die Vorgehensweise der Non-Profit-Organisationen, die sicherlich eher beziehungs- prozeßorientiert sind.

Es ist klar, die ziel- und ergebnisorientierte Ausrichtung der Wirtschaftsunternehmen ist eine Herausforderung an die Supervision und damit an den Supervisor.

Eigentlich fühlt sich der Supervisor zum Standort eines Beraters (Rechtsanwalt, Steuerberater etc.) also der sogenannten „Bring-Mentalität“ verpflichtet/hingezogen. Ein Erklärungsversuch könnte

sein, daß man versucht, dieses Verhalten abzuleiten von der bisher fast als traditionell zu bezeichnenden Rekrutierung von Probanden, für die Supervisorenausbildung, aus pädagogisch/ sozial/therapeutischen Berufen. Hier besteht stets die „Komm/Bring- Pflicht des Klienten vor.

Eine Aquisitions-Mentalität gibt dem Supervisor also zunächst nichts, es sei denn, er wird sich einer konstruktiveren Denkgangsart bewusst.

Eigentlich eine fatale Situation! Selbst bei der Non-Profit-Institution würde eine kongruente Wechselbeziehung des Reagierens zugunsten des Agierens vorteilhaft sein können.

Somit muß sich der Supervisor bewusst werden, daß er seine Dienstleistung, sprich seine Arbeitsleistung, kultiviert verkaufen muß; besonders deshalb, weil die Supervision ähnlich wie die Sozialarbeit (aufgrund ihrer Entwicklung) dem Gemeinwohl verpflichtet ist.

Innerhalb der Profit-Institution besteht hinsichtlich des ziel- und ergebnis- orientierten Prinzips weniger Identifikationsschwierigkeit. Dieses ist für den Supervisor eine weitere Herausforderung die nicht negativ zu werten sein muß.

In Non-Profit-Institutionen haben sich hingegen auffällig oft moralische Ansprüche hinsichtlich der Erhöhung einer Arbeitsleistung Geltung verschafft.

Der Supervisor tut gut daran sich klar zu machen, daß letztendlich für ihn und für den Auftraggeber eine permanente Ergebniskontrolle über die erbrachte Leistung und die damit verbundenen Fähigkeiten gegeben sein muß.

Laut Butzko geht es in der Supervision nie alleine um das Klären von Beziehungs-strukturen oder -mustern, sondern um eine Zielerreichung, eine Aufgabe, die erledigt werden soll. Die Supervision ist immer an einem Ziel orientiert: Daher wird sie eingesetzt, um dieses Ziel schneller, umfassender, präziser, direkter, klarer, mit wenigen

Reibungsverlusten etc. zu erreichen. Hiervon leitet die Supervision ihr Selbstverständnis ab.

Betrachtet man den Entstehungsprozeß der Supervision in der Wirtschaft, so kann man anfängliche Tendenzen anhand von institutsinternen Beratungsgruppen in den 70er Jahren in amerikanischen Institutionen im Rahmen von Organisationsentwicklungsmaßnahmen ausmachen. In Japan wurden diese Ansätze aufgegriffen und systematisch verfeinert und mit der fernöstlichen Philosophie weiter entwickelt um sodann unter dem Begriff „Lean-Management“ (Butzko 1995) auch in unsere Bereiche zu kommen.

Erst Anfang der 90er Jahre finden sich wieder Veröffentlichungen über den Einsatz der Supervision in Industrie und Wirtschaft. Bei den weiteren Betrachtungen kommt man zu einem anderen Begriff dem Coaching. Dieses Coaching ist ein Instrumentarium zur Überwindung von Unternehmens- und/oder persönlichen Problemstellungen. Zwischenzeitlich wird aber unverhohlen vieles realistische und unrealistische mit Coaching bezeichnet; wobei neben allen qualifizierten Marktanbietern der Begriff zwischenzeitlich einer inflationären Entwicklung unterliegt. Weiter kann sich jeder Anbieter solcher Dienstleistung als Coach bezeichnen, was hingegen u.a. eine Chance für die qualifizierten ausgebildeten Supervisoren ist. Folgerichtig wurde und wird die Supervision als Methode mehr und mehr bedeutsam in den Unternehmen.

Das Selbstverständnis und die Rolle des Supervisors ist in Profit-Institutionen eine andere als in Non-Profit-Institutionen. So kann gelten, daß der Supervisor in Unternehmen zusätzliche Kompetenzen und Methoden erworben haben sollte um die notwendige Akzeptanz zu finden. Ergänzungen der Supervision in Non-Profit-Institutionen, die Handhabung von Soziogrammen, Planspielen, Organigrammen, oder Selbst- und Fremdwahrnehmungsszenarien usw., noch eher selten

praktiziert, sind aber in Profit-Institutionen gängige Anwendungstechniken/Kompositionen.

Folgerichtig kann der Supervisor durchaus auch einmal die Funktion eines Moderators übernehmen und mit den gegebenen Medien arbeiten.

Vom Supervisor wird u.a. verlangt, daß Abbauen von Widerständen in der Institution und eine große Flexibilität, sowie eine umfangreiche Methodenvielfalt. Egal in welchen der beiden Bereiche der Supervisor tätig wird, er sollte die Terminologie und die Gedankenstrukturen, sowie die Kultur erkannt haben (die sehr unterschiedlich bereichsspezifisch sind) und sie erleben/mitleben können. Als Supervisor in einem der Bereiche tätig werden zu wollen, ohne eine zumindest kurzfristige Berührung nachweisen zu können, ist sehr zweifelhaft. So haben zwischenzeitlich immer mehr Ausbildungsinstitutionen erkannt, daß die generelle supervisorische Kompetenz fundiert nur gewährleistet werden kann, wenn auch gleichzeitig die zusätzliche Vermittlung von spezifischer, also fachbereichsmäßiger Kenntnisse, angeboten werden.

Es kann also nicht schaden, den Standort des Supervisors im Regelkreis von Mensch-Mittel-Methode-Ökologie als „soziopsychologisch-konstruktiv“ zu definieren.

Denn dieses tut der Gegenständlichkeit und der permanenten (präventiv-aufarbeitenden-analysierenden) Supervision gut (Ploetz, M. 1994).

Supervision muß neuzeitlichen Qualitätsmerkmalen entsprechen, um eine konsequente funktionsgerechte Methodik sein zu können. Sie wirkt bewußtseinsprägend um die geforderten Qualitätsansprüchen an Systematik und Zwischenmenschlichkeit aufzeigen zu können, und nachvollziehbar durchführbar zu sein. Daher bleibt nun die Überlegung, von welchen Qualitätsstandards wir sprechen.

1. Praktizierte Qualitätssicherung

Vor sieben Jahren ist die Europäische Normenreihe ISO 9000 der International Organization for Standardization (ISO) bestehend aus der ISO 9000, 9001-9004, (übernommen für Ungarn MI 18990-1988, 18991-18994) eingeführt worden; die inzwischen wohl weltweit wichtigste Norm.

Auf der Basis dieser Norm, werden Qualitätsstandards geprüft und zertifiziert.

Betrachtet man sich die Kurzinterpretation der 20 Elemente der ISO (lt. Michael, Horst RWTÜV 1995), so werden umfangreiche Möglichkeiten der Einsetzbarkeit der Supervision deutlich. Daher sollen diese sog. Elemente kurz aufgezeigt werden:

ELEMENT 1 Qualität ist Führungspolitik

Die Norm fordert die Verantwortlichen/Unternehmer auf, Vorreiter in Sachen Qualitätspolitik zu sein. Die oberste Leitung muß daher die Grundsätze ihres qualitativen Verständnisses schriftlich den Mitarbeitern vorgeben und überzeugend vorleben.

ELEMENT 2 Weiterführendes Qualitätsmanagement mit System

Soll ein Qualitätsmanagement funktionieren, müssen die Beteiligten genau ihre und der anderen Befugnisse und Pflichten, Verantwortung kennen. Ein Qualitätsmanagementbuch beschreibt, welche Regeln sich das Unternehmen für die einzelnen Tätigkeiten selbst gegeben hat. (Hier sollte Initiative und Empathie der Zufriedenheit mit einem „Nur-Standard-System“ entgegen wirken.)

ELEMENT 3 Kundenwünsche erkennen

Hier erfolgt die Vertragsprüfung hinsichtlich der Kundenwünsche und Erwartungen die in Angebote oder Verträge in Schriftform

festzulegen sind. (Hier gilt es bereits beim ersten Kontakt mit dem Kunden, die Erwartungen und was er wirklich will, herauszufinden.)

ELEMENT 4 Neue Leistungen entwickeln

Hier fordert die Norm die systematische Entwicklung von Dienstleistungen, Produkten und die dafür notwendigen organisatorischen Voraussetzungen.

ELEMENT 5 Regeln dokumentieren

Die vereinbarten Verfahrensweisen werden dargestellt und dokumentiert, in sofern sie für das Erreichen der Ziele hilfreich sind; so müssen u.a. Änderungen nachvollziehbar sein.

ELEMENT 6 Risiko durch fremde Produkte

Vom Kunden beigesteuerte Produkte etc. müssen sachgemäß behandelt werden.

ELEMENT 7 Zulieferer als Partner gewinnen

Wollen Lieferanten von Produkten und Dienstleistungen den Qualitätsansprüchen ihrer Abnehmer entsprechen, müssen sie dieses nachweisen. (Was die Norm hier nicht konsequent zum Ausdruck bringt ist, daß hier eine Partnerschaft zwischen Zulieferer und Abnehmer im Regelkreis der Wertschöpfung entstehen sollte, um somit Kontrollen durch ein bedeutendes Vertrauensverhältnis anzureichern oder in Maßen kompensierbar zu machen.)

ELEMENT 8 Rückverfolgung ermöglichen

In allen Phasen des betrieblichen Prozesses müssen die verwendeten Produkte (Tätigkeiten) identifizierbar sein um eine Fehlersuche zu erleichtern.

ELEMENT 9 Geschäftsprozesse beherrschen

Hier wird aufgelistet was zur fehlerfreien Erreichung des Ziels, der beherrschenden Prozesse führt: exakte Verfahrensanweisungen, geeignete Einrichtungen, eine förderliche Arbeitsumgebung und das Erfüllen einschlägiger Normen und Qualitätsmanagementplänen.

(Bei der förderlichen Arbeitsumgebung sollten Unternehmenskultur und Empathie keine Fremdworte sein. So kann z.B. das in letzter Zeit publizistisch herausgestellte Mitarbeiterverhalten untereinander, das sog. Mobbing, elemeniert werden.)

ELEMENT 10 Prüfungen in allen Phasen

Eingangs- , Zwischen- und Endprüfungen haben nach präzisen Verfahrensanweisungen zu erfolgen.

ELEMENT 11 Prüfmittel

Die Unternehmen müssen dafür sorgen, daß ihre Produkte und Dienstleistungen den festgelegten Qualitätsanforderungen entsprechen und Prüfmittel zum Messen und Abgleichen bereit stehen.

ELEMENT 12 Geprüfte Produkte kennzeichnen

Ein Prüfstatus macht kenntlich, welche Prüfungen ein Produkt zu durchlaufen hat und somit, ob es den Qualitätsanforderungen genügt.

ELEMENT 13 Umgang mit fehlerhaften Produkten

Wenn Abweichungen von den vereinbarten Regeln auftreten, muß klar sein, was mit Dienstleistungen und Produkten zu geschehen hat. (Kein vertuschen von Fehlern, sondern das Schaffen einer entsprechenden Kultur zur richtigen Erfassung von Abweichungen und zur Ursachenanalyse, um Wiederholungen zu vermeiden, wäre real.)

ELEMENT 14 Fehler korrigieren und Verhindern

Dieses Element bezieht sich auf die Behandlung aller Abweichungen und Fehlerleistungen. Die Norm schreibt das Verfahren für Korrektur- und Vorbeugungsmaßnahmen, die festgelegt werden müssen, vor.

ELEMENT 15 Produkte pfleglich behandeln

Handhabung, Lagerung, Verpackung, Konservierung und Versand dürfen die Produkte nicht beschädigen. (Auch dieses ist eine Frage der Kultur und der Motivation der betreffenden Personen. wenn sich Mitarbeiter verantwortlich fühlen, also eine Identifikation mit ihrer Arbeit erfolgt, behandeln sie das Produkt auch sorgfältig.)

ELEMENT 16 Qualitätsanforderungen aufheben

Um die Erfüllung festgelegter Qualitätsanforderungen und das wirksame Arbeiten des Qualitätsmanagement-Systems darlegen zu können, müssen die Aufzeichnungen aufbewahrt werden.

ELEMENT 17 Interne Qualitäts-Audits durchführen

Das Unternehmen überprüft mit diesen Audits, ob alle nach den festgelegten Richtlinien und Verfahrensweisen arbeiten. (Audits dürfen keine lästigen Verhöre werden. Tritt der Auditor als Moderator auf, im Dialog mit den Mitarbeitern, ob die sog. Richtlinien für die Zielerreichung (noch) geeignet sind, fördert er sicherlich den Verbesserungsprozeß.)

ELEMENT 18 Mitarbeiter ausbilden und schulen

Alle Personen, die Einfluß auf die Qualität von Dienstleistungen oder Produkten haben, müssen für ihre Tätigkeiten qualifiziert sein. Hier schreibt die Norm die Ermittlung des Schulungsbedarfs und die

Durchführung von Trainings und der Betreffenden Aufzeichnungen/Dokumentationen vor.

ELEMENT 19 *Wartung nach Plan*

Die Norm verlangt, daß auch die Wartung gelieferter Produkte nach Regeln zu erfolgen hat.

ELEMENT 20 *Statistische Methoden einsetzen*

Hier soll die Häufigkeit von Fehlern etc., die Basis für das Finden der Ursachen und ihre Beseitigung bearbeitet werden. Verabredete Statistiken müssen angefertigt und ausgewertet werden.

Alle Bemühungen, egal in welchen Bereichen, sei es im Handel, Dienstleistung oder Produktion und Verwaltung, hängen ab von der Qualität der Human Ressourcen.

Neben dem Fachwissen und den Erfahrungen der Mitarbeiter, ist hier besonders die Qualität der Beziehungsstrukturen, das Klima, die Selbstverwirklichungs- und Motivationsbasis, die Qualität von Delegation und Verantwortung, der Teamentwicklung oder der Konferenzen und Einzelgespräche, gemeint.

Die ISO 9000 geht von ständigen fortlaufenden Korrekturen die vorgenommen werden, hinsichtlich Informationsfluß, Delegationsprinzipien, Kommunikationsstrukturen, Arbeitszufriedenheit und Motivation etc. aus, um einen Regelkreis der QUALITÄTSSICHERUNG zu ermöglichen.

Hier spätestens ist zu erkennen, daß diese Themen originelle, originäre Inhalte der SUPERVISION sind.

So ist festzustellen, daß Supervision, obwohl in anderen Branchen entwickelt, auch hier ihren fundierten Stellenwert hat und eigentlich keiner weiteren Standortbestimmung bedarf.

Erst in der Zukunft wird man das ganze Ausmaß/Spektrum der Arbeitsfelder der Supervision hier erfassen.

Durch Supervision können Ablaufphasen analysiert und transparent, verbessert und gestaltet werden (Butzko 1995).

Wenngleich auch die Zertifizierung noch eine freiwillige Handlung ist, wird jedoch in Zukunft im Rahmen von Angebot und Nachfrage eine Unverzichtbarkeit erfolgen.

Trotzdem, keine Methode ist ein „Non-Plus-Ultra“: So nimmt auch die Supervision dieses nicht für sich in Anspruch.

2. Supervision schafft Überblick

Obwohl schon gut eingeführt, wird die Supervision von immer größerer Bedeutung in den Non-Profit- Institutionen, u.a. in der Altenpflege. Supervision als Hilfe zur Selbsthilfe ist eine reale Umschreibung der Möglichkeiten.

In den letzten Absätzen dieses Textes haben wir uns konstruktiv mit den Qualitäts- standards und der ISO auseinandergesetzt, so ist sicherlich nachvollziehbar, daß gerade in einem so sensiblen Bereich wie der Altenpflege der Begriff Qualitätssicherung von ausschlaggebender Bedeutung. Gerade dort, wo es um belastende Themen wie Sterben und Tod, oder Endlichkeit geht, wo es u.a. um Gewalt gegen alte Menschen, Probleme des Pflegenotstandes oder um schwierige geronto- psychiatrische Themen geht, muß die Supervision ein Anliegen aller Beteiligten sein. Daher bedarf es überhaupt keiner weiteren Interpretationen wenn die Verantwortlichen fordern, daß spezielle Kenntnisse in den einzelnen Fachbereichen unerlässlich sind für den Supervisor (siehe auch Profit-Institutionen im Vortext).

In diesen sozial-humanen Bereichen fallen dem Supervisor ganz spezielle Aufgaben und Ziele zu. Hier kann vor allem die pädagogische Seite der Supervision hervor- gehoben werden. Betrachtet man die pädagogische Seite der Vermittlung von Wissen,

so hat die Supervision auch einen sozial-therapeutischen Aspekt. Auch hier soll sie die zwischenmenschlichen Beziehungen, die Kommunikation und Kooperation untereinander (miteinander) begünstigen und/oder fördern. Unbewußte Dynamiken und Verstrickungen versucht die Supervision in psychotherapeutischer Absicht (ohne selbst Therapie zu sein) aufzuhellen und gemeinsame Problemlösungen zu suchen. Die Möglichkeiten zur emotionalen Entlastung soll die Supervision geben und die Kollegialität unterstützen.

Letztlich sei an dieser Stelle nochmals erwähnt, daß die Supervision auch die Möglichkeiten der Organisationsberatung in sich birgt, hinsichtlich organisatorischer Veränderungsprozesse, die unbedingt notwendig sind. Betrachten wir diese ganzen Aspekte so müssen wir feststellen, daß sie ungeachtet einzelner Fachbereiche durchweg angewandt werden, u.a. bei den ambulanten Diensten, gerontopsychiatrischen Stationen, Altenklubs, Pflegeheimen, Selbsthilfeorganisationen etc..

Wie bei den grundlegenden Betrachtungen zur Ausübung der Supervision (im Vortext), ist die Voraussetzung zu erfolgreichen Einsätzen der Supervision, daß der Wille zur Kooperation bei allen beteiligten Personen im dialogisierten Miteinander besteht.

So kann der Auftrag des Supervisors nur darin liegen, über die Korrespondenz miteinander entsprechend in Verbindung zu stehen. Die beteiligten Personen reflektieren die Lage, sie erkennen also die umfangreiche/komplexen Zusammenhänge einer Situation, die in sich dadurch systematisiert verständlich wird.

Verbal und aktional werden Erkenntnisse und Erfahrungen wechselseitig ausgetauscht.

Ein Zyklus von Reflexion und Handlung entsteht, von Stabilisierung und Veränderung, von Integration/Motivation und

Kreativität, von Theorie und Praxis, abgleichen von Empathie und Apathie.

Mit der nun entstandenen Identifikation und Fürsprache besteht ein (fast) ganzheitlich ausgewogenes „Ich-Wir“ Gefühl.

Hier sind Kooperationen und konzeptionelle Entfaltung gegeben.

Durch Erarbeitung der Konzeption und der praktischen Umsetzung werden die beteiligten Personen zu einem „funktionierenden“ Team.

Unter Einbringung unterschiedlicher Möglichkeiten und Kompetenzen lernt man sich kennen und respektieren, was zur Bewältigung der Aufgaben beiträgt.

Auch hier soll die Supervision helfen, aus arbeitenden Gruppen , Teams werden zu lassen (Quality Circles).

Gerade in den helfenden Berufen ist der Teamgeist, so nahe am Leid, Sichtung und Sterben der Menschen (z.B. Altenpflege) von existenzieller und ethisch- moralischer Bedeutung.

Die Realität zeigt jedoch, daß oftmals schon viel ist, wenn es durch die Super- vision gelingt, sich über Verschiedenheit klar zu werden, um den anderen in seiner Andersartigkeit/Persönlichkeit besser respektieren zu können.

Der Supervision steht ein sog. Mehrperspektiven-Modell zur Verfügung, um die Handhabung komplexer psychosozialer Situationen zu bewältigen.

Im Zentrum des Interesses steht die Gruppe von Menschen, mit ihren gemeinsamen Erfahrungen im institutionellen Alltag.

Eine weitere Rolle spielt die Zeitdimension, die Team-, die Gruppen- und die Institutionsgeschichte (Petzold 1995).

Demnach ist Zusammenarbeit oberstes Ziel, wenn die Mitarbeiter nicht an Leib und Seele erkranken oder die Freude an der Arbeit verlieren soll (helfende Berufe). Dieses ist sicherlich glaubwürdig,

wenn man u.a. die Situation einer jungen Pflegekraft betrachtet, die nach kurzer Tätigkeit in der Altenpflege an Leid, Sichtum und desgleichen mehr sieht, als andere Menschen in ihrem ganzen Leben; dieses bleibt nicht ohne Folgen. Hier kann ein Miteinander aller funktionellen Bereiche eine humane Egalisierung herbeiführen und damit zur Verbesserung der Qualität und der Versorgung bzw. Betreuung der anvertrauten Personen beitragen. Hier kann aber zum Ausdruck kommen, daß die Probleme weiter gesteckt sind als sie im Rahmen dieser kurzen Schrift zum Ausdruck gebracht werden können. Betrachtet man sich an dieser Stelle die Ausbildung in den Altenpflegeberufen, so zeigt sich am Beispiel der Bundesrepublik Deutschland, das in Westdeutschland examinierte Altenpflegekräfte zu einem Drittel im ersten Berufsjahr aussteigen. Dieses ist ein besorgniserregendes Ergebnis, wozu das Bundesinstitut für Berufsbildung und das Kuratorium Deutscher Altershilfe kommen.

Dieses dürfte für die ausbildungs- und arbeitsmarktpolitischen Institutionen bedenkenswert sein, so daß hier Konsequenzen gezogen werden sollten. Betrachtet man das von einer Frageaktion bei berufstätigen Erstanfängern ausgehend, wo in der Ausbildung zum Altenpfleger nur für 30 % der Probanden, die Altenpflege die Erstausbildung nach der Schule war, fällt die alleinige Begründung der möglicherweise übertriebenen Erwartungshaltung der Schüler, nicht allgemein- gültig/alleinbegründet an.

Die wichtigsten Gründe, für den Ausstieg aus dem Ausbildungsberuf sind bei Frauen die körperliche und psychische Überforderung (35%) und bei den Männern die schlechten Arbeitsbedingungen (43%) die mit Abstand am Häufigsten genannten Gründe. Die Umfrage zeigt weiter, daß von denjenigen die weiterhin in der Altenpflege tätig bleiben viele das Arbeitsgebiet wechseln wenn sie können.

Hätten die Altenpfleger nach einem Jahr Berufserfahrung die Wahl, würden mehr als die Hälfte den gegenwärtigen Arbeitsplatz verlassen. So wurde u.a. von 82% der Befragten gesagt, daß sie sich ungenügend

auf die Praxisanforderungen und Krisenbewältigung vorbereitet fühlen (Nakielski, Hans 1995).

So kann man auch an diesem Beispiel erkennen, daß der Ausbildung eine große Dominanz zufallen muß. Die Curricula-Entwicklung müßte mehr zielgerecht ausgerichtet (Theorie und Praxis) sein.

So ist auch dieses ein Zeichen, der notwendig werdenen Qualitätssicherung:

Über die auch in der Altenpflege jetzt so viel geredet wird.

So müssen Mindeststandards auch für die Qualitätsicherung in der Ausbildung gelten.

Supervisorische Aktivitäten im Rahmen der Dozentschaft sind hier durchweg zweckmäßig.

3. Der integrierte Supervisor

Der Standort des Supervisors, der aus einem gewissen Abstand zur Institution, zum Team bzw. zum Teilnehmer die Betrachtungen ausführt, ist von den theoretischen Sichtweisen bestimmt, die er wählt. So sind dieses funktionale Betrachtungen, auch tiefenpsychologische Ansätze, welche das Duplex-Sender-Empfänger-Verhalten zwischen zwei Personen untersucht. Die Supervision ist daher als ein Prozeß zu verstehen, im welchen der Supervisor mit besonderem Wissen und Können Mitverantwortung für die Weiterentwicklung eines professionellen Helfers, Teams oder Arbeitsfeldes übernimmt.

Dabei ist der Supervisor geleitet von dem Ziel soziale, persönliche und fachliche Fähigkeiten zu verbessern, wobei man in der Regel davon ausgehen kann, das dieses mit einem besonderen Überblick verbunden ist.

Da der Supervisor aus einem guten Abstand zur Situation arbeitet, und somit auf diese Weise die Vielfältigkeit der Problemverflechtungen besser übersehen kann, haben die Teamteilnehmer in der zeitlichen

Abfolge an seiner Distanz teil und gelangen selbst zu einer Übersicht und einem tieferen Verstehen ihrer Situation.

So wird der Supervisor als Beobachter des Geschehens auch gleichzeitig Mitspieler, der engagiert aber nicht ins Geschehen verwickelt ist.

In Anlehnung an die vorhergegangenen Betrachtungen, versteht Butzko im übertragenen Sinne, die Team-Supervision als Systemcheck für Gruppen/Teams.

So gibt es in jedem Unternehmen, neben dem bürokratischen oder technischen Systemen, menschliche Systeme bestehend aus Einzelpersonen und /oder Gruppierungen die sich zu Einheiten zusammensetzen. Wenn wir noch einmal den Bezug zu den Begriffen „Lean-Management und ISO-9000“ suchen, dann können wir eine Teamentwicklung durch Supervision als Quality Circles für das interne Klima bezeichnen. Dieses ist eine Grundvoraussetzung um auf Dauer wettbewerbsfähig zu sein. Unter dieser Wettbewerbsfähigkeit sind die Interaktion nach innen und außen zu verstehen.

Die Einzelsupervision bietet sich als berufsbegleitendes, also individuelles Konfliktlösungsverfahren an. Hier handelt es sich um die Klärung von persönlichen Konflikten, der Aufbereitung und Sichtweisen bei den einzelnen Problemstellungen die im Zusammenhang mit den beruflichen Aufgaben stehen.

Als Qualifizierungsinstrument versteht sich die Supervision für Berufsgruppen die aufgrund ihres Betätigungsfeldes in hohem Maße im zwischenmenschlichen Kontext leben, wo unter Umständen die professionelle Handhabung dieser zwischenmenschlichen Beziehungen über Erfolg und Mißerfolg entscheidet.

Veränderungen jeglicher technischer Art, hat eine persönliche Komponente. Die unterstützende Wirkung bei den damit verbundenen individuellen gruppenbezogenen Entwicklungs-kommunikation-sprozessen können nicht nur auftauchende Frustration verhindern

helfen und damit sich Prozesse schneller vollziehen lassen, sondern auch kostensparend wirken.

Zusammenfassend sind Themen der Supervision im Einklang mit der Qualitätssicherung: - Kooperation, - Kommunikationsfähigkeit, - Delegation und Verantwortung, - Selbstwertgefühl und Sicherheit, - Konfliktbewältigung, - Innovatives Gruppenverhalten, Entscheidungsfähigkeit und Flexibilität.

Da sich die einzelnen Methoden wie die SUPERVISION und die Qualitätssicherung nicht voneinander trennen lassen (Ploetz, Manfred 1994), sollte zum Abschluß dieser verknüpfenden Exkursion der Hinweis auf die Präambel der Satzung der Europäischen Vereinigung für Supervision und Qualität EUSQ erfolgen. Dort wird ausgeführt:

Die Vereinigung ist der kongruente Zusammenschluß von natürlichen und juristischen Personen aus fachspezifisch orientierten und interdisziplinär korrespondierenden Fachbereichen, die national und international als Indikator-Mittler-Multiplikator im Sinne des verpflichtenden Gemeinwohls der Supervision und der Festigung von Qualitätsstandards lt. ISO 9000 u.a. zusammenwirken.

Die Vereinigung ist ein international tätiger Fach- und Berufsverband der die ständig bewußte Handhabung, Fort- und Weiterentwicklung der Zweckbestimmung und Ziele, sowie der Begriffs- und Standortbestimmung Supervision und Qualitätsstandards fördern und sichern helfen möchte. Die Vereinigung forciert die Betreibungen zur Vereinheitlichung des Funktions- und Berufsbildes der Supervision und das Zusammenwirken von EURO-Qualitätsstandards und Supervision, zum Wohle der Menschen im Zusammenwirken von Mensch-Mittel-Methode-Ökologie.

Dr. Szretykó György

A gazdasági joghézagoktól a gazdasági bűnözésig

1995 június 28-án 17.00 órától a Kultúrinnovban a fenti címen tartott vitaestet az MTA Jövőkutatási Bizottsága és az SZVT vezetési szakosztálya.

Vitaindítót tartottak Dr. Diczig István ügyvéd és Dr. Rajcsányi Péter a Dunaconsulting KFT ügyvezető igazgatója.

A rendezvényen 30 fő jelent meg. A vitát Dr. Gidai Erzsébet vezette.

Dr. Diczig István vitaindítójában bemutatta a gazdasági bűnözés Magyarországi szakaszait, amelynek során részletesen elemezte az 1988 óta eltelt időszakot. Megítélése szerint a Társasági Törvénybe – az akkori törvényhozók – olyan joghézagokat építettek be, amelyek lehetőséget adtak az akkori vezetésnek arra, hogy a politikai hatalmát a rendszerváltás során gazdasági hatalomba mentse át. Ezekkel a joghézagokkal olyan falakat építettek a privatizáció folyamatába, amelyekkel szemben a gazdasági rendőrség tehetetlennek bizonyult. 1988-tól 1991-ig Magyarországon spontán privatizáció zajlott le, amely teljesen ellenőrizetlenül ment végbe, aminek következtében kialakult a nomenklatúra-burzoázia.

Az 1991-ben elfogadott privatizációs törvény több helyen is hézagos, a gyakorlati megvalósítása az ÁVÜ és az ÁVÜ RT-n keresztül politikai eszközökkel, gyakran felső utasítás által ment végbe. Mindez több visszaélésre és eddig a nyilvánosság előtt tisztázatlan ügyletekre és szerződéskötésekre adott lehetőséget. Az 1991 óta végbement privatizáció koncepciótlan, amelyben a kontroll- mechanizmusok egyáltalán nem működtek. Éppen ezért a privatizáció ügyében valamennyi parlamenti párt érintett, nem érdekelt annak felülvizsgálatában. Dr. Diczig István szerint a jelenlegi privatizációs törvény tartalmaz ugyan olyan kitélt, amely szerint szükség van az ellenőrzésre, ám annak garanciái teljes mértékben hiányoznak.

Dr. Rajcsányi Péter vitaindítójában hangsúlyozta, hogy az eddigi kormányoknak nem volt a privatizációval kapcsolatos átgondolt koncepciójuk. A privatizációt minden gazdasági baj gyógyszerként kezelték, s eközben nem fordítottak kellő figyelmet egy koherens gazdaság- és társadalmpolitika kidolgozására. Az Antall-kormány idején az volt az elsődleges cél, hogy az állami vagyonnak minél nagyobb hányadát magánkézbe adják, s 1998-ra befejeződjék a privatizáció. Ennek során nem kapott kellő hangsúlyt az, hogy kinek és milyen áron adják el a privatizálandó cégeket. E felfogás szerint a privatizáció végcél és nem a gazdaságpolitika egyik eszköze. Az előadó bírálta a spontán privatizációt és a privatizáció jelenlegi gyakorlatát, egyúttal bemutatta a privatizációs visszaélések módjait és technikáit.

A résztvevők közül többen kifejtették álláspontjukat a privatizációval illetve konkrét privatizációs ügyletekkel kapcsolatban. Az egyik felszólaló szerint Magyarországon hibás szemlélet uralkodik a privatizációval kapcsolatban, hiszen Nyugat Európában (pl. Németországban) vagy Japánban az állami tulajdon igen nagy arányt képez. Egy másik felszólaló hangsúlyozta, hogy a MOL RT privatizációs tervezete egyenlő a hazaárulással. Többen az élelmiszeripar és az energiaszektor privatizációjának visszásságairól és várható társadalmi következményeiről számoltak be.

A vitaülésen a következő konkrét javaslatok hangzottak el:

1. A jelenlegi kormány és parlament vizsgálja felül az eddigi privatizációt, annak tapasztalatait építse be a privatizációval kapcsolatos döntéshozatalba.
2. A privatizáció folyamata legyen nyilvános, annak döntéselőkészítésében és a döntések meghozatalában érvényesüljenek a kontrollmechanizmusok és garanciák.
3. A privatizációt nem önmagában, hanem az Alkotmányban rögzített céloknak megfelelő irányba és korlátokkal célszerű végrehajtani.

Szendróné Dr. Font Erzsébet

A szellemi környezetszennyezés néhány aktuális problémája¹

A konferencia címe „környezetbiztonság”, ami azt sugallja, hogy veszély fenyeget bennünket, amit ma már nem csak az urbanisták, környezetvédők, szociológusok éreznek, hanem a veszélyérzet átment a közhangulatba, rátelepedett az életünkre és úgy kerül vesz bennünket, hogy fokozatosan önmaga a félelem is kezd pusztítólag hatni.

1. Mit látunk magunk körül?

Agressziót, bűnözést, háborút, csalást, mások kijátszását, kábítószert, alkoholistákat, prostitúciót, ponyva irodalmat, reklámot, krimi a TV-ben, lüktető zajt zene helyett, füstöt, szennyet rohanást. És persze jót is, csak már örülni is félünk!

Óhatatlanul felmerül a gondolat, hogy mindezek a negatív jelenségek valami *közös tőről fakadnak*. A pszichikai, szellemi és környezeti szennyezők valószínű, hogy közös gyökerei vannak. És az okokat keresve rá kell jönni, hogy *elveszítettük a dolgok feletti uralmunkat*, a folyamatok elszabadultak és már nem vagyunk biztosak abban, hogy ismét rendet tudunk tenni.

Egyre bizonyosabbak vagyunk, egyre kevésbé ismerjük ki magunkat. Elvesztettük a léptéket.

---

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1995 március 25-26.

2. Mi is történt tulajdonképpen?

A technika fejlődésével kitágult az általunk ismert világ, egyre nagyobb távolságokat tudunk áthidalni. A holdra repülünk, ugyanakkor az atom szerkezetét tanulmányozzuk. Mindez persze csak látszólagos siker, mert ebből az egyre táguló térből és ismerethalmazból személy szerint egyre kevesebbet tudunk magunkénak. Már nem látjuk át az egészet, csak kis részleteket és ez egyre idegesítőbb!

Minél jobban igyekszünk, hogy megragadjunk valamit, annál nagyobb tempót diktálunk magunknak. Rohanunk, hogy úrrá legyünk az időn és távolságon, és komputerekkel vesszük magunkat körül, hogy minél több ismeretnek legyünk a birtokosai.

És közben a világ kétfelé válik, a szakadék mélyül a szélső pólusok között. Míg egyesek a görcsös küzdelemben tülekednek és mindent elkövetnek, hogy a versenyben győzzenek és mások kiszorításával minél több területhez, pénzhez, lehetőséghez jussanak – addig mások menthetetlenül lemaradnak. Egyik oldalon a hatalmi és gazdasági térnyerés, az információk koncentrációja, az erőforrások gátlástalan pazarlása, a másik oldalon fokozódik a szociális, fizikai lecsúszás. Szegénység, butaság, beszűkült szellemi és fizikai lét, hajléktalanok és szeméttelen guberálók, a kiszolgáltatottság és az ezzel együtt járó indulatok.

A dolog természetéhez tartozik, hogy akinek sikerült a tér-idő versenyben fennmaradnia, az mindig többet akar. Egyre kevésbé érdekli, hogy a pénznek és hatalomnak mi az ára. Hogy ki kell irtani az őserdőt, szennyezi a tengereket, vagy éppen kábítószere rászoktatni ártatlan gyerekeket!

De ahhoz, hogy a világot el lehessen kábítani, ahhoz előbb emberek tömegeit kell saját identitásuktól megfosztani. És mivel egyre több ember számára szűnik meg a lehetőség, hogy sorsát maga irányítsa, így mind többen válnak kiszolgáltatott bábokká, a manipulációk eszközévé! Nézzük csak a folyamatot, hogy indul az urbanizáció?

A profitszerzéshez tömegtermelés kell. Gyárak létesültek, koncentrált ipartelepek, mely mellett lakótelepek épültek, felbontva a falvak, kisvárosok közösségeit. A helyi kultúrák lassan, de biztosan kezdtek elhalni, miközben a lakótelepi lakásba szorultak részére az emberi térigény minimuma az állandó alkalmazkodást, önmaga feladatát, az uniformizált életet, az identitás elvesztését, a kapcsolatok beszűkülését hozta.

Mindez persze azt is eredményezte, hogy a uniformizálódott életmód feltételei az azonos tömegtermékek lassan az egész világon egyformán tért hódítottak. Legyen az csillei, hindu vagy magyar vásárló, ugyanazt kapja. És ha megpróbálja valaki kivonni magát, ott bevetésre kerül a reklám. Az egész világot meg lehet győzni, hogy egyedül az teszi boldoggá, ha hamburgert eszik, coca colát iszik és LEVIS farmert hord.

Milyen egyszerű és praktikus! Elhítenni, hogy ez a jó! Mint az iskolás gyerekekkel, hogy a kábítószerből boldog lesz! És aki nem ismer mást, vagy nem élhet másként, mert elvesztette egyéniségét, az önálló cselekvési lehetőségét – tehát akit sikerült manipulálni és egy beszűkült létre kényszeríteni – az fogyasztja a tömegterméket és közben egyre jobban deformálódik az ízlése, *igazodva a közízléshez*. A mesterséges körforgás beindul és ezt egyesek pontosan kiszámítják és valahol bőséges profitot tesznek zsebre.

De sajnos a folyamat nem áll meg itt! A TV esetenként pontosan elvégzi feladatát a közgondolkodás uniformizálása terén is. A napi robotban elfáradt családok nem beszélgetnek, nem cserélnek gondolatot. A fiatalok leszoknak az olvasásról, a képi élmény gyors pergése kizárja az asszociatív fogalomalkotást, lassan de biztosan beszűkül a szókinés, fogalmak veszítik el értelmüket, mert egyre kevesebben értik meg. A dolgok lényege helyett marad tehát az üres forma, a szép színes csomagolópapír és benne semmi. A gondolkodásról leszoktatott fiatalok pedig szabadidejüket a discóban, testedző termekben, kocsmá-

ban töltik, életüket a szex, az alkohol, olcsó „szórakozások” teszik elviselhetővé. A szellemi erő helyett a fizikai erő lesz a „menő” – és a kulturálatlan fizikai erő egy idő után átcsap agresszivitásba, bűnözésbe. Ha mindehhez hozzájárul a szegénység, a munkanélküliség, a bizonytalanság érzése, a kapaszkodók, példaképek; célok hiánya, az egyre bonyolultabbá váló és kiismerhetlenebb világtól való félelemérzés, már csak egy lépés, hogy az alkohol adjon pillanatnyi bódulatot, a kábítószer csaljon elő szép álmokat és okozzon végleges depressziót. És egyesek ebből is hasznot húznak!

Egyik oldalon a kíméletlen versenytől, a másik oldalon a tehetetlenségtől, de egyaránt eluralkodik a mások iránti közömbösség, a közöny a jövő iránt, a környezet iránt. Az eredmény pedig a világ felelőtlen önpusztítása.

A folyamat tehát világos! A helyi közösségek kultúrájának szétesése, a kozmopolita életstílus és a szellemi értékek degradálódása egyenes úton vezet a tárgyasult, pénzen megvásárolható örömök fetisizálódásához. A szerzés vágya, a minél több és gyorsabb tömegtermeléshez, a föld energiaforrásainak kizsigerezéséhez, az egyre több hulladékhoz, egyre nagyobb zajhoz, lüktetéshez vezet. A tömegtermelés, a technikai haladás, a robotok, a kompjuterek lassan, de biztosan kiszorítják az embert a munkából. Az alkotás örömről és lehetőségétől megfosztott ember feleslegesnek érzi magát és önmagába fordulva a társadalom kirekesztettjévé válik.

Az egyre inkább beszűkülő élettér pedig egyenesen vezet a gyilkoláshoz, háborúhoz, öngyilkossághoz. És ezek után feltehető a kérdés, hogyan vissza? Hogy állítsuk meg ezt a folyamatot?

A legfontosabb, hogy az okokat és okozatot ne külön lássuk, hanem együtt. A bajok gyökere közös, gyógyításuk is csak közös akarral lehetséges.

A környezetvédelem ne csak biológiai létünket védje, hanem figyeljen az emberre, mint érző, gondolkodó társadalmi lényre és védje a gondolatokat teremtő csendet, a közösséget teremtő kultúr hagyományokat, a környezet harmóniáját biztosító esztétikai rendet.

Az építészek ne csak lakást építsenek, hanem otthont teremtsenek, ahol a családok saját életformájukat élhetik.

A várostervezők ne csak a közlekedéssel és szennyvízelvezetéssel törődjenek, hanem kíséreljék meg a különböző kultúrák által megteremtett térbeli rendet védeni és biztosítsanak teret a közösségek szerveződéséhez, az emberek egymásra találásához.

A társadalom és természettudósok, közgazdászok és műszakiak fordítsanak több gondot arra, hogy a megoldható ügyek mögött mindig emberek, családok vannak! Egyszóval figyeljünk egymásra, mások gondolataira, mert a dolgok összefüggnek és ma a mi felelősségünk mások boldogulása, de talán holnap mások felelősségétől függ a saját létünk!

3. Visszatérve a realitásokhoz!

Én tényleg úgy gondolom, hogy a világot nem a pénz és a hatalom, hanem a kultúra mentheti meg!

A kultúra tette az embert emberré és a kultúrák sokszínűsége, az emberi gondolatok és érzések sokfélesége az az erőforrás, amiből méríthetünk. Aki ezt el akarja pusztítani, az magát az emberiséget veszélyezteti.

Ha az élővilág fennmaradásának feltétele a biodiverzitás fenntartása, akkor az emberi faj életben maradásának a kultúrdiverzitás fennmaradása a feltétele.

Veszélyben van az egyén, a személyiség, de veszélyben vannak a lokális közösségek, a regionális kultúrák is. Viszont nagyon sok jel

mutat arra, hogy a személytelen, kozmopolita áramlatokkal és befolyásokkal szemben kezd beindulni a helyi erők összeszerveződése, a regionális és lokális erők összefogása, mely helyenként befelé fordulással, önvédelemmel párosul.

A közösségek önrendelkezése, önfenntartásra irányuló törekvései is e léptékváltás jelei.

A tömegtermékekkel szemben megjelenő helyi igények, a helyi termelési sajátosságokat erősítik. De az idegenforgalom is a helyi jelleg dominanciájára épül. A szállítási költségek növekedése és az áruk helyben történő termelése és fogyasztása irányába hat. És a települések foglalkoztatáspolitikájában is egyre erőteljesebben érvényesül a helyi termelési sajátosságokkal bíró kis- és középvállalkozások előnyben részesítése, féltve a lakosságot a nagyvállalatokkal szembeni kiszolgáltatottságtól.

Valami tehát megindult a túlspecializálódott robot életmódról vissza az emberi lépték felé. Kérdés, hogy van-e ereje az emberiségnek felvenni a harcot a PÉNZ ÉS TECHNIKA ördögével szemben. Az értelmiség felelőssége, hogy a visszautat megteremtse. És látható, hogy sorra alakulnak Európában azok az értelmiségi csoportok, akik kultúrát kiáltanak a talmi értékekkel szemben.

És miért fontos mindez ma Európában? Mert talán még megállíthatjuk a lassan az egész világot behálózó és Európában is terjedő értékrend-váltást. Talán még megmentheti Európa kultúrája.

De csak egy módon! Ha minden népcsoportnak, közösségnek lehetősége lesz arra, hogy hagyományaik, másságát büszkén megőrizze, regionális együttműködésben erősítse egymást. A háborúkkal az idegen hatalmakat szolgálják, a békével egymás boldogulását.

A regionális összetartó erő, a közösségek helyi kultúrájának az ereje a biztosítéka annak, hogy ne vessenek gyökeret azok a kozmopolita áramlatok, melyek számára mi csak eszköz vagyunk.

Ha mindenki élhet saját identitása szerint és az értékek, hagyományok, a kultúrák közösen is felvállalhatók lesznek, akkor kevesebb lesz az elkallódott, reményvesztett ember, és a közöny helyett az egymásra figyelés, a ma helyett a holnap lesz a fontos.

És ha a pénz és erő helyett megtanuljuk ismét a szépséget, a harmóniát, a szellemi értékeket becsülni, akkor talán van esélyünk arra, hogy kigyógyuljon a világ a vesztébe rohanó önpusztításból.

Végül is ezek az értékek tették az embert emberré, ha ezt veszni hagyja az emberiség, akkor megérdemli a sorsát. Ma úgy tűnik a választás előtt állunk...!

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.

A nyomtatás 1995. októberében készült

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1995. júliusában készült